

13 - 17 KASIM 2020

1. ULUSLARARASI
ANKARA
SEMPOZYUMU
TEBLİĞLER KİTABI

**I. ULUSLARARASI
ANKARA SEMPOZYUMU
(28-29 Kasım 2020)
TEBLİĞLER KİTABI**

- 1 -

Editörler:

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

Doç. Dr. Cafer ACAR

Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT

Arş Gör. Hüseyin ŞIRA

ULUM Yayınları: 1

Yayınevi: ULUM Yayınları (ULUM İslami İlimler Eğitim ve Araştırma Merkezi Derneği,
Sertifika No: 47238)

ISBN: 978-605-70219-0-8

Kitabın Adı: 1. Uluslararası Ankara Sempozyumu Tebliğler Kitabı – 1 –

Editörler:

Mehmet ÜNAL (ORCID:0000-0002-7169-5757)

Cafer ACAR (ORCID:0000-0003-1818-5958)

Aydın KUDAT (ORCID:0000-0002-8153-8181)

Hüseyin ŞIRA (ORCID:0000-0002-7690-2217)

E-Yayın Adresi: www.ulumdernegi.org

E-Yayın Tarihi: Aralık 2020

Sempozyumu Düzenleyen: AYBÜ İslami İlimler Fakültesi Esenboğa Merkez Külliyesi C
Blok Dumlupınar Mahallesi, 06760 Çubuk/Ankara Tel: 0312 9060610

© Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz. Kitaptaki yazıların sorumluluğu yazarlara aittir

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	4
Mimarzâde Mehmed Şakir Efendi ve Sarıkadı Medresesi	
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kudat.....	8
Şeyh Alâeddin Ali Es-Semerkindî ve Tefsiri Bahru'l-Ulûm Üzerine Yapılan Spekülatif Yorumlar	
Doç. Dr. Şemsettin Işık.....	21
Arşiv Kaynaklarında Geçen Ankaralı Âlimler ve (Yazma) Eserleri Hakkında Envanter Çalışması	
Dr. Öğr. Üyesi Tahsin Yurttaş.....	49
Baba-Oğul Ankaralı İki Nakîbüleşrâf ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbüleşrâf Defterleri	
Doç. Dr. Mehdi Çiftçi.....	62
Kur'an'da Peygamberler ve Çocuk Olgusu	
Doç. Dr. Cafer Acar.....	82
Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi	
Dr. Şakir Diclehan.....	96
Ahmet Hamdi Akseki ve İctihada İlişkin Görüşleri	
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Salman.....	124
Ankaralı Bir Osmanlı Aydını Halil Hâlid Bey'in "Hilâl Ve Salîb Münâzaası" Adlı Eseri Bağlamında Batı Eleştirisi	
Okan Uzunöz.....	154
Arap Edebiyatında Nizar Kabbani'nin Ve Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Edilişinin Karşılaştırılması	
Ayşe Kaş.....	161
Osmanlıdan Günümüze Kıraat İlmi Bağlamında İbnü'l-Cezerî ve Başkent Ankara'nın Yeri	
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kudat.....	179
Ahlak, Kurumsal Değer, İdeoloji ve Kalkınma	
Dr. Öğretim Üyesi Fatih Kaplanhan.....	192
Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları	
Doç. Dr. Yasin Yılmaz.....	203
Ak Medreseden Kara Medreseye Hacı Bayram Veli	
Fahmettin Aydın.....	236
EK 1: Sempozyumu Programı/ Symposium Program.....	277
EK 2: Kurullar/Committees.....	288

Önsöz

Ankara tarihte Frigler'den Bizans'a, oradan da Selçuklulardan Osmanlı'ya kadar önemini hep korumuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İslamiyet'in kabulü ve Müslümanların hakimiyeti ile şehrin ilim, kültür ve edebiyat hayatında birçok gelişmeler meydana gelmiştir. Selçuklular devrinde bir sınır şehri olan Ankara, özellikle Osmanlı ile önemini sürdürmüştür. Hacı Bayram-ı Velî, Ali Semerkandî gibi gönül insanlarının mihmandarlığını yaptığı şehir İstiklal Harbi ile önemini artırmış ve yeni kurulan devletin başkenti olmuştur.

Ankara'da doğmuş, yetişmiş veya sonradan Ankara'ya gelip hizmetleri dokunmuş pek çok önemli şahsiyet bulunmaktadır. Bu çerçevede alim, şair, mutasavvıf, müzisyen, devlet adamının hayatları ve şehre sundukları katkılar mutlaka gün yüzüne çıkarılıp gelecek nesillere aktarılmalıdır. Bu düşünceden hareketle ilmi çalışmaların ve bunların paylaşıldığı organizasyonların yapılması faydalı olacaktır.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi olarak Ankara Sempozyumları adıyla başladığımız ve her sene tematik bir başlıkla düzenlemeyi düşündüğümüz bu seneki etkinliğimizin alanını sosyal bilimler olarak belirledik. Sonraki etkinliklerde bilim ve kültür bağlamında tematik alanlarda düzenlemeyi düşünüyoruz.

Üniversitelerin bilgi üretme görevi yanında kültür ve sosyal alanda artı değerler ortaya koyma gibi görevleri vardır. Bilgi, bilen özne ile bilinen nesne arasında kurulan ilişki sonucunda ortaya çıkan üründür. Kültür ise tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları inançlar ve adetler sistemidir. İslâm kültürü, tarihi seyir içerisinde İslâm dininin Müslümanlara bıraktığı maddi ve manevi miras zenginliğidir. Bu manada bilgi ve kültür birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Ankara Sempozyumu bu anlamda bilim ve kültürün topluma faydalı değerlere dönüştürülmesinde vesile olacağı düşünülmektedir.

Batı Avrupa'da "Rönesans ve Reform hareketleriyle ortaya çıkan, "Aydınlanma" ve Fransız İhtilali sonrasında, Batı Avrupa ve dünya için yeni bir süreç başlamıştır. Bu sürecin öncesi 'geleneksel'e ilişkin iken devamı 'modern' diye nitelendirilmiştir. Kendisinden uzaklaşmaya çalışılan her şey bu eski olan kategorisinde değerlendirilmiş ve 'geleneksellik' olarak nitelendirilmiştir. Oysa "İhyâ-yı kadîm, inşâ-yı cedîd'ten evlâdır." vecizesinden hareketle, tecrübî bilgiyi ve tarihî şahsiyetlerin tecrübelerini keşfedip gelecek kuşaklara sunmak bilimsel bilgi üretme yolculuğunda büyük katkıları olacağı düşünülmektedir. Sempozyum, bu

bağlamda günümüz kuşakların zihninde oluşabilen geleneksel ve modernite kavramlarıyla alakalı yanlış algıların düzelmesinde katkı sağlayacaktır.

Seri halinde icra etmeyi düşündüğümüz Ankara Sempozyumu, bu anlamda mazî ile âtiyi tecrübî bilgi ile bilimsel bilgiyi; başka bir ifade ile ihyâ ile inşâyı birlikte değerlendirmeyi hedeflemektedir. Böylece ilim ve irfan geleneğinin izini takip eden, pergelin sabit ayağı tecrübî bilgiye dayanan diğer ayağı ise çağın gerektirdiği bilimlerle donanımlı zülcenaheyn (iki kanatlı) kuşakları yetiştirmeye vesile olacağı düşünülmektedir.

Günümüzde belli alanlarla muhasır kalan bilimsel çalışmalar, toplumun davranışlarını dönüştürmede bütüncül bir yaklaşım seğileyememektedir. Aşırı kompartlaşma, sosyal gerçeklikten ve tecrübî bilgiden kopuk bilimsel faaliyetler, sahada beklenen neticeler vermeyebilir. Sahih bilgi ve bütünsel yaklaşımlar bu noktada önem arz etmektedir. Gerek mekânsal anlamda gerekse fikir ve ilim üretimi anlamında bu mülahaza devam ettiği dönemlerde terakki ve müsmirlik devam etmiştir. İslam medeniyetinin doğu havzası sayılan Bağdat ve Nizamiye medreselerinde batı havzası olarak ifade edilen Endülüs ve Kayravan havzasında inşa edilen medeniyetin temelinde bu bütünlük vardır. Mesela mabed ile medrese aynıdır. Diğer bir ifade ile Cami ve Camia aynı şeyi ifade etmektedir. İlmiye sınıfı halk ile beraberdir. Bu gelenekten tevarüs edilen “Ders-i am” tabiri bu bütünlüğü ifade etmektedir. Günümüz şartları da sanki yavaş yavaş buna doğru evrilmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu sefere mekânsal anlamda değil dijital kulvarda olacağına benzemektedir.

Selçuklu devrinde inşâ edilen ve İslam aleminde yaklaşık dört yüz sene örnek olan Nizamiye geleneğini başlatan saik de medrese ile toplumun, teori ile pratiğin, ilmî ve sosyal hayatın kaynaşmasıdır. Fakat zamanla bu birliktelik zayıflamış hatta ortadan kalkmıştır. İmam Gazzali, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi tarihî şahsiyetler, çok iyi birer sosyal gözlemcidirler. Toplumun içinde olup ve sahada rehberlik görevini dönemin şartlarına göre aynı anda ifa etmişlerdir. Bazen açık hava meydanlarında yüzbinlerce kişinin toplandığı irşad programları icra etmişlerdir. Sosyal gözlemlerden, sahadaki realiteden kopuk, salt teorik bazda üretilen bilgi ne kadar isabetli sonuçlar doğurduğu tartışılmalıdır. Günümüzde seminer, panel, sempozyum ve konferanslar şeklinde icra edilen faaliyetler, o geleneğin farklı versiyonları sayılabilir.

Günümüz bilim dünyasındaki belli bir alanda münhasır kalmak, belli bir formatın ve kabuğun içinde hapsolmek, meselelerin bir bütün olarak görüp değerlendirmeyi zorlaştırmakta, doğru muhakeme ve isabetli teşhis koymayı zorlaştırmakta olduğu bir gerçektir. Bu durum, dini ilimler için de söz konusudur. Kollektif çalışmalar, farklı disiplinlerden bilim insanların birlikte gerçekleştirdiği etkinlikler, bu bağlamda önem arz etmektedir. Sempozyum gibi faaliyetler

buna vesiledir. Baş döndürücü uğraşların çoğaldığı ve engellerin meydana geldiği günümüz şartlarında, imkan sınırları zorladığı da müsellemidir. Fakat imkan dışı olmadığını da vurgulamak gerekir. İslam kültür havzalarındaki bilgi bütünlüğü geleneğinde özellikle günümüze ışık tutacak tecrübeler mevcuttur. Sempozyumumuz bu gibi tarihî tecrübeleri ilim camiasına kazandırmaya vesile olacaktır.

Üniversitelerin ürettiği, paylaşıp aktardığı bilimin topluma faydalı bir değere dönüşmesi için sadece hoca, öğrenci ve kampüs ile münhasır kalmayıp sosyal hayatla bir şekilde içli dışlı olmasını zaruri kılmaktadır.

Din, sosyal hayatın bir parçasıdır. Dinî ilimler, sosyal ve beşeri bilimlerin temel alanlarından biridir. Dini hayatın sahih bilgiye dayalı olarak düzenlenmesinde ve bu hususta toplumun davranışlarını iyiye doğruya yönlendirmede rehberlik görevi üstlenen kurumlar olarak sadece teorik bilgiyi üretmek ve belli bir kitleyle paylaşmakla yetinmeyip farklı vesilelerle toplumu da sürece katmayı gerekli kılmaktadır. Bu ve benzeri bilimsel ve sosyal etkinlikler aracılığıyla bilim insanların ürettiği çalışmalarını sahaya ve daha geniş kitlelere yansıtılması mümkün olmaktadır. Bu çerçevede her sene sosyal bilimlerden bir alanda bilimsel faaliyetler icra etmeyi hedeflemekteyiz. Topluma sosyal hayatın düzenlenmesinde hizmetler sunmak, üniversitelerin eğitim-öğretim ve temel bilimsel araştırmalar yanında temel vazifelerindedir. Ayrıca üniversitelerin toplumla iç içe olması gereğinden hareketle, bu gibi ilmi ve sosyal projeler geliştirilmektedir. Sempozyumun ana teması sosyal bilimler olmakla beraber, İslam kültür mirası çerçevesinde yetişmiş ilim adamı, şair ve mutasavvıfların hayatları ve ilmi şahsiyetleri alanın dahilindedir.

Sempozyum hedeflerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Mahalli idareler, STK'lar gibi birimlerin paydaşlığıyla sosyal refah ve toplumsal kalkınmaya katkı sunmak.
- İslam kültür mirası çerçevesinde başkentin tarihini, ilim adamlarını ve fikir düşünce şahsiyetlerini araştırmak.
- Tarihi süreç içerisinde sosyal, ilmî ve kültürel alanda yapılan faaliyetlerin araştırılması ve gelecek kuşaklara aktarmak suretiyle ihya ve inşa bütünlüğü bağlamında farkındalık meydana getirmek.
- Başkentimizin inanç ve kültür turizmine katkı sağlamak. Ak Medrese'den Kara Medrese'ye, Hacı Bayram-ı Veli'den Sarı Kadı'ya, İmrü'ül-Kays'tan Agust tapınağına kadar, kültür ve inanç turizmi bağlamında önem arz eden tarihi

şahsiyetleri, eserleri ve kültür mirasımızda önemli yeri olan tarihî mekanları gün yüzüne çıkarmak.

İslami İlimler Fakültesi olarak bu misyonla bilimsel faaliyetlerini icra ederken sosyal cemahta başkentimiz Ankara'ya bir vefa borcu olarak kalkınmada ve müreffeh geleceğe doğru yol almada katkı sağlamak, bilimsel ve sosyal alanda gelişmeleri desteklemek ve sahada dini hayatın sahih bilgiye dayalı olarak düzenlenmesine yardım etmek ile toplumun davranışlarını doğru bilgiyle dönüştürmede rehberlik etmek gibi hedefler yer almaktadır.

Son olarak gerek sempozyum düzenleme işleriyle ilgilenen heyete, tebliğleriyle ilim alem alemine katkıda bulunan akademisyenlere ve dinleyicilere teşekkürü bir borç biliriz.

Gayret bizden Tevfik Allah'tandır.

Prof. Dr. Mehmet Ünal
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kudat

MİMARZÂDE MEHMED ŞAKİR EFENDİ VE SARIKADI MEDRESESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kudat¹

Özet

XVIII. asırda o dönemin şartlarına göre ve toplumun kamusal ihtiyaçlarını karşılama amacıyla kurulan bir kurumdan ve bunu inşa eden Ankara'nın tarihi şahsiyetlerinden; Ankara Müftüsü, Âyan ve Nakibüleşrâf Mimarzâde Esseyid Mehmet Şakir Efendiyle vakfiyesini ele alacağız.

Bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı dönemi, Ankara'nın önemli şahsiyetlerinden biri olan Sarıkadı ve kurduğu vakfiye, birçok açıdan günümüze ışık tutmaktadır.

Vakfiye, hadd-i zatında bir hayat külliyesidir. Beşikten mezara kadar hayatın bütün safhalarına hitap eden bir kurumdur. Vakıf medeniyeti, asırlarca insan onuruna yaraşır bir hayatı sunduğuna dair sayısız vesika ve kayıtlar mevcuttur. Öyle ki bir kişi vakıf beşiğinde gözlerini dünyaya açar, vakıf medreselerinde eğitim alır, sunduğu kamusal hizmetlerden yararlanır, yine vakıf kanalıyla teşyi' edilip bu dünyadan irtihal eder.

Makalede ele alınan Mimarzade vakfiyesi buna bir örnektir. Toplumun; sosyal, ilmî, dinî gibi alanlarda kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere külliye inşa ettirmiştir. Bu külliye içinde mabetten medreseye, aş, iş, su, üretim, yatırım ve istihdam gibi hayatın her safhasına hitap edebilen müesseseler mevcuttur. Öncelikle han, hamam, ticaret mekanları ve dükkanları kurarak kişilere iş mekanları hazırlayarak gelir kaynakları oluşturmuş, daha sonra buraların gelirleriyle cami, medrese ve çeşmelerle hayra yönelmiştir. Müderris, öğrenci, hatip, imam ve diğer muvazzafların maaşlarını üstlenmiştir. Öğrenciler için burs, yurt ve dershanelerini kurmuş, bunların finansmanı için birçok gelir kaynağını tahsis etmiştir.

Abstract

In this article, Mimarzade Shakir Effendi and his foundation will be discussed. Mimarzade Shakir Effendi lived in the 18th century.

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: akudat@ybu.edu.tr

He established a foundation according to the conditions of that period to meet the public needs of the society. Mimarzade Shakir Effendi, who founded this foundation, did excellent services to Ankara at that time.

For example, he performed the duties of "Mufti of Ankara", "Âyan", "Nakibüleşrâf." Mimarzade Esseyid Mehmet and Shakir Effendi foundation are still important today.

The Ottoman period, which established a foundation civilization, shed light on the present day in many respects, with "Sarıkadı mimarzade Shakir Effendi", one of the essential personalities of Ankara, and with the foundation he founded. The foundation is a living complex. It is an institution that addresses all stages of life from the cradle to the grave.

There are countless documents and records that foundation civilization has offered a life which is compatible with human dignity for centuries. So much so that a person opens his eyes to the world in the cradle of the foundation, receives an education in foundation madrassas, benefits from the public services it provides, and he is also sent off from this world through the foundation. An example of this is the Mimarzade foundation which is discussed in the article. Foundations have been built to meet the institutional needs of society in areas such as social, scientific, and religious.

In this complex, there are establishments from masjid to madrasa that addresses all stages of life such as, food, job, water, production, investment, and employment.

Mimarzade Shakir Effendi has created sources of income by establishing business places for people such as "inn", "hammam", "trading house."

After that, he financed foundations such as mosques and madrasahs with the incomes of these places.

He assumed the salaries of the mudarris, students, preachers, imams and other active agents.

He established dormitories, classrooms and scholarships for students and allocated many sources of income to finance them.

Keywords: Sarıkadı madrasah, Mimarzade Shakir Effendi, Foundation, Ankara

Giriş

Bu çalışmada Ankara'nın kültürü ve ilmi açısından, tarihi bir şahsiyetin tanıtılmasıdır. Toplumun; sosyal kalkınmasına dönük, ilmi ve içtimai faaliyetlerini meydana çıkarmanın yanında, bu mirasın gün yüzüne çıkarılması, yeniden ihyası bâbından bir müşahhas modelin sunulmasıdır.

Allah rızasına binaen Ankara’da; Erzurum Mahallesi sakinlerinden, sahibü’l-hayrât Mimarzâde demekle arif, eşrâf-ı kuzattan fetva verebilen es-Seyyid Mehmet Şakir Efendi ibni Abdülkerim Efendinin, sakini olduğu Erzurum Mahallesinde; “*Kim Allah için bir mescid inşa ederse Allah ona cennette köşk inşa eder,*” Hadisi Şerifine binaen, camii şerif ihyâ eyleyip hizasına hasbeten lillahi Teâlâ; “ ... *veledün sâlihûn yed’u lehu ve sadakatün câriye,*” hadis-i şerifine imtisâlen çeşmeler yaptırarak hayır ve hasenatta bulunmasıdır.

Sarıkadı namıyla da tanınan bu zat; bir bostan bir han ve bir un değirmeninden hariç 30 adet işyerini vakıflarına gelir olarak bağışlamıştır. Yapılan bağışlarla bu mekanlarda çalışanların hem rızıklarının temini oluşmakta hem de vakfiyelerde topluma hayırlar sunulmaktadır.

XVII. yüzyılda, Ankara’nın tanınmış ailelerinden olmaları nedeniyle kadı zümresinden Ankara Müftüsü ve Nakibüleşrâf Mimarzâde Esseyyid Mehmet Şakir Efendinin topluma özellikle Ankara eşrâfından olması, Ankara toplumuna tanıtılmasını görev olarak gördük.

Günümüz toplumunun örnek almaları dileğiyle...

Abdülkerim Oğlu Mimarzâde Mehmet Sakir Efendi (Sarıkadı)

Konumuz; Ankara Âyanı, kadı zümresinden, aynı zamanda Ankara Müftüsü olan Mimarzâde Esseyyid Mehmet Şakir Efendi, ibni Esseyyid Abdülkerim Efendi’dir.²

Ankara’da Hamamönü semtindeki Erzurum Mahallesinde ikamet ettiği,³ ailesi hakkında bilgi bulunmamakla beraber bir çocuğu hariç diğerlerinin kimliklerine ulaşamamıştır. Mimarzâde Abdülkerim Efendi’nin, Mehmet Şakir adlı oğullarından ikincisi Sarıkadzâde olarak da tanımlanmaktadır.

Mimarzâde Mehmet Şakir Efendi, 1774 senesinde kadı ve müftü olarak nakibü’l-eşrâf ünvanıyla⁴ kaymakamlık görevini de üstlenmiştir. 1839 senesinde ise yine aynı aileden Mimarzâde Hüseyin Efendi, Nakibü’l-eşrâf kaymakamı olarak görev yaparken, Ankara Âyanı Lütfullah Efendi’nin ölümü üzerine, âyan olarak tayin edilmiştir. Esseyyid el-hac Mehmet Şakir Efendi 1182/1768 yazında, Kastamonu müftüsü olarak görülmektedir. Kadılık görevi sona erenler Ankara’ya döndüklerinde aralarında Mimarzâde Mehmet Şakir Efendi de

² VGMA., 1964 nolu defter, 392 sahife 817 sıra; Türkçe’si, 611 nolu defter, 117 sıra, 115 sayfa aslı.

³ H.D. 534, s. 132

⁴ Sözlükte “vekil, bir topluluğun başkanı” anlamındaki nakîb kelimesiyle Hz. Muhammed’in, kızı Fâtıma’nın iki oğlundan Hasan’ın soyunu ifade eden eşrâftan (tekili şerîf) oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem’in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler Müslümanlar nazarında müstesna bir mevkie sahip olmuş, bunları sayıp sevmenin dinî bir vecîbe olduğu kabul edilmiş (bk. ÂL; EHL-i BEYT) ve onlarla ilgili bazı hizmetleri ifa etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla nikâbet müessesesi ortaya çıkmış, bununla ilgili görevlilere de nakib, nakibü’l-eşrâf ve nakibü’n-nükabâ gibi isimler verilmiştir. Bkz. DİA, ilgili mad.

bulunmaktadır.⁵ VIII. yüzyılda Ankara yöresinde iki aile vardı. Bunlardan biri Mimarzâdeler, temsilcisi bir din adamı, öteki ise Müderriszâdeler temsilcileri de kadıdır.⁶

İlk olarak 1784 senesinde, “Mimarzâde Medresesi’nin, camilerinin, çeşmelerinin ve diğer hayratlarının masrafları için; Ankara’da Yukarı Kasaplar Çarşısı’nda, “Mimarzâde Hanı”nı yine aynı sene bir bostan ve bir un değirmeni dahil şu dükkânları vakıflarına gelir olarak bağışlamıştır.

Dört bâb kahvehâne, beş bâb kasap, üç bâb kaftancı, bir bâb han, arastada dekâkin, bezirhâne, semerci, kiremithâne, destihâne, mumcu, boyacı, oda-i adideyi müştemil dekâkin, hallaç, haffaf, nalçacı, attar, keresteci, ekmekçi ve bir bâb berber dükkânı olmak üzere 30 adet iş yerini vakfetmesiyle hayır müesseselerinin devamını nesiller boyunca sağlamıştır. Bunların yanı sıra, Mehmet Şakir Efendi; Karaca Paşa (Karaca Bey) vakfının mütevelliliğini de yapmış,⁷ vakfa bağlı olan cami, türbe, imaret, çeşme, su yolları ve çifte hamamların bakım ve tamirleri için aktif bir rol oynamıştır. Bu hizmetlerin yanı sıra bazı kayıtlardan da Ankara’nın Haymana bölgesinin vakfının müteveli heyetinde;⁸ ayrıca Ankara’ya tâbi’ Yabânâbâd nâhiyesinde, Şeyh Ali Zâviyesi Vakfı’nın mütevellisi olduğu⁹ zikredilmektedir.

Mehmet Şakir Efendi’nin 6 Mayıs 1784 (15 Cemâzi-yel âhir 1198) tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Evlâdiyet üzere kurulan vakfın, Mehmet Şakir Efendi’den sonraki yönetim durumunun nasıl olacağı da ayrıca belirtilmiştir.

1782 yılında kurulan Mimarzade Mehmet Şakir Efendi Vakfı'nın en son erkek evladı Ergin Ağaç, “Ailemizde eğer tek erkek evladımız son bulursa vakıf gelirlerinden okul yapılsın” şeklindeki şartnameye uyarak, Bursa’da Ergin Ağaç Ticaret Meslek Lisesi’nin inşaatını tamamlayarak 2004-2005 eğitimin yılına yetiştirmiştir. 17 Ekim 1952’de İstanbul’da doğan ailenin son erkek evladı Ergin Ağaç 31 Mart 2001’de vefat etmiştir. Sarıkadı vakfiyesi ile alakalı Vakıflar Genel Müdürlüğü Sicilleri, Salnameler, Hurufat ve Şeriye Sicillerinde birçok vesikada, zeyl ve tereke kayıtları elimizde mevcuttur. Günümüzde vakfiyenin devam edip etmediği veya terekesinden zürriyetine devren mal varlığının olup olmadığı konusunda birden fazla kurum ve kuruluşlardan temin edilen vesikaların karşılaştırmalı tetkiki ve ilgili

⁵ KAYA Mustafa; Yerel Yönetici Olarak 18. Yüzyılda Ankara’lı Âyanlar, Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak-2013; Tahsin, Yurttaş. “Antik Yunan, Arap ve Türk Şiirinden Örnekler”, *Şiir Şehir İlişkisi*, Fecir yay, Ankara, 2020, s.55.

⁶ Ankara Şeriye Sicili 159/845:22

⁷ A. Ş. S. 162/150

⁸ AŞS, 131/117

⁹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Döneminde Çamlıdere*, Çamlıdere Belediyesi yayınları. Ankara, 2017

birimlerden alınacak resmi bilgiler ışığında bu konu tarafımızdan kitap halinde basılacaktır. Çalışmalar devam etmektedir.¹⁰

Vakfiye

Sarıkadı Mimarzade vakfı, musakkafaât vakıflardandır. Yani nukûd vakfı değildir. Sermayesi, gayri menkul varlıklardan oluşmaktadır. Vakıf varlıklarının işletilmesi müste'cerat nevindendir. Galle ve ribhi ile dinî, sosyal ve ilmî faaliyetlerin iâşe, idamesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla müsteğellattan değildir. Destek kaynakları ticari kalemlerden ziyade icare ve kira kalemlerinden oluşmaktadır. Birçok gayri menkul varlıklardan müteşekkil olan vakfiye iki cenahlıdır. Yani bir yandan topluma direk hizmet veren müesseseler vardır. Diğer yandan bu müesseselerin finansmanını sağlayan birçok akarâtı mevcuttur. Diğer bir ifade ile gayri menkullerin bir bölümü ile toplumun kamusal ihtiyaçlarını direk karşılamakta diğer bölümü ise bunları finanse etmektedir.

Vakıfla ilgili önemli iki husus daha vardır.

- 1- Vakıf tevliyeti (idare ve yönetimi) hasbîdir. Bu tevliyet öncelikle aileden gelenlere şart koşulmuştur.
- 2- Vakıf zurî değil, umumîdir. Vakfin sunduğu hizmetler, bütün Müslümanlara tahsis edilmiştir.

Vakıf kayıtları ile alakalı aşağıdaki bilgiler yer almaktadır. *Mimarzâde demekle arif eşrâf-ı kuzattan sabıka Medine-i mezbûrede me'zun bil-ifta es-Seyyid Mehmet Şakir Efendi ibn-i Abdülkerim Efendi'ye ait vakfiye, aşağıdaki gibi kayıtlıdır.*

Esas: 224/1199 Kuyudu vakfiye 927 – 1621

İş bu vakfiye müdüriyeti umumiyenin 29 Eylül 927 Tarihli ve 40149/1501 numrolu tahriratına müsteniden kaydolunmuştur.

Mâ zübür-i fî hâza s-sifri' ş-şer' iyyi ve' z-zübürî'l mer'iyyi min aslil vakfı ve şerâitihi vel-habsi ve zevabitihi Vaka'a küllühu ledeyye ve zahara cemûhu beyne yedeyye ve hakemtü bi-sıhhatihi ve luzûmihi fil-Asli vel-fer'i hükmen hâziyen alâ kavânin-iş-şer'i âlimen bi-mevaki'il-hilâf fimâ beyne'l-eimmetil-eşrâf ve enel-fakirü ileyhi a'zze şânehu İsmail Zühdi el-Müvellâ hilafeten bi Medine-i Ankara.

Vakfiye Osmanlı dönemi vakfiye vasikalarının genel özelliği olan bera'atü'l-istihlâl diye ifade edilen ve başta mantık olmak üzere genel tecrübi ilimlerde kaleme alınan eserlerin mukaddimelerindeki il-el-i arba'a yer almaktadır. Dibacede vâkıfın bu ameliyeden niyet, amaç

¹⁰ Ergin Ağaç Ticaret Meslek Lisesi Osmangazi / BURSA <http://www.erginagactml.k12.tr/>

ve maksadının ne olduğunu sarîh aynı zamanda pek veciz v edebi bir tarzda ifade edilmektedir. Buradan vâkıfın ihlas ve samimiyetini görmek mümkündür. Diğer bir ifade ile ayân ve devletin yüksek bürokratlarından olması hasebiyle, elde ettiği mal varlığını müsadereye karşı koruma veya zürriyetinin geleceğini bu yolla teminat altına alma düşüncesinin olmadığını hem dibaceden hem vakfiyenin şartnamesinden anlamak mümkündür.

Vakfiye genel teamül üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır.

Bismillahirrahmanirrahim.

Ve bihi nestein.

El-Hamdü lillahillezî hedânâ sebîles-sevâb ve yessere lenel-hidayete ala tarik-is savab ves-selatü ves-selamü ala nebiyyihin-nebiyyeh ve alihil-izam ve ashabihil-kiram.

Bundan sonra sadaka-ı cariye, ahiretteki sevabı, ölümsüzlük ve amel defterinin kapanmaması niyeti dile getirilmektedir. Allah ve onun Resulünün emrine uyarak bu ameliyeyi gerçekleştirdiğine dair, ikrarı ve bu minvaldeki ayet ve hadislerle yer verilmektedir.

Emma badu: Bu mukaddime-i müsellemetül-medlül karardâde-i ezhânı nükte sincân fuhûl ve hâtır-ı nişânı erbâbı efhâm ve ukûldür. Bu kârbân sarayı dünya-i deniyyede karara mecâl muhal ve bu eyvan-ı pür-mehâlikte şîri jeyânı ecelden halâsı giribân adîmü'l-ihhtimaldır. La-cerem pazarı keremi arasatta nâil-i sermâye-i ma'ğfireti mâlikül-mülki vel-melekütdür. Bu dar-ı bi-kararda tevfiiri asbâb-ı kamügarî ve teksiri devaiyyi bahtiyariyye mağrur olmayıp müsaade-i Tefvik oldukça tehiye-i zad-ı mead için saliki şahrâhı rızayı ilah oluna binaen ala zalik Medine-i Ankara'da Hamahallahu anil-belliye mahallatından Erzurum Mahallesi sakinlerinden sahibül-hayrat Mimarzâde demekle arif eşrâf-ı kuzattan sabıka Medine-i mezbûrede me'zun bil-ifta es-Seyyid Mehmet Şakir Efendi ibn-i Abdulkerim Efendi meclis-i şer'i şerif-i lazimut-teşrifde zikri ati vakfına li-ecili't tescil ve'l-muhakeme mütevellî nasb eylediği Seyyid Halil Efendi bin Şerefüddin mahzarına ikrar-ı sahih-i şer'i ve itiraf-ı sarîh-i mer'i edüp hak celle ve alanın, "*innema ye'muru mesacidellahe men amene billahi vel-yevmilahir.*" nazmı kerimine mâ sadak olan zümre-i erbâb-ı hayrata mülhak ve hazret-i risalet-penahın "*Men bena lillahi mesciden velew kemefhasi kutatin benellahü teâla lehu beyten fil-cenneti,*" hadis-i şerifiyle amele muvaffak olan ashab-ı hayrata mülsak olmak recasiyle taleben li-merzatihi mahalle-i merkumede sakin olduğu menzile muhazi mevzia müceddeden bir camii şerif bina ve ihya eyleyüp hizasına hasbeten lillahi teâla, "*İza mate ibn-ü ademe inkataa amelühu illa anselasin ilmün yüntefu bihi ve veledün salihün yed'u lehu ve sadakatün cariye.*" hadis şerifine imtisalen bir çeşme ihdasiyle ab-u nab icra edüp camii şerife evkat-ı hamsede edayi salavatı mefruze için ...

Vakfiye, detaylı bir şekilde zikredilen mal varlığı ile sermayenin nasıl işletileceği şartname bölümlerinden sonra aşağıdaki hükümlerle son bulmaktadır.

“.....vâkıf-ı mezbûr es-Seyyid Mehmet Şakir Efendi mahzarında hükm-ü sahih-i şer’i ve kaza-i sarih-i mer’i eyleyüp kat’ı niza olundukda badel-yevm-i mezkûratın cümlesi vakf-ı lazım merfu’ül-hilaf olup bi tarıkı minet-turuk naks ve nakzına imkân ve vâkıf-ı merkurundan gayrı tebdil ve tağyire ve tahvil-i şurût ve kuyuda taarruzuna derman kalmamıştır. ...”

“.....Ve ecrül-vâkıfı alel-Hayyi’l-cevadil-kerim cerâ zâlike ve hurrîre fil-yevmi’l-hamis aşere min Cemâziye’l-ahire le-sene semâne ve tis’üne ve mietin ve elf. Li hicrihi lehul ğurri veşşeref.”¹¹

Sarıkadı (Mimarzade) Medresesi

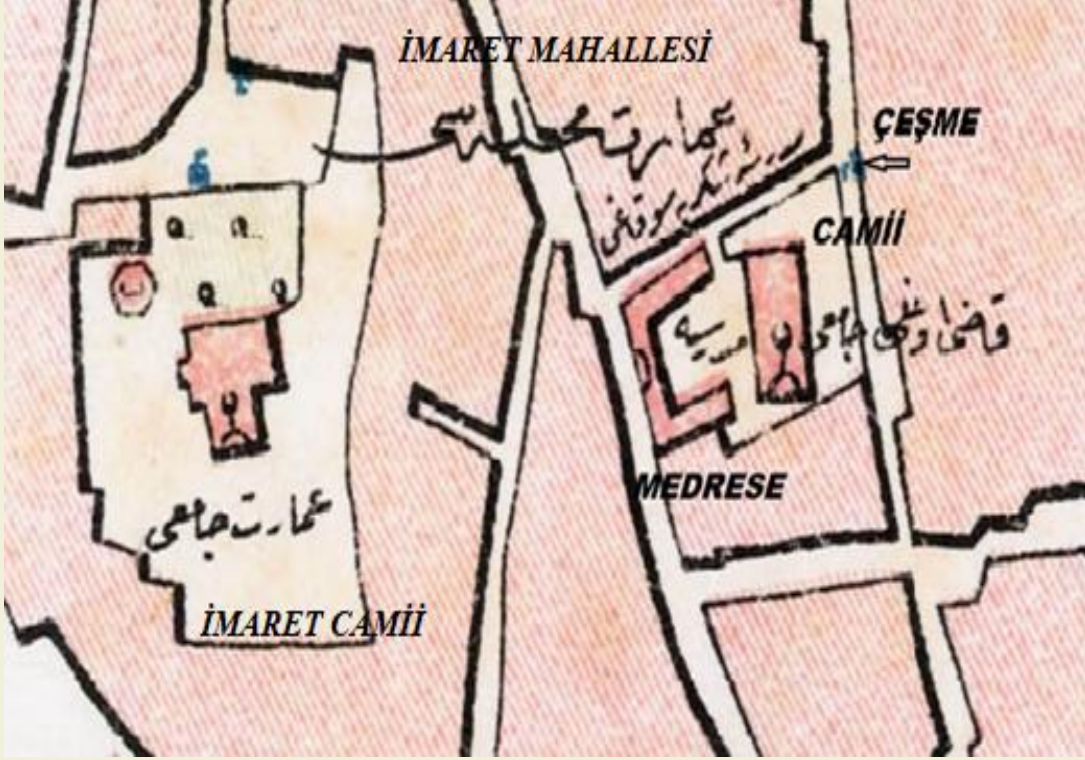
Sarıkadı (Mimarzâde) Medresesi; İmaret Mahallesi’nde, Sarıkadı Camii’nin batısında yer almaktadır. 1784 tarihli vakfiyede,¹² camiden ayrı tek dershâneli on hücreli, bir medrese yapılması; medresenin masrafları, yaptırdığı hanın vakfedilmesiyle karşılanması istendiğine dair kayıt bulunmaktadır. “Galat-ı vakfın fazlasından müctemi’ olan galleden Medine-i mezbûrede bir münasip mahalda müceddeden bir medrese ve derununa on bâb hücre ve bir bâb derslane bina olup bir âlim ve Fadıl müderris nasb olunup talebe-i uluma ilm-i nâfî tedris ve talim edüp yevmi kırk akçe vazife verile ve marrüz-zikr hücerâtta sakın olan tâlib-i ilmin her birlerine yevmi üçer akçe verile bundan sonra fazla-i vakf-ı mezbûr ile münasip akar işтира olunup vakf-ı mezbure zam ve ilhak oluna evkaf-ı mezkûrenin tedbil ve tağyiri vezâif ve masarîfin tevkîr ve teksiri ve erbab-ı vezâifin idhâl ve ihracı benim yedimle ola 6 mayıs, 1784”¹³ Eski bir Ankara şehir planında medresenin, camiden daha büyük ve U planlı bir şemaya sahip olduğu görülmektedir.¹⁴ VGM rekonstrüksiyon projesine göre (2010-2012) yeniden oluşturulmuştur.

¹¹ Bkz. VGM, 224/1199 Kuyudu vakfiye 927 – 1621

¹² 611 nolu defter

¹³ Bkz. VGM, 224/1199 Kuyudu vakfiye 927 – 1621

¹⁴ 1924 Ankara Şehir Haritası.

Bir İhyâ ve İnşâ Örneği Olarak Günümüzde Sarıkadı Medresesi ve ADAM

Sarıkadı medresesi, VGM tarafından restore edilerek aslı hüviyetini bozmadan misyonuna uygun hale getirmiştir. Günümüzde; Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi “ADAM” tarafından akademik eğitim amacıyla kullanılmaktadır. Yapı vakfiye tanıtımına uygun olarak, konferans salonu, dört sınıf, toplantı odası, idari odalar, kütüphane ve mutfak olarak on bir bölümden oluşmakta. 130 öğrenci 20 akademisyenle tarihi misyonuna muvafık tecrübî eğitim metodunu merkeze almak suretiyle günümüzün gerektirdiği, eğitim ve öğretim yöntemlerini de sürece katarak faaliyetlerine devam etmektedir. “İhyâ-ı kadîm inşâ-ı cedîd’ten evlâdır.” Vecizesinin ihtiva ettiği ruha uygun düşünceyle birçok akademik ve sosyal faaliyet gerçekleştirilmektedir. Sabit ayağı tarihî misyonuna muvafık olarak tecrübî metodu merkeze almakta, bir de şartların elverdiği düzeyde vakfiye şartnamesinde yer alan diğer faaliyetlerini de ihya etmektedir. İhya faaliyetini icra ederken diğer yandan çağımızın gerektirdiği bilimsel faaliyetlerini de tam olarak sürece katmak suretiyle bir nevi ihya ve inşâ bütünlüğünü de gerçekleştirmektedir.

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi Derneği (ADAM) 2006 yılı itibariyle faaliyetlerine başladı. ADAM 4 yıl boyunca Balgat Ziyabey caddesindeki bir dairede Cuma

Konferansları, Düşünce Okulu, Gündem Analiz, Proje Çalışmaları, Sanat ve Dil Faaliyetleri, Burslar vb. faaliyetleri gerçekleştirdi. Faaliyetler bir daireye sığmaz olunca daha geniş mekanlara ihtiyaç hissedildi. Ankara'nın en gözde mekanlarından olan Dikmen Vadisi'ndeki iki katlı merkezine kavuştu. Ardından da yeni Ankara'nın en gözde mekanı olan Tarihi Hamamönü'nde bulunan Sarı Kadı Medresesine geçerek çalışma alanını daha da genişletti.

ADAM vakfı hakkında misyon ve vizyonu, resmi web sayfasında şu şekilde yer almaktadır.

Vizyonumuz: Çağın her alandaki ideal insanına ulaşmak için gerekli alt yapıyı hazırlamak ve bu uğurda çaba göstermek ADAM dostlarının temel önceliğidir. Bu hedefe ulaşmayı mümkün kılacak değerler de dayanışma ve yardımlaşmadır.

Misyonumuz: ADAM, toplumda insan kaynaklarının niteliğini arttırmak, akademik, sosyal ve kültürel gelişimlerini desteklemek ve bunun için gerekli olan eğitim, araştırma ve proje etkinliklerini geliştirmeyi amaçlayan bir kurumdur. ADAM'daki faaliyetler, dayanağı insana özgü bir bilinç ve bir vicdan kavrayışı çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu kurumun insanları, yaşadığımız coğrafyanın tarihsel birikimi ve derin irfanıyla donanmış kişilerin sahip olduğu enerjiyi sinerjiye dönüştürme ve her alandaki güzellikleri ötelere taşıma ideallerini taşıyan “bir münevverler topluluğu” olma gayretini önemsemektedir.

Sarıkadı (Mimarzade) Mescidi

1924 tarihli Ankara haritasında İmâret Mahallesi ile Erzurum Mahallesi'nin birleştiği yerde Hacettepe sahası içinde ve Mehmet Akif Ersoy ile Sarı Kadı sokaklarının kesiştiği köşede yer alan Sarıkadı (Mimarzâde) Mescidi kaydedilmiştir.¹⁵

Banisi Mimarzâde Şakir Mehmet Efendi olarak bilinen bu cami gerek mimarisine gerekse minber üzerinde yazılı¹⁶ 1173-1759-60 tarihine göre 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Caminin kadın mahfelinin eteğinde duvardan duvara yazılmış yazı kuşağında ebcet hesaplı tarih düşürülmesinden 1198-1783 yılında, Ankara Müftüsü Mimarzâde Mehmet Şakir Efendi tarafından yeniden onarıldığı, kayıtlı olmasıyla yaptıran kişinin de Şakir Efendi'nin olması kuvvet kazanmaktadır. Ayrıca 15 Cemâziye'l-Ahır 1198 tarihli vakfiyesinde de ikamet ettiği mahalle-i Erzurum'u zikrederek camisinden bahsetmektedir. “...ashâb-ı hayrata mülhak olmak recasiyle taleben li-merzâtihi tâla mahalle-i merkûmede sakin olduğu menzile muhazi mevzia mücedden bir camii şerif bina ve ihya eyleyüp...”¹⁷ Cami günümüzde ibadete açıktır.

¹⁵ 1924 Ankara Şehir Haritası

¹⁶ “Amele minber Ahmed 1172/1759”

¹⁷ Bkz. VGM, 224/1199 Kuyudu vakfiye 927 – 1621

Çeşme

Ankara Müftüsü Mimar zâde Mehmet Şakir Efendi; yaptırdığı caminin avlu kapısının tam karşısına çeşmesini de ilave etmiştir. “...Camii şerif bâb-ı kuddâmına cereyan eden çeşme câbisine yevmi iki akçe vazife verile...”¹⁸ Onunla hayvanlar için de ikinci bir çeşme yapılmış olduğu kayıtlara girmiştir. Vakfiyesinde bu hayratı kayıtlıdır. “İza metebnü ademe inkataa amelühu illa anselasin ilmün yüntefu bihi ve veledün salihün yed’u lehu ve sadakatün cariyeh”hadis şerifine imtisalen bir çeşme ihdasiyle ab-u tab icra edüp...”¹⁹ Ne yazık ki, günümüze kadar gelememiştir.

Mimarzade Hanı

Mehmet Şakir Efendi, mütesellimlik ve âyanlık görevlerini yaparken ilk olarak 1784 senesinde, Yukarı Kasaplar Çarşısı’nda “Mimarzâde Hanı” adında bir han yaptırarak bitişigindeki dükkanların gelirlerini vakfetmiştir.²⁰ 1784 senesinde yaptırdığı bu han 1794 yılında bir yangın geçirmiş ve tamir edilmiş, fakat günümüze ulaşmamış, 1827 tarihli Ankara şer’iye sicilinde ve 1902 yılı öncesi yapılmış Ankara Hanları listesinde adı geçmektedir.²¹

Sonuç

Mimarzade vakfiyesi buna bir örnektir. Toplumun; sosyal, ilmî, dinî gibi alanlarda kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere külliye inşa ettirmiştir. Bu külliye içinde mabetten medreseye, aş, iş, su, üretim, yatırım ve istihdam gibi hayatın her safhasına hitap edebilen müesseseler mevcuttur. Öncelikle han, hamam, ticaret mekanları ve dükkanları kurarak kişilere iş mekanları hazırlayarak gelir kaynakları oluşturmuş, daha sonra buraların gelirleriyle cami, medrese ve çeşmelerle hayra yönelmiştir. Müderris, öğrenci, hatip, imam ve diğer muvazzafların maaşlarını üstlenmiştir. Öğrenciler için burs, yurt ve dershanelerini kurmuş, bunların finansmanı için birçok gelir kaynağını tahsis etmiştir.

Sarıkadı medresesi günümüzde 2006 yılında kurulan Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi “ADAM” tarafından akademik eğitim amacıyla kullanılmaktadır. Yapı vakfiye ruhuna uygun olarak, ilmi ve sosyal faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır. Konferans salonu, dört sınıf, toplantı odası, idari odalar, kütüphane ve mutfak olarak on bir bölümden oluşmakta. 130 öğrenci 20 akademisyenle tarihi misyonuna muvafık tecrübî eğitim metodunu merkeze almak suretiyle günümüzün gerektirdiği, eğitim ve öğretim yöntemlerini de sürece katarak

¹⁸ Bkz. VGM, 224/1199 Kuyudu vakfiye 927 – 1621

¹⁹ Bkz. VGM, 224/1199 Kuyudu vakfiye 927 – 1621

²⁰ 6 Mayıs 1784 (15 Cemâzi-yel âhir 1198) tarihli vakfiye

²¹ Erdoğan, Hanne, *Ankara Hanları, Academia. Edu*, s. 14

faaliyetlerine devam etmektedir. “İhyâ-ı kadîm inşâ-ı cedîd’ten evlâdır.” Vecizesinin ihtiva ettiği ruha uygun düşünceyle birçok akademik ve sosyal faaliyet gerçekleştirilmektedir.

Kaynakça

18.-19. Yüzyıl Ankara Camileri Üzerine Bir Değerlendirme: Kültür ve Turizm Bakanlığı/Ankara, 2018.

Abdülkerim Oğlu Mimarzâde Mehmet Şakir Efendi vakfiyesi; 611 nolu Defter, 117. Sayfa. AKDAĞ, Mustafa; *Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839*, Tarih Araş. Der. Cilt 8-12, 14-23.

AKTÜRE, Sevgi; *Osmanlı Döneminde Ankara’nın Ticaret Merkezi Hanlar Bölgesi*, 1992.

Ankara Büyükşehir Belediyesi, *Osmanlı’da Ankara*, c. 2, 2007.

Ankara Şer’iye Sicilleri; 152/198, 162/150, 162/287, 162/143, 173/51.

Ankara Vakıf Eserleri; T.C. Ankara Valiliği, T.C. Ankara Kalkınma Ajansı 2015.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Döneminde Çamlıdere, Çamlıdere Belediyesi yayınları, ts.

BAYRAKAL, Sedat; *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, Ege Ün. S. B. E, İzmir, 2007.

CANSEVER, Turgut; *İslam’da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇAM, Nusret; *Anadolu Osmanlı Mimarisinde Osmanlı Öncesi Üslup Havzaları: İslami Araştırmalar*, 12, (3-4), (1999) s. 247-251.

DEMİRİZ, Yıldız; *Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

EMECEN, Feridun; *Doğu Karadeniz’de Âyanlık*, Tirebolulu Kethûdâzâde Mehmet Emin Ağa, *Belleten*, LXV/242, s. 193-214 Ank. 2001.

Erdoğan, Abdülkerim; *Mamak Tarih Ve Kültür Atlası Cilt: 2*, Mamak Belediyesi Yayınları, Ankara, 2015

ERGENÇ, Özer; “Âyan ve Eşrâf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Rolü Üzerine”, (Basılmamış Bildiri Metni).

Ergin Ağaç Ticaret Meslek Lisesi Osmangazi / BURSA <http://www.erginagactml.k12.tr/>

GÖKÇE, Cemal; *Edirne Âyanı Dağdeviren Oğlu Mehmet Ağa*, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih D., Cilt: 17, Sayı: 22, Mart 1967, s. 97-110.

HEZARFEN, Ahmet; *Rumeli ve Anadolu Ayân ve Eşkiyası*, Kaynak Yay: 361, İstanbul 2002.

İLGÜREL, Mücteba; *Balıkesir’de Âyanlık Mücadelesi*, Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, İstanbul 1973.

KAYA, Mustafa; *18. Yüzyılda Âyanlık Ankara’da Âyan Aileler*, Hacettepe Ün. S. B. E., Ankara 2008,

- KAYA, Mustafa; *Yerel Yönetici Olarak 18. Yüzyılda Ankara'lı Âyanlar*, Trakya Ün. Ed. Fak. Der., Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak-2013, s. 141-162
- KILIÇ, R.; “Osmanlı Devleti’nde Medreseler”. *Türk Kültürü*, YIL XXXIX, S. 456, Ankara, ss. 205-216.
- KILIÇBAY, Mehmet, Ali; *Sof Şehri Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1994.
- KONYALI, İbrahim Hakkı; *Ankara Camileri*, 1978.
- KÖÇ, Ahmet; “Ankara’da Eşkıya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)” *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, ss. 61-78, 2017.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı/Ankara; 18.-19. *Yüzyıl Ankara Camileri Üzerine Bir Değerlendirme*
- MERT, Özcan; *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 358, Ankara 1980.
- ONGAN, Halil; *Ankara'nın Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika*, Türk Etnografya Dergisi 1957.
- ONGAN, Halit; *Ankara Şer'iyeh Mahkemesinde Kayıtlı Vakıflar*, Vak. Der. Sayı 5, Ankara-1962.
- ORTAYLI, İlber; *19. Yüzyılda Ankara*: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Osmanlı Döneminde Çamlıdere: <https://www.camlidere.bel.tr/osmanli-belgelerinde-camlidere>, (Son erişim: 15. 10. 2019).
- Ö. Bakırer; *Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Tarih İçinde Ankara Cilt 2, Sayı 2, 1984
- Tahsin, Yurttaş. “Antik Yunan, Arap ve Türk Şiirinden Örnekler”, *Şiir Şehir İlişkisi*, Fecir yay, Ankara, 2020.
- ÖNEY, Gönül; *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, 1971
- ÖZDEMİR, Rıfat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyanlık İddiaları”, *AÜ. DTCFD*, XXIV/ 3-4, Ankara, 1948.
- ÖZKAYA, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, AÜ DTCTF, yy, Ankara 1994.
- SALZMANN, Ariel; “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyânlar”, *Osmanlı*, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.227-235.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Cilt 1, 198
- VGMA No:738, S.280, sıra No:167. No:580, S.166, sıra No:81.
- VGMA, 060101/28 nolu dosya.

VGMA., 1964 nolu defter, 392 sahife 817 sıra; Türkçe'si; 611 nolu defter, 117 sıra, 115 sayfa aslı.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., XIII: 153-172.

YETKİN, Suut Kemal; *Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı*: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(3), (1955) s. 39-43.

ŞEYH ALÂEDDİN ALİ ES-SEMERKANDÎ VE TEFSİRİ BAHRU'L-ULÛM ÜZERİNE YAPILAN SPEKÜLATİF YORUMLAR

Doç. Dr. Şemsettin IŞIK²²

Özet

Şeyh Ali Semerkandî gibi kişiler, gittikleri yerlerde kendilerine duyulan ihtiyaç nispetinde ilim ve irşatlarıyla etraflarına ışık saçmışlardır. Bunlardan bazıları zamanıyla kayıtlı kalmış, bazıları da hem zamanlarına hem de daha sonraki dönemlere bıraktıkları eserler yoluyla etki etmeye devam etmişlerdir. İşte bu kişilerden birisi olan Şeyh Ali Semerkandî, sadece zamanıyla kayıtlı kalmamış, daha sonraki devirlere de uzanan bir mürşid-i kâmil olmuştur. Bu da onun gönüllerde artan bir şekilde yer tutmasına yol açmıştır. Bunda onun doğduğu yerden başlayan kutsal mekânlara kadar uzanan ilim ve irfan aşkı elbette önemli bir rol oynamıştır. Seyru sülûkünü tamamladıktan sonra Anadolu'ya gelmiş ve çeşitli yerlerde irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun bu yönü, daha sonraki devirlerde Şeyh Ali Semerkandî ile Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî'nin aynı kişi olup olmadığı ve defnedildiği yer hususunda spekülatif yorumlara sebep olmuştur. Aynı şekilde yapılan bir kataloglama hatası yüzünden de telif etmiş olduğu 'Bahru'l-Ulûm fî Tefsîri'l-Kur'an' isimli eseri hakkında aidiyet tartışması meydana gelmiştir. Biz bu çalışma ile Şeyh Ali Semerkandî ile Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî'nin aynı kişi olduğunu, resmi kayıtlarda "Yabanâbâd" olarak bilinen bu günkü Çamlıdere kazasına defnedildiğini ve 'Bahru'l-Ulûm fî Tefsîri'l-Kur'an' isimli eserin de müellifi olduğunu eldeki veriler eşliğinde ortaya koymak ve bu hususta meydana gelen bilgi kirliliğinden arınmaya bir nebze de olsa katkı sağlamak istedik.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şeyh Ali Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, Larende, Yabanâbâd

Abstrac

"Speculative Comments on Sheikh Alâeddin Ali es-Semerkandî and his Tafseer on Bahru'l-Ulûm" People like Sheikh Ali Semerkandî shed light around them with their knowledge and

²² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: semsettinisik@gmail.com.

guidance in the places they went to, in proportion to the need for them. Some of these have remained recorded over time; some of them continued to affect both their time and the works they left to later periods. Sheikh Ali Semerkandî, one of these people, was not only registered with his time, but also became a guide extending to later periods. This has caused it to take an increasing place in the hearts. The love of science and wisdom, starting from the place where he was born, to the sacred places, played an important role in this. After the stages of sufism, he came and settled in various parts of Anatolia to carry out the activities of guidance.

This aspect of his caused speculative interpretations regarding whether Sheikh Ali Semerkandî and Sheikh Alaeddin Ali as-Samarkandî were the same person and the place where he was buried. Likewise, there was a discussion about the work named "Bahru'l-Ulûm fî Tefsîri'l-Quran" due to cataloging error.

With this study, we have stated that Sheikh Ali Semerkandî and Sheikh Alaeddin Ali as-Semerkandî were the same person, that he was buried in today's 'Çamlıdere' county known as 'Yabanâbâd' in official records and the work named 'Bahru'l-Ulûm fî Tafsîri'l-Quran'. We wanted to reveal that it is an author in the light of the available data and to contribute to the purification of information pollution in this regard, albeit to some extent.

Keywords: Tafseer, Sheikh Ali Semerkandi, Bahru'l-Ulûm, Larende, Yabanâbâd

Giriş

Türkistan, geçmişten günümüze uzanan çizgisinde çeşitli devletlerin kurulduğu ve İslam kültür ve medeniyetin şekillendiği merkezlerden birisi olmuştur. Bu topraklar üzerinde yetişen ilim adamları hem kendi kültür ve medeniyetine hem de dünya medeniyetine katkı sağlamışlardır. Bunda, yetiştirdikleri öğrenciler ve telif ettikleri eserler önemli bir rol oynamış ve her birisi zamanla birer umman hâlini almıştır. Bu sayede ilim ve hikmette hissedilir bir yükseliş vuku bulmuştur. Hatta buna sebep olan âlimler ve eserleri, liyakat ve müktesebat durumlarına göre hem kendi dönemlerine hem de daha sonraki dönemlere etki etmiştir. İşte Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî de bunlardan birisi olmuş ve daha sonrasına ışık tutmuştur. Bu da onun Farukî ve Seyyid soyundan gelen bir âlim olarak medreseye bakan müderrislik ve dergâha bakan mürşitlik yönünden hâsıl olmuştur. Onun bu husustaki aşkının mekân boyutunu, Semerkand'tan başlayıp Anadolu topraklarında son bulan yolculuğu; zaman aşırı yönünü de her geçen gün kendisine duyulan sevgi ve saygının artması ortaya koymaktadır.

Türkçeden başka Arapça ve Farsçayı da mükemmel bir şekilde bilen Şeyh Ali Semerkandî,²³ irşat görevini sürdürmek için 1428'de Anadolu'ya gelip Karaman havalisine yerleşmiştir. Bu sıralarda kendisinden bir tefsir kitabı yazması istenmiştir. O da bunun üzerine “Bahru'l-Ulûm” isimli bir eser tefsir telif etmiştir. Daha sonra bu tefsir, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin yazdığı eser ile karıştırılmış ve ikisi aynı kişiye ait eser sanılmıştır. Her iki müfessirin de Semerkandî olması, bunda önemli derecede rol oynamıştır.

Buna benzer bir karışıklık da Larende'deki Alâeddin Ali es-Semerkandî ile Ankara Çamlıdere'de metfun bulunan Şeyh Ali es-Semerkandî'nin aynı kişi olup olmadıkları üzerinde yaşanmıştır. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, her ikisinin de aynı kişi olduğu ve iki bölgede de bir müddet yaşamış bulunduğu yer almaktadır. Buna rağmen, bazı kaynaklarda önceki yerleşim yerine dair yer alan bir takım bilgi ve yapılan bölgesel sahiplenmeler, fotoğrafın tamamını görmeye engel olmuştur.

Şeyh Ali Semerkandî, daha sonra kendisine yeni görev yeri olarak “Yabanâbâd”²⁴ adıyla bilinen Ankara'ya bağlı Kızılcahamam ve Çamlıdere havalisini seçmiş ve orada vefat etmiştir.

1- Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî'nin Hayatı

Şeyh Ali Semerkandî ve hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yer almamıştır. Eldeki verilerin bir kısmı, katalog çalışmalarında yer alan kısa tanıtım notlarına, diğer bir kısmı da şifahî nakillerin zamanla yazıya aktarılmasına dayanmaktadır. Bu bakımdan söz konusu malumat içinde zaman zaman birbiriyle çelişen ifadeler de yer almaktadır. Bunun bariz örneklerinden birisini, başta onun doğum tarihi ve doğum yerinin neresi olduğu tartışmaları teşkil etmektedir.²⁵

²³ Bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 213; Çıpan, Mustafa, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'yi Anma Toplantısı, Zeyne, 1994, s. 167.

²⁴ Bu bölgeye ne zaman Yabanâbâd adının verildiği bilinmemekle birlikte, 1423 tarihli ‘Tahrir Defterin’de zikredilen ‘Yabanova’ adının Selçuklulardan intikal ettiği sanılmaktadır. (Bkz. Eker, Muzaffer, *Yabanâbâd 2000*, Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, No: 3, K. Hamam, 2000, s. 19). Yabanâbâd, Osmanlı döneminde Ankara Sancağına bağlı bir ilçenin adı olup, sınırları itibariyle bugünkü Kızılcahamam ve Çamlıdere'nin tamamı ile Kazan, Orta, Ayaş, Güdül ve Çubuk ilçelerinin de bir kısmını kapsamaktadır. (Bkz. Eker, *Yabanâbâd 2000*, s. 44; Turan, Ahmet Nezih, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, Ankara, 1999, s. 42)

²⁵ Işık, Şemsettin, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Nuhbe Yayınları, Ankara, 2018, s. 16.

Bazı kaynaklarda, Şeyh Ali Semerkandî'nin ne zaman doğduğunun kesin olarak bilinmediği bilgisi yer almıştır.²⁶ Bazılarında Hicrî 720'de İsfahan'da²⁷ bazılarında da Semerkand'ta dünyaya geldiği söylenmiştir.²⁸ Diğer bir görüş de aslen Şirvanlı olan baba Yahya'nın, Semerkand'a göç edip, orada evlenerek yerleştiği şeklindedir.²⁹

Osmanlı Padişahları tarafından Şeyh Ali Semerkandî ile ilgili yazışmalarda ve çeşitli hususlarda tutulan defterlerde 'Semerkandî' kaydı yer almıştır.³⁰ Bu durumda onun Semerkand doğumlu olması daha da bir ağırlık kazanmış olmaktadır. Eğer bunun hilafına olarak İsfahan doğumlu olduğu düşünülürse, o zaman neden Şeyh Ali İsfahanî denilmeyip de Şeyh Ali Semerkandî denilmiş olduğuna dair tatmin edici bir cevaba ihtiyaç duyulacaktır. Belki de bu mensubiyet ona sonradan verilmiştir.³¹ Ya da en iyi bir ihtimalle kendisini Semerkandlı saymış ve böyle anılmayı da uygun bulmuştur. Zira o dönemlerde dünyanın çeşitli yerlerine yayılan ulema ve evliya, rahat bir şekilde tanınsın ve benzerleri ile karıştırılmasın diye isimlerinin arkasına nisbeleri (doğum yerleri) de söylenmiştir. Bu da onlar için bir nevi alamet-i farika olmuştur.

Şeyh Ali Semerkandî'nin doğum ve ölüm tarihleri Miladî takvim ile ifade edildiği zaman, ciddi derecede bir fark ortaya çıktığı için Hicrî takvim ile söyleme daha uygun düşmektedir. Bu durumda Şeyh Ali Semerkandî, Hicrî 720 (Miladî 1300 veya 1320)'de doğmuş; Hicrî 862 (1442 veya 1457)'de vefat etmiştir.³² Bu da onun, bir buçuk asra yakın bir süre yaşadığını ortaya koymaktadır.

Şeyh Ali Semerkandî'nin doğum yerinde olduğu gibi aynen vefat edip defnedildiği yer hakkında da ihtilaflar söz konusu olmuştur. Bazı kaynaklar onun Zeyne'ye,³³ bazıları Mısır'ın

²⁶ Mercan, İsmail Hakkı, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 22; Erdoğan, Abdülkerim, *Şeyh Ali Semerkandî ve Sığircık Suyu*, S.E.K Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. 15.

²⁷ Bkz. Âşık, Hüseyin, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, İlim Yayınları, İstanbul, 1980, s. 11; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 158; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1990, 11/277; *Evlialar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992, 3/158.

²⁸ Bkz. Kuz, İsmail, *Şeyh Ali Semerkandî Hayatı ve Eserleri*, Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu, Ankara, 1997, s. 78; Gülcan, D. Ali, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, Özden Matbaası, (Yersiz), 1987, s. 10; Gülcan, D. Ali, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri*, Bifa Şirketler Grubu Yay., Ankara, 1976, s. 31; Erdoğan, *Şeyh Ali Semerkandî ve Sığircık Suyu*, s. 15.

²⁹ Bkz. Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri*, s. 30; Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 9.

³⁰ Bkz. Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 78-82; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-i Kadîme Arşivi, Tahrir Defteri, No: 558, v. 91-92.

³¹ Bkz. Erdoğan, *Şeyh Ali Semerkandî ve Sığircık Suyu*, s. 11.

³² Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 7-8; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/277, 280; *Evlialar Ansiklopedisi*, 3/157, 163.

³³ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 219; Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 37; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri*, s. 38.

Babü'n-Nasr mezarlığına,³⁴ bazıları da Ankara'nın Çamlıdere kazasına defnedildiğini yazmıştır.³⁵

1.1- Soyu

Menâkıbnâme gibi bazı kaynaklarda Şeyh Ali Semerkandî'nin Şeyh Ali b. Seyyid Yahya, Alâeddin, Şeyh Ali Sultan, Alâeddin Artar Semerkandî ve Molla Seyyid Ali Acemî (İranlı) gibi isimlerle anılmış olduğu bilgisi yer almaktadır.³⁶ Bunlar arasında Şeyh Ali Semerkandî ve Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî en yaygın olarak kullanılmış olanlarıdır. Osmanlı arşiv belgelerinde de Şeyh Ali Semerkandî olarak yer almıştır.

Kaynaklarda Şeyh Ali Semerkandî'nin nesep yönü itibariyle Hz. Ömer'e ve onun sıhriyeti yoluyla da Hz. Peygambere kadar uzanan bir akrabalık bağı bulunduğu yer almaktadır.³⁷ Böylece onun pâk bir nesilden geldiği bilgisine yer verilmiş ve babası Seyyid Yahya eş-Şîrvânî'nin salih bir kişi, annesi Tâcü'l-Mestûrât'ın da salih bir hanım olduğu kaydı düşünülmüştür.³⁸ Ayrıca iki ya da üç erkek kardeşinin bulunduğu ve bunlardan birisinin Hicrî 720'de İsfahan'da doğan Seyyid Ahmed-i Kebîr olduğu söylenmiştir.

Şeyh Ali Semerkandî'nin, şeceresinin usûl (üstsoy) yönü itibariyle Hz. Ömer'e ulaştığı şöyle ifade edilmiştir: Hz. Ömer, İsfahan'ın fethini müteakiben oğullarından birisini oraya yerleştirmiştir. O da orada evlenip kalmıştır. Bu evlilikten meydana gelen nesilden de Şeyh Ali Semerkandî meydana gelmiştir.³⁹ Böylece furû' (altsoy) itibariyle Hz. Ömer'in torunu sayılmıştır. Aynı zamanda Şeyh Ali Semerkandî, dedesinin (Hz. Ömer'in) Hz. Peygamberin kayın pederi olması ve diğer yandan Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm ile evlenmiş bulunması münasebetiyle de iki koldan hane-i saadete uzanan bir sıhriyete sahip bulunmaktadır.⁴⁰ Bundan

³⁴ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 24.

³⁵ Bkz. Altunkaya, Mustafa, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, Çamlıdere Belediyesi Yay., 2014, s. 49-50; Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî Bölümü, s. 67-89.

³⁶ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 37; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 158.

³⁷ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 12, 18, 35; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/277; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/157-158; Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgeleri Ekler Kısım, 2 ve 3 nolu belgeler, s.100-105.

³⁸ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 24; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 159. Şeyh Ali Semerkandî'nin annesinin, ittika sahibi bir kadın olduğu, abdestsiz hiç yere basmadığı ve “Oğlum! Ben senden birçok ululuklar umuyorum. Sana hamileyken bir an bile olsun abdestsiz durmamaya gayret ettim. Ağzıma şüpheli bir şey koymadım. Sana abdestsiz süt vermedim. İnşaaallah sen çok büyük adam olursun” dediği ve oğlu 12 yaşlarındayken de öldüğü söylenmektedir. (Bkz. Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 10; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyüklere ve Şairleri*, s. 30; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 160.)

³⁹ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 12.

⁴⁰ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 18.

dolayı bazı kaynaklarda onun Hz. Ömer'e nispetle Farukî, bazılarında da Hz. Ali'ye nispetle Seyyid soyundan olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁴¹ Bu da her iki yoldan onun nesebinin Peygamber (s.a.v)'e kadar uzanmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2-Ailesi ve Çocukları

Şeyh Ali Semerkandî ve ailesi hakkında oldukça sınırlı bir bilgi mevcuttur. Bundan dolayı bazı kaynaklarda onun hiç evlenmediğine dair kayıt bile düşülmüştür.⁴² Hâlbuki onun Zeyne'de Cın padişahının kızı olarak bilinen eşine, Zeyne'l-Abidin adında oğluna ve ismi belirtilmeyen kızına ait mezarlar yer almaktadır.⁴³ Evliya Çelebi de 'Kasaba-ı Zeyni Şerif' başlığı altında, Şeyh Ali Semerkandî'nin evladına ait yedi mezar olduğundan bahsetmiştir.⁴⁴

Bunlara ilaveten Karaman, Mut⁴⁵ ve Çamlıdere'de de çocukları ve torunları metfun bulunmaktadır.⁴⁶ Bu husus, Şeyh Ali Semerkandî'nin evlat ve torunlarının her türlü vergiden muaf tutulduğunu belirten ferman ve belgelerde de açıkça yer almaktadır.⁴⁷ Bu da onun birden fazla evlilik yapmış olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁸ Nitekim 1530 yılında Çamlıdere'de Şeyh Ali Semerkandî'nin soyundan gelen erkek nüfus, 8'e; 1571 yılında da 11'e ulaşmıştır. Sayıları artıkça da Bardakçılar ve Otacı gibi köylere yerleşip oralarda dergâhlar kurmuşlardır.⁴⁹

Şeyh Ali Semerkandî'nin Çamlıdere'de yaşayan nesline, zamanla Sığırcık (Çekirge) Suyu Şeyhleri denilmiş ve bu kişilerin görevli olarak gittikleri yerlerdeki ilgili makamlara, gereken hassasiyetin gösterilip himaye ve taltif edilmeleri için yetkili merciler tarafından emirler verilmiştir.⁵⁰

1.3- Hoca ve Mürşitleri

Şeyh Ali Semerkandî'nin yetişmesinde rol oynayan hocaların, kimler olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber bazı kaynaklarda Taftazânî, Seyyid Şerif Cürçânî⁵¹ ve

⁴¹ Bkz. Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 158.

⁴² Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 14.

⁴³ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 197.

⁴⁴ Bkz. Evliya Çelebi, Mehmet Zillî b. Derviş, *Seyahatname*, İstanbul, 1935, 9/318.

⁴⁵ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 199-200.

⁴⁶ Bkz. Şahin, Kamil, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, Tarih ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu 21- 22 Ekim 1995, Esyav Yayınları, Ankara, 1997, s. 72.

⁴⁷ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar, s. 67-89; Ekler Kısmı, 7b, 9 ve 10 nolu belgeler, s. 118-121; 123-129; Turan, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, s. 78-82.

⁴⁸ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 51.

⁴⁹ Bkz. Erdoğan, Abdülkerim, *Çamlıdere Tarih ve Kültür Atlası*, Çamlıdere Belediye Başkanlığı Yay., 2012, s. 292-293.

⁵⁰ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgeleri Sığırcık Suyu Şeyhlerine Yardımcı Olma ve Vergi Muafiyet Kayıtları, s. 76-81.

⁵¹ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 26-27.

Hanefî fakihi Alâeddin el-Buhârî gibi kişilerin hocası olduğu kaydı yer almıştır.⁵² Bu bağlamda babası Seyyid Yahya'nın ilk hocası ve ilk müşidi olduğunu söylemek gerekir. Nitekim tarıkata dair sırları ondan öğrenmiştir. Akabinde irşat etmeye izin verilip, Semerkand'a gönderilmiştir. Daha sonra da müşidi Abdurrahman İsferâyinî olmuştur. Onun nezdinde İsferân'da seyru sülûkunu tamamlamıştır.⁵³ Menâkıbnâme, bunlara ilaveten Seyyid Şerif Cürcânî'yi hem hocası hem de müşidi olarak haber vermiştir.⁵⁴

Şeyh Ali Semerkandî, küçük yaştan itibaren ulema ve evliyadan feyz almaya Semerkand'ta başlamıştır. Bunu, İslam dünyasının çeşitli yerlerine yapmış olduğu yolculuklarla da devam etmiştir.⁵⁵ Mekke'ye gelmezden önce, kusursuz denilebilecek derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir.⁵⁶ Daha sonra Hadis ilmini Buhârî, Müslim ve diğer hadis imamlarına dayanan bir şekilde yaşayan hadisçilerden; Tefsir ilmini Zemahşerî, Fahreddin Râzî ve imam Bağavî gibi âlimlerin yetiştirdiği kişilerden ve Kırâat-i Seb'âyı da imâm Şâtıbî'nin halifelerinden okuyup icazet almıştır.⁵⁷ Böylece aklî ve naklî ilimlerde seçkin bir zevata talebe olma imkânı bulmuştur. Bu da onun vehbî ve kesbî ilimlerde hızla ilerlemesine katkı sağlamıştır.

1.4- Talebe ve Müritleri

Şeyh Ali Semerkandî talebeleri, soyundan gelen halifeleri, yazdığı eserleri ve bıraktığı vakıf hizmetleri ile Anadolu'nun İslamlaşması için büyük emek harcayan kişilerden birisi olmuştur. Yetiştirmiş olduğu talebelerine dair açık bir kayıt bulunmamakla birlikte, Menâkıbnâme'de Kuşluk namazından sonra medresede aklî ve naklî ilimler okuttuğu kaydedilmiştir.

Müritlerinin sayısı hakkında da kesin olarak bir şey bilinmemektedir. Ancak on sekiz halifesi olduğu⁵⁸ ve müridânı arasında çeşitli özellikleri itibariyle Cemâleddîn İshak Karamânî, Hamzâ-i Karamânî, Şeyh Mahmud, Seyyid Muhammed Nûr-bahş el-Kuhistânî es-Sûfî, Hüsâmeddîn

⁵² Bkz. Yazıcı, İshak, *Bahru'l-Ulûm*, TDVİA, Ankara, 1991, 4/517; Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, 1/733; Katib Çelebi Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1941, 1/225.

⁵³ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 47-48.

⁵⁴ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 27.

⁵⁵ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 11.

⁵⁶ Bkz. Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 160, 167.

⁵⁷ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 26.

⁵⁸ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 38.

Burûsevî ve Habîb Karamanî gibileri öne çıkmıştır.⁵⁹ Hatta Karamanoğlu İbrahim Bey'in de bir müddet derslerine katılmış olduğu söylenmiştir.⁶⁰

1.5- Eserleri

Şeyh Ali Semerkandî, bir buçuk asra yaklaşan ömrünü bir müderris olarak medreselerde ve bir mürşit olarak dergâhlarda ilim, irfan ve irşat aşkıyla geçirmiştir. Bu zaman zarfında birçok ilim ve gönül erbabı yetiştirmiştir. Bununla da yetinmemiş ve daha sonraki nesillere bilgi ve birikimini aktaran eserler kaleme almıştır.⁶¹ Bu bağlamda on bir adet eseri tespit edilmiş olup, bunlardan sadece yedi tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eserler, şunlardır.⁶²

a- Bahru'l-Ulûm fî Tefsîri'l-Kur'an: Bahru'l-Ulûm, en önemli eseridir. Ömrünün en değerli yıllarını bu eseri vücuda geçirmek için seferber etmiş olmalıdır. Zira eser birçok İslâmî ilimleri ihtiva etmektedir. Eserin mukaddimesinde müellif şunları kaydetmiştir: Rabbim lütuf ve ihsanından tefsir ve te'vil ilmi hakkında Kur'ân hakikatlerini ve tefsir sözlerinin en üstünlerini içeren, mütekaddimûn âlimlerinin zarif nüktelerini ve müteahhirûn âlimlerinin fikirlerinin geliştirilmesine sebep olan anlaşılması zor nükteleri kapsayan bir kitap yazmamı ilham etti. Ben de Kur'ân-ı Kerim tefsiri olarak, Bahru'l-Ulum diye isimlendirdiğim bu kitabı yazdım demiştir. Fakat Mücadele süresine kadar yazabilmiş; geri kalan kısmını da aynı üslûp ile talebelerinden olan İshak b. Muhammed Karamânî (Zenbilli Ali Efendi'nin hocası molla Hamzâ-i Karamânî) tamamlamıştır.

b- Haşiye alâ Şerhi'l-Mevâkîf: Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî'nin Mevâkîf isimli kelamla ilgili eserinin üzerine, Cürcânî'nin yaptığı şerhin ilahiyat bölümüne yazılan haşiyesidir.

c- Haşiye alâ Şerhi'l-Metâli': Urnevî'nin (Kadı Sirâcüddin Mahmûd b. Ebî Bekr'in), Metâliu'l-Envâr isimli mantık kitabına, Kutbüddin-i Râzî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir.

d- Şemsiyye Şerhi: Kazvînî, Necmüddin Ömer b. Ali'nin mantıkla da ilgili 'Şemsiyye' adlı eseri üzerine, 'Kutbuddîn Muhammed b. Muhammed Râzî'nin Tahrîrû'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye fî's-Şemsiyye adlı eseri üzerine yazdığı haşiyedir.

⁵⁹ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 39-42.

⁶⁰ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 38; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyüklere ve Şairleri*, s. 34; Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 17-19.

⁶¹ Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, s. 22.

⁶² Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 51-54; Şahin, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, s. 71; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 164-166; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, 1/733.

e- Keşfu'l-Esrâr li't-Tâlibîn (Beyanu'l-Esrar): Tasavvufla ilgili bir risalesi olduğu söyleniyorsa da kaynaklarda bulunamamıştır. Ancak Menâkıbnâme'nin 'D' nüshasında açıklanan tasavvufi tabirler ve görüşler, Semerkandî'nin böyle bir eserin bulunabileceğini doğrular mahiyettedir.

f- Makâlât: Tasavvuf konusundaki bu eser, her ne kadar ayrı bir eser gibi gösteriliyorsa da Menâkıbnâme'nin 'D' nüshasının makalelerinin Arapça kısmıdır.

g- Menâkıbnâme-i Ali Semerkandî (Menâkıbnâme): Toplam olarak sekiz nüshası bulunan bu kitapta şeyhin hayatı, yetişmesi, ailesi, nerelerde ilim tahsil ettiği ve devrinde nasıl dersler verdiğiyle ilgili zaman zaman mübalağalı anlatımlar eşliğinde bilgiler yer almaktadır.

h- Adâb-ı Tarikat: Adından da anlaşılacağı üzere tarikat adabından bahsetmektedir.

1.6- Şemâilî ve Ahlakî Yapısı

Şeyh Ali Semerkandî'nin uzun boylu, iri cüsseli, nurânî yüzlü, kırmızı benizli, buğday renkli ve büyükçe ellere sahip bir kişi olduğu ve ilerleyen yaşlarında da beyaz sakal ve bıyığının simasına ayrı bir mehabet verdiği nakledilmiştir.⁶³

Şeyh Ali Semerkandî, her hâlükârda sergilediği tevazu ve vakarıyla ve giydiği beyaz elbisesiyle sade bir tavır sergilemiştir. Yanında bulunan herkese iltifat etmiş ve tanışmak için ziyaretine gelenleri, yanındakilere takdim ederek onurlandırmıştır. El ve eteğini öpmek isteyenlere de müsaade etmemiştir.⁶⁴

“Melekî vasfı, beşerî vafına galip gelen”⁶⁵ hasletleri ile tam bir numûne-i imtisal (güzel bir örnek) olmuştur.

1.7- Vefatı

Şeyh Ali Semerkandî'nin vefat tarihi ve defnedildiği yer hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar, onun H. 860 (M. 1456)'da⁶⁶ bazıları da H. 862 (M. 1457 veya 1442)'de vefat etmiş olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Aynı şekilde defnedildiği yer hakkında da ihtilaflar vuku bulmuştur. Bir kısmı Zeyne'de,⁶⁸ bir kısmı Mısır'ın Babü'n-Nasr mezarlığında,⁶⁹ bir kısmı da

⁶³ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 16-17.

⁶⁴ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 17.

⁶⁵ Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 169.

⁶⁶ Bkz. Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 163.

⁶⁷ Bkz. *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/277, 280; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/157, 163.

⁶⁸ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 219; Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs- Semerkandi ve Kemal Ümmi*, s. 37; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri*, s. 38.

⁶⁹ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 24.

Çamlıdere’de metfun olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Osmanlı kayıt ve yazışmaları ise, kesin bir şekilde Çamlıdere olduğunu vurgulamıştır.⁷¹

Şeyh Ali Semerkandî’nin Ankara- Çamlıdere’deki merkadı (mezarı); Mersin- Zeyne’deki de her halde türbe makamıdır. Bununla ilgili olarak Semerkandî vakıfları arasında bir dava açılmış ve bu davaya bakan Yabanâbâd Kadısı, elinde mevcut verilere bakarak Şeyh Ali Semerkandî’nin Çamlıdere’de metfun olduğuna karar vermiştir. Böylece Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî’nin aynı kişi olduğu, Zeyne ve Çamlıdere’deki vakıf külliyelerin tescil kayıtlarıyla da sübut bulmuştur.⁷²

Netice itibariyle Şeyh Ali Semerkandî’nin doğum ve ölüm tarihlerinde bir ittifak olmamasına rağmen, Hicrî 720 (1300 veya 1320)’de doğmuş; Hicrî 862 (1442 veya 1457)’de de vefat etmiş⁷³ olduğu ağırlık kazanmıştır.

2- Şeyh Ali Semerkandî’nin Vasıfları

Hiz. Ömer’in torunu olması hasebiyle Hiz. Peygambere kadar uzanan bir sıhriyete (akrabalığa) sahip olan Şeyh Ali Semerkandî, dinî ve beşerî ilimlerde söz sahibi bir kişi olarak yetişmiştir. Bu da onu hem beşerî hem de resmî ilişkilerde son derece başarılı kılmıştır.

Şeyh Ali Semerkandî, durum ve muhatabın vaziyetine göre söz söylemiş ve her zaman nazik bir tavır sergilemiştir. Bunun bir örneğini de Bursa’ya geldiği zaman, devlet ricali içinde yer alması konusunda yapılan teklife verdiği mahirane cevap teşkil etmiştir.

2.1- İlmi Vasıfları

Şeyh Ali Semerkandî, zekî ve akıllı bir çocuk olarak hayata başlamıştır. Küçük yaşta Kur’an-ı Kerim’i ezberleyip, aşere takrib (çeşitli kıraatler) üzere okumayı öğrenmiştir. Gençliğe adım attığı yıllarda da aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Özellikle Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf gibi naklî ilimlerde oldukça mesafe almıştır. 17 yaşlarında da Kur’an-ı Kerim’i tefsir etmeye başlamış ve bu özelliğinden dolayı babası Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî, her karşılaştığında onu

⁷⁰ Bkz. Altunkaya, *Bahru’l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 49-50; Işık, *Semerkand’tan Çamlıdere’ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî Bölümü, s. 67-89.

⁷¹ Bkz. Işık, *Semerkand’tan Çamlıdere’ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî Bölümü, s. 67-89; Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 7-8, 11; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/277, 280; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/157, 163.

⁷² Bkz. Altunkaya, *Bahru’l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 49-50.

⁷³ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 7-8, 11; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/277, 280; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/157, 163.

'aleyke avnüllah, ya tacü'l-arifin' (Ey Ariflerin Tacı! Allah'ın yardımı üzerine olsun) diyerek taltif etmiştir.⁷⁴

Şeyh Ali Semerkandî, 20 yaşlarında babası ile hacca gitmiş ve ibadetini edâ ettikten sonra orada kalıp, Arap filolojisi üzerinde ihtisaslaşmıştır. Bu sırada beşerî ve şer'î (dinî) ilimlerde de derinleşmeyi sürdürmüştür. Geri dönüşünde Mısır, Şam ve Bağdat'a uğramış ve buralardaki âlimlerden çeşitli alanlarda ders okuyup, büyük bir allâme olmuştur. Akabinde Şirvan'da bulunan babasını ziyarete gitmiş ve ondan da Tasavvufî inceliklerde vukufiyet kesp etmiştir. Bunun üzerine babası onun irşatla görevlendirmiştir.⁷⁵

Çocukluğunun geçtiği Semerkand'a gitmek üzere yola çıktığı zaman, 'Esferan' şehrine de uğramış ve orada bulunan Seyyid Abdurrahman Esferanî'yi ziyaret edip, sekiz ay kadar çeşitli hususlarda ondan istifade etmiştir. Daha sonra Semerkand'a gitmiş ve orada bir gece rüyasında aldığı manevî bir işaret üzerine, 'Dem' mağarasına gidip, uzun süre halvette kalmıştır. Akabinde yine aldığı manevî işaret üzere Medine'ye geri dönmüş⁷⁶ ve kemale ermiş bir zât olarak verilen görevleri deruhte etmeye başlamıştır.

Şeyh Ali Semerkandî'nin ilmî yönünü, Menâkıbnâme şöyle hülâsa etmektedir: "Nice yıllar tahsil-i ulûm ve tekmîl-i kemâlât idüb, ekâbîr-i ulemâ ve semâsîr-i fudalâ olub, şöyle kim muasırlarında ferîd-i asr ve vahîd-i dehr olub, anunla bir kimse ulûm-ı akliyye ve nakliyyede bahs itmeğe kadir değil idi. Teşrif eylediği memâlikde olan ukalâ ve ulemâ ve fudalâ, fazlına teslîm idüb kemâline pesend iderler idi."⁷⁷

2.2- Resmî Vasıfları

Şeyh Ali Semerkandî, Mekke-i Mükerrreme'de 14 yıl gibi bir süre Kâbe'de makam-ı hanefî'de imamlık ve Medine-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara'da da 7 sene kadar türbedarlık

⁷⁴ Bkz. Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 10; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyüklere ve Şairleri*, s. 31; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 160; Eker, *Yabanâbâd 2000*, s. 255.

⁷⁵ Bkz. Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 10; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyüklere ve Şairleri*, s. 31; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 160.

⁷⁶ Bkz. Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 10-11; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyüklere ve Şairleri*, s. 31-32; Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 161.

⁷⁷ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 38. Menâkıbnâme'de, günümüz ifadesiyle Şeyh Ali Semerkandî'nin ilmî derecesi hakkında şöyle denilmektedir: "Uzun yıllar ilim tahsili yaparak yetişmesini tamamlamış; büyük âlim ve erdemlilerin simsarı (olup peşlerini bırakmayan birisi) olmuştur. Böylece çağdaşları arasında asrın gözdesi ve zamanın birincisi olmuştur. Hiç kimse onunla dinî ve beşerî ilimlerde tartışamaz hâle gelmiştir. Gittiği memleketlerde bulunan akıl erbabı, âlim ve erdemli kişiler, onun üstünlüğüne teslim olup, vukufiyetine hayran kalmışlardır."

yapmıştır.⁷⁸ Daha sonra Anadolu'ya gelip yerleşmiştir. Bu sırada Bursa'yı maruz kaldığı çekiğe afetinden kurtarmaya vesile olduğu için kendisine vezirlik teklif edilmiş; o da bunu nazik bir şekilde geri çevirmiştir.⁷⁹

Bunun dışında Molla Fenari'ye yazdığı mektupları vasıtasıyla uzaktan uzağa;⁸⁰ Fatih Sultan Mehmet'e de bizzat yüz yüze hocalık yapmıştır. Bundan bazı âlimlerin rahatsız olması üzerine, feragat edip⁸¹ izini kaybettirmiştir.

Bilindiği kadarıyla bunların dışında, resmî vasfa haiz herhangi bir vazifeyle karşılaşmamıştır. Hayatının geri kalan kısmında yaygın öğretimi tercih etmiş ve halk içinde 'Hak' ile beraber olabilmek için gittiği yerlerde medrese ve dergâhlar kurup ilim, irfan ve irşat ile meşgul olmuştur.⁸²

2.3- İrşadî Vasıfları (Mürşitliği)

Şeyh Ali Semerkandî ilimde rüsûh sahibi olunca, sıla-ı rahim için Şirvan'a dönmüştür. Orada bulunan babasından tarikat adabını öğrenmiş ve akabinde irşatla görevlendirilmiştir. Böylece kendisine Şeyh Ali Semerkandî denilmeye başlanmıştır.⁸³ Daha sonra Nakîbü'l-Eşraflık görevi verilmiş ve akabinde Kutbu'l-Aktalık seccadesine oturtulmuştur.⁸⁴

Şeyh Ali Semerkandî'nin, birçok müridi olmuştur. Bunların sayısının ne kadar olduğunu bilmek mümkün değildir. Ancak Menakıb'ında "hazret-i kutbu'l-arifin, anları irşâd idüb, onsekiz halîfe istihlâf eyledi" ve "yedi bin kimse-i ehlinden ve evlâdından ve âşinâsından âsîleri nâra müstehak olanlara şefa'at ide; kırk bin kırk dört kâmil veli dünyaya gelmişdür; cümlesi Şeyh Ali'nin keramet, fazl ve ilmüne mu'teriftir" diye bir beyan bulunmaktadır.⁸⁵ Bu da onun irşadının, ne kadar geniş bir kitleye şamil olduğu hakkında bir fikir vermektedir.

⁷⁸ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 37; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/277-278; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/158.

⁷⁹ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 67, 82-83; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/280; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/160-163.

⁸⁰ Bkz. Kuz, *Şeyh Ali Semerkandî Hayatı ve Eserleri*, s. 78; Eker, *Yabanâbâd 2000*, s. 255.

⁸¹ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 117.

⁸² Âşık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, s. 45.

⁸³ Bkz. Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 160-161.

⁸⁴ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 28.

⁸⁵ Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 48-49.

Bazı kaynaklar, Şeyh Ali Semerkandî'nin itikatta Maturidî, amelde Hanefî; meşrepte Nakşibendî⁸⁶ veya Hâcegânî ya da Zeynî olduğunu söylemiştir.⁸⁷ Evliya Çelebi de Seyahatname'sinde 'Tarîk-i Zeynî' (Zeyniye tarikatı) diye not düşmüştür.⁸⁸

Mehmet Tahir Bursalı ise "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinde, Semerkandî tarikatının kendine has bir tarikat olduğunu ve Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî tarafından kurulduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Bu görüşe göre, silsile-i sâdât şöyle teşekkül etmiştir:

"Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hasan Basrî, Habib Acemî, Davud Taî, Maruf Kerhî, Serî Sakatî, Cüneyd Bağdadî, Ebu Ali Ruzbarî, Said b. Selâm Mağribî, Ebü'l-Kasım Gürgenî, Ebu Bekir Nessac, Ahmed Gazzalî, Abdulkahir Suhreverdî, Ammar b. Yasir, Ahmed b. Ömer, Şerefüddin Müeyyed, Ahmed b. Mahmud, Seyyid Fahreddin, Seyyid Yahya, Seyyid Şeyh Ali Semerkandî, Seyyid Zeynü'l-Abidin, Seyyid Bedrüddin Efendi, İsa Çelebi Efendi, Hayruddin Efendi, Alâuddin Efendi, Hüsameddin Bursevî, Muhammed b. Hızır."⁹⁰

3- Şeyh Ali Semerkandî'nin Seyahatleri

Şeyh Ali Semerkandî, aklî ve naklî ilimleri tahsil etmeye Semerkand'ta başlamış; akabinde zamanın ilim ve medeniyet merkezlerine yaptığı seyahatlerle devam etmiştir. Bunlar arasında Bağdat, Mısır, Şam, Kudüs, Hicaz ve Anadolu'ya yaptığı yolculuklar önemli bir yer tutmaktadır. Bu esnada kesbî ve vehbî (tasavvufî) ilimlerde hem olgunlaşmış ve irşatta bulunmaya başlamıştır.

Şeyh Ali Semerkandî Anadolu'ya gelince, Konya ve Karaman gibi yerlere uğramıştır. Daha sonra Alanya civarına, oradan da Örenşar'a (Eskipazar'a) geçmiştir. Bir müddet burada kaldıktan sonra, eski adıyla Yabanâbâd, bugünkü adıyla da Kızılcahamam-Çamlıdere havalisinde bulunan Çatak köyüne gelip yerleşmiştir.⁹¹ Daha sonra buradan Çamlıdere'ye bir derviş kıyafetiyle gelmiş ve yaptığı keşif yapmıştır. Akabinde yerleşmesi işaret edilen yer olduğunu anlamış ve kendisini bir çoban olarak tanıtır, Çamlıdere'ye yerleşmiştir.⁹²

⁸⁶ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 41; Eker, *Yabanâbâd 2000*, s. 255.

⁸⁷ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 42-43; Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 41.

⁸⁸ Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9/318.

⁸⁹ Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/107.

⁹⁰ Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 46-47.

⁹¹ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 43-46, 85-86, 93-94; *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/278; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/158; Eker, *Yabanâbâd 2000*, s. 22.

⁹² Bkz. *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, 11/278; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/158.

4- Şeyh Ali Semerkandî ve Şeyh Alâeddin Ali'nin Kimliği Üzerine Değerlendirmeler

“Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ve Şeyh Ali Semerkandî'nin aynı mı ayrı mı kişi olduğu hususunda ihtilafa düşülmüştür. Bunun üzerine bir gurup, kendi görüşünün doğru; diğerinin yanlış olduğu hususunda kanaat belirtmiş ve bunu da delillendirmeye çalışmıştır.

Biz de buradan hareketle lehte ve aleyhte mufassal ya da mücmel bir şekilde ileri sürülen bu görüş ve delilleri muhtasar bir şekilde iktibas ederek, kimlerin hangi verilerden hareketle ne söylediğini ortaya koyup, okuyucu için objektif bir değerlendirme yapmak istedik.

Bunun için konuyu, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî'nin ‘ayrı kişiler olduğuna dair görüşler’ ve ‘aynı kişi olduğuna dair görüşler’ şeklinde iki ayrı başlık altında ele alıp, akabinde nihaî bir değerlendirme yaptık.”⁹³

4.1- Ayrı Kişi Olduğunu Dair Görüşler

Bazı kaynaklarda Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî'nin, ayrı kişiler olduğu hususunda görüşler yer almıştır. Bunları şu şekilde hülâsa etmek mümkündür:

a- Alâeddin Ali Semerkandî ve Şeyh Ali Semerkandî hakkında Mehmet Tahir Bursalı'nın, “Osmanlı Müellifleri” isimli eserinin bir numaralı dipnotunda, şu bilgiye yer verilmiştir:

“Semerkandî tarikatının kurucusu olup, H. 862 (M. 1457) tarihinde vefat eden Alâeddin Ali Semerkandî, İçel sancağı dâhilinde Gülnar kazasının Ziyet köyüne defnedilmiştir. Mücadele suresine kadar üç ciltten ibaret olan ve bir nüshası da Bursa'da Hüsameddin dergâhında mevcut bulunan “Bahru'l-Ulûm” isimli basılmamış meşhur tefsirin sahibidir. Çekirgeleri kovmak için Sığırcık kuşlarını toplayan bir suya sahip olduğu rivayet edilen Şeyh Ali Semerkandî hazretleri ise, Ankara civarında Yabanâbâd'ta defnedilmiş başka bir zattır.”⁹⁴

b- Evliya Çelebi de “Seyahatname” isimli eserinde, ‘Kasaba-i Zeyn-i Şerif’ başlığı altında şunlara yer vermiştir:

“Selefke sancağında 100 akçe-i şerif kazadır ve nahiyesi 38 kurâ (köy) dir. 1000 kuruş hâsılı olur ve 200'ü mütecaviz toprak örtülü bina, bağ ve bahçeli mamur şirin bir kasabadır. Bağ-ı cinândan (cennet bahçelerinden) nişan veren bir Asitane-i saadetin içinde Şeyhi, alehlîlak kutbu istihkak, afitab-ı nihânî, Kamer Zindegâni Hazreti Şeyh Ali es-Semerkandî kuddise sırrahü'l-aziz hazretlerinin yedi nefer evladı zevi'l-ihtiramları ki ırk-ı tahrir-i Resûlüllah'tır. Bir altın

⁹³ Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, s. 26-27.

⁹⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/107.

alemlî kubbe-i âlî içinde metfundurlar. Tarîk-i Zeynîlerdir. 300'ü mütecaviz fukara-ı ibadullahı vardır.”⁹⁵

c- İsmail Hakkı Mercan da “Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menakıb-namesi” isimli eserinde şunları söylemiştir:

“Şeyh Ali Semerkandî'nin, Türkiye'de iki yerde mezarı bulunmaktadır. Bahru'l-Ulûm sahibi olan Semerkandî, kesin olarak Gülnar'ın Zeyne kasabasında yatmaktadır. Bu konuda eser telif etmiş olan şahısların hemen hemen hepsi, bu ortak kanaati taşımaktadır. Bahru'l-Ulûm'un Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Ahmed III Bölümü, Nu: 31/2 olan kitabın, istinsahı Konya Kadısı Kemal b. Halil el-Karamânî tarafından H. 997 (M. 1588-1589)'da yapılmıştır. Burada şöyle bir kayıt düşülmüştür: “eş-Şeyh Aliyyü's-Semerkandî medfûnün bi karyetin yukâlu lehâ Zeynetün min tevâbi'i Kazâ-i Mûd fî vilâyeti Karaman.” Bu eser, Osmanlı padişahlarından III. Ahmed'e 1589 tarihinde sunulmuştur ve tarihî bir belge niteliği taşımaktadır.

Yine İ. Hakkı Mercan, Hüseyin Aşık'ın Zeyne'de metfun bulunan zâtın, Ankara Çamlıdere'deki Şeyh Ali Semerkandî'nin Babaresûl adındaki halifesi olduğu, Şeyh Ali Semerkandî'nin Çamlıdere'de metfun bulunduğu ve Zeyne ile herhangi bir irtibatın bulunmadığı hususundaki iddiaların mesnetsiz olduğunu ve halktan yapılan sözlü nakillere dayandığını söylemiştir. Akabinde de Hüseyin Aşık'ın bu iddialarını önemsemediklerini, Şeyh Ali Semerkandî'nin Zeyne'de metfun bulunduğunu ve bunun Çamlıdere'de de bir başka Şeyh Ali Semerkandî'nin bulunmasına mâni olmadığını ilave etmiştir.⁹⁶

d- Mustafa Çıpan da “Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği” adlı tebliğinde şu hususlara yer vermiştir:

“Bugün adına anma toplantısı tertip ettiğimiz Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî Hazretleri ile H. 720 (M. 1320)'de bugün İran sınırları içinde bulunan İsfahan'da doğan, Peygamberimizden sonra göreve gelen “dört halife”nin ikincisi Hz. Ömer'in nesline mensup olan ve Ankara yakınlarındaki Çamlıdere'ye yerleşen Şeyh Ali Semerkandî arasında sadece bir isim benzerliği mevcuttur. Hemen aynı devirde fakat farklı coğrafyalarda yetişen, ilim tahsili ve manevî feyiz için çeşitli ilim-irfan merkezlerinde bulunan bu iki mübarek insan, nihayet manevî işaretlerle Anadolu'da karar kılmış; Şeyh Ali Semerkandî Ankara yakınlarındaki Çamlıdere'ye, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî de Zeyne'ye yerleşerek halkı irşat etmişlerdir. Her ikisi de uzun ömür sürerek bulundukları mahallerde Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardır. Hizmetleri ve kerametleri dillerde dolaşan, daha çok ‘çekirge şeyhi’ olarak tanınan ve evlenmemiş olan Çamlıdere'de

⁹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9/318.

⁹⁶ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 33-34.

metfun Şeyh ile huzurlarında bulunduğumuz Semerkandî hazretleri hakkında bilgi veren kaynaklarda isim benzerliği sebebiyle karışmalar, tedahüller meydana gelmiştir.”⁹⁷

e- D. Ali Gülcan da “Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs Semerkandî ve Kemal Ümmi” ve “Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri” isimli eserlerinde şu bilgilere yer vermiştir:

“Diyanet İşleri Başkanlığı elemanlarından olan bir hoca, Kızılcahamam’ın Çamkoru bucağında mezarı bulunan ve Sığircık Şeyhi diye anılan Şeyh Ali Semerkandî’yi, Bahru’l-Ulûm sahibi olan bizim Şeyh Ali Sultan olduğunu sanarak Kızılcahamam’a mâl etme gayretine düşmüştü. Doküman araştırırken, tesadüfen bu zât ile bir kütüphanede karşılaştık. Boşu boşuna bir gayrete düştüğünü söyleyip, kendisine gerçekleri anlattım. Bunun üzerine bozuldu ve benim kim olduğumu öğrendikten sonra çekip gitti. Bir zaman sonra, ahbaplık kurduk ve tarihî kaynakları kendisine birer birer bulup gösterdim. Tatmin oldu. Böylelikle de Kutbu’l-Aktab ve Bahru’l-Ulûm sahibi Şeyh Ali Sultanımızı, Kızılcahamamlı yapamadı. Kızılcahamam dolaylarındaki Çekirge Şeyhi ünvanıyla meşhur olan Şeyh Aliyyüs-Semerkandî ye gelince, yakın zamana kadar çekirge sürülerine maruz kalan bölge halkı, bu çekirge şeyhinin mezarının bulunduğu yerdeki bir pınardan bir miktar suyu götürüp, çekirge istila eden tarlalara serptikten kısa bir zaman sonra gelen sığircık kuşları tarafından ekinlere zarar veren çekirgeler yenilip tüketilmek suretiyle bu afetten kurtaran bir keramete sahip kişi olduğu söylenmektedir. Şeyh Ali Sultan’ın Çamlıdere’ye kaçırılmasını önledim sanmışım ama yanılmışım. Karaman’ın Şeyh Ali Sultanına, Kızılcahamam’ın Çamlıdere’indeki Şeyh Ali Semerkandî’dir denilmiş ve “Bahru’l-Ulûm” adlı tefsiri de Müftü Hüseyin Aşık tarafından Çamlıdere’deki Şeyh Ali Semerkandî’ye mal edilmiştir.”⁹⁸

f- Abdülkerim Erdoğan da “Şeyh Ali Semerkandî ve Sığircık Suyu” isimli eserinde şöyle demiştir:

Yirminci yüzyıl başlarına kadar Osmanlı coğrafyasında Sığircık suyu şeyhi olarak anılan Şeyh Ali Semerkandî hazretlerinin hayatı ve kişiliği hakkında yazılı kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Günümüzde bazı yayınlarda Şeyh Ali Semerkandî hazretleri hakkındaki ifadeler ise, aynı devirde yaşayan ve isim benzerliği olan Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî hazretlerine aittir. Bu yayınlarda aktarılan bazı bilgiler de tamamen, yaşayan şahısların başkalarından duyduğu rivayetlerinden ibarettir.”⁹⁹

⁹⁷ Çıpan, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî’nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, s. 158.

⁹⁸ Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 40-41; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri*, s. 40.

⁹⁹ Erdoğan, *Şeyh Ali Semerkandî ve Sığircık Suyu*, s. 9.

g- Kamil Şahin de 21- 22 Ekim 1995'de "Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu" münasebetiyle "Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler" isimli tebliğinde şunlara yer vermiştir:

"Önce şunu belirtmek lazımdır ki bizim asıl konumuzu teşkil eden ve hayatı hakkında bazı konulara temas edeceğimiz, Çamlıdere'de türbesi bulunan Şeyh Ali Semerkandî ile Mersin Gülnar ilçesi Zeyne köyünde türbesi olan Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'yi (ö. 862/1457) birbirine karıştırmamak lazımdır. Nitekim merhum Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri isimli eserinde bu noktaya önemle işaret etmiştir."¹⁰⁰

4.2- Aynı Kişi Olduğunu Dair Görüşler

Bazı kaynaklarda, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî'nin aynı kişi olduğu hususunda şu bilgilere yer verilmiştir:

a- Hüseyin Aşık, "Şeyh Ali Semerkandî (k.s) Hayatı Menkıbeleri" isimli kitabında Şeyh Ali Semerkandî ile Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin aynı kişi oldukları hususunda şunları söylemektedir:

"Şeyh Ali Semerkandî, sağlığında "Babaresül" adında birisini halifesi sıfatıyla Zeyne (Sütlüce)'ye göndermiş ve kendisine verilen görevi deruhte ederken orada vefat etmiştir. Cenazesi de oraya defnedilmiştir. Bugün Zeyne'de yatan zât, Şeyh Ali Semerkandî'nin adıyla anılan 'Babaresül' adındaki halifesidir. Bu kişinin Şeyh Ali Semerkandî diye anılması, şeyhin manevî evladı sayılmasından ileri gelmiştir. Gerçekte Şeyh Ali Semerkandî, Çamlıdere'de metfun olup, Bahru'l-Ulûm adında gayri matbu tefsirin de yazarıdır. Ayrıca zâtına mahsus menâkabı da mevcuttur."¹⁰¹

b- Mustafa Altunkaya, "Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine" isimli eserinde hülâsa olarak şunları söylemiştir:

"Alaeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî'nin hayatı dair Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi (Hacı Halife) ve Köprülüzâde gibi müelliflerin kısa tanıtım notları, tefsir ve müfessirler üzerine yapılan katalog çalışmalarındaki kısa bahisler dışında, tafsilatlı bilgi veren müstakil herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Babası ile ilgili bilginin de hatalı olması muhtemeldir. Zira babası, oğlundan daha uzun yaşamış görünmektedir. Durum böyle olsaydı, Yahya Şirvânî'nin muammerinden (uzun ömürlülerden) olduğu kaydı düşülmüş olurdu.

Zeyne'de ve Karaman'da Alâeddin Ali Semerkandî'nin soyundan olan aileler, günümüze kadar devam edip gelmiştir. Karaman'da Seyyid Ali Semerkandî adını taşıyan zât, Şeyh Alâeddin Ali

¹⁰⁰ Şahin, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, s. 71.

¹⁰¹ Bkz. Aşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 13-15.

Semerkindî'nin torunu olup, H. 1008 (M. 1599) senesinde vefat etmiş ve Gazalpa (Gazi Alp) mescidinin kible tarafına defnedilmiştir. Zeyne'deki torunlarından olan Ahmed Arslan Bey ile Karaman'daki torunlarından Şeyh Ali Tahtabıçak'ın ellerinde bu aileden olduklarına dair şecereleri de bulunmaktadır. Bu bilgiler, Bahru'l-Ulûm müellifinin aynı adı taşıyan torunlarına aittir. Larende'de vefat eden veya Zeyne'de yatan zâtların bunlar olması, Ankara Çamlıdere'de metfun bulunan zâtın, Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî'nin bizzat kendisi olduğu görüşünü teyit etmektedir.

Şeyh Ali Semerkandî, 1456'da Ankara-Çamlıdere'de vefat etmiştir. Mersin Zeyne'deki de muhtemelen makamıdır. Bununla ilgili olarak geçmişte Semerkandî vakıfları arasında bir dava vuku bulmuş ve bu davaya bakan Yabanâbâd Kadısı, Semerkandî ile ilgili bütün kayıtları incelemiştir. Akabinde Çamlıdere vakfının, Hazine-i Amire'de mahfuz Mevkufat defterlerinde kayıtlı olduğunu tespit etmiş ve Şeyh Ali b. Yahya Semerkandî'nin Ankara Çamlıdere'de metfun olduğuna karar vermiştir.

Aslında her iki beldenin şeyhi de aynı kişidir. Yani Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî hem Ankara Çamlıdere Külliyesinin hem de Gülnar-Zeyne Cami ve Külliyesinin şeyhidir. Dolayısıyla Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî ayrı kişi değil; aynı kişidir. İki isim arasında çıkan ihtilafın nedeni ise, Şeyhin kurduğu medreselerin (okulların) yönetimi, devletten aldığı hazine yardımı, maddî ve manevî mirası üzerindeki anlaşmazlıklar olsa gerektir. Zira o zamanın şartlarına göre, Osmanlı vakıflarının bütçesi yüksek olup, devletten ve halktan oldukça ilgi gören özel kuruluşlar hâlinedir. Hâliyle bu vakıfların mütevellisi de birçok devlet ricalinden daha etkili ve güçlü bir nüfuza sahip olmuştur. Bu nedenle her iki beldedeki külliyenin kurucusu aynı kişi olmasına rağmen, söz konusu anlaşmazlıklar bu mirastan dolayı yaşanmış olmalıdır. Ayrıca Çamlıdere Külliyesi'ne verilen ilâmât belgesinde, Semerkandî'ye ait vakıf Sığırcık Suyu'nun Külliye'ye ait olduğu, Osmanlı Padişahları tarafından külliyenin bulunduğu yörenin vergiden muaf tutulması için Serbestname verildiği, Semerkandî'nin Çamlıdere'de metfun olduğunu ifade eden 1562, 1719, 1762, 1776, 1788, 1810 tarihlerinde padişahlar tarafından beratlar verildiği ve bunlarda Sultan Selim, Sultan Mustafa, Sultan Mahmut, Sultan Abdülhamit Han'ın isimlerinin geçtiği bilgisi de yer almaktadır. Her iki beldedeki (Zeyne-Çamlıdere) vakıf külliye, Ali b. Yahya es-Semerkindî adıyla tescillidir. Yine her iki beldedeki arşiv kayıtlarında, Şeyhin aynı kitapların yazarı olduğu bilgisi yer almaktadır.”¹⁰²

¹⁰² Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 36-51.

4.3- Her iki görüşün Değerlendirilmesi

Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî'nin aynı kişi mi, ayrı kişiler mi olduğu hususunda beyan edilen görüş ve dayanakları, objektif olarak ilmi bir disiplin içinde incelemeye tâbi tutmadan nihâî bir karar vermemek gerekir. Zira menkıbelerden mülhem olarak o kadar çok şey söylenmiş ki, zamanla özün etrafını saran kalın katmanlar hâline gelmiş ve mübalağalı ifadelerle birbirini kısmen nakzeden bilgilere dönüşmüştür. Bunların hatalı ya da yanlış olanlarını ayıklama, çok da kolay bir iş olarak görünmemektedir. Bu çetrefilli işin içinden çıkabilmek için elimizde akl-ı selim bir düşünce ve müdellel (ispatlı) bir bilgidен başka herhangi bir nirengi noktası da bulunmamaktadır. Ancak bu şekilde doğru bilgiye ulaşma ve zihin bulanıklığından arınma söz konusu olabilecektir. Bunun için önce yukarıda 'Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî ayrı kişiler' diyenlerin görüş ve dayanak noktalarını tek tek akıl ve delil süzgecinden geçirmek istiyoruz.

a- M. Tahir Bursalı'nın, "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinin bir numaralı dipnotunda, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Gülnar kazasının Ziyet köyüne defnedilmiş olduğunu, Mücadele suresine kadar üç ciltten ibaret olan "Bahru'l-Ulûm" adında bir tefsir yazdığı ve Çamlıdere'deki zâtın da farklı bir kişi olduğu bilgisi yer almıştır.¹⁰³

M. Tahir Bursalı, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'yi Gülnar kazasının Ziyet köyüne defnedilmiş olduğunu söylerken, herhangi bir belgeye veya sağlam bir kaynağa atıfta bulunmamıştır. Haliyle burada yer alan bu bilgi, vakıf kayıtlarına göre her ikisinin aynı kişi olduğunu ve Çamlıdere'de metfun bulunduğunu belirten Osmanlı arşiv belgelerine ters düşmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca söz konusu zâtın yazmış olduğu tefsir kitabının üç değil; dört cilt olarak telif edilmiş olduğu da bilinen diğer bir gerçektir.¹⁰⁵

b- Evliya Çelebi de "Seyahatname" isimli eserinde, 'Kasaba-i Zeyn-i Şerif' başlığı altında "Şeyh Ali Semerkandî'nin yedi nefer evladı zevi'l-ihtiramları ki ırk-ı tahrir-i Resûllüllah'tır. Bir altın alemlî kubbe-i âli içinde metfundur" demektedir.¹⁰⁶

Burada Evliya Çelebi'nin, yedi evladı ile beraber altın alemlî büyük bir kubbenin altında yatıyor diye konu ettiği kişi, muhtemelen dedesiyle aynı ismi taşıyan ve mezarındaki kitabede H. 1008 (M. 1599) yılında vefat ettiği belirtilen torun Şeyh Ali Semerkandî'dir.¹⁰⁷ Zira çocuklarının

¹⁰³ Bkz. Bursalı, Mehmet *Osmanlı Müellifleri*, 1/107.

¹⁰⁴ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî'nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 3 nolu Belge, s. 102-105.

¹⁰⁵ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 48; Yazıcı, *Bahru'l-Ulûm*, 4/51; Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, 1/733.

¹⁰⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9/318.

¹⁰⁷ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 188, 218, 353.

sayısı hakkında kaynaklarda bir netlik olmadığı gibi yapılan bu beyan, aynı zamanda Şeyh Ali Semerkandî'nin Çamlıdere'de metfun bulunduğunu belirten Osmanlı vesikalarına da ters düşmektedir.¹⁰⁸

İ. Hakkı Konyalı, kronoloji ve mantık yönünden hatalı gördüğü bir hususu eserinde şöyle ifade etmektedir: Bazıları, Fatih Sultan Mehmet ile Şeyh Ali Semerkandî'yi Karaman'ın fethinden önce bir araya getirip, konuşturdular ve aldığı emir üzerine bir de tefsir kitabı yazdırdılar. Bu da yetmedi, ölümünün üzerinden 36 yıl geçmiş olmasına rağmen, onu Zeyne'ye götürdüler ve orada 75 yıl daha yaşattılar.”¹⁰⁹

c- İ. Hakkı Mercan da “Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menakıb-namesi” isimli eserinde, Konya Kadısı Kemal b. Halil el-Karamânî'nin, 1589 tarihinde III. Ahmed'e istinsahını yapıp sunduğu Bahru'l-Ulûm isimli tefsirin üzerinde, “eş-Şeyh Aliyyü's-Semerkandî medfûnün bi karyetin yukâlu lehâ Zeynetün min tevâbi'i kazâ-i Mûd fî vilâyeti Karaman” yazdığını, bunun tarihi bir belge olarak Topkapı müzesinde bulunduğunu ve Hüseyin Aşık'ın, Zeyne'de metfun bulunan zâtın, Çamlıdere'deki Şeyh Ali Semerkandî tarafından gönderilip, zamanla kendi adıyla anılan halifesine ait bir mezar olduğu şeklindeki iddiasını önemsemediğini söylemiştir.¹¹⁰

Söz konusu eserin, Karaman'da telif edilmesi ve Şeyh Ali Semerkandî (Gazalpa) camii diye müştemilatıyla birlikte bir mabedin olması ve haziresinde de aynı adı taşıyan torunun metfun bulunması, dede ile torunun karıştırılmasına sebep olmuştur.¹¹¹ Nitekim farklı dönemlerde Osmanlı padişahlar tarafından birçok defa yenilenen vergi muafiyetine dair belgelerde de Şeyh Ali Semerkandî'nin Çamlıdere'de metfun olduğu yer almaktadır.¹¹² Bu belgelerden habersiz olan musahhihin, söz konusu tefsir üzerine ailesiyle beraber olduğu düşüncesi ile Zeyne'de metfundur diye bir kayıt düşmüş olması, gayet normaldir. Zira Bahru'l-Ulûm isimli tefsirin, Şeyh Ali Semerkandî'ye ait olduğu tescil edilmesine rağmen,¹¹³ bir kataloglama dikkatsizliği yüzünden bugün hâlâ üzerinde Ebu'l-Leys Semerkandî'ye nispet edilmektedir. Geçmişten

¹⁰⁸ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî'nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 3 nolu Belge, s. 102-105.

¹⁰⁹ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 217.

¹¹⁰ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 33.

¹¹¹ Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, s. 218, 352.

¹¹² Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî'nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 3 nolu Belge, s. 102-105.

¹¹³ Bkz. Yazıcı, *Ebu'l-Leys Semerkandî*, 36/475; Yazıcı, *Bahru'l-Ulûm*, 4/517.

günümüze kadar bu hatayı düzeltmek için yapılan çalışmalar¹¹⁴ da hâlâ istenen neticeyi sağlayamamıştır.

Yine İ. Hakkı Mercan'ın, Zeyne'de metfun bulunan zâtın, Çamlıdere'deki Şeyh Ali Semerkandî tarafından gönderilip, zamanla kendi adıyla anılan halifesine ait bir mezar olduğunu söyleyen Hüseyin Aşık'a katılmadığını söylemesi de son derece makul görünmektedir. Zira burada söylenenler, Hüseyin Aşık'ın da beyan ettiği gibi herhangi bir süzgeçten geçirilmeyen ve başka kaynaklar tarafından da teyit edilmeyen menkıbelere dayanmaktadır.¹¹⁵

d- Mustafa Çıpan da “Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği” adlı tebliğinde ‘Çekirge Şeyhi’ olarak da tanınan ve evlenmemiş olan Şeyh Ali Semerkandî'nin Ankara yakınlarındaki Çamlıdere'de; Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin de Zeyne'de yerleşerek halkı irşat ettikleri ve her ikisinin de bulundukları yerde vefat ettiğini söylemiştir. Oysaki arşiv kayıtlarında Şeyh Ali Semerkandî'nin Çamlıdere'de metfun bulunduğu ve çocuklarının da vergilerden muaf tutulduğu defalarca yer almıştır.¹¹⁶ Fakat aynı netlikte Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin ayrı bir kişi olarak Zeyne'de metfun bulunduğu dair henüz bir arşiv kaydına rastlanmamıştır.

e- D. Ali Gülcan da “Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs- Semerkandî ve Kemal Ümmi” ve “Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri” isimli eserlerinde her hangi bir belge ve kaynağa atıfta bulunmadan hissiyat yüklü ifadelerle her iki zâtın birbirinden ayrı olduğunu söylemiştir. Hatta o sıralarda Şeyh Ali Semerkandî ile ilgili araştırma yapan Çamlıdere müftüsü Hüseyin Aşık'a göstererek bozguna uğrattığı tarihî kaynaklardan ve içinde yer alan bilgilerden de hiç bahsetmemiştir. Oysaki mevcut veriler, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin hem Karaman'da hem de Ankara Çamlıdere'de çocuklarının ve zaviyesinin bulunduğunu çeşitli vesilelerle yapılan yazışmalarda ortaya koymuştur.¹¹⁷ Bunları görmezlikten gelmek, bu tür kişileri ve hizmetlerini belli bir coğrafyaya hapsetmek anlamına gelmektedir.

¹¹⁴ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 54-55.

¹¹⁵ Bkz. Aşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 14.

¹¹⁶ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî'nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 3, 7b, 9 ve 10 nolu Belgeler, s. 102-105, 118-121, 123-129.

¹¹⁷ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî'nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89.

f- Abdülkerim Erdoğan da “Şeyh Ali Semerkandî ve Sığırcık Suyu” isimli eserinde, bazı yayınlarda Şeyh Ali Semerkandî’ye dair söylenenlerin, aynı devirde yaşayan ve isim benzerliği olan Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî’ye ait olduğunu yazmıştır.

Burada ilginç olan, her iki bölgede de aynı zât üzerine tescil edilmiş vergi muafiyeti, vakıf ve zaviyelere ilişkin Osmanlı kayıtları¹¹⁸ görmezlikten gelinmiş ve herhangi bir elemeye tâbi tutulmadan menkıbe kaynaklı bilgilere itibar edilmiş olmasıdır.

g- Kamil Şahin de 21- 22 Ekim 1995’de “Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler” isimli tebliğinde, Bursalı Mehmet Tahir’in “Osmanlı Müellifleri” isimli eserine atıfta bulunarak söz konusu Çamlıdere’deki Şeyh Ali Semerkandî ile Mersin Gülnar ilçesi Zeyne köyündeki zâtın ayrı kişiler olduğunu söylemiştir.¹¹⁹ Daha önce aynı kaynağa atıf yapılmış olması münasebetiyle gerekli değerlendirme orada yapılmış olduğu için burada tekrarlamasına lüzum görülmemiştir.

Şimdi de ‘Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî aynı kişi’ diyenlerin görüş ve dayanak noktalarını akıl ve delil süzgecinden geçirmek istiyoruz.

a- Hüseyin Aşık, “Şeyh Ali Semerkandî (k.s) Hayatı Menkıbeleri” isimli kitabında, Şeyh Ali Semerkandî ile Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî’nin aynı kişi olup, Bahru’l-Ulûm adındaki tefsirin yazarı olduğunu ve manevî evladı sayılan “Babaresül” adındaki halifesini Zeyne’ye gönderip, orada metfun bulunması nedeni ile zamanla Şeyh Ali Semerkandî sanılıp karıştırıldığını söylemektedir.¹²⁰ Söz konusu iki zâtın aynı kişi olduğunu arşiv kayıtları doğrularken, Zeyne’de metfun bulunduğunu söylediği manevî evladı sayılan “Babaresül” adındaki halifesinin Şeyh Ali Semerkandî sanılıp karıştırıldığı hususu, başka kaynaklar ve veriler tarafından teyit edilmeyen menkıbelere dayanmaktadır.

b- Mustafa Altunkaya da “Bahru’l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine” isimli eserinde, Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî’nin hayatı ile ilgili mufassal bilgi veren müstakil kaynakların bulunmadığını, hâlen Zeyne’de ve Karaman’da günümüze kadar soyundan devam edip gelen ailelerin olduğunu, Karaman’da Seyyid Ali Semerkandî adını taşıyan kişinin, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî’nin torunu olup, H.

¹¹⁸ Bkz. Işık, *Semerkand’tan Çamlıdere’ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî’ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî Işık, *Semerkand’tan Çamlıdere’ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî’ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî’nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 3, 7b, 9 ve 10 nolu Belgeler, s. 102-105, 118-121, 123-129. nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 7b, 9 ve 10 nolu Belgeler, s. 118-121, 123-129.

¹¹⁹ Bkz. Şahin, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, s. 71.

¹²⁰ Bkz. Aşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 13-15.

1008 (1599)'da Gazalpa mescidinin kiblesine defnedildiğini ve 1456'da Ankara Çamlıdere'ye defnedilen zâtın da bizzat Şeyh Ali Semerkandî olarak bilinen Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî olduğunu, bunu da Semerkandî vakıfları arasında vuku bulan davaya bakan Yabanâbâd Kadısının ilgili bütün kayıtları inceledikten sonra, Çamlıdere vakfının Hazine-i Amire'de mahfuz bulunan Mevkufat defterlerinde kayıtlı olduğunu tespit ettiğini ve Şeyh Ali b. Yahya Semerkandî'nin Ankara Çamlıdere'de metfun bulunduğuna karar verdiğini, yine Çamlıdere Külliyesi'ne verilen ilâmât belgesinde ve Osmanlı Padişahları tarafından külliyenin bulunduğu yörenin vergiden muaf tutulduğunu belirten yazışmalarda yer aldığını söylemektedir.¹²¹

Bu husus, Osmanlı arşiv belgelerinde şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya şöyle konulmuştur: “Ali es-Semerkandî ve hulefâsı evladının mafuviyetleri kabilinden olarak aşar-ı şeriye ve tekalif-i örfiyeden mafuviyetleri mütehakkık olanların istizanı iş'âr buyurularak mezkur ferman tecdid edilmemiş ve muahharan bu kabîl ferâmîn ashabından ekserinin ve bu cümleden Ankarada Yabanabad kazasında vaki diğer Şeyh Ali es-Semerkandî evladına mensup zevatın aşar ve ağnam ve saireden olan mafuviyetlerine mukabil kendilerine bedel itası kararlaştırılarak keyfiyet irade-i seniyyeye iktiran eylemiş ve Adanadaki Gülnar kazasında mütemekkin Ali es-Semerkandî evladının mafuviyyetlerini mutazammın fermana nazaran evladdan olan muharrerü'l-esami kırk iki zatın mutasarrıf oldukları kırk-elli bin kuruş raddesindeki arazinin ve hane ve arı kovanlarıyla mevaşinin aşar ve kâffe-i tekalifden olan mafuviyyet-i kadimelerinin takrir ve ibka kılınıp bunlardan maada kimsede ve sonradan müştêra olan yerlere mafuviyyet-i mezkurenin şümulü olamamak lazım eder.”¹²²

Burada, günümüz Türkçesiyle şöyle denilmektedir: Ali es-Semerkandî ve halifelerinin çocuklarına vergi muafiyeti kabilinden olarak, dinî öşür ve örfî vergi sorumluluğundan muaf tutulmalarına izin verildiğini belirtilen söz konusu ferman yenilenmemiştir. Daha sonra bu tür ferman sahiplerinin çoğuna, bu cümleden olarak Ankara Yabanabad (Çamlıdere) kazasındaki Şeyh Ali es-Semerkandî'nin diğer çocuklarının öşür, koyun vesairedeki muafiyet benzerinin verilmesi kararlaştırılarak durum yüce iradeye sunulmuştur. Adana'da Gülnar kazasında oturan Ali es-Semerkandî çocuklarının muafiyetlerini içeren fermana göre, onun çocuklarından isimleri yazılı kırk iki kişi, sahip oldukları kırk-elli bin kuruş değerindeki arazi, ev, arı kovanları ve ehli hayvanların öşür ve bütün vergilerden eskiden beri muaf tutuldukları resmen kayıt altına

¹²¹ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 36-51.

¹²² Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgeleri Ekler Kısım, 7b, 9 ve 10 nolu Belgeler, s. 118-121, 123-129.

alınmış olup, bunlardan başka kimsenin ve sonradan satın alınan yerlerin, zikredilen muafiyet kapsamına alınmaması gerekmektedir.

Bu tür kayıtlar dikkate alındığında, Bahru'l-Ulûm sahibi Şeyh Ali Semerkandî'nin bir müddet Karaman havalisinde kaldığı ve orada tefsirini kaleme aldığı,¹²³ daha sonra irşat için ailesini orada bırakarak¹²⁴ Ankara Çamlıdere'ye geldiği ve geri kalan hayatını orada sahip olduğu aile efradıyla geçirip yine oraya defnedilmiş olduğu¹²⁵ hususu ortaya çıkmaktadır.

Buna benzer arşiv sicillerinde isimler, künyeler, baba adları, vakıf kurucularının beyanları hukukî bir metin olarak evkaf senetlerinde karışıklığa mahal vermeyecek bir şekilde yer almış ve hata yapma ihtimali ortadan kaldırılmıştır.¹²⁶

Nitekim Zeyne ve Çamlıdere'deki vakıf külliyesi, Şeyh Ali Semerkandî adıyla tescil edilmiş ve Şeyh Ali Semerkandî'nin, Çamlıdere'de metfun bulunduğu da çeşitli padişahlar tarafından onaylanan vesikalarda yerini almıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde hazine-i hassadan tahsis edilen kırk beş bin kuruşun, otuz bin kuruşunun Çamlıdere'de; on beş bin kuruşunun Zeyne'de sarf edilmek üzere gönderilmesi¹²⁷ de durumu daha netleştirmektedir.

Hâlbuki resmî kayıtlarda belirtildiği üzere, Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya Semerkandî'yi hem Çamlıdere külliyesinin hem de Gülnar-Zeyne Cami ve külliyesinin şeyhi olarak kabul etmek, bu külliyelere zarar vermediği gibi şeyhin değerinden de hiçbir şey eksiltmez. Tam aksine bu durum, Allah rızasını ön planda tutan ve bunun için yeryüzünün mühim yerlerini dolaşan bir gönül erine daha mütenasip (uygun) düşmektedir.¹²⁸

Hâl böyle olmasına rağmen, Şeyh Ali Semerkandî'nin evkaf, evlat ve ahfadına verilen paye ve imtiyazlar, zamanla her iki bölgede bulunan nesillerin birbirine düşüp mahkemelik olmasına¹²⁹ ve dedelerinin kendi bölgelerinde metfun bulunduğunu savunmalarına neden olmuştur.

¹²³ Bkz. Şahin, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, s. 71.

¹²⁴ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, s. 19-20.

¹²⁵ Bkz. Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Arşiv Belgelerinde Şeyh Ali Semerkandî'ye Dair Kayıtlar Bölümü, s. 67-89; Şeyh Ali Semerkandî'nin Evlat ve Torunlarına Vergi Muafiyet Kayıtları ve Muhtelif Konular, s. 72-76, 84-89; Ekler Kısmı, 3, nolu Belgeler, s. 102-105.

¹²⁶ Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, s. 42.

¹²⁷ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 15.

¹²⁸ Işık, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, s.42.

¹²⁹ Bkz. Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, s. 36-51.

5- Bahru'l-Ulûm Tefsirinin Aidiyeti Üzerine Değerlendirmeler

Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî, Karaman'a geldiği yıllarda istek üzere “Bahru'l-Ulûm” isimli bir tefsir kaleme almıştır.¹³⁰ Telif ettiği veya üzerine haşiyeler yazdığı eserleri arasında, en çok Bahru'l-Ulûm adındaki tefsiri üzerinde yazılıp çizilmiştir. Zira Bahru'l-Ulûm ismi, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî, Ebu'l-Leys Semerkandî ve Abdurrahman b. İbrahim Konevî tarafından yazılan eserler için de kullanılmıştır. Daha sonra bu tefsir, kataloglama esnasında Muhammed Hüseyin ez-Zehabî tarafından Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye ait olarak kaydedilmiştir. Abdullah Mahmud eş-Şehhâte de bu görüşü desteklemiştir. Buna karşılık Kâtib Çelebi ve Brockelmann gibi kişiler, bu tefsirin Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'ye ait olduğunu belirtmiş ve bunu başta İstanbul olmak üzere, çeşitli kütüphanelerde bulunan yazma nüshalar da doğrulamıştır.¹³¹

Kaldı ki sûfî ve fikhî bir usulde yazılan Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî) adlı tefsir, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye; farklı bir muhteva ve üslûp ile telif edilen Bahru'l-Ulûm isimli işârî tefsir de Şeyh Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'ye ait bulunmaktadır.¹³² Her ikisinin Semerkandî olması ve birer tefsirlerinin bulunması, bu karışıklığın meydana gelmesinde önemli derecede rol oynamıştır. Buna son vermenin yolu da Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye ‘Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî); Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî'ye de “Bahru'l-Ulûm fî Tefsîri'l-Kur'an” isimli tefsirlerin yeniden tescil edilmelerinden geçmektedir.

1912 tarihinde Çamlıdere'de çıkan büyük bir yangında, Şeyh Ali Semerkandî külliyesinde bulunan her şey yanıp kül olmuş ve telif etmiş olduğu eserlerden herhangi bir şey kalmamıştır.¹³³ Bu da söz konusu esere dair herhangi bir nüshasının Çamlıdere'de olmasını engellemiştir.

Bugün hattatlar tarafından çoğaltılan ‘Bahru'l-Ulûm’ adlı bu eserin nüshaları Mısır, Tunus ve Türkiye gibi çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde ‘el yazması eserler’ kısmında yer almakta ve matbu olarak basımının yapılp, okuyucuyla buluşacakları günü beklemektedir.

¹³⁰ Bkz. Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, s. 49; Şahin, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, s. 71; Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, s. 20; Gülcan, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyükleri ve Şairleri*, s. 36.

¹³¹ Bkz. Yazıcı, *Bahru'l-Ulûm*, 4/517.

¹³² Bkz. Yazıcı, İshak, *Semerkandî, Ebu'l-Leys*, TDVİA, Ankara, 2009, 36/475; Yazıcı, *Bahru'l-Ulûm*, 4/517; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, 1/733.

¹³³ Bkz. Âşık, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, s. 15.

Sonuç

Farukî ve Seyyid soyundan gelen Şeyh Ali Semerkandî ile ilgili bilgiler, yazılı kaynaklarda oldukça az yer almıştır. Buna rağmen mevcut bazı bilgilerin, birbiriyle farklılık göstermesi de çözülmesi oldukça müşkül bir durum meydana getirmiştir. Buna Şeyh Ali Semerkandî'nin, doğum yeri, doğum tarihi, ailesi ve yaptığı hizmetleri de dâhildir. Sözügelşi bazı kaynaklar, Şeyh Ali Semerkandî'nin İsfahan'da doğduğunu zikretmiştir. Oysaki isminin sonunda doğum yerini ifade eden Semerkandî nisbesi, adeta onun İsfahanlı olmadığını haykırmaktadır. Dolayısıyla buradan başlayan bilgi karışıklığı, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî'nin ayrı kişiler zannedilmesine ve vefat yerinin farklı yerler olarak gösterilmesine kadar uzayıp gitmiştir. Hâliyle bunda, Şeyh Ali Semerkandî hakkındaki bilgilerin bir kısmının menakıbnamelere dayanmasının ve herhangi bir elemeye tâbi tutulmadan atıflarda bulunmanın oldukça büyük bir payı bulunmaktadır.

Zihin karışıklığına neden olan bu bilgilerin doğrusunu yanlışından ayırt etmek için objektif bir bakış açısı ve ilmî bir disiplin içinde incelemek ve buna bir son vermek gerekmektedir. Bunun yolu da mihenk taşı mesabesinde olan Osmanlı arşiv kayıtlarına müracaat etmekten geçmektedir. Söz konusu belgelerde Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ile Şeyh Ali Semerkandî'nin aynı kişi olduğu, Karaman'da ve Çamlıdere'de neslinin yerleşmiş olduğu ve dergâhlarının bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Aslında bu belgeler ve muhtevaları, doktora tez çalışmaları yapılacak kadar genişlik ve derinlik arz etmektedir.

Aynı şekilde Bahru'l-Ulûm isimli tefsirin kime ait olduğu hususunda da bir karışıklık meydana gelmiştir. Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî, tefsirini Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin eserinden farklı bir üslûp ile yazılmış olmasına rağmen, her iki müfessirin de Semerkandî olması ve birer tefsirlerinin bulunması, Bahru'l-Ulûm'un aidiyeti hususunda bir karışıklık meydana getirmiştir. Yine bunu düzeltmenin yolu da Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye, 'Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî); Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî'ye de "Bahru'l-Ulûm fi Tefsîri'l-Kur'an" isimli eser tescil edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Altunkaya, Mustafa, *Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Ali Semerkandî Hayatı-Eğitim Vakıf Hizmetleri-Eserleri Üzerine*, Çamlıdere Belediyesi Yay., 2014.

Âşık, Hüseyin, *Şeyh Ali Semerkandî (k.s.) Hayatı Menkıbeleri*, İlim Yayınları, İstanbul, 1980.

Şeyh Alâeddin Ali Es-Semerkandî ve Tefsiri Bahru'l-Ulûm Üzerine Yapılan Spekülatif Yorumlar

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz: A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), Meral Yay., İstanbul, (Tarihsiz).

Çıpan, Mustafa, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'yi Anma Toplantısı, Zeyne, 1994.

Eker, Muzaffer, *Yabanâbâd 2000*, Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, No: 3, K. Hamam, 2000.

Erdoğan, Abdülkerim, *Çamlıdere Tarih ve Kültür Atlası*, Çamlıdere Belediye Başkanlığı Yay., 2012.

Erdoğan, Abdülkerim, *Şeyh Ali Semerkandî ve Sığırcık Suyu*, S.E.K Yayınları, Ankara, (Tarihsiz).

Evliya Çelebi, Mehmet Zıllî b. Derviş, *Seyahatname*, İstanbul, 1935.
Evliyalar Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1992.

Gülcan, D. Ali, *Geçmiş Yüzyılların Karaman Büyüklere ve Şairleri*, Bifa Şirketler Grubu Yay., Ankara, 1976.

Gülcan, D. Ali, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-Yüs-Semerkandî ve Kemal Ümmi*, Özden Matbaası, (Yersiz), 1987.

Işık, Şemsettin, *Semerkand'tan Çamlıdere'ye Bir Gönül Eri Şeyh Ali Semerkandî*, Nuhbe Yayınları, Ankara, 2018.

İslam Alimleri Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, 1990.

Katib Çelebi Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1941.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Kuz, İsmail, *Şeyh Ali Semerkandî Hayatı ve Eserleri*, Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu, Ankara, 1997.

Mercan, İsmail Hakkı, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-namesi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Şahin, Kamil, *Kızılcahamam ve Çamlıdere Bölgesinde Yetişen Mutasavvıf ve Alimler*, Tarihte ve Günümüzde Kızılcahamam-Çamlıdere Yöresi Sempozyumu 21- 22 Ekim 1995, Esvay Yayınları, Ankara, 1997.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-i Kadîme Arşivi, Tahrir Defteri, No: 558, v. 91-92.

Turan, Ahmet Nezih, *Yabanâbâd Tarihini Ararken*, Kızılcahamam Belediyesi Yayınları, Ankara, 1999.

Yazıcı, İshak, Bahru'l-Ulûm, *TDVİA*, Ankara, 1991.

Yazıcı, İshak, Ebu'l-Leys Semerkandî, *TDVİA*, Ankara, 2009.

ARŞİV KAYNAKLARINDA GEÇEN ANKARALI ÂLİMLER VE (YAZMA) ESERLERİ HAKKINDA ENVANTER ÇALIŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin Yurttaş*

Özet

Bu bildiri, tarihte yaşamış Ankaralı alimler ve eserlerinin arşivlerdeki¹³⁴ kayıtları hakkında bir envanter çalışmasıdır. Daha önce yazma eserler bağlamında Ankaralı olan alimlerin telifleri hakkında yapılan bir döküm çalışması tespit edilememiştir. Bildiri, bu ihtiyaca binaen hazırlanmıştır.

Anahtar Kelime: Ankaralı, Alim, Eser, Arşiv

Summary

This paper is an inventory study about the historical scholars in Ankara and the information in the archives of their works. A casting study about the copyrights of scholars who were from Ankara in the context of previously manuscripts could not be detected. The paper has been prepared based on this need.

Key Words: From Ankara, Scholar, Work, Archive

Giriş

Anadolu'nun hemen her il/ilçesinde Anadolu Selçuklu, beylikler ve daha sonra Osmanlı Devleti döneminde yaşamış bir alim ve eserlerine rastlamak mümkündür. Ankara da bu illerden biridir. Bu bildiride -arşivlerde geçtiği şekliyle- tarihte yaşamış Ankaralı alimler ve eserlerinin sayımı verilmeye çalışılmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminde başkent olarak daha bilinir olan Ankara'dan özellikle Osmanlı döneminde pek çok alim çıktığı görülecektir.

Arşivler ve yazma eserler bir toplumun, tarihi, kültürü ve hafızasıdır. Bu anlamda bir kültür hazinesi olan Ankaralı alimler ve eserleri akademik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Ankaralı alimlere nispet edilen eserler daha çok yazma halinde ve arşivlerde

¹³⁴ Not: Bahsedilen alim ve eserleri hakkındaki bilgiler <http://www.yazmalar.gov.tr/> adresinden alınmıştır.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi, yurtastahsin@gmail.com

tespit edilmiştir. Arşivlerde “Ankaralı/Ankaravî” nisbesi ile bilinen ve çevre ilçelerden de tespit edilen alimlerin sayısı yaklaşık 50’dir. Dolayısıyla Ankaravî nisbesi ile malum olabildiği gibi ilçelerden olan Kalecikî, Beypazârî, Ayâşî, Bâlâvî, Koçhisârî gibi nisbelerle mezkur alimler de bulunmaktadır. Alimlerin çoğunluğu ve onlara nispet edilen eserleri, 15. yy’dan sonra ve Osmanlı dönemine aittir. Alimlerin eserleri daha çok 16.-17.yy’larda yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemine kadar bu nisbe ile mezkur alimler de bulunmaktadır.

Bazı Ankaralı alimler dönemlerinde ilmi şahsiyetleri ve nitelikli eserleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu alimlerden bazıları şunlardır:

- Hacıbayram-ı Veli Ankaravî (ö. 833/1430),¹³⁵
- Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461).
- Nidai Mehmed Çelebi Ankaravî (ö. 975/1567’den sonra)¹³⁶,
- Rusûhi Dede İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631),¹³⁷
- Şeyhulislam Mehmed Emin el-Ankaravî (ö. 1098/1687),¹³⁸

Paylaşılan liste içerisinde henüz pek çok Ankaralı alim ve eseri akademik olarak çalışma konusu yapılmamıştır. Bununla birlikte yakın dönemde bazı Ankaralı alimler hakkında kitap, bildiri, makale, yüksek lisans ve doktora tezleri, konferans ve sempozyum gibi akademik çalışmalar yapılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yayınlar aşağıda alfabetik sıra ile verilmiştir:

- Abdel-Maksoud, Belal. *İbnü’l-Fariz ve İsmail Ankaravî’nin Kaside-i Hamriyye Şerhi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Akdoğan, Bayram. “Hüccetü’s-Sema’ Adlı Musiki Risalesi Ve Ankaravî İsmail B. Ahmed’in Musiki Anlayışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35, sy 1 (01 Nisan 1996): 477-505.
- Alzyout, Hassan. *Kaside-i Münferice ve İsmail Ankaravî’nin Hikem-i Munderice fi Şerhi’l-Münferice’si.*; İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013.

¹³⁵ Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-I Veli", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bayram-i-veli> (16.12.2020).

¹³⁶ Sadettin Özçelik, "Nidâî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nidai> (16.12.2020).

¹³⁷ Erhan Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Ankaravî-ismail-rusuhi> (16.12.2020).

¹³⁸ Tahsin Özcan, "Mehmed Emin Efendi, Ankaravî", TD İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-emin-efendi-Ankaravî> (16.12.2020). Şeyhulislam Mehmed Emin Efendi’nin hayatı, eğitimi, resmi görevleri, ilmi eserleri, vakfiyeleri ve fetva anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Yılmaz, "Mehmed Emin Efendi, Ankaravî" *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara* ed., İbrahim Ethem Arıoğlu, Akçağ Yay., 1. bs. Ankara, 2018 içinde.

- Ankaravî, İsmail. *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı: (Şerh-i ehadis-i erbain)*. Osmanlı hadis araştırmaları; 6. İstanbul: Darulhadis, 2001.
- Ankaravî, İsmail Rusuhi. *Miftahü'l-Belaga ve Misbahü'l-fesaha.*; İstanbul: Tasvir-i Efkar Matbaası, 1284.
- ———. *Minhacü'l-fukara: Fakirlerin yolu*. İnsan yayınları; 200. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- ———. *Nisabü'l-Mevlevî: (tasavvufî konulara göre Mesnevi'den seçmeler)*. Mevlevilik kültür serisi; 1. Konya: Tekin Yayınevi, 2005.
- ———. *Osmanlı tasavvuf düşüncesi Makasid-ı aliyye fî şerhi't-taiyye: İbnü'l-Farız'ın Kaside-i taiyyesi ve şerhi.*; İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Ankaravî, Kasım b Seydi el-Hafız. *Enîsü'l-celis*. Türk İslam bilim kültür mirası dizisi; 8. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2017.
- Ankaravî, Muhammed Şükri. *Miftahü'l-Buhari.*; İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1311.
- Arıoğlu, İbrahim Ethem, ed. *Hacıbayram-ı Veli*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2018.
- Aynî, Mehmed Ali. *Hacıbayram-ı Veli*. 1. bs. İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2015.
- Ceyhan, Semih. *İsmail Ankaravî ve Mesnevi şerhi.*; Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Efendi, Ankaravî Mehmed Emin. *Fetava-yı Ankaravî.*; İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- *Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-159) Ankara'lı Şair Hekim Nidai (1502-1570) Türk hat sanatı [Gevher Nesibe Sultan anısına düzenlenen "Kaysuni-zade Mehmed Efendi ve Ankara'lı Şair Hekim Nidai Kongresi" tebliğleri (14 Mart 1990: Kayseri)]*. Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayınları; 9. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1990.
- Koç, Gülçin Tunalı. "Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak İlm-i Nücûm: Sadullah el-Ankaravî". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy 3 (01 Mayıs 2004): 183-95.
- Nugay, Kübra. *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî adlı eserindeki metodu (Aile hukuku örneğinde).*; Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2012.
- Öztürk, Nuray Demir. *Nidâi Mehmed Çelebi Ankaravî'nin Rebîu's-Selâme adlı eseri: metin-Türkiye Türkçesine çeviri-dizin-tıpkıbasım.*; İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013.
- Rusuhi, Ankaravî İsmail b Ahmed er-. *Mevlevilik ve musiki.*; İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Saylam, Veli. *Ankaravî İsmail Rusuhi ve İzahu'l-hikem adlı eseri.*; İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1990.

- Şenol, Selim. *Ankara-Kızılcahamam-Pazar Kınık Köyü ve Hacı Ahmet Hilmi Ankaravî: Muhibb'ul fikh-li-hıfzi'd-din.*; Ankara: Kınık Köyü Geliştirme ve Güzelleştirme Derneği. Erişim 16 Aralık 2020.
- Yetik, Erhan. “Ankaravî İsmail b. Ahmed Rusûhi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy 3 (01 Nisan 1989): 119-35.
- Yetik, Erhan. *İsmail-i Ankaravî: hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri*. İşaret yayınları; 57. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Yasin, "Mehmed Emin Efendi, Ankaravî" *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara* içinde ed., İbrahim Ethem Arıoğlu, Akçağ Yay. 1. bs. Ankara, 2018.

Yukarıda, daha çok bilinen alimlerin yanı sıra Ankara'nın ilmi ve kültürel havzasında etkin olmuş nispeten daha az bilinen alimleri de söz konusudur.¹³⁹

Ankaralı alimler hakkında yapılan bazı akademik tezler (Yüksek Lisans ve Doktora) de tespit edilmiştir. Bunlar tablo halinde sıralanmıştır:

TEZ NO (YÖK)	YAZAR	TARİH	TEZ ADI	YL/DR	ALAN
289673	BEYZA BİLİKÇİ	2009	Ankaralı Mustafa bin Muhammed ve Hulvün-Nasihin dil incelemesi-metin-sözlük 1b-42b	Yüksek Lisans	Dilbilim = Linguistics ; Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
639032	AHMET GÖKÇE	2020	Ankaralı Râzî Divânı'nın bağlamsal dizini ve işlevsel sözlüğü	Yüksek Lisans	Türk Dili ve
279012	ARZU YILMAZ	2010	Ankaralı Mevlavî Mehmet Arısoy Dede'nin hayatı ve Koyunoğlu Kütüphanesi'ndeki Defteri (metin-inceleme)	Yüksek Lisans	

¹³⁹ Bu alimlerin eserleri ve etkilerine değinmesi bakımından İbrahim Ethem Arıoğlu editörlüğünde çıkarılmış *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara* Akçağ Yay. 2018. adlı kaynak kitabını zikretmek yerinde olacaktır. Örneğin bu kitap içerisinde Aydın Kudat, “Anadolu’nun Tasavvufi Anlayışının Teşekkülünde Tesir Eden Horasan Pîrlerinden Hâce Abdullah el-Herevî’nin İlmî Hayatı ve Tasavvufi Anlayışı” adlı çalışmasında el-Herevî’den bahsetmiştir. Bu alim daha az bilinmektedir. İlgili bölümde Herevî’nin Ankara ilmi hayatına, Hacıbayram-ı Veli’nin tasavvuf anlayışına ve düşüncesine etkileri işlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için. Bkz. Kudat, Aydın, “Anadolu’nun Tasavvufi Anlayışının Teşekkülünde Tesir Eden Horasan Pîrlerinden Hâce Abdullah el-Herevî’nin İlmî Hayatı ve Tasavvufi Anlayışı” *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara* içinde ed., İbrahim Ethem Arıoğlu, 1. bs. ss. 553-583, Akçağ Yay., Ankara 2018.

Arşiv Kaynaklarında Geçen Ankaralı Âlimler ve (Yazma) Eserleri Hakkında Envanter Çalışması

323501	KÜBRA NUGAY	2012	Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî adlı eserindeki metodu (Aile Hukuku örneğinde)	Yüksek Lisans	Din = Religion
577542	ÖZLEM GÜNGÖR	2019	İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)	Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
521310	CAFER KANITEMİZ	2018	Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi ve vakfı	Yüksek Lisans	Tarih = History
617305	İSMAİL KURT	2015	Pîr Mehmed Bin Yusuf El Ankaravî'nin Tercümân El-Lüga (Lügat-ı Kara Pîrî) ت ب ج ح خ maddeleri inceleme-metin	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
368496	HAKAN YALAP	2014	İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (II. cilt) (inceleme-metin-sözlük)	Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
364687	RIFAT KEMAL DOĞAN	2014	Tercümân el-Lüga(Lügat-ı Karapîrî), Pîr Mehmed bin Yusuf el Ankaravî, Elif maddesi (İnceleme-Metin-Dizin)	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
327547	HASSAN ALZYUOT	2013	Kaside-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice fi Şerhi'l-Münferice'si	Yüksek Lisans	Dilbilim = Linguistics ; Türk Dili ve Edebiyatı
354126	NURAY DEMİR ÖZTÜRK	2013	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî'nin Rebû's-Selâme adlı eseri: Metin-Türkiye Türkçesine çeviri-dizin-tıpkıbasım	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
337753	MEHMET ÖZDEMİR	2013	İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-	Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish

1. Uluslararası Ankara Sempozyumu

			Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)		Language and Literature
263183	AHMET TANYILDIZ	2010	İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî - Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (inceleme-metin-sözlük)	Doktora	Doğu Dilleri ve Edebiyatı = Eastern Linguistics and Literature ; Türk Dili ve Edebiyatı
289673	BEYZA BILIKÇI	2009	Ankaralı Mustafa bin Muhammed ve Hulvün-Nasihin dil incelemesi-metin-sözlük 1b-42b	Yüksek Lisans	Dilbilim = Linguistics ; Türk Dili ve
249543	ERDOĞAN TAŞTAN	2009	İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. cilt, çeviriyazı-inceleme	Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
211558	HATİCE ÖZCAN	2007	Kaysunizade Nidai Muhammed Çelebi El-Ankaravî'nin menafi'unas adlı eseri (metin-dil özellikleri-dizin)(57a-99b)	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı =
189284	AYŞE GÜLTEKİN	2006	İsmail Ankaravî'nin Mesnevi Şerhi Mecmuatü'l-Letâif ve Matmuratü'l-Mearif'te Hadis (altıncı cilt örneği)	Doktora	Din = Religion ; Tarih = History
125015	GÜLÇİN TUNALI KOÇ	2002	Sadullah el-Ankaravî: Bir Osmanlı münecciminin gündelik endişeleri	Yüksek Lisans	Tarih = History
94276	BELAL ABDEL-MAKSUD	2000	İbnü'l-Fariz ve İsmail Ankaravî'nin Kaside-i Hamriyye Şerhi	Yüksek Lisans	Doğu Dilleri ve Edebiyatı =
639958	ÜMMÜGÜLSÜM TOKGÖZ	2020	İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Câmiu'l-âyât'ı : Metin-inceleme (Vr. 96b-179b)	Yüksek Lisans	Din = Religion

Arşiv Kaynaklarında Geçen Ankaralı Âlimler ve (Yazma) Eserleri Hakkında Envanter Çalışması

419213	HANDAN AYMELEK	2015	Pîr Mehmed bin Yusuf el Ankaravî'nin Tercümân el-Lüga (Kara Pîri Lügati)	Yüksek Lisans	Dilbilim = Linguistics
188249	SEMÎH CEYHAN	2005	İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi	Doktora	Din = Religion ;
96089	NİHAT DEMİR	2000	İzahu'l Hikem ve Şerh-i Heyakilü'n-Nur çerçevesinde Ankaravî'nin felsefi görüşleri	Yüksek Lisans	Din = Religion ; Felsefe = Philosophy
523330	BİLAL KUŞPINAR	1995	İsmail Rusuhi Ankaravî and İzahu'l-Hikem	Doktora	
43842	N.SERHAN AYTAN	1995	İsmail Ankaravî ve Hucetü's-Sema	Sanatta Yeterlik	Müzik = Music
17052	BAYRAM AKDOĞAN	1991	İsmail-i Ankaravî'nin Hüccetü's Sema adlı eserine göre musiki anlayışı	Yüksek Lisans	Müzik = Music
12116	FATİH ÜLKEN	1990	Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftahu'l- Belaga ve Misbahu'l- Fesaha'sı	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
9710	NECDET OKUMUŞ	1990	Ankaravî'nin Nakşu'l- Fusus tercümesi ve İshak ve Yusuf Fasları'nın yorumları	Yüksek Lisans	Din = Religion
14962	VELİ SAYLAM	1990	Ankaravî İsmail Rusuhi ve İzahu'l-Hikem adlı eseri	Yüksek Lisans	Din = Religion
1104	NADİDE GÜRBÜZ	1986	Mustafa İbni Muhammed Ankaravî Yasin suresi tefsiri	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı

Alim-eser-arşiv no eşleşmesini içeren künye bilgileri sonraki sayfada paylaşılmıştır:

ANKARALI ALİM/MÜELLİF ADI

1. Abd el-Hâmid b. Abd er-Rahmân Ankaravî (öl. 737/1336'dan sonra)
2. Abd el-Hâmid b. Abd er-Rahmân Ankaravî (öl. 737/1336'dan sonra)
3. Abd el-Hâmid b. Abd er-Rahmân Ankaravî (öl. 737/1336'dan sonra)
4. Abd-Allah b. Bekir Ankaravî
5. Ahmed b. Hamd-Allâh b. İsmâ'il Ankaravî
6. Ankaravî Mehmet Şükrü İbn Hasan
7. Ankaravî, Ali Efendi
8. Ankaravî, Hüseyin Hamid b. Muhammed Emin
9. Ankaravî, Muhammed Şükrü Hasan İsmail Ehâlî
10. Arif Mehmed b. Mustafâ Ankaravî (öl. 1247/1832)
11. Ca'fer b. Yûsuf Ankaravî
12. Çerkeşi-zâde Mehmed Tevfik b. Osmân Ankaravî
13. Ebû'l-Kâsım Ankaravî
14. Hâcî Bayrâm Velî Ankaravî (öl. 833/1429-30)
15. Hâcî Bayrâm Velî Ankaravî (öl. 833/1429-30)
16. Hâcî Bayrâm Velî Ankaravî (öl. 833/1429-30)
17. Halil b. İbrahim el-Ankaravî
18. İbrahim Hilmi Bin Cafer Ankaravî
19. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
20. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
21. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
22. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
23. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
24. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
25. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
26. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
27. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)

KİTAP ADI

- Münyetü'l-Vâ'izin ve Gunyetü'l-Muteva'izin
 Münyetu'l-Musallî ve Gunyetu'l-Mübtedî
 Silku'l-Cevâhir
 İcâzet-nâme
 Ferâ'idu'l-Asâr
 Miftahü'l-Buhari
 Risâle fi beyânî'l-eşkâlil-erba'a
 İcâzetnâme
 el-Es'ilet ve 'l-ecvibe 'ale'l-mesâliki'l-imtihâniyye 'ale's-Şemsiyye
 Risâle fi'l-Mantık
 Kurretü'l-Hadîs
 Hediye'tü's-Sibyan
 Şerhü Risâleti'l-İradeti'l-Cüziye
 el-Vird
 Mektûb
 Gazel
 Risaletü fi mes'eleti'l-kader fi ef'ali'l-İbad
 Edebiyei Nasr-u Zafer
 İzâhu'l-Hikme
 Ta'rif-i İlm-i Hikmet
 Şerhü Hadîsi'l-Erbâ'in
 Huccetu's-Simâ
 Şerh-i Mesnevî
 Terceme-i Hucutu's-Sema
 Şerhü Kasîdeti'l-Hamriye
 Huccetü's-sema'
 Simatü'l-Makinun

PLAKA/ARŞİV NO

- 01 Hk 225/4
 21 Hk 574/3
 19 Hk 1895/1
 06 Mil Yz A 851
 9951
 22 Sel 2714
 34 Ae Arabi 4433/16
 34 Ae Arabi 4235
 34 Ae Arabi 1605/2
 45 Ak Ze 5849/2
 01 Hk 1085/2
 06 Mil Yz A 2135
 06 Mil Yz A 1581/2
 19 Hk 595/1
 1123/1
 667/19
 34 Ma 234
 22 Sel 3396
 06 Mil Yz A 2675/1
 06 Mil Yz A 2390/4
 37 Hk 1625/1
 19 Hk 844/2
 03 Gedik 18201
 67 Saf 459/1
 19 Hk 3244/4
 34 Nk 4890/28
 43 Va 1052/1

Arşiv Kaynaklarında Geçen Ankaralı Âlimler ve (Yazma) Eserleri Hakkında Envanter Çalışması

28. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	İzâhu'l-Hikem fî Şerhi Heyâkili'n-Nûr	45 Hk 2579/3
29. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Zübdetü'l-Fusûs fî Nakşî'l-Fusûs	52 Hk 902/2
30. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Makâsıdu'l-Alîyye fî Şerhi Kasîdeti'l-Tâ'îye	37 Hk 1495
31. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Nisâb-ı Mevlevî	06 Hk 48
32. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	el-Futûhâtü'l-Ayniye	37 Hk 229
33. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerhi Mermeri Şerif	22 Sel 2673/1
34. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Hikemü'l-Münderice fî Şerhi Kasideti'l-Münferice	06 Mil Yz A 4084/1
35. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Hüccetü's-Semâi'	06 Mil Yz A 4221/3
36. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Kaside-i Hamriye	06 Mil Yz A 3903/1
37. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Kasîdetü'l-Mimiyîye	06 Mil Yz A 3474
38. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Nakşü'l-Fusûs	06 Mil Yz A 3109
39. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Mesnevi şerhi	34 Atf Ek 142
40. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Risaleti Sülûk	42 Kon 5312/2
41. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Ebyât-ı Rûsuhi	19 Hk 559/3
42. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Fâtihu'l-Ebyât fî Şerhi'l-Mesnevî	2064
43. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Câmi'ü'l-Âyât	E.H. 1301
44. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	İrşâdü's-Sâlikin	E.H. 271
45. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Defter	Harl. 5490/3
46. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Derbîyât	Harl. 5490/4
47. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Misbâhu'l-Esrâr	Vat. Turco 137/1
48. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerhu'l-Mesnevî	Vat. Turco 137/3
49. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Hamriye	Vat. Turco 137/5
50. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Risâle fî Hakkı Semâi Mevlevî	Vat. Turco 137/6
51. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî	Talat 77
52. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Tefsîr-i Suver-i Kur'ân-ı Kerîm	II. Mahmud Ktp. 123/1
53. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha	N.F. 37
54. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Kitâbü Istîlâhati'l-Mantık	Yz. A 273/9
55. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)	Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî	Talat 21

1. Uluslararası Ankara Sempozyumu

56. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
57. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
58. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
59. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
60. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
61. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
62. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
63. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
64. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
65. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
66. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
67. İsmâ'il Ankaravî Rûsuhî Dede b. Ahmed (öl. 1042/1632)
68. Mustafa b. Muhammed el-Ankaravî
69. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
70. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
71. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
72. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
73. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
74. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
75. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
76. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
77. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
78. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
79. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
80. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî (öl. 976/1568)
81. Nidâ'î Çelebî Mehmed Ankaravî
82. Nidai, Kaysunizade Ankaravî, 1020/1611
83. Ömer Fehmî İbn Hasan Ankaravî (öl. 1313/1895)

Risâle-i Tarikat ve Şeri'at	377/5
Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Mamuretü'l-Ma'ârif	14
Şerhu'l-Mimiyeti'l-Haramiye	1354
Kitâbü'n-Necât	5604
Mebde ve Me'ad	623/7
Mekâsıdu'l-Alîye fî Şerhi't-Tâiye	1645
Risâle-i Muhtasar	2095/4
Risâle-i Mevlevî Sülûkûn ve İsm-i Celâl	2176/9
Risâle-i Usûl-i Tarikat-i Mevleviye	06 Hk 178/2
Menâkıb-ı Şeyh Ömer Fû'adî	Mecâmi Türkî 8
Huccetu's-Senâ	06 Mil Yz A 8812/7
es-Suâl ve'l-Cevâb mine'l-Fetâvâ	18 Hk 166
Hulvü'n-nasihin	34 Atf 1558/3
Şerhü Manzûmeti'l-Ciznâ'î fî Sınâ'ati'l-Evfak	28 Hk 3624
Menâfi'u'n-Nâs	45 Hk 1849
Târîh-i Sâhib Girây Hân	B 767
Fetih-nâme	Or. 23984
Kitâbü't-Tıbbi'l-Manzûm	MS Turk. e. 27/11
Terceme-i Bâh-nâme-i Pâdişâhî	MS Turk. e. 71/2
Mu'alece-i Kaysunî-zâde	pt. 15/Seetzen: Nr. 164
Risâle-i Hakikîye	828/1
Rubâ'iyât	1125/1
Tarikat-ı Nakşibendîye	919/1
İntihâb-ı Kitâbü't-Tıbbi'l-Manzûm	Ms.or.oct.2276
Tenbîh-nâme	Ms.or.oct.3006
Tenbîhü'l-Gâfilîn	06 Mil Yz A 8211/3
Genc-i esrar-ı ma'na	34 Nk 2270
İbrâzu'l-Hakk	Y-311

Arşiv Kaynaklarında Geçen Ankaralı Âlimler ve (Yazma) Eserleri Hakkında Envanter Çalışması

84. Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461)	Ba'zu'l-Cem ve't-Tedvin bi-Vakı'atı'l-Metîn	25 Hk 24005
85. Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461)	el-İslâh fî Şerhi Dibâceti'l-Mişbâh	25 Hk 23967
86. Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461)	Risâle fî Beyânî İsmi'l-Mavsul	03 Gedik 18195/12
87. Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461)	Tercemânü's-Sihâh	19 Hk 6715
88. Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461)	Tercümânü'l-Luga	15 Hk 2061
89. Sa'd-Allâh Ankaravî	Cedvelü Tesviyetu'l-Biyût li Cemî'i'l-Urûz	338
90. Salih Ankaravî	Risale fi Nefsi'l-Emr	42 Kon 1963/1
91. Sâlih Ankaravî	Vâcibü'l-Vücûd	01 Hk 894/10
92. Sarı Abdullah b. Muhammed el-Ankaravî el-Bayrami, 1071/1660	Meslekü'l-uşşak	34 Nk 2400/2
93. Süleymân b. Velî Ankaravî	Terceme-i Dururu'l-Hukkâm fî Şerhi Gururî'l-Ahkâm	1
94. Süleymân b. Velî Ankaravî	Terceme-i Gururu'l-Ahkâm	H.S.
95. Süleymân-Hilmî b. Hüseyin el-Ankaravî	İcazet-nâme	06 Hk 4138
96. Şeyhülislâm Mehmed Emîn b. Hüseyin Ankaravî (öl. 1098/1687)	Fetâvâ-yı Ankaravî	60 Hk 328
97. Şucâ b. Nûr-Allâh Ankaravî (öl. 965/1557)	Hâllü'l-Müşkilât fî'l-Mevâris ve't-Terekât mine'l-Ferâ'iz	23 Ağın 5
98. Şucâ b. Nûr-Allâh Ankaravî (öl. 965/1558)	Hallu'l-Müşkilât li'n-Nihâye	05 Ba 252
99. Şucâ b. Nûr-Allâh Ankaravî (öl. 965/1558)	Cevâhiru'l-Mesâ'il	26 Hk 877/2
100. Tâc ed-dîn-zâde Mustafâ Efendî Ankaravî	es-Suluk fî't-Tarik	19 Hk 780
101. Velî Abd er-Rahmân Ankaravî	Manzûm Hadîs-i Erbâ'in	34 Sü-Aşir 438/1
102. Zekerîyâ b. Bayram Ankaravî (920-1001/1514-1593)	Hâşiye alâ Vikâyeti'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye	60 Zile 202
103. Zekerîyâ b. Bayram Ankaravî (920-1001/1514-1593)	Hâşiye alâ'l-Muhtasar	01 Hk 147/1
104. Zekerîyâ b. Bayram Ankaravî (920-1001/1514-1593)	el-İ'tirâzât ala'l-İslâhi'l-İzâh	03 Gedik 17416
105. Zekerîyâ b. Bayram Ankaravî (920-1001/1514-1593)	Ta'lika alâ'l-Keşşâf alâ Sûretil Araf	37 Hk 2404
106. Zekerîya b. Bayram Ankaravî	Huccetu Şahîhati ş-Şer'iyye	06 Mil Yz A 8655/10
107. Muhibbî-zâde Feyz-Allâh b. Recep Ankaravî (öl. 1162/1749)	Hâşiye alâ Risâletil-Hüseynîye fî Fennil-Âdâb	
108. Abdurrahman b. Mustafa Kalecikî	Şerh-i Nazm-ı Leâlî	18 Hk 23
109. Abdurrahman b. Mustafa Kalecikî	Sefînetü'l-Fetevâ	06MilYZA4692
110. Ahmed b. İbrâhîm b. Hamza el-Bâlavî	Mürşidetül-Mübtedi ve Gunyetül-Muktedi	32 Ulu 136
111. Ahmed b. İbrâhîm b. Hamza el-Bâlavî	Risâle-i Mehâricil-Hurûf	06 Mil Yz A 7234/4

1. Uluslararası Ankara Sempozyumu

- 112.Rodûsî-zâde Mehmed b. Mehmed Ayaşlôgî
113.Ahmed b. Süleyman al-Sivrihisari al-Ayaşı
114.Mehmed Begpazarî (öl. 1227/1715)
115.Ömer Kalecikî

- Terceme-i Târîh-i İbn-i Hallikân
Risale-i Akâid ve Ahlak
Nâsihatül-Müslimîn
Şerhü Risâle fî Hakkî'l-İradetî'l-Cüziye

- 06 Mil Yz B 301
42 Yu 50/2
26 Hk 958
21 Hk 801/19

Sonuç

Ankaralı olmakla birlikte yazma eserlerde kaydı bulunan alimlerin sayısı yaklaşık 50 olarak tespit edilmiştir. İsmail Ankaravî’de olduğu gibi aynı alimin birden fazla telifi olabilmektedir. Bu bağlamda mükerrerler çıkarıldığında 120’ye yakın farklı yazma eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin çoğu tasavvuf, kelam/akaid, hadis, edebiyat, fıkıh ilimlerine dairdir. Ayrıca, mantık, dil (Türkçe Arapça, Farsça), gramer, vaaz-irşad, felsefe, tıp, İslam tarihi, eğitim, belagat ve şiir alanlarına dair onlarca kitap, risale, şerh ve haşiye de bulunmaktadır. Ankaralı olup henüz tespit edemediğimiz başka alim ve eserlerinin olduğunu da düşünmekteyiz. Eserlerin çoğunun 16. ve 17.yy. Osmanlı dönemine ait olduğu görülmektedir. Bu bağlamda eserlerin Türk-İslam (Osmanlı) düşünce geleneğinin bir devamı olarak özgün ve nitelikli olduğu tahmin edilmektedir.

Ankaralı alimlerin eserleri hakkında bazı ilmi ve akademik çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır. Bu eserler hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının daha çok tasavvuf, hadis, edebiyat, dilbilim, tefsir ve fıkha dair olduğu görülmüştür. Bununla birlikte henüz bahsettiğimiz alanlarda akademik olarak çalışılmamış pek çok yazma eser de mevcuttur.

Dini ve bilimsel olmak üzere Ankaralı alimlerin eserleri onlarca farklı nüsha ile çoğaltılmış ve bu eserler tekkelerde, evlerde, cami ve medreselerde oldukça rağbet görmüştür. Yine Osmanlı döneminde vakıf, özel ve devlet kurumlarında itibar edilen fıkıh, kelam ve tasavvuf konulu kaynaklar da mevcuttur.

BABA-OĞUL ANKARALI İKİ NAKİBÜLEŞRAF VE MEŞİHAT ARŞİVİ'NDEKİ NAKİBÜLEŞRAF DEFTERLERİ

Doç. Dr. Mehdin ÇİFTÇİ¹⁴⁰

ÖZET

Bu tebliğde 1634-1657 tarihleri arasında nakîbüleşraflık yapan baba-oğul Ankaralı iki nakîbüleşraf Ankaravî Emir Efendi ve oğlu Nakîbzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin biyografileri verilecek ve Meşihat Arşivi'nde bulunan Nakîbüleşraf defterleri tahlil edilecektir. Bunlardan Ankaravî Emir, müderrislik, üç defa Ankara kadılığı, Medine kadılığı ve nakîbüleşraflık gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Oğlu Nakîbzâde Seyyid Mehmed ise Ankara, Kudüs ve Medine kadılıkları ile iki defa nakîbüleşraflık yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankaralı Nakîbüleşraflar, Nakîbüleşraf Defterleri, Meşihat Arşivi, Ankaravî Emir Efendi (Ankaravî Koca Nakîb), Nakîbzâde Seyyid Mehmed (Koca Nakîbzâde).

ABSTRACT

In this paper we give the biographies of two naqîb al-ashrafs, Anqarawî Amîr Efendi and Naqîbzâdeh Mehmed Efendi, who were the father and his son from Ankara and held office as naqîb al-ashraf between 1634 and 1657, and examine the records of naqîb al-ashrafs found in the archive of Meshîhat. One of them, Anqarawî Amîr Efendi had very important posts, such as mudarris, qâdî of Ankara for three times, qâdî of Madinah, and naqîb al-ashraf. The other one, his son, Naqîbzâdeh Mehmed Efendi held office as the qâdî of Ankara, Jerusalem and Madinah, and naqîb al-ashraf for two times

Key Words: Naqîb al-ashrafs from Ankara, Naqîb al-ashraf record books, Archive of Meshîhat, Anqarawî Amîr Efendi (Ankarawî Koca Naqîb), Naqîbzâde Seyyid Mehmed (Koca Naqîbzâde).

¹⁴⁰ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-posta: mehdinciftci@gmail.com.

GİRİŞ

İslam tarihinde Hz. Peygamber soyundan gelen seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakmak üzere kurulan teşkilâta nakîbüleşraflık (nikâbet); bu teşkilatın sorumlusu veya bu işlere bakan yetkiliye de nakîbüleşraf denmiştir.¹⁴¹ Temeli Abbâsîler'e kadar inen nikâbet müessesesinin kurumsal teşekkülü Osmanlılar döneminde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde nakîbüleşraflar, seyyid ve şeriflerle ilgili kayıtları Nakîbüleşraf Defterleri'ne kaydederlerdi.¹⁴² Günümüzde İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivi'nde bulunan bu defterlerin bazıları Ankaralı nakîbüleşraflar döneminde kaydedilmiştir.¹⁴³

Bu tebliğde, baba-oğul Ankaralı iki nakîbüleşrafın önce biyografileri verilecek, ardından bunların görev süreleri içerisinde kullandıkları üç defter ve içeriklerinin tanıtımı yapılacaktır. İlgili kısımda da görüleceği üzere, bu defterlerin biri, nakîbüleşraf hüccetlerindeki isimlerin alfabetik sırayla kaydedildiği *icmal defteri*, diğer ikisi ise siyâdet hüccetleri sûretlerinin kaydedildiği *siyâdet hücceti defterleri*'dir.

I. BABA-OĞUL ANKARALI İKİ NAKÎBÜLEŞRAF

A. Ankaravî Emir Efendi (Ankaravî Koca Nakîb Efendi/Ankaravî Seyyid Mehmed Saîd, ö. 10 Muharrem 1057/15 Şubat 1647)

Sultan İbrahim Han dönemi âlimlerinden olup Ankara'da doğdu ve Ankaravî Emir Efendi unvanıyla meşhur oldu.¹⁴⁴ Kaynaklarda ismi Ankaravî Koca Nakîb Efendi¹⁴⁵, Ankaravî Seyyid Mehmed Saîd¹⁴⁶, Ankaravî Seyyid Esad¹⁴⁷ ve Ankaravî Seyyid Mehmed Esad¹⁴⁸ şeklinde geçen Ankaravî Emir'in tam künyesi, kendi dönemindeki bir nakîbüleşraf

¹⁴¹ Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nakibulesraf> (09.03.2020). Nakîbüleşraflıkla ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965, s. 161-172.

¹⁴² Osmanlı döneminde nakîbüleşraflık kurumuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşraflık Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, tür. yer.

¹⁴³ Nakîbüleşraf defterleriyle ilgili tanıtıcı bilgiler için bkz. Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşraf Defterleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2014, Yıl: 4, Sayı: 8, s. 213-285.

¹⁴⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 135.

¹⁴⁵ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 82, özel nr. 15, dış kapak; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, III, 270, 347.

¹⁴⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, III, 135; Uşşakîzâde İbrahim Efendi, *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965, s. 115.

¹⁴⁷ Ahmed Nazif Efendi, *Riyâzü'n-Nükabâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Böl, nr. 2275, vr. 16a.

¹⁴⁸ Ahmet Rifat, *Devhatü'n-nükabâ* (haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal), Sivas: Dilek Matbaası, 1998, s. 76.

defterinde Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed¹⁴⁹ el-Hasenî olarak kayıtlıdır.¹⁵⁰ İlk tahsilinin akabinde Nakîbüleşraf Mirza Mahtûm Efendi'den mülâzemetle tedris hizmetine başlayan Ankaravî Emir, kırk akçe medreseden mâzul olduktan sonra kadılık mesleğine geçti.¹⁵¹ Bu vesileyle kutsal topraklarda bir müddet bu mesleği icra etti ve ardından Ankara kadısı oldu. Bu görevden ayrıldıktan sonra Zilkade 1018'de (Ocak-Şubat 1610) ber-vech-i mevleviyet Nehcî Sinan Efendi yerine ikinci defa Ankara kadısı oldu. Zilkade 1020'de (Ocak-Şubat 1612) azledilip yerine Babakuşîzâde Ahmed Efendi tayin olduysa da birkaç gün sonra serdâr-ı azam (sadrizam) Nasuh Paşa (ö. 1023/1614)¹⁵² tarafından tekrar Ankara kadılığına getirildi. Zilkade 1023'te (Aralık-Ocak 1614-1615) bu görevden azledildi yerine Kızılca Hayreddinzâde Abdullah Efendi geçti. Rebîulâhir 1037'de (Aralık-Ocak 1627-1628) Kederzâde Seyyid Mehmed Efendi yerine üçüncü defa Ankara kadısı oldu. Zilhicce 1039'da (Temmuz-Ağustos 1630), bir sonraki yıl 1 Muharrem'i (10 Ağustos 1630) tevkîtiyle Sâdıkzâde Abdullah Efendi yerine Medine-i Münevvere kadısı oldu. Bu esnada hac vazifesini de yerine getiren Seyyid Mehmed, Muharrem 1042'de (Temmuz-Ağustos 1632) kadılık görevinden ayrıldı, yerine Kara Şükrullah Efendi geçti. **Zilkade 1043'te (Nisan-Mayıs 1634) Allâme Şeyhî Efendi yerine Nakîbüleşraf oldu.**¹⁵³ Vefatına kadar 14 sene bu vazifede kalan Seyyid Mehmed Efendi, 10 Muharrem 1057 (15 Şubat 1647) tarihinde vefat etti ve Dâvud Paşa Camii haziresine defnedildi. Yerine ise Seyrekzâde (Zeyrekzâde) Seyyid Yunus Efendi nakîbüleşraf oldu.¹⁵⁴ Seyyid Mehmed Efendi'nin nur yüzü, sâlih, dindar, edepli ve kibar biri olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵

Kaynaklarda Ankaravî Emir'in bazı akrabalarının isimleri ve onun ilmiye bağlantılı görevleri hakkında bazı bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin Ayşe Sultan Medresesi¹⁵⁶

¹⁴⁹ Bu isim, Ankaravî Emir dönemindeki diğer bir nakîbüleşraf defterinde Mahmud olarak geçse de (*Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 83, Özel nr. 16, vr. 1a) başka bir defter (Genel no: 82, özel no: 15, vr. 1a) ve diğer kaynaklardaki bilgilerden doğrusunun Mehmed olduğunu anlıyoruz.

¹⁵⁰ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 82, özel nr. 15, vr. 1a.

¹⁵¹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 135. *Uşşakîzâde Zeyli*'nde mülâzemetten sonra kadılık mesleğine geçtiği belirtilmektedir (s. 115).

¹⁵² I. Ahmed dönemi Osmanlı sadrazamı olan Nasuh Paşa'nın hayatı için bakınız. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasuh-pasa> (20.10.2020).

¹⁵³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 135. Ayrıca bkz. A.g.e., III, 75 ve 78.

¹⁵⁴ Bu şahıs, Uşşakîzâde Zeyli müellifi Uşşakîzâde Seyyid İbrahim Efendi'nin babasının amcasıdır. Bkz. *Uşşakîzâde Zeyli*, s. 115.

¹⁵⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 135. Biyografisi için ayrıca bkz. *Uşşakîzâde*, *Zeyli-i Şekâik*, 115-116; Ahmet Rifat, *Devhatü'n-nükabâ*, 76-77; Ahmed Nazif, *Riyâzü'n-Nükabâ*, vr. 16ab; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311, s. 162. Ankaravî Seyyid Mehmed'in vefat tarihi ve yerine geçen nakîbüleşraf ile ilgili ayrıca bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 157.

¹⁵⁶ Ayşe Sultan Medresesi'nin, Kanûnî Sultan Süleyman'ın torunu (Mihrimah Sultan'ın kızı) Hâce Ayşe Sultan tarafından İstanbul Edirnekapi'da inşa edildiği, medresenin 1652'de ayakta olduğu ancak daha sonra

müderresliği ve Filibe kadılığı görevlerinde bulunan Nakîbzâde Seyyid Abdullah Efendi'nin (ö. 1075/1665) Ankaravî Emir Efendi'nin torunu (kızının oğlu) olduğu belirtilmekte¹⁵⁷; Bağdat kadılarından Tavil Hasan Efendi'nin (ö. 1090/1679) ise Ankaravî Emir'den mülâzemet aldığı kaydedilmektedir.¹⁵⁸

B. Nakîbzâde Seyyid Mehmed (Ankaravî Koca Nakîbzâde Seyyid Mehmed Efendi, ö. Zilkade 1078/Nisan-Mayıs 1668)

Nakîbzâde¹⁵⁹ veya Koca Nakîbzâde¹⁶⁰ diye bilinen Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed¹⁶¹, Sultan İbrahim Han dönemi âlimlerinden Nakîbüleşraf Ankaravî Emir Efendi (Ankaravî Seyyid Mehmed Saîd Efendi)'nin oğludur. Doğum yeri olan Ankara'da ilk tahsilini aldıktan sonra ulemânın birinden mülâzemetle ilmiye mesleğine geçen Nakîbzâde, daha sonra kadılık mesleğine geçti ve Muharrem 1049'da (Mayıs-Haziran 1639) Ankara kadısı oldu. Yaklaşık beş yıl bu görevde kalan Nakîbzâde, Cumâdelûlâ 1054'te (Temmuz-Ağustos 1644) mâzul oldu ve yerine Emînî Mehmed Efendi geçti.¹⁶² Receb 1055'te (Ağustos-Eylül 1645) ise Emrullahzâde Mehmed Efendi yerine Kudüs kadısı oldu.¹⁶³ Rebîülevvel 1056'da (Nisan-Mayıs 1646) Kadrizâde Seyyid Mehmed Efendi yerine Medine-i Münevvere kadısı oldu, yerine Muzafferzâde Seyyid Mehmed Salih Efendi Kudüs kadılığına tayin edildi ancak istifa etmesi nedeniyle Takıyyüddin Efendi bu göreve (Kudüs kadılığına) geçti.¹⁶⁴ 1 Muharrem 1057'de (6 Şubat 1647) Medine kadılığından mâzul oldu¹⁶⁵ ve yerine Seyrekzâde Abdurrahman Efendi geçti.¹⁶⁶ Aynı sene Zilhicce'sinde (Aralık-Ocak 1647-1648) Seyrekzâde (Zeyrekzâde) Seyyid Yunus Efendi¹⁶⁷ yerine Nakîbüleşraf

yıkıldığı ve payesinin 1586-1587'de ellili, 1652-1653'te ise altmışlı olduğu belirtilmektedir. Bkz. Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005, s. 378.

¹⁵⁷ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 314.

¹⁵⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 459.

¹⁵⁹ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 83, özel nr. 16, vr. 1a; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 251.

¹⁶⁰ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 82, özel nr. 15, dış kapak; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 270, 347.

¹⁶¹ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 82, özel nr. 15, 1a; Genel nr. 83, özel nr. 16, vr. 1a.

¹⁶² Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 135. Bu dönemde Osmanlı'da Sultan I. İbrahim padişah idi. Bkz. A.mlf., *a.g.e.*, III, 167.

¹⁶³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 191, 347.

¹⁶⁴ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 347. Ayrıca bkz. *A.g.e.*, III, 251.

¹⁶⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 160.

¹⁶⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 347, 413. Uşşakizade Zeyli müellifi Uşşakizâde Seyyid İbrahim Efendi'nin dedesi olan bu şahsın (Uşşakizade Zeyli, s. 357) asıl ismi Seyrekzâde olup halk arasında Zeyrekzâde şeklinde meşhur olmuştur (Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 413).

¹⁶⁷ Seyrekzâde daha önce bu göreve babası Ankaravî Emir'in yerine geçmişti. Bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 135.

oldu.¹⁶⁸ Şaban 1058'de (Ağustos-Eylül 1648) bu görevinden ayrıldı ve yerine halefi **Seyrekzâde (Zeyrekzâde) Abdurrahman Efendi** geçti. Zilkade 1064'te (Eylül-Ekim 1654) ise kendisine Menteşzâde Mehmed Efendi yerine Atranos kazası arpalık olarak verildi.¹⁶⁹ **Cumâdelâhire 1066'da (Mart-Nisan 1656) halefleri Seyrekzâde Abdurrahman Efendi yerine ikinci defa nakîbüleşraf oldu** ve arpalığı Şâmî Numan Efendi'ye verildi. Cumâdelâhire 1067'de (Mart-Nisan 1657) bu görevinden ayrıldı yerine Kudsîzâde Şeyh Mehmed Efendi tayin oldu. Aynı yıl Ramazan'da (Haziran-Temmuz) Bosnevî Bâlî Efendi üzerinden Gemlik kazası arpalık olarak verildi.¹⁷⁰ Bir müddet sonra Harmancık kazası arpalığı da kendisine verildi.¹⁷¹ Bu hal üzere iken Zilkade 1078'de (Nisan-Mayıs 1668) vefat etti ve Dâvud Paşa Camii haziresinde babasının yanına defnedildi. Nakîbzâde'nin de güzel ahlaklı ve babası gibi sâlih bir kimse olduğu belirtilmektedir.¹⁷²

Şeyhî Mehmed Efendi, Manisa kadılarından Ahî Babazâde Seyyid Mustafa (Ahî Babazâde Sekban Emir Efendi)'nin Nakîbzâde Seyyid Mehmed Efendi'den mülâzım olduğunu kaydetmektedir.¹⁷³

II. NAKÎBÜLEŞRAF DEFTERLERİ

Nakîbüleşrafların görevleri esnasında, merkezde ve taşrada seyyid ve şeriflerle ilgili bazı bilgiler nakîbüleşraf defterlerine kaydedilirdi. Günümüzde İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivi'nde bulunan bu defterlerden üçü, Ankaravî Emir ve oğlu Nakîbzâde Seyyid Mehmed Efendi dönemindeki kayıtları ihtiva etmektedir. Bu defterlerin künye bilgileri ve içeriklerinin tanıtımı aşağıdaki şekildedir:

A. 12 Numaralı Defter

Meşihat Arşivi'nde bulunan 12 numaralı defter¹⁷⁴, isim listesi şeklinde hazırlanan nakîbüleşraf defterlerinin sonuncusu olup¹⁷⁵ Nakîbüleşraf Şerîf Mehmed Efendi (ö.

¹⁶⁸ Şeyhî bu tarihte Sultan Mehmed (IV.)'in padişah olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 158, 611.

¹⁶⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 347.

¹⁷⁰ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 348. Ayrıca bkz. A.g.e., III, 270, 410, 512.

¹⁷¹ Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 357.

¹⁷² Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 348. Biyografisi için ayrıca bkz. Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 356-357; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, 78; Ahmed Nazif, *Riyâzü'n-Nükabâ*, vr. 17b-18a; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 178.

¹⁷³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 524.

¹⁷⁴ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 79, özel nr. 12.

¹⁷⁵ Defterle ilgili genel bir tanıtım için bkz. Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri", 240.

1040/1631)¹⁷⁶, Allâme Şeyhî Efendi (ö. 1044/1635)¹⁷⁷, Ankaravî Emir Efendi (Ankaravî Mehmed Efendi), Ankaravî Nakîbzâde Seyyid Mehmed (Ankaravî Koca Nakîbzâde) ve Seyrekzâde (Zeyrekzâde) Yunus Efendi'nin (ö. 1062/1652)¹⁷⁸ müşterek icmâl defteridir.

59 varaktan oluşan defterin dış kapağında “Şerîf Efendi defteridir”; iç kapağında ise “Defter-i icmâl eş-Şerîf Efendi ve Allâme Efendi ve Ankaravî Efendi ve İbnuhû” kaydı bulunmaktadır. Ancak içerideki kayıtlara bakıldığında, mevcut isimlere ilave olarak, Seyrekzâde Yunus Efendi dönemindeki kayıtların da bulunduğu görülmektedir.

1034-1058 (1624-1648) tarihleri arasındaki bilgileri kapsayan bu defterde her nakîbüleşrafın tuttuğu kayıtlar için ayrı bölümler bulunmaktadır. Defterde Şerîf Mehmed Efendi'ye ait kısım 2b-10a arasında; Allâme Şeyhî Efendi'ye ait kısım 12a-38b arasında; Ankaravî Emir (Mehmed) Efendi'ye ait kısım 39b-52b arasında; Ankaravî Nakîbzâde Seyyid Mehmed'e ait kısım 53a-57a arasında; Seyrekzâde Yunus Efendi'ye ait kısım ise 57b'de bulunmaktadır (tek sayfadan oluşan bu kısımda seyyid ve şeriflerden beş kişinin adı verilmiştir).

Her bir nakîbüleşrafa ait bölüm başlıklarının kırmızı kalemle kaydedildiği defterde seyyidlerin isimleri, alfabetik olarak karelerin içinde yazılmış ve her bir sayfa 16 kareden oluşacak şekilde, her bir harf başlığı da kırmızı ve koyu puntıyla kaydedilmiştir. 10b-11b, 39a ve 58a-59b sayfaları ise boştur.

Ankaravî Mehmed Efendi'ye ait kısmın başında (39b) kırmızı kalemle “Ankaravî Merhûm Mehmed Efendi'nin nikâbet defterinin icmâlidir” başlığı bulunmakta ve bu bölümdeki her bir ismin üzerinde, önceki diğer bölümlerden farklı olarak, silsilelerin hangi hüccete geçtiğini bulabilmek için hüccet numaraları verilmiştir. Bu dönemdeki hüccetler, 1045-1057 (1635-1647) tarihleri arasındadır.

¹⁷⁶ Şerif Mehmed Efendi (Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed), 1034-1039 (1625-1630) tarihleri arasında nakîbüleşrâflık yapmıştır. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Nev'izâde Atâî, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 742-744. Ayrıca bkz. Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, s. 72-73; Sadık Yazar, “Şerif Mehmed Efendi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/serif-mehmed-efendi> (19.10.2020).

¹⁷⁷ Allâme Şeyhî Efendi, Şerif Mehmed Efendi'nin amcasının oğlu olup onun yerine nakîbüleşraf olmuş ve 1039-1043 (1630-1634) tarihleri arasında bu görevde kalmıştır. Aynı zamanda önemli bir şair olan Allâme'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 18-20. Ayrıca bkz. Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, s. 74-76; Sadık Yazar, “XVII. Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi”, *Turkish Studies*, II. cilt, 3. sayı [Tunca Kortantamer Özel Sayısı I], İstanbul, 2007, s. 586-605.

¹⁷⁸ Seyrekzâde Yunus Efendi, Ankaravî Emir Efendi (Ankaravî Seyyid Mehmed Efendi) yerine Anadolu Kadıaskerliği payesiyle nakîbüleşraf olmuştur. 1057 (1647-1648)'de yaklaşık bir yıl bu görevde kalmış ve yerine Koca Nakîbzâde nakîbüleşraf olmuştur. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 201-202. Ayrıca bkz. A.mlf., *a.g.e.*, III, 347; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, s. 77-78.

53a’da yine kırmızı kalemle “Merhûm-ı mezbûrun oğlu zamanında müsâdif olan hüccedir ki zikir olunur” başlığı altında Ankaravî Mehmed Efendi’nin oğlu Koca Nakîbzâde dönemindeki seyyidlerin isimleri verilmiştir. Her bir harf başlığı ise kırmızı ve koyu puntıyla yazılmıştır. Bu kısımda 53a-55a arasındaki her bir ismin üzerinde de silsilelerin hangi hüccete geçtiğini bulabilmek için hüccet numaraları verilmiştir. Bu bölümdeki hüccetler, 1058 (1648) tarihli olup Koca Nakîbzâde’nin ilk görevi esnasında kaydedildiği anlaşılmaktadır. Yine bu bölüm içerisinde 55a-56b arasında ise Koca Nakîbzâde’nin ikinci bir defterde verdiği hüccet sahiplerinin isimleri şu başlık altında alfabetik olarak verilmiştir: “Merhûm-ı mezbûrun oğlunun defter-i sâinde verdiği hüccetlerin ashabının isimleridir ki bu mahalle mahsusça kayd olundu.” 1058 tarihli olan bu kayıtların da onun ilk görev döneminde kaydedildiği anlaşılmaktadır.

57a’da ise “Merhûm-ı mezbûrun oğluna verdiği tezkirelerdir” başlığı altında Ankaravî Mehmed Efendi’nin oğlu Koca Nakîbzâde’ye verdiği Rebûlevvel 1055-Receb 1058 (Nisan 1645-Ağustos 1648) tarihleri arasındaki beş adet tezkire bulunmaktadır.¹⁷⁹

B. 15 Numaralı Defter

Meşihat Arşivi’nde bulunan 15 numaralı defter¹⁸⁰, Nakîbüleşraf Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Hasenî (Ankaravî Koca Nakîbzâde Efendi)’nin 1 Safer-1 Receb 1058 (26 Şubat-22 Temmuz 1648) tarihleri arası ve 1067 Rebûlâhir’i ortalarında (Ocak-Şubat 1657) düzenlediği siyâdet hüccetlerini ihtiva etmektedir. Dış kapağında “Ankaravî merhûm-ı mağfurun leh Koca Nakîbzâde Efendi’nindir.” kaydı bulunan defterin 1a sayfasında, defterin yazılı kısmının 16 sayfadan oluştuğu belirtilmektedir (toplam varak sayısı ise 9’dur). Yine bu sayfada Arapça olarak “Defter-i mübârek, yetedammenu esâmi’s-sâdât ve’s-şürafâ ellezîne sebete nesebuhum ledâ mevlânâ ve seyyidüna merciü’s-sâdât ve menbau’s-sâade es-Seyyid Mehmed ibnü’l-merhûm es-Seyyid Mehmed el-Hasenî en-Nakîb ale’l-eşrâfî’l-memâliki’l-osmâniyye el-Hâkâniyye lâ zâle mahfûfen bi’l-inâyâtî’s-sübhanîyye. Ketebehâ yevme umirtu bi-hâzihi’l-hidmeti’l-‘aliyye fî râbi’ ve’l-işrîn şehr-i Zilhicceti’s-şerîfe li-sene seb’in ve hamsîn ba’de’l-elf” kaydı bulunmaktadır. Burada özetle defterin Nakîbüleşraf

¹⁷⁹ Aynı şehir ve kasabadaki resmi dairelerin birbirlerine yazdıkları yazıya tezkire, farklı şehirler arasındaki yazışmaya ise tahrîrât denir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s. 686.

¹⁸⁰ *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 82, özel nr. 15. Defterle ilgili genel bir tanıtım için bkz. Işık, “Osmanlı Devleti’nde Nakîbü’l-Eşrâf Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri”, 241.

Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Hasenî'ye ait olduğu ve bu kaydın 24 Zilhicce 1057 (20 Ocak 1648) tarihinde yazıldığı belirtilmektedir.

Defterde toplam 55 Arapça siyâdet hücceti kayıtlı olup bu hüccetlerin her birine müteselsil bir numara verilmiş ve seyyid isimleri kırmızıyla yazılmıştır (son hüccet hariç). Defterdeki tarihler (son hüccet tarihi hariç) Safer'den başlayarak Receb'e kadar (Receb de dâhil olmak üzere) her bir aydaki hüccetler ayrı bir kırmızı tarih başlığı altında verilmiştir.

İlk varagında (1b) nakîbüleşrafın hangi tarz ve özelliklerde siyâdet hücceti düzenlediğini gösteren orijinal bir siyâdet hüccetinin tamamı da bulunan defterde, nakîbüleşraf tarafından yapılan teftişler neticesinde seyyid isimlerinin çoğunun yanına “görölmüşdür” ifadesi yazılmıştır. Defterin sonunda ise 1067 Rebiülâhir'i ortaları (Ocak-Şubat 1657) tarihli bir hüccet daha bulunmaktadır. Biyografi kısmında da geçtiği üzere, Koca Nakîbzâde iki defa nakîbüleşraflık yapmış, birincisini Zilhicce 1057-Şaban 1058 (Aralık 1647-Eylül 1648); ikincisini ise Cumâdelâhire 1066-Cumâdelâhire 1067 (Mart 1656-Nisan 1657) tarihleri arasında yapmıştır.¹⁸¹ Buradaki hüccetler dikkate alındığında 1058'e ait kayıtların birinci, 1067 tarihli son hüccetin ise ikinci görevi döneminde kaydedildiği anlaşılmaktadır.

C. 16 Numaralı Defter

Meşihat Arşivi'nde bulunan 16 numaralı nakîbüleşraf defteri, Ankaravî Emir Efendi ve oğlu Nakîbzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin müşterek hüccet defteridir.¹⁸² Ankaravî Emir'e ait kısım 1-72b; oğluna ait kısım ise 72b-79b arasındaki sayfalarda bulunmaktadır. Sayfa sayılarından da anlaşılacağı üzere defterin büyük bir kısmı Ankaravî Emir'e aittir. Bunun da onun uzun süreli göreviyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Nakîbzâde'ye ait kısım, onun ilk 8 aylık dönemini kapsamaktadır. Defterde Ankaravî Emir'e ait 409, oğlu Nakîbzâde'ye ait 56 siyâdet hücceti kayıtlı olup defterdeki siyâdet hüccetleri içerisindeki isimlerin her birine müteselsil bir numara verilmiş ve nakîbüleşraf tarafından yapılan teftişler neticesinde seyyid isimlerinin çoğunun yanına “görölmüşdür” ifadesi yazılmıştır.¹⁸³ Defterde toplam 82 varak bulunduğu kayıtlıdır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 347-348.

¹⁸² *Nakîbüleşraf Defteri*, Meşihat Arşivi, Genel nr. 83, Özel nr. 16.

¹⁸³ Işık, “Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri”, 241.

¹⁸⁴ Bkz. 1a ve 81b.

Biyografilerde de görüldüğü üzere Ankaravî Emir Efendi ile oğlu Nakîbzâde nakîbüleşraflık görevlerinde birbirlerinin yerine geçmemelerine (arka arkaya nakîbüleşraflık görevi yapmamalarına) rağmen aynı defteri kullanmışlardır (ikisi arasında Seyrekzâde Seyyid Yunus Efendi var). Ankaravî Emir Efendi, Zilkade 1043-10 Muharrem 1057 (Nisan-Mayıs 1634/15 Şubat 1647) tarihleri arasında 14 sene bu vazifede kalmış, yerine ise Seyrekzâde (Zeyrekzâde) Seyyid Yunus Efendi nakîbüleşraf olmuştur.¹⁸⁵ Oğlu Nakîbzâde ise ilkini Zilhicce 1057-Şaban 1058 (Aralık-Ocak 1647-1648/Ağustos-Eylül 1648)'i arasında¹⁸⁶ yaklaşık sekiz ay, ikincisini ise Cumâdelâhire 1066-Cumâdelâhire 1067 (Mart-Nisan 1656/Mart-Nisan 1657) arasında¹⁸⁷ yaklaşık bir yıl olmak üzere 2 defa, toplamda 1 yıl 8 ay nakîbüleşraflık yapmıştır.

Arapça siyâdet hüccetlerini ihtiva eden bu defterin yazı çeşidi nesih olup başlıklar (siyâdet hüccetleri içerisindeki isimler) ve hüccet tarihleri kırmızı kalemle yazılmıştır. Dış kapağında defterin Ankaravî Koca Nakîb ve oğlu Seyyid Mehmed Efendi'ye ait olduğu yazmaktadır. Bu notun sol alt tarafında yatay halde ayrıca Koca Nakîbzâde'ye ait kısmın da bu defter içerisinde olduğu şu uyarı notuyla belirtilmiştir: “*Merhûm Mehmed Efendi'nin bin elli sekiz saferi guresi başından elli sekiz recebi evâhirine dek bir defteri dahî vardır, gafllet olunmaya.*”

1a'da defterin içeriği ve kime ait olduğuyla ilgili kırmızı kalemle yazılmış şöyle bir not da yer almaktadır: “Defter-i Mübârek yetedammenu esâmîi's-Sâdât ve ve's-Şürefâ ellezîne sebete nesebuhum ledey Mevlânâ ve seyyidüna merci'u's-sâdât ve menba'u's-saâdet es-Seyyid Mehmed b. es-Seyyid Mehmed el-Hasenî en-Nakîb 'ale'l-eşrâf el-Memâliki'l-Osmâniyye el-Hâkâniyye lâ zâle mahfûfen bi'l-'inâyâti's-sübhâniyye. Ketebehâ yevme umirtu bi-hâzihi'l-hidmeti'l-'aliyye. Fî Râbi'i şehri-i Zilka'deti's-şerîfe li sene selâse ve erbaîn ba'de'l-elf.” Bu notta özetle defterin Osmanlı dönemi nakîbüleşraflarından Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Hasenî'nin nakîbüleşraflık görevi esnasında nesepleri tespit edilip kayıt altına alınan seyyid ve şerîflerin isimlerini ihtiva ettiği belirtilmektedir.

Aynı sayfada (1a), yukarıdaki notun hemen altında, sonradan eklendiği anlaşılan ve siyah kalemle, Ankaravî Emir'in oğlu Nakîbzâde'nin nakîbüleşraflık görevi sırasında tutulan kayıtların da bu defterde yer aldığı, aşağıdaki notla belirtilmiştir: “*Ma'a'l-Mevle'l-merhûm es-Seyyid Mehmed İbn es-Seyyid Mehmed eş-şehîr bi Nakîbzâde.*”

¹⁸⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 135.

¹⁸⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 347.

¹⁸⁷ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 270, 348, 410.

Yukarıdaki notta (1a'da) ilgili kayıtların 4 Zilkade 1043 (2 Mayıs 1634) tarihinde yazıldığı belirtilse de defterdeki ilk hüccet tarihi 1045 (1635) tarihlidir. Buradaki siyâdet hüccetlerinin kayıt tarihleri ay ve yıllara göre genellikle müteselsil kaydedilmiş ancak yıl bazında takdim veya tehirler de bulunmaktadır. Örneğin defterdeki ilk hüccet tarihi h. 1045 olup arada 1047 yılına ait bazı hüccet kayıtları da zikredilmiş, daha sonra tekrar 1045'e dönülüp akabinde 1045-1050 arası siyâdet hüccetleri sırayla verilmiştir. Bundan sonra ise tekrar 1049'a dönmüş ve ardından 1050-1057 yılları arasındaki kayıtlar verilmiştir. 1057 yılına ait son siyâdet hücceti 1 Muharrem tarihlidir.¹⁸⁸ Aynı varakta bu kayıtların hemen altında iki mühür de bulunmaktadır. Bundan sonra aynı sayfada bir miktar boşluktan sonra 1 Muharrem 1058 (27 Ocak 1648) tarihinden itibaren yeni siyâdet hüccetleri kaydedilmiştir. Bu varaktaki kayıttan itibaren 79b'ye kadar olan kısmın, Zilhicce 1057-Şaban 1058 (Aralık-Ocak 1647-1648/Ağustos-Eylül 1648) arasında nakîbüleşrafılık yapan Nakîbzâde dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısmın en sonunda¹⁸⁹ 1058 Cemâziyelâhir sonları (Temmuz 1648)'e ait bir siyâdet hücceti bulunmaktadır.

Defterdeki siyâdet hüccetlerinin kayıt tarihleri genellikle ay başı itibariyle kaydedilse de ay ortası, ay sonları veya nadiren de olsa aradaki diğer günlerin tarihlerini ihtiva eden hüccetler de yer almaktadır. Defterin 1b sayfasında, nakîbüleşrafın hangi tarz ve özelliklerde siyâdet hücceti düzenlediğini gösteren orijinal bir siyâdet hücceti de yer almaktadır. Defterin 80b sayfasında ise nakîbüleşraf kaymakamlarının merkeze arz ettiği 5 adet Türkçe tezkire bulunmaktadır.¹⁹⁰ “Defterimize kaydolunan tezâkiri beyân eder” başlığıyla verilen bu kısımdaki tezkirelerin üçü 1055 (1645), diğer ikisi ise 1056 (1646) ve 1058 (1648) tarihlidir.

Ankara'yla ilgili olması babından birinci tezkireyi burada örnek olarak vermek istiyoruz. İlk tezkirenin latinizesi şu şekildedir:

“Bâ'is-i tahrik-i kalem ve mûcib-i tastîr-i rakam oldur ki Livâ-i Ankara'da vâki' Yaprıcık nâm karye sükkânından Seyyid Hasan İbn Seyyid Osman İbn Seyyid Ahmed İbn Seyyid Zeynelâbidîn İbn Seyyid Mustafa İbn Seyyid ...? nâm kimesnelerin siyâdetlerinin kemâl-i şöhreti olduğunu 'udûl-i müslimînden mu'temed 'aleyh nice kimesneler haber virüp sâdât-ı sahîhü'l-ensâbdan oldukları meclis-i nekâbetde zâhir olmağın merkûm Seyyid Hasan başına yeşil 'imâme-i hadrâ sarınmağa izn ü ruhsat virilüp nâmı defterimize kayd olunmağla

¹⁸⁸ 72b.

¹⁸⁹ 79b.

¹⁹⁰ Işık, “Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrafılık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşraf Defterleri”, 241.

iş bu vesika li-ecli't-temessük ketb olunup merkûm yedine vaz' olundu. Beyne'n-nâs sâyir sâdât-ı kirâm zümresine her ne vecihle i'zâz ü ikrâm olunagelmiş ise merkûm Seyyid Hasan'a dahî ol minval üzere tevkîr ü ihtiram oluna. Hurrira fi's-sâlisi 'aşer min şehr-i rebîilevvel li-sene hams ve hamsîn ve elf.”

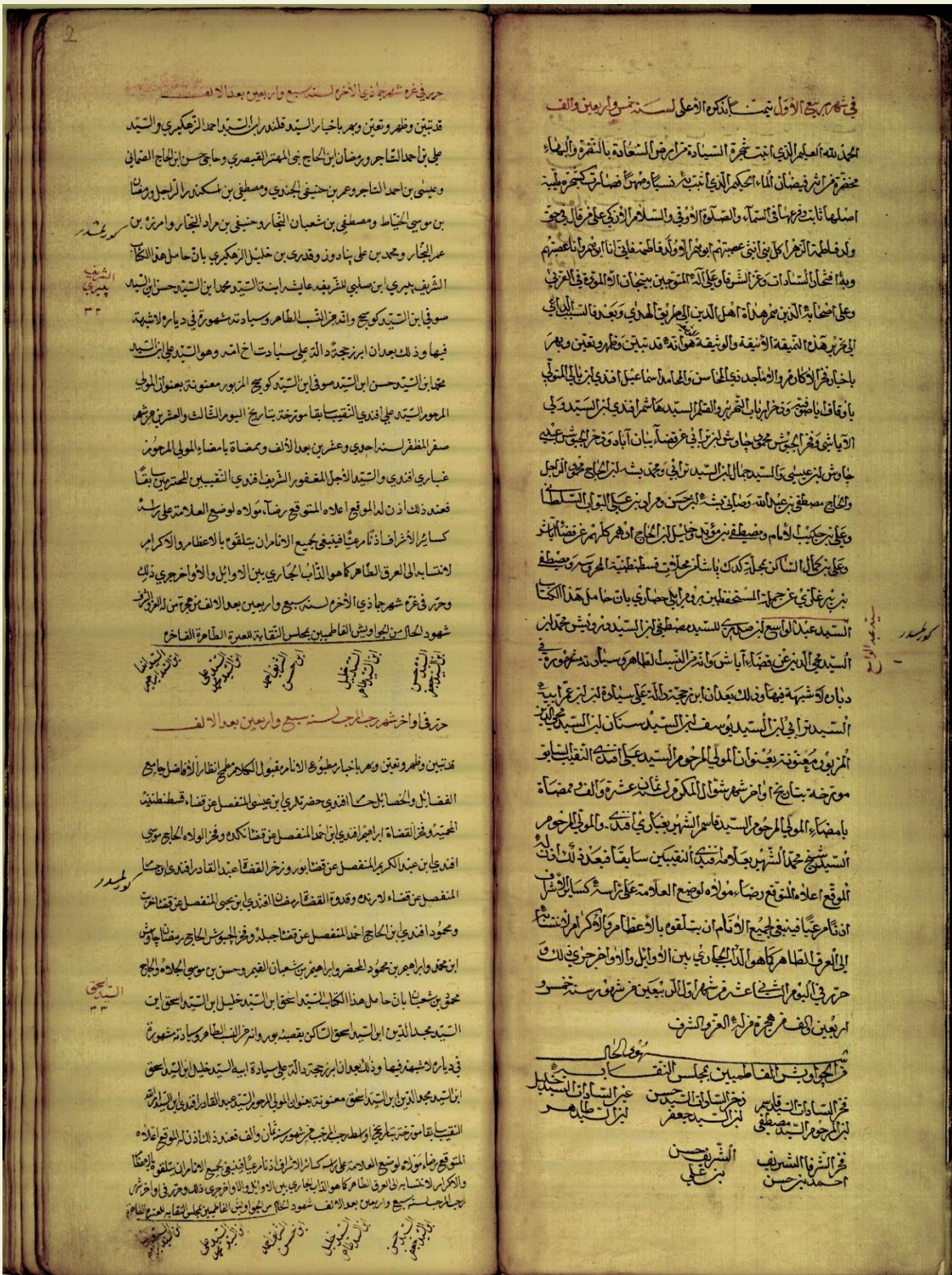
13 Rebîülevvel 1055 (9 Mayıs 1645) tarihli bu tezkirede, Ankara Liva'sına bağlı Yaprıcık köyünde Seyyid Hasan İbn Seyyid Osman'ın seyyid olduğunun güvenilir müslümanlarca haber verildiği ve seyyidliğinin nakîbüleşraflık kurumunca da tasdik edildiği belirtilmiştir. Ayrıca siyâdeti onaylandığı için Seyyid Hasan'ın başına yeşil sarık takmasına izin verilip isminin nakîbüleşraf defterine kaydedildiği ve kendisine seyyid olduğuna dair belge (kimlik gibi) verildiği kaydedilmiş; sâdât-ı kirâma gösterilegelen saygı ve ikramın Seyyid Hasan'a da gösterilmesi istenmiştir.

Defterdeki siyâdet hüccetlerinde hem seyyid hem de şeriflerin isimleri ve bunların şecerelerinde yer alan kişilerin meslekleri de verilmiştir. Her bir siyâdet hüccetinin altında seyyid ve şeriflerden oluşan şühûdü'l-hâl isimleri de bulunmaktadır. Aynı isimler birden çok yerde şahitlik etmişlerse “kemâ sebaka” (daha önce geçtiği üzere) kaydıyla verilmiştir.

EKLER (DEFTERLERDEN ÖRNEKLER)

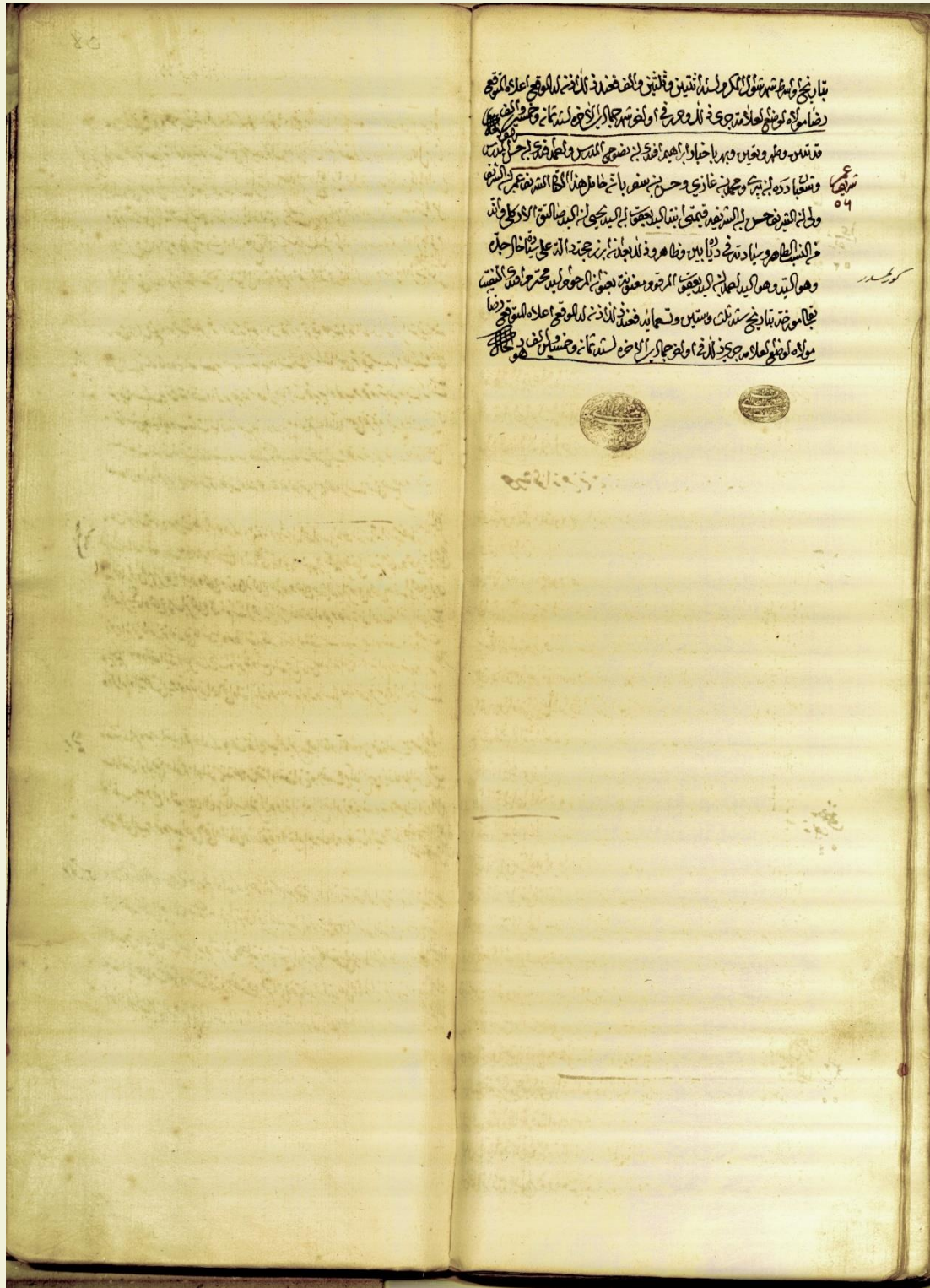
16 Numaralı Nakîbüleşraf Defteri'nin Kapağı

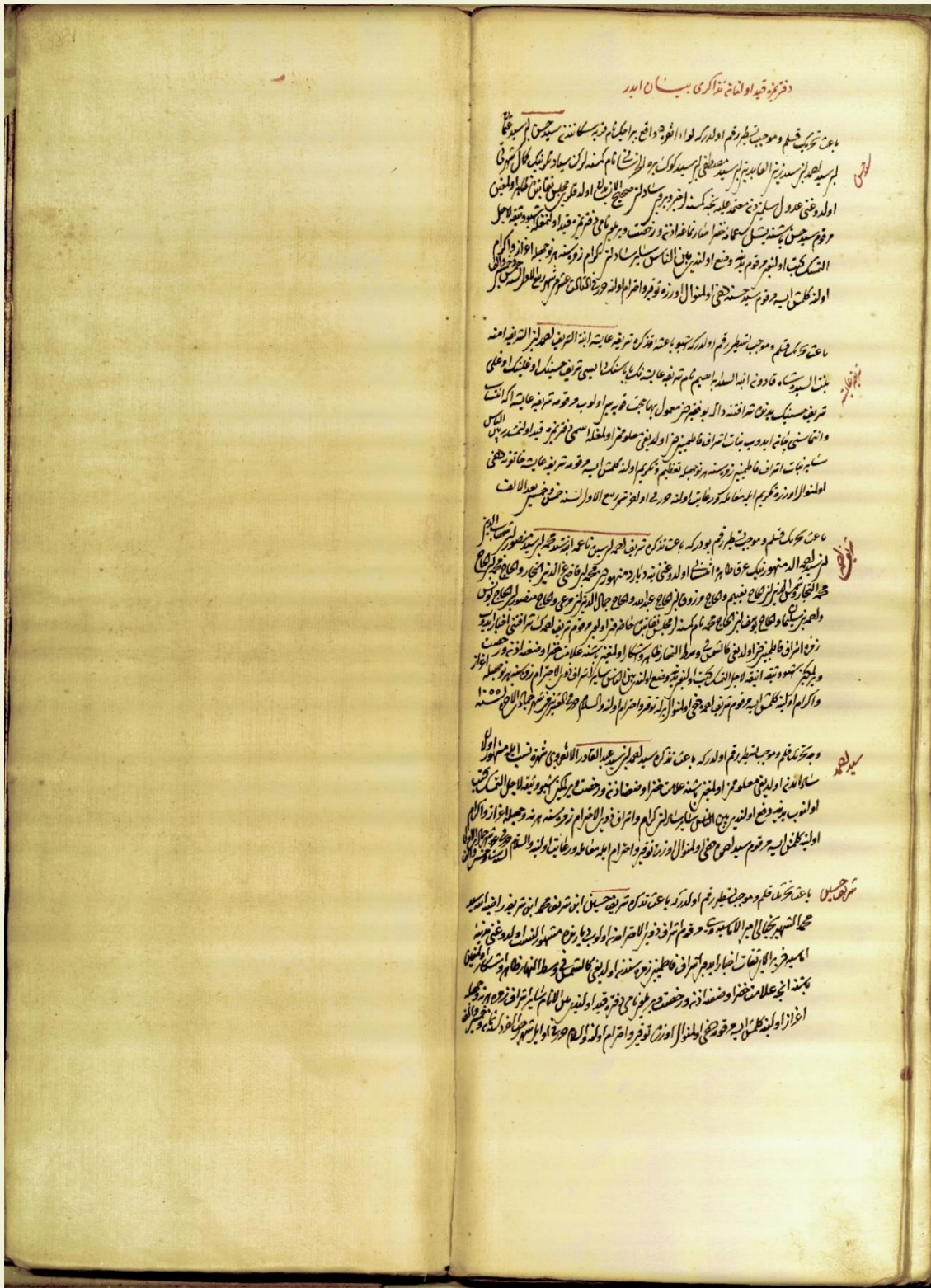

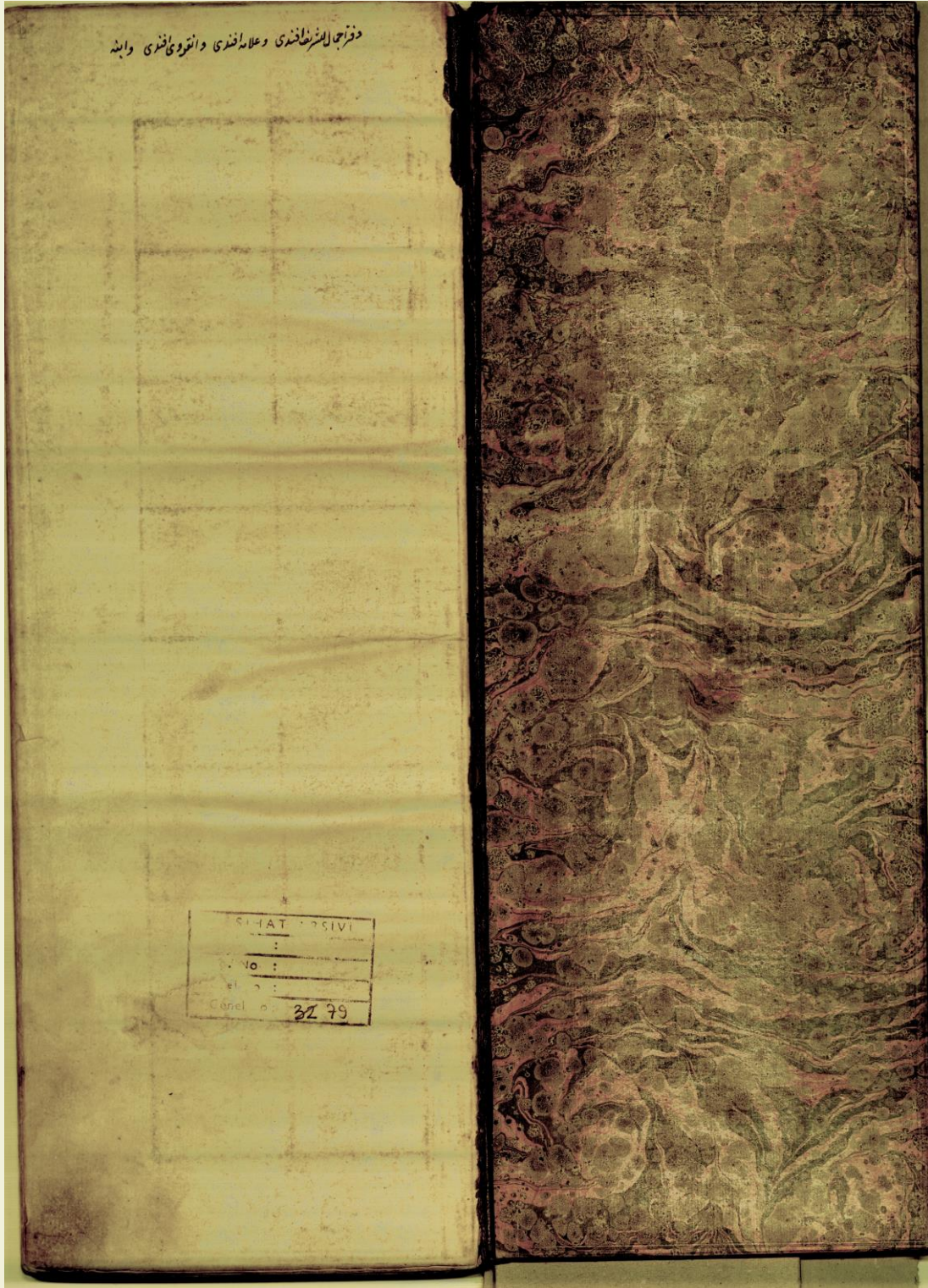
16 Numaralı Nakîbüleşraf Defteri'nde Ankaravî Emir'e Ait Kısımın Sonu ve Oğluna Ait Kısımın Başı (72b)

16 Numaralı Nakîbüleşraf Defteri'nde Tezkire Örnekleri (80b)

15 Numaralı Nakîbüleşraf Defteri'nin İç Kapağı

KAYNAKÇA

Ahmed Nazif Efendi, *Riyâzü'n-Nükabâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Böl, nr. 2275.

Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ* (haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal), Sivas: Dilek Matbaası, 1998.

Atâî, Nev'îzâde, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Nakîbüleşraf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nakibulesraf> (09.03.2020).

Işık, Ayhan, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşraf Defterleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2014, Yıl: 4, Sayı: 8, s. 213-285.

İşbilir, Ömer, "Nasuh Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasuh-pasa> (20.10.2020).

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.

Nakîbüleşraf Defterleri, Meşihat Arşivi, Genel nr. 79, Özel nr. 12; Genel nr. 82, Özel nr. 15; Genel nr. 83, Özel nr. 16.

Sarıcık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşraflık Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Şeyhî Mehmed Efendi, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: *Vekâyiü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III-IV, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Uşşakîzâde İbrahim Efendi, *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

Ünal, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

Yazar, Sadık, "Şerif Mehmed Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/serif-mehmed-efendi> (19.10.2020).

_____, "XVII. Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi", *Turkish Studies*, II. cilt, 3. sayı [Tunca Kortantamer Özel Sayısı I], İstanbul, 2007, s. 586-605.

KUR'AN'DA

PEYGAMBERLER ve ÇOCUK OLGUSU

Doç. Dr. Cafer ACAR¹⁹¹

Özet

İlahi ülfet ile kurulan ailenin en kıymetli meyvesi çocuktur. Ailenin bir parçası olarak çocuk ve ebeveyn arasındaki ilişkiler, hukuktan ahlaka, edebiyattan bilime tüm disiplinlerin konusu olmuştur.

İnsanlığa rehber olarak gönderilen peygamberler de çocuklarla ilişkilerin mahiyetine dair onlarca denilebilecek rol model ile örneklik etmişlerdir. Kur'an bu yönüyle peygamberlerden ve çocuklarından bahsetmektedir. Kur'an'da on iki kadar peygamber aileleriyle zikredilirken bunlardan bazılarının çocuklarına ve çocuklarıyla ilişkilerine özel olarak atıflarda bulunulur. Kur'an kıssalarında çocuklardan bahsedildiğinde odak kavram sevgidir. Şefkatin eseri olarak ilahi lütuf ile tezahür eden bu sevginin kurallarla daha da değerli hale getirildiği ifade edilmelidir. Sevgi ve sorumluluk arasındaki bağ ön plana çıkarılarak Kur'an'da evlat-baba ilişkisi bağlamında peygamberlere ve salih insanlara işaret edilmiştir. Hz. Adem'in evlatları, Hz. Nuh'un evladı, Hz. Yakub'un evladı, bir evlat olarak Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa, yine Hz. Yusuf çocuklarla ilişkiler bağlamında özel olarak yer verilen peygamberlerdir.

Kur'an peygamberler üzerinden çocuklarla ilişkilerde öncelikle ebeveyne yönelik ahlaki duruşlar öğretmektedir. Evlat sahibi olmanın Allah'ın bir lütfu olduğu dolayısıyla bunun bir gurur ve kibir vesilesi olmaması gerektiği öncelikle tespit edilmiştir. Yine adalet, aile-çocuk ilişkilerinde olmazsa olmazlardandır. Çocuğun manevi ihtiyaçları her zaman öncelenmiştir. Çocuğun ihtiyacı olan maddi ve manevi eğitimin verilmesi ise bir vazife olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Peygamber, Çocuk, Eğitim, İlişkiler

¹⁹¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: caferacar58@gmail.com.

GİRİŞ

Peygamber, Farsça birleşik bir isim olup haber getiren demektir.¹⁹² Nebi, resul kelimeleri de peygamber kelimesinin Arapça karşılıkları olarak kullanılır. Nebi, haber veren anlamına gelirken resul, elçi demektir.¹⁹³ Peygamberler, insanlara yol göstermek ve onları doğru olana yönlendirmek için gönderilmiştir.¹⁹⁴

Kur'an ayetlerinden bizlere bildirilen ve bildirilmeyen çok sayıda peygamber gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁵ Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu ise Hz. Muhammed'dir. Peygamberler birbirlerini teyit eden ve birbirine şahitlik yapan bir vazife ile gönderilmişler¹⁹⁶ ve tebliğ yapmışlardır. Kur'an'da adı geçen peygamberler şunlardır: Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesa', Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyâ, Yahyâ, Îsâ ve Muhammed.

Allah peygamberleri, insanlara örnek ve şahitler olarak göndermiştir. Hayatın her alanına dair örneklikler onlar vasıtasıyla gösterilmiştir. Evlat sahibi olmak, evlat olmak ve ilişkiler bakımından örneklikleri de bu minvaldedir. Kur'an'da on iki peygamber, hayatlarında bir yönüyle çocuk olgusu ile zikredilmiştir. Kimi zaman baba rolünde kimi zaman da evlat rolünde peygamberleri örnek yönleriyle Kur'an'da bulmak mümkündür. Bu peygamberler; Âdem, Nuh, Zekeriyâ, Yahya, Lut, Yakup, Yusuf, Musa, Davud, Süleyman, İsa'dır. Evlat olgusu bağlamında özel bir örnek olan Hz. Lokman da çalışmanın çerçevesine dahil edilmiştir.

Araştırmada yöntem olarak veri toplama ve değerlendirme tercih edilmiştir. Evlat olarak peygamberler ve evlatlarına atıf yapılan peygamberler tespit edilmiş ardından bu ilişkilerdeki temel ilkelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuçta, Kur'an'da evlat olma ya da evlat sahibi olma açısından peygamberlerin hayatında pek çok kavramın ve örnekliğin olduğu görülmüştür.

¹⁹² Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber" *DİA*, İstanbul 2007, 34/257-262.

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, ilgili maddeler; krş. Yavuz, "Peygamber", 34/257.

¹⁹⁴ Bakara 2/213.

¹⁹⁵ Mü'min 40/78

¹⁹⁶ Bakara 2/89, 101; Âl-i İmrân 3/3-4, 81.

KUR'AN'DA PEYGAMBERLER VE ÇOCUK OLGUSU

1. Hz. Âdem ve Çocukları

Hiz. Âdem, insanlığın atası ve ilk insandır.¹⁹⁷ Allah onu topraktan yaratmıştır.¹⁹⁸ Allah, Âdem ve oğullarını yeryüzünün halifesi olarak tanımlamış ve varlığın önüne koymuştur. Meleklerin Allah'ın tasarrufuna karşı tereddüt ortaya koymaları,¹⁹⁹ İblisle olan diyaloglar²⁰⁰ ve Adem'in eşi ile yeryüzüne inmesi Kur'an'da hikâye edilen hususlardır. Kur'an, isim vermeden Hiz. Adem'in eşinden de bahseder.²⁰¹ Cennete yerleşme²⁰² ve yasağın çiğnenmesi²⁰³ tövbeyle dönüşüm²⁰⁴ ve dünya hayatı ile devam²⁰⁵ etmesinden söz edilir.

Hiz. Âdem ve eşi açısından anlatılanların konumuzla ilgili kısmı ise çocuklarından bahseden ayetlerdedir. Bu meyanda Allah'tan evlat talebinde bulunmaları²⁰⁶ en önemli husustur. Evlat talebinin gerekçesi ise şükür kavramıyla izah edilmiştir ki meselenin değer boyutuna dair bir mesaj taşımaktadır. Allah onlardan nesiller meydana getirmiştir.²⁰⁷

Hiz. Âdem ve eşinin çocukları bağlamında belki de bir diğer önemli örnek iki oğulun durumudur. İsimleri Kur'an'da zikredilmeyen ancak Habil ve Kabil olarak bilinen kardeşler, yeryüzünün ilk bozgunculuğunun konusu olmuşlardır.²⁰⁸ İlk kan dökülmüştür. İlgili ayette iki kavram ön plana çıkmıştır. Kurbiyyet (kurban) ve takva. İki kardeşin mücadelesinde ortaya çıkan ancak dile getirilmeyen bir kavram da haseddir. Bu kıskançlık ve hased, katli doğurmuştur. Sonuç zulmün sahibi zalimin ateşe atılmasıdır.²⁰⁹ Hiz. Âdem, bu hadise nedeniyle Kur'an'da ifade edilmese de ilk evlat acısını gören olmuştur yorumu yapılmıştır.²¹⁰

Kavramlar:

- Şükür

¹⁹⁷ Bakara, 2/31; Hicr, 15/26-29.

¹⁹⁸ Ali İmran 3-59.

¹⁹⁹ Bakara, 2/30.

²⁰⁰ Bakara, 2/34; Araf, 7/12, 13, 14, 18; Hicr, 15/34, 35, 38; Sa'd, 38/77-78.

²⁰¹ Rum, 30/21.

²⁰² Bakara, 2/35; Araf, 7/89; Taha, 20/117-119.

²⁰³ Taha, 20/115, 120.

²⁰⁴ Araf, 7/20-23.

²⁰⁵ Araf, 7/ 24-25.

²⁰⁶ Araf, 7/189: Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarılır: "And olsun, bize kusursuz bir çocuk verersen kesinlikle şükredenlerden olacağız!"

²⁰⁷ Nisa, 4/1.

²⁰⁸ Maide, 5/27.

²⁰⁹ Maide, 5/29.

²¹⁰ İsmail L. Çakan-N. Mehmet Solmaz, "Kur'an-ı Kerim'e göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi", Altınoluk, İstanbul 1994, s. 30.

- Takva
- Kurbiyyet
- Zulüm/ateş
- Evlat Talebi
- Evlat acısı

2. Hz. Nuh ve Oğlu

İnsanlığın ikinci atası olarak bilinen Hz. Nuh, olumsuz nitelikleriyle öne çıkmış bir topluma karşı davetle mükellef kılınmıştır. Şirk,²¹¹ zulüm,²¹² fisk,²¹³ kötülük (sui)²¹⁴ ve manevi körlük²¹⁵ onların vasıfları olarak görülmüştür. Buna karşılık Hz. Nuh'un tevhid mücadelesi özel bir sure ile anlatılmış ve diğer surelere de yansımıştır.²¹⁶ Tufan,²¹⁷ Hz. Nuh'un en önemli Risalet mucizesi olarak tarihe geçmiştir. Allah ona, ailesinden ve müminlerden iman edenleri tufan öncesi yapılması istenilen gemiye bindirmesini emretmiştir.²¹⁸

Hz. Nuh, ailesine karşı çok şefkatlidir. Anne ve babasına yaptığı dua yanında ev halkına yönelik de duada bulunmuştur.²¹⁹ Tufan sırasında ailesine olan düşkünlüğü de ortaya çıkmıştır. Ancak eşi ve çocuğu onun yanında yer almamıştır.²²⁰ Konumuz açısından Hz. Nuh ve oğlu arasındaki ilişki burada zikre değerlidir. Hz. Nuh, oğlunun davete icabet etmemesi ve tufanın başlamasıyla bir tehlike ile karşı karşıya kalması karşısında bir baba şefkatiyle “oğulcuğum” hitabıyla adeta yalvarmıştır.²²¹ Onun şefkati tufan sonrası oğlunu kaybedince Allah'a karşı serzenişinde de görülmektedir. “Oğlum benim ailemdendir” sözleriyle Allah'ın onun hakkında merhametini niyaz etmiştir. Ancak hüküm, zulüm nedeniyle verilmiş ve dua kabul edilmemiştir.²²² Allah'ın bu takdiri karşısında Hz. Nuh, bilgisizce talepte bulunmaktan Allah'a sığınmış ve bağışlanma dilemiştir.²²³ Baba şefkati ile evlatlarda görülen zulüm arasındaki dengenin muhafaza edilmesi bu örnekte ön plana çıkmaktadır.

²¹¹ Nuh, 71/23.

²¹² Necm, 53/52.

²¹³ Zariyat, 51/46.

²¹⁴ Enbiya, 21/77.

²¹⁵ Araf, 7/64.

²¹⁶ Hud, 11/25.

²¹⁷ Kamer, 54/11-13.

²¹⁸ Hud, 11/40-41.

²¹⁹ Nuh, 71/5-28.

²²⁰ Hud, 11/40; Tahrim, 66/10.

²²¹ Hud, 11/42-43; Ramazan Şahan, “Hz. Nûh Kıssası Bağlamında Ailevi İlişkiler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014/2, sayı: 33, s. 224.

²²² Hud, 11/37.

²²³ Hud, 11/47.

Kavramlar:

- Şefkat
- Zulüm
- Bilgisiz talepler

3. Hz. İbrahim, Oğulları İsmail ve İshak

Peygamberlerin atası namıyla maruf Hz. İbrahim, Halilullah künyesi ile bilinmektedir.²²⁴ Putlara karşı mücadelesi,²²⁵ Nemrutla olan kavgası ve ateşe atılması²²⁶ ilk elden hatırlanan hususlardır. Yeniden yaratılış konusundaki ikna oluşu da²²⁷ zikredilmelidir. İnsani özellikleri çok yüksek niteliklerle anılmıştır. İçten, yumuşak huylu, vefa ve sadakat sahibi olmak gibi hususlar sayılmıştır.²²⁸ Babası ve evlatlarına dair atıflar yapılmış ailesinden bahsedilmiştir. Babasına karşı hürmet ve muhabbeti ifadelerine yansımıştır.²²⁹ Hz. İbrahim'e evlat olarak İshak ve Yakub'un bahsedilmiş olması zikredildikten sonra bu vesile ile mukafatlandırılmış olduğu tespit edilmiştir.²³⁰

Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile olan ilişkileri özel olarak konu edilmiştir. Hz. İsmail, babası Hz. İbrahim'in salih bir evlat talebinin²³¹ karşılığı hilm sahibi bir evlat olarak müjdelenmiştir.²³² Konumuz açısından Hz. İsmail, yaşlı bir babaya²³³ refakat etmesi ve onun davasına omuz vermesi yönüyle önemlidir. Sadakat²³⁴ ve sabır sahibi,²³⁵ seçkin bir evlat²³⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Bu yönüyle kurban edilmesi sürecinde baba ile oğul arasındaki nezaket ve hitab uslubu dikkat çekicidir. Babacığım ve oğulcuğum ifadelerine burada da işaret etmek gerekir.²³⁷ Benzer durum Ka'be inşasında da görülür.²³⁸ Bu süreçler her ikisinin de muhsin olarak anılmasına vesile olmuştur.²³⁹ Kâbe inşasında hayırlı nesiller talebi bir

²²⁴ Nisa, 4/125.

²²⁵ Enbiya 21/52-57.

²²⁶ Enbiya 21/69.

²²⁷ Bakara 2/260.

²²⁸ Tevbe, 9/114; Hud, 11/75; Meryem, 19/41; Necm, 53/37; H. Mehmet, Soysaldı, Kur'an Ayetleri Perspektifinde Hz. İbrâhim'in (a.s.) Rol Model Oluşu, *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 2019, cilt: I, s. 57.

²²⁹ Meryem, 19/47.

²³⁰ Ankebut, 29/27.

²³¹ Saffat, 37/100.

²³² Saffat, 37/101.

²³³ İbrahim, 14/39.

²³⁴ Meryem 19/54.

²³⁵ Enbiya 21/85.

²³⁶ Enam 6/86; Sa'd, 38/48.

²³⁷ Saffat, 37/102.

²³⁸ Bakara 2/127-129.

²³⁹ Saffat 37/108-111.

Kur'an'da Peygamberler ve Çocuk Olgusu

başka evlat talebi bağlamında not edilmesi gereken husustur.²⁴⁰ Hz. İsmail hizmeti seven bir yapıya sahiptir. Kâbe'nin bakım ve temizliğini üstlenmiştir.²⁴¹ Hz. İbrahim'in bir evladı da Hz. İshak'tır. Doğmadan önce müjdelenmiştir. Salih²⁴² basiret sahibi, güçlü²⁴³ ve alim²⁴⁴ bir insan olarak vasıflandırılmıştır.

Kavramlar:

- Salih evlat talebi
- Muştı/Büşra-halim evlat müjdelendi
- Hamd
- Vaadine sadık
- Sabırlı
- Hizmet, Kâbe temizliği İsmail

4. Hz. Lut ve iki kızı

Hz. Lut, peygamber olarak gönderilmiş olduğu toplumun ahlaksızlığı²⁴⁵ karşısında vermiş olduğu mücadele ile hatırlanmıştır. Hz. Lut, ailesine karşı özen gösterip onların meşru bir hayat sürmelerine önem vermiştir. Eşi iman etmez iken²⁴⁶ kızları babalarının yanında yer almıştır. Hz. Lut kızlarını temiz/tahir olarak tanımlamıştır.²⁴⁷ Allah da onları aileden olanlar olarak tarif etmiştir.²⁴⁸

Kavramlar:

- Temiz-tahir, iffet
- Aileden mümin

5. Yakup ve Yusuf

Hz. Yakup, Hz. İbrahim'in İshak'tan olan torunu idi. İbrahim'e İshak'la birlikte müjdelenmişti.²⁴⁹ Allah Hz. Yakub'un ve Hz. İshak'ın verilmesini hibe kelimesi ile izah etmiştir.²⁵⁰ Hz. Yakup, on iki evlat sahibi olmuş ve bunlar içinde Hz. Yusuf ve kardeşi özel bir yere sahip olarak Yusuf ve Kardeşleri hikayesi şöhret kazanmıştır. Bu süreçte Hz.

²⁴⁰ Bakara 2/127-129.

²⁴¹ Bakara 2/125; Hac 22/26.

²⁴² Enbiya 21/72.

²⁴³ Sad, 38/45-47.

²⁴⁴ Zariyat 51/28.

²⁴⁵ Araf, 7/81-82.

²⁴⁶ Tahrir, 66/10.

²⁴⁷ Hud, 11/78.

²⁴⁸ Hicr, 15/64-65; krş. Faruk Tuncer, Hz. Lut'un Kavmine Karşı Kızlarını Sunmasının Anlamı, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 2012, sayı: 26, s. 113.

²⁴⁹ Hud, 11/71.

²⁵⁰ Meryem 19/49-50.

Yakub'un evlat hasreti hususundaki sabrı özel olarak anılmıştır.²⁵¹ Konumuz açısından onun evladıyla olan imtihanı ve Hz. Yusuf'un da evlat olarak babası ile ilişkisi konu edilmiştir. Baba oğul rüya tabirleri hususunda mahir idiler.²⁵²

Hz. Yusuf ise ihlas,²⁵³ ilim,²⁵⁴ güzel simalı,²⁵⁵ mülk ve saltanat sahibi²⁵⁶ bir kişi olarak tavsif edilmiştir. Hz. Yakup, oğlu Yusuf'taki istidadı fark ettiği için ona ayrı bir ihtimam göstermiştir. Bu çocuklarının diline "hub" ifadesiyle daha sevgili şeklinde yansımıştır.²⁵⁷

Hz. Yusuf'un bir özelliği de her ne kadar köle olarak satılmış ise de evlat edinilmiş olmasıdır.²⁵⁸ Ergenlik çağında ise bilgi ve hikmet verilmiştir.²⁵⁹ Ancak bu süreç iffetiyle imtihanı da beraberinde getirmiştir.²⁶⁰ Hz. Yusuf ihanet etmemiştir.²⁶¹

Hz. Yakup, hatalı ve cahilce davranan evlatlarına karşı da güven ortaya koymuş²⁶² nasihatte bulunmuş ve sabretmiştir.²⁶³ Yusuf da kardeşlerinin davranışlarını affetmiştir.²⁶⁴

Kavramlar:

- Evlat Allah'ın lütfudur/hibe
- Evlat özlemi karşısında yapılacak olan
- İhlas
- İlim
- Mülk
- Hubb
- İffet
- Hain olmamak
- Affetmek
- Güvenmek

²⁵¹ Yusuf, 12/83.

²⁵² Yusuf, 12/21.

²⁵³ Yusuf, 12/24

²⁵⁴ Yusuf, 12/22

²⁵⁵ Yusuf, 12/32

²⁵⁶ Yusuf, 12/56

²⁵⁷ Yusuf, 12/8-9.

²⁵⁸ Yusuf, 12/21; Halit Boz, "Kur'an ve Tevrat'ta Hz. Yusuf", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 2017, cilt: IV, sayı: 14, s. 299.

²⁵⁹ Yusuf, 12/22.

²⁶⁰ Yusuf, 12/23.

²⁶¹ Yusuf, 12/52.

²⁶² Yusuf, 12/64.

²⁶³ Yusuf, 12/83, 87.

²⁶⁴ Yusuf, 12/92.

- Sabır

6. Hz. Musa ve Asiye

Hz. Musa, peygamberler içinde kıssası en çok anlatılanlardanandır. O dönemdeki Mısır firavunun gördüğü rüya üzerine erkek çocuklarını öldürmek istemesi²⁶⁵ ve ilahi bir mucize ile bebek Musa'nın sarayda misafir edilip büyütülmesi ardından tevhid davasına başlaması hikâye edilir. Hz. Musa'nın annesinden de bahsedilir. Allah, Hz. Musa daha bebek iken yapması gerekeni annesine ilham etmiş ve o da çocuğu Nil'e bırakmıştı.²⁶⁶ Annenin evladı hakkındaki muhtemel korkusu ve hüznü ayete yansımıştır.²⁶⁷ Bu ayrılığın oluşturduğu hüznün, göz aydınlığına dönüşün diye Allah tekrar anne ve evladını sarayda buluşturmuştur.²⁶⁸

Hz. Musa'da dair bir önemli figür de ona adeta annelik yapan Firavun'un karısıdır. O Hz. Musa bulunduğu anda onu evlat edinmeyi önermiş ve Firavun bunu kabul etmiştir.²⁶⁹ Kur'an'da adı açıkça zikredilmez. Ancak Hz. Peygamber'in onun adını Asiye olarak ifade ettiği belirtilmiştir.²⁷⁰ Tabiri caizse Hz. Musa'ya annelik yapmıştır.²⁷¹ Evlat edinmiştir. Üvey anne tabiri gördüğü hizmet dikkate alındığında hafif kalmaktadır. Zira Hz. Musa'nın bir sarayda yer bulmasında olumlu rol üstlenmiştir. Peygamber olduğu zaman da ona iman etmiş ve bunun çilesini çekmiştir.²⁷²

Hz. Musa, delikanlılık çağına gelince, ilim ve hikmet verilmiştir. Muhabbet yüklenmiştir.²⁷³ Hz. Musa hasbi niteliklere de sahipti. Bu hassasiyetinden olsa gerek bir İsraili ile bir Mısırlının kavgasında İsrailiye destek olmuş ama üzücü bir sonuç da ortaya çıkmıştı.²⁷⁴ Sonra tevbe etti. Suçlulara destek olmayacağına dair söz verdi.²⁷⁵

Kavramlar:

- Hüzün

²⁶⁵ Kasas, 28/4.

²⁶⁶ Taha 20/39; Kasas, 28/7.

²⁶⁷ Kasas, 28/7.

²⁶⁸ Taha 20/13; Kasas, 28/40; Aydemir, "Abdullah, Hz. Mûsâ (Çocukluk ve Gençlik Çağı)- I", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 3, s. 67.

²⁶⁹ Kasas, 28/9.

²⁷⁰ Buhârî, "Enbiyâ", 32, 46.

²⁷¹ Aydemir, Abdullah. "Hz. Mûsâ (Çocukluk ve Gençlik Çağı) -II-", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, sayı: 4 [Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan], s. 21-22; Vidinli, Hafsa Fidan, "Kur'an'da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe Melikesi", *Kur'an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*, 2013, s. 162.

²⁷² Tahrir, 16/10-11.

²⁷³ Taha 20/39; Kasas 28/14.

²⁷⁴ Kasas 28/5.

²⁷⁵ Kasas 28/16-18.

- Havf
- Şefkat
- Üvey anne
- Anne
- Süt emme²⁷⁶
- İlim, hikmet
- Huy güzelliği
- İyilik

7. Zekeriya ve oğlu Yahya

Hiz. Zekeriyya, Hiz. Süleyman'ın neslindendir. Salih,²⁷⁷ duası makbul²⁷⁸ bir peygamberdi. Kendi davasına destek olması için Allah'tan kendisine bir evlat vermesini niyaz etmişti.²⁷⁹ Bu evladın vasıfları, veli, razı kelimeleriyle ifade edilmiştir. Çocuk iken hikmet verilmiştir.²⁸⁰ evladı kendisinin davasında yalnız kalmaması için talep etmiştir. Nihayet Allah ona Yahya isimli bir evlat bahşetmiştir.²⁸¹ Yine bu evlat, seyyid, hasur olarak tanımlanmıştır.²⁸² Hannan, zekât, taki, birr valideyhi, cabbar ve asi değil²⁸³ denmiştir.

Kavramlar:

- Seyyid
- Hasur
- Hannan
- Zekât
- Taki
- Birrul valideyn
- Cabbar ve asi değil
- Veli
- Razı

²⁷⁶ Kasas, 28/12.

²⁷⁷ Maide, 5/85.

²⁷⁸ Meryem, 19/4.

²⁷⁹ Meryem, 19/4-6.

²⁸⁰ Meryem, 19/12.

²⁸¹ Meryem, 19/7.

²⁸² Ali İmran, 3/39.

²⁸³ Meryem 19/12-14.

8. Meryem ve İsa

Hiz. İsa, mümtaz bir ailenin ferdi olarak Hiz. Meryem'in oğludur. Babasız olarak ilahi bir mucize ile dünyaya gelmiştir. Hiz. Meryem özel bir insandı. Daha anne karnında iken mabede adanmıştı.²⁸⁴ Ancak kız olması bu vazifeyi yapabilmesi hususunda tereddüt oluşturmuştu.²⁸⁵ Ama o bu vazifeyi ifa edebilmişti.²⁸⁶ Hiz. Zekeriyya'nın nezaretinde büyümüşü.²⁸⁷ Allah ona bir erkek çocuk hibe etmek üzere Cebrail'i göndermişti. Böylece Hiz. İsa, bir ayet ve rahmet kılınmıştı.²⁸⁸ Kur'an 23 defa Hiz. İsa'yı annesine nispetle Meryem oğlu İsa şeklinde anmıştır.²⁸⁹

Kavramlar:

- Hibe
- Ayet
- Rahmet
- Hikmet Verilmiş
- Şerefli /Vecih
- Allaha Yakın/Mukarrab
- İyilerden²⁹⁰
- Salih²⁹¹
- Zorba Değil
- Anne Babaya İyilik
- Oğul Olarak Anılan Bir Peygamber Meryem Oğlu İsa

9. Evlatlar Bağlamında Özel Bir Olgu Olarak Hiz. Lokman

Hiz. Lokman, peygamber olduğuna dair bir bilgi olmamakla birlikte evladına yaptığı nasihatler vesilesiyle Kur'an'da özel atıf yapılan özel bir şahsiyettir. Hiz. Lokman, şükretmesi için hikmet verilen ve oğluna nasihatleriyle tanınan bilge bir kişidir.²⁹² Onun öğütleri; iman, ibadet, ahlak ve görgü kurallarına dairdir.²⁹³ Hiz.

²⁸⁴ Ali İmran 3/35.

²⁸⁵ Ali İmran 3/36.

²⁸⁶ Meryem, 19/16-17.

²⁸⁷ Meryem, 19/16-17.

²⁸⁸ Meryem, 19/18-21.

²⁸⁹ Harman, Ömer Faruk, "Kur'an-ı Kerim'de Hiz. İsa", "İslam ve Hristiyan Kaynaklarında Hiz. İsa", *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyaloğu Sempozyumu*, 23-24 Eylül 2005, Yeşilköy, s. 3-12

²⁹⁰ Ali İmran, 3/45-49.

²⁹¹ Meryem, 19/23-33.

²⁹² Lokman, 31/12-19; Şahin, Harun "Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, cilt: XIV, sayı: 22, s. 82.

²⁹³ Ömer Faruk Harman, "Lokman" *DİA*, Ankara 2003, 27/205-206.

Peygamber’e Kureyş’in Lokman ve çocuklarının ona saygısı hakkında soru sormaları üzerine nazil olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁴

Kavramlar:

1. Şükür-hikmet
2. Şirk zulüm
3. İyilik
4. İbadet, fenalığı önle, sabır
5. İnsanları küçümseme, kibirlenme,
6. Yürüyüşünde tabii ol
7. Sesini kıs

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Evlat olmak ve evlat sahibi olmak, Allah’ın insana bahsettiği en kıymetli lütuflardan olsa gerektir. İnsanlığa rehber olarak gönderilen peygamberler de hem evlat olarak hem de evlat sahibi olarak örneklikler ortaya koymuşlardır. Bu süreç ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ile başlamıştır. Hz. Âdem ve eşi, Allah’ın verdiği nimetlere şükredebilmek için evlat talebinde bulunmuşlardır.²⁹⁵ Benzer talep Hz. İbrahim’de, Hz. Zekeriyya’da ve Hz. Meryem’in annesinde de görülmüştür. Bu dualar kabul edilmiş ve nesiller meydana gelmiştir.²⁹⁶ Buradan evlat sahibi olmanın fitri bir gereklilik olduğu anlaşılmakta olup insan onun sevgisini hissetmek ve yaşamak istemektedir. Babalar evlatlarına rehberlik yapmışlardır.²⁹⁷ Fitri olarak da kendi davalarının sahiplenilmesini ümid etmişlerdir.²⁹⁸ Bu talep ve duanın karşılığı bir müjde olarak kendilerine sunulmuştur.²⁹⁹

Kur’an’da gerek evlat olarak gerekse evlat sahibi olarak on iki peygambere atıfta bulunulmuş ve kıssaları anlatılmıştır. Bunlar, Âdem, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Lut, Yakup, Yusuf, Musa, Zekeriyya, Yahya ve İsa’dır. Hz. Lokman ise bir nebi olmamakla birlikte salihlerden bir kimse olarak evladı ile olan ilişkisine atıfta bulunulmuştur.

Kur’an’da peygamberlerin evlatlarıyla ilişkilerinde ebeveyn ve evlat olarak olumlu ve olumsuz ilişkilere işaret edildiği gibi bu ilişkilerin etrafında şekillenmiş olan değerler ve

²⁹⁴ Ekin, Yunus, “Lokman Sûresi’nin Tanıtımı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 1, s. 157; Gül, Ahmet, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 2, s. 387-406; Duman, M. Zeki, “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakim’in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1991, cilt: XXVII, sayı: 3, s. 103-116.

²⁹⁵ Araf, 7/89.

²⁹⁶ Nisa, 4/1.

²⁹⁷ Bakara, 2/38; Taha, 20/122-123; Ali İmran 3/33.

²⁹⁸ Meryem, 19/7.

²⁹⁹ Hud, 11/71; Saffat, 37/101.

Kur'an'da Peygamberler ve Çocuk Olgusu

bu değerlere kaynaklık eden kavramlar oluşmuştur. Evlat sahibi bir baba ve peygamber olarak evlatlarıyla olumsuz imtihan olunan üç örnek mevcuttur. Bunlardan ilki, Hz. Adem'in iki evladının birbiriyle mücadelesi ile ortaya çıkan katl örneğidir. Bir diğeri Hz. Nuh'un oğlunun iman etmemesi üzerine yaşadığı hüzündür. Üçüncüsü ise Hz. Yakub'un evlatlarının kardeşleri Yusuf'a kurdukları hiledir. Olumlu örnekler ise Hz. İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak, Hz. Lut'a iman etmiş kızları, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf, Hz. Zekeriyya'nın oğlu Yahya ve Meryem oğlu İsa'dır.

Peygamberlerin hayatından evlat-ebeveyn ilişkisi bağlamında ilkeler çıkarmak mümkündür. Hz. Âdem ile iki evladı arasındaki ilişkilere dair hususlar Kur'an'a yansımamıştır. Bununla birlikte onun evlat sahibi olmayı bir şükür sebebi olarak görmesi kayda değerdir.

Hz. Nuh'ta ise baba şefkatinin tezahürü asi bir evlat üzerinden örneklendirilmiştir. Bu örnekte evlatların olumsuz durumları karşısında bilgece davranmanın önemi ortaya konulmuştur. Bu, takvaya daha uygun olarak değerlendirilmiştir. Şefkatin zulmü görmezlikten gelmeye neden olmaması önemsenmiştir.

Hz. İbrahim ise, evlat talebini salih olması vurgusuna entegre etmiş ve onun bu talebine uygun olarak hilm sıfatında bir evlat müjdeli bir haber sonrasında verilmiştir. Baba evlat arasında başlangıçtan itibaren oluşan bir ilkeli usul, sadakat, sabır ve hizmet ile adeta taçlanmış. Allah'a verdiği söze sadık kalmış, sabır göstermiş ve Kâbe hizmetlerine devam etmişlerdir.

Hz. Lut ve iki kızı ise aile içinde iman davetine karşılık veren evlatların iffet ve tahir olma nitelikleri söz konusu edilmiştir. Benzer bir durumu Hz. Yusuf'ta ve Hz. Meryem'de de görmek mümkündür.

Hz. Yakup ve evlatları ile olan ilişkisinde önemli bir ayrıntıyı zikretmek icap eder. Hz. Yakup evlatları arasında ayırım yapmamıştır. Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a olan özeni evlatları tarafından bir ayrımcılık olarak yorumlanmıştır. Hz. Yusuf, sadakat sahibi ve hain olmaması yönüyle babası için onur vesilesi görülmüş olsa gerektir.

Kur'an'da evlat ve ebeveyn bağlamında bir boyut da evlat olarak peygamberlerin tutumlarıdır. Hz. İbrahim, İsmail ve İshak, Yusuf, Yahya, Musa ve İsa bu yönüyle işaret edilen peygamberlerdir. Hz. İbrahim, babası bir müşrik olmasına rağmen ona itaat etmemiş fakat saygı ve ilgisini eksik etmeyip onun için dua etmiştir. İsmail ve İshak ise babaları Hz. İbrahim'e hürmet ve sadakatte bulunmuşlardır. Buradan maruf olan hususlarda itaat ve sadakatin önemi fark edilebilir.

Hiz. Musa hem kendi annesine hem de kendisine üvey annelik ve babalık yapan Firavun ve eşine karşı hürmetsizlik yapmamıştır. Huy güzelliği ve iyilik onun ilişkilerinde temel nitelik olmuştur. Hiz. Yahya ise asilik ve zorbalıktan uzak, sevgi dolu anne babaya hürmetkar olduğu kaydedilmiştir. Seyyid olması yönüyle de beyefendiliğine atıfta bulunulmuş olabilir. Benzer özellikler Hiz. İsa için de söz konusudur.

Bir peygamber olmasa da Hiz. Lokman'ın oğluna nasihatleri evlat ve çocuk konuları ele alındığında mutlaka ilgi alanına dahil edilmiştir. İhsan, sabır, mütevazı olma gibi erdemler onun evladına nasihatlerinde öne çıkarılabilecek hususlardandır.

Sonuç olarak ifade edilmelidir ki, Allah Kur'an'da, evlatlar üzerinden iyi örneklikleri Hiz. Peygamber'in hitap ettiği toplumlara ulaştırmıştır. Bu mesajlarda ihsan ve bilgi-hikmet temel kavramlar olarak dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Aydemir, “Abdullah, Hiz. Mûsâ (Çocukluk ve Gençlik Çağı)-I”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 3, s. 65-88.

Aydemir, Abdullah. “Hiz. Mûsâ (Çocukluk ve Gençlik Çağı) -II-”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, sayı: 4 [Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan], s. 1-33.

Boz, Halit, “Kur'an ve Tevrat'ta Hiz. Yusuf”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 2017, cilt: IV, sayı: 14, s. 293-318

Çakan, İsmail L. – Solmaz, N. Mehmet Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Altınoluk, İstanbul 1994.

Duman, M. Zeki, “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakim'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1991, cilt: XXVII, sayı: 3, s. 103-116.

Ekin, Yunus, “Lokman Sûresi'nin Tanıtımı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 1, s. 157-162.

Güç, Ahmet, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Hiz. Meryem ve İsa (a.s)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, cilt: III, sayı: 3, s. 215-224.

Gül, Ahmet, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 2, s. 387-406.

Harman, Ömer Faruk, “Kur'an-ı Kerim'de Hiz. İsa, İslam ve Hristiyan Kaynaklarında Hiz. İsa”, *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalogu Sempozyumu, 23-24 Eylül 2005, Yeşilköy, 2005*, s. 3-12.

Kur'an'da Peygamberler ve Çocuk Olgusu

Harman, Ömer Faruk, “Lokman” *DİA*, Ankara 2003, 27/205-206.

Martı, Huriye-Abdurrahman Han, “Hz. Nuh’un Hayatı Ekseninde “Aile Olmak” Üzerine Yeniden Düşünmek”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: V, sayı: 9, s. 97-105.

Soysaldı, H. Mehmet, “Kur’an Ayetleri Perspektifinde Hz. İbrâhim’in (a.s.) Rol Model Oluşu”, *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 2019, cilt: I, s. 56-81.

Şahan, Ramazan “Hz. Nûh Kıssası Bağlamında Ailevi İlişkiler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014/2, sayı: 33, s. 215-248.

Şahin, Harun, “Kur’an’da Aile İçİ Eğitim: Lokman Suresi Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, cilt: XIV, sayı: 22, s. 81-91.

Şan, Lokman, “Hz. İbrahim Kıssasında Aile”, *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 2019, cilt: II, s. 551-563.

Tan, Zeki, “Lokman Sûresi 12-19 Ayetleri Bağlamında Baba-Çocuk İlişkisi”, *Iğdır Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçİ Eğitim Çalıştayı*, 2016, s. 211-222.

Topçu, Mevlüt, *Kur’an’da Aile Örnekleri*, DİB Yayınları, Ankara 2020.

Tuncer, Faruk, “Hz. Lut’un Kavmine Karşı Kızlarını Sunmasının Anlamı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 2012, sayı: 26, s. 111-136.

Vidinli, Hafsa Fidan, “Kur’an’da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe Melikesi”, *Kur’an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*, 2013, s. 151-166.

BİR BİLGİN VE MUTASAVVUF OLARAK: SEYYİD ABDÜLHAKİM ARVASI

Dr. Şakir Diclehan³⁰⁰

Özet

Her çağda, en büyük, en ağır ve en önemli yük, kuşkusuz bilginlerin omzunda olmuştur. Ancak İslam kültürüne hizmette ve eserler ortaya koymada, farklı yöntemler uygulanmıştır. Kimisi, sadece klasik medrese eğitimi ile yetinirken, kimisi de yedeğinde tasavvufu alarak yol almış ve bu şekilde eserler kaleme almışlardır.

Abdülhakim Arvasi, hakikat medeniyeti diye adlandırılan İslam bilgi ve kültürünü yaşatma, geliştirme, yükseltme ve koruma konusunda, ikinci yöntemi benimsemiş, bir yandan eserler kaleme alırken, diğer yandan halkı irşat ve aydınlatma konusunda yol almaya çalışarak va’z ve nasihatlerde bulunmuş ve bunda başarılı da olmuştur. Çünkü Cumhuriyet döneminin büyük düşünür ve şairi Necip Fazıl Kısakürek’in “öteden beri meczubu olduğum “meçhul” zevki ve esrar sezişi imdadıma yetişti” dediği Abdülhakim Arvasi Efendi vasıtasıyla bohem bir hayattan, İslami çizgiye evrilirmiş ve bu yolda hizmetlerini sürdürmüştür.

Abdülhakim Arvasi, Hicri: 1283/Miladi: 1862 yılında, o zamanlar Hakkâri mıntıkası içinde bulunan Van’ın Başkale kazasının Arvas köyünde dünyaya gözlerini açar. Bu köy, İran sınırına yakın, Van’ın güney doğusunda 2400 metre yükseklikte gayet sarp ve engebeli bir alanda bulunmaktadır. Babasının adı Mustafa’dır. Kendisine ad olarak konulan Abdülhakim, Şeyh Taha Nehri’nin küçük kardeşinin ismine binaen verilmiştir. Mühründe kullandığı “Arvasi” lakabı ise, Arvas köyüne nispetledir ve bu lakabı hayatı boyunca kullanmıştır. Soyadı kanunu çıktıktan sonra aile, “Üçışık” soyadını almıştır. Abdülhakim Arvasi, değişik konularda birçok esere imza atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülhakim, Necip Fazıl, Arvasi, Şeyh Taha, Başkale.

³⁰⁰ Araştırmacı- Yazar, E-mail: sdiclehan@yahoo.com.

Giriş

Toplumların kaderinin, zaman zaman değişik şekillerde tecelli ettiği görülmektedir. Tarihin, kendine özgü uygarlık derinliğine gömülü manevi ideal ve amaçla yakından ilgili olduğu ve bunu gerçekleştirmek için büyük bilgin, şeyh, mürşit, düşünür ve dava adamlarına ihtiyaç bulunduğu, bunların da milletlerin kendilerine yön bulmalarında oldukça önemli rol oynadıkları bilinen bir realitedir.

Büyük kültür değişimleri ya da uygarlık dönüşümlerinde bir toplumu ayakta tutan ve nehri tersine akıtmak için uğraşanlara karşı mücadele eden düşünür, bilgin, sanatkâr ve tasavvuf erbabı kimseler, güçlüklerle çarpışa çarpışa geçilmesi zor gedikleri kapatmak ve toplumun ruhunda beliren kuşkuları yok etmek için kıyasıya bir çalışma içinde olmuşlardır.

Toplumumuz, Tanzimat denilen hareketin öncesinden başlayarak içine girdiği değişim sürecinin farkına varan bazı mutasavvıflar, özde ve cevherde bir yıkımın önüne geçmek için bilgi ve düşünce eşliğinde harekete geçerek yeni bir çiçeklenişin ve yeni bir açılımın hazırlığı için harekete geçmişlerdir.

Bir toplum, sorumluluğa duyarlı insanların topluluğu olduğu sürece her zaman olumsuz eylemlerden daha az etkilenmiş ve daha az zararla işin içinden çıkmayı başarmıştır. İslam Medeniyeti Tarihi, en ağır şartlarda bile seçkin insanların nasıl görev üstlendiğini sınırsız örnekleriyle doludur.

Tasavvuf tarihinin son dönem önemli simalarından olan, Osmanlı'nın yıkılışını ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık eden Abdülhakim Arvasî'nin yaşadığı yıllar (1867-1943) her alanda olduğu gibi tasavvuf alanında da sıkıntılı anların yaşandığı ve önemli kararların alındığı bir döneme tekabül eder.

Doğum Yeri ve Seyyidliği Meselesi

Seyyid Abdülhakim Arvasi, Tanzimat döneminin çalkantılı bir zamanında dünyaya gelir. Doğu bölgesinde egemen olan medrese eğitiminden geçtikten sonra tasavvufun, nefsi terbiye etme ve dünya lezzetlerini ikinci plana itme düşüncesi sonucu ulaşılan bir aşamayı yaşadıkten sonra, gerekli gördüğü hizmetlere başlar ve bunu başarıyla sürdürür.

Kendisine “Abdülhakim” isminin verilmesi konusunda, Hüseyin Vassaf Halveti Efendi'nin kaleme aldığı “Sefinetü'l-Evliya” (Veliler Gemisi) isimindeki eserine derç etmek üzere kendisinden istediği bilgiler ve sorduğu sorulara verdiği cevapları kapsayan “Hal Tercümesi” isimli eserinde, bu ismin kendisine verilmesi konusuna açıklık getirir.

Bu eser, şu anda Necip Fazıl'ın evlat ve varisleri tarafında Büyük Doğu yayınları tarafında orijinal Osmanlıcası ile, Latinize edilerek İstanbul'da basılmıştır. (2019)

Arvasi'nin verdiği bilgilere göre, babası Seyyid Mustafa Efendi'nin, Hindistanlı âlim Abdülhakîm Siyâlkutî'ye büyük bir sevgisi vardı. Kendisi, Nakşî şeyhi olan Seyyid Mustafa Efendi, zahiri ve batını ilimlerde derinlemesine bilgilere sahip bir âlimdi. Dini ilimlerde önde gelen bu zatın adını çocuğuna vererek ve onun gibi yetişmesini arzu etme düşüncesinden doğmuştur bu isim.

Aşağı yukarı Miladi: 1000 tarihi civarında Hindistan'da ilim ve irfanı yaymakla ünlenen ve İslami konularda eşsiz eserler kaleme alan “Abdülhakim” (Siyalkuti)'nin ismine binaen yeni doğan çocuğa bu ad verilir. Ayrıca, kendisinin doğduğu gece, Nakşibendi tarikatının Halidiye kolunun ünlü Şeyhi, Taha Nehri Hazretleri'nin küçük kardeşi Seyyid Abdülhakim'in evlerine teşrif etmesinden ötürü bu ismin kendisine verilmesine etkisi olduğunu söylemiştir. (Arvasi:2019.s.14) “Memlekette büyüklük ifadesi şeklinde kullanılan Hoca, Şeyh, Efendi ve benzeri kelimelerden soyut olarak yaş ve ilimce büyüğe “Seyyid” denilmesi genel olarak bir gelenek ve saygı olduğundan kendisinin de, “Seyyid” kelimesi ile anıldığını kendisi söylemiştir.

Seyyid kelimesinin kullanımıyla ilgili olarak Abdülhakim Arvasi, Kadiriye tarikatına mensup, Abdülkadir Geylani'nin sevenlerinden ve ona âşık Bağdat Telgraf Başmüdürü Şakir Efendi, “Darü's-Selam” diye adlandırılan Bağdat'tan kendisine yolladığı bir mektupta: “Gavs-i A'zam'ın mezarının başında oturmuş düşünmekte iken size bir mühür hediye etmek ve mühürün bir yüzünde şu ibareyi yazmakla sanki o mübarek zatın ruhaniyetinden emir olduğum bir manevi işaret telakki ettim” diye konuyla ilgili bir ifade kullandığını aktarır.

“Bu mührü şimdi de kullanıyorum” diyen Abdülhakim, “kıymetli Nefes taşından yapılmış üçgen biçiminde ve her bir yanında değişik ifadeler bulunmakla beraber her üçünün ortak ifadesinde, “Es-Seyid Abdülhakim” yazılıdır.

Doğum tarihine gelince, “Hicri hesaplamalara göre Şevval ayı içinde 1383(Miladi: 1867)'tür. Doğum yeri olarak da Vaktiyle Hakkari'ye bağlı aşağı yukarı 2400 metre yükseklikte, güzel havası ve suyuyla ünlü Van vilayetinin doğusunda ve İran sınırına yakın bir noktada geniş bir alanda yer alan Başkale kazasında dünyaya gelmişim.” diyor. (Arvasi, 2019:16).

Nakşibendi şeyhlerinden ve ilmi yayma yolunda oldukça hizmetleri geçen ve benzerleri arasında üstün bir yerde bulunan Seyit Mustafa'nın ilk oğludur. Babasının sekizi erkek, biri kız olmak üzere dokuz çocuğu vardır.

Soy Kökleri

Hulagu'nun Bağdat'ı işgali sırasında Anadolu'nun doğusuna göç etmek zorunda kalan ve anne tarafından Abdülkadir Geylani'yle yakınlığı bulunan, aynı zamanda onun halifesi olan Şeyh Kasım Bağdadi'ye mensup, Arvasi lakabıyla ünlü bir ailedendir.

Bağdat'tan büyük bir grup halinde aile fertleriyle birlikte, Geylani'nin çocuk ve torunlarının da içinde bulunduğu, ayrıca Abbasi Halifelerine mensup ailelerin de eşlik ettiği bazı kadın ve çocuklarıyla Musul'a göç etmek zorunda kalmışlardır.

Emevi Devleti zamanından kalma Camii-i Kebir mahallesinde Musul ahalisinden Seyit Hüseyin Alevi'nin evinde bir buçuk sene kadar misafir olarak kalırlar. Abdülhakim Arvasi bu durumu şöyle anlatır:

“Ne ilginç ve garip bir rastlantıdır ki, Birinci Cihan Savaşı başlarında memleketimizden göç etmek zorunda kaldığımızda, aynı yere gelmiş, aynı sayıdaki kişi ve aynı müddet zarfında, yani bir buçuk sene boyunca aynı mahallede misafir olarak kalmıştık. Musul'dan Urfa'ya, oradan da Bitlis'e bağlı Şirvan köylerine geçerek ailesinin bazı fertlerini orada bırakan dedemiz Seyit Kasım Bağdadi, üç erkek çocuğuyla birlikte Mısır'a giderek orada “Baş Müderris” unvanıyla uzun bir süre öğretim faaliyetlerini sürdürmüş, talebelere ders vermiş ve ilmi yayma işiyle uğraşmıştır. Daha sonra oradan da Hicaz'a doğru yola çıkmış ve Medine-i Münevvere'ye ulaşmıştır. Medine'de vefat edince, Hazret-i Osman'ın altında gömülü bulunduğu mübarek kubbenin güney tarafında 3 zira' (takriben iki buçuk metre) uzaklıktaki bir yere defnedilmiştir. Dedemizin büyük oğlu Molla Muhammed Arvasi ise, Abbasi Halifesine mensup bazı fertleriyle birlikte, Hakkari Beylerinin merkezi durumunda bulunan Çölemerg kasabasına gelerek İbrahim Han'ın kızı Fatma ile evlenmiştir. Daha sonra, Van şehrinin güneyinde büyük dağlar arasında yer alan ve oldukça ulaşımı güç yerde bir köy kurup büyükçe bir medrese, tekke ve iki katlı bir cami inşa etmiştir. Böylece altı yüz yıl sürecek bir zaman diliminde, onun çocukları ve torunları, bilimle uğraşmış ve bunu yayma işinde hizmette bulunmuşlardır. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin kaleme aldığı Marifetnâme isimli eserinde Kutup Molla Muhammed diye övgüyle bahsettiği ve andığı kişi, işte bu zattır. Faaliyete geçirdiği Tekke'sinde, Kadiriye tarikatı kuralları çerçevesi içinde ve dini bir otorite olarak Hicaz'dan Irak'a kadar geniş bir alanı içine alan bölgede yaşayanların dini problem ve meselelerini çözmede adeta “Hallül-i Müşkilat” yani (Güçlükleri Çözen) biri olarak nam salmış ve bu şekilde ünlenmişti. Hayatı boyunca hem dini ve hem de çeşitli konularda kaleme alınmış üç bin cilt eserden oluşan bir kütüphane oluşturarak geniş araştırma yapanlara parmak ısırtacak kitaplardan meydana gelen bir servet ve hazine bırakmıştır.” Adı geçen yer, “Müküs Kazası”na (Bahçesaray) bağlı bir dere içinde bulunan ve “Arvas” ismiyle anılan bir köydür. Bu ad, yüksek bir dağ isminden alınma Arapça bir kelime olsa gerek. O günden

bugüne dek o mübarek neslin, yani Arvasi ailesinin ileri gelenleri”nin kullandığı bu isim, özel ve genel anlamda hüsn-i kabul görmüştür.”

Öğrenimi

Abdülhakim Arvasi’nin bizzat kendisinin verdiği bilgilere bakılırsa, çocukluk döneminde, doğum yeri olan Başkale Kazasında “Mekteb-i Sıbyan (İlkokul) ve Rüştîye (Ortaokul) diye adlandırılan okullarda okuyup diploma aldıktan sonra, ilim ve irfan merkezi sayılan Irak’ın belli başlı şehirlerinde ve “Müküs” gibi ünlenmiş kazalardaki bilginlerden dil, gramer, mantık, münazara, beyan, maâni, bedi‘, kelam, felsefe, matematik, geometri, astronomi, tefsir, hadis, Şafii, Hanefi ve az da olsa Maliki mezhebinin fıkıhı gibi çeşitli bilim dallarında bilgi edinip tam bir yetkiyle yetişince, 1300 Hicri başlarında (Miladi: 1882) icazet (diploma) alarak memleketine dönmüştür.

Ayrıca Abdülhakim Arvasî “Eğitim dönemimde ciddi bir şekilde riyazet (nefsi terbiye) ve onun arzularını yenmeye yönelik bir uğraş ve mücadele içinde oldum.” diyerek manevi eğitim de aldığını belirtiyor. Memleketine döndüğünde, öğrendiği fıkıh ve tefsir gibi bilimler yanında, kendisinde manevî yoldan yetiştirecek bir rehber ve bir mürşide ihtiyaç duyusunun uyanmaya başladığını söylemektedir.

Bir rüya üzerine, H:1295 (M:1878) yılında Seyyid Taha Hakkârî'nin halifesi olan Seyyid Fehim Arvasî Hazretlerinin huzuruna vararak hocasından aldığı ilk emir, tövbe etmesi ve istihareye yatması olur. Seyyid, gördüğü rüyanın etkisi ile sülûka girer ve Seyyid Fehim Hazretlerinin sohbet ve teveccühüyle tasavvufa yönelir. H:1300 (M: 1882)'de zahirî ilimlerde icazet aldıktan sonra, H:1305 (M: 1887) senesinde Nakşibendî tarikatından da icazet alır ve Seyyid Fehim Efendi'nin halifesi olur.

Ancak Nakşî tarikatında Hicrî: 1000 /M:1652 tarihlerinden sonraki dönemlerdekilere, benzer tarza ait işaretler bulunduğundan, yani Nakşibendiye'den mezun olanlar, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Kadiriyye ve Çeştiyye tarikatlarından da mezun sayılırdı. Böylece Abdülhakim Arvasî Hazretleri de Nakşibendî, Kadirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çeştî tarikatlarından da icazet alır ve bu yolu izler.

Bundan sonraki zamanlarda memleketi Başkele'ye dönen Abdülhakim Arvasi, burada ilmi faaliyetlerde bulunur. Kendileri, bu dönemini şöyle anlatır:

“Memleketimizde, mevcut medreselerden ayrı olarak, bana miras kalan mallardan bir medrese yaptırđım. Mevcut kitaplara ilave suretiyle zengin bir kütüphane kurdum. Talebenin yiyeceği, giyeceği, yatacağı, yakacağı tarafıma ait olmak üzere de o medresede 29 yıl ders okuttum. Birçok âlim ve fazıl insan yetiştirdim. Bunları gönderdiğim yerler, adeta irfan nuruyla dolup taşıdı. O civarda medresemiz, ilim feyziyle şöhet buldu.

Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi

Valilerin, üst kademedeki memurların, bilhassa uzak yerlerdeki âlimlerin bile övgüyle, sitayişle bahsettikleri bir ilim merkezi haline geldi. Medresemizden yetişen ilim adamlarının okumalarına mahsus kitapları İstanbul'dan getirtiyordum. Medresemnin bağlıları bu kitapları aşiretler ve kabilelere gönderip onları ilim nuruyla aydınlatıyorlardı.

Mezunlarımızdan bazıları vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde müftü olarak vazifelendirilirdi. İçlerinden muhtaç olanlara, ev eşyalarını tedarik ederek evlendiriyordum. İran'ın sınır boyundaki halk bu kişilerin gayretleri sayesinde Sünnilikte devam ediyorlar ve kendilerini görenler, İslam'a olan bağlılıkları karşısında hayretlerinin gizleyemiyorlardı.”

Hizmetleri Saray tarafından da takdir görerek, medreseye İstanbul'dan kitap ve para gönderildiği söylenmektedir. Üstadının (Fehim) oğlu Van müftüsü Seyyid Muhammed Sıddık Efendi'ye hilâfet verse de bu değerli âlim, 1916'da Ermeniler tarafından şehit edilir.

İrşada Başlaması

Abdülhakim Arvasi bilim ve kültür ile süslü, fazilet ve irşatla bezeli bir sülaleye mensup olduğunu şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Kendi memleketimizde dedelerimizden babalarımıza geçen ve bir görev olarak civar şehirlerde ilim yayma ile tarikat olarak da halkı irşat konusundaki görevimizi yapıyorduk. H:1305 /M:1888 tarihinden beri Van ili ile civar yerlerinde ve İran'ın Sünni kısmında bulunan aşiret ve kabileler arasında halkı aydınlatmaya çalışıyorduk. Kişisel servetimizden harcamak suretiyle tekke ve zaviyeler için binalar yaptık. Özellikle Van şehrinde ve Başkale'de sürekli olarak bu işi yapıyorduk. Rus işgali ve istilasını nedeniyle Ermeniler tarafından Vilayet baştanbaşa harap olduğundan bu görev de son bulmuş oldu.”

Abdülhakim Arvasi, kendilerine intikal eden tarikatlardan Nakşibendiye, Kadiriye, Sühreverdiye, Kübreviye ve Çeştiye'den başka Üveysiye tarikatı dahil olmak üzere kendisine bunların tümü için izin verilmişti.

Arvasi, detaylı olarak verdiği tarikat şeyhlerinin isimlerine karşılık, Kadiriye, Çeştiye ve Kübreviye tarikatlarında bulunmuş ve şeyhlik yapmış olanların isimleri açıklamakta ve saymaktadır. Üveysiye tarikatına ruhani olarak intisap ettiğini ve kendisine izin verildiği, ancak bu ismi sadece anmakla yetinmekte ve bu adın da Mekke-i Mükerreme'de irşat halkasının başı olan Şeyh Ziya Masum olduğunu yazmaktadır.

Hac Seferleri ve Seyahat Ettiği Yerler

Seyyid Abdülhakim Efendi, H: 1314 (M: 1898) senesinde Üstadı'nın oğlu ve halifesi Seyyid Muhammed Emin Efendi ile hacca gider, Emin Efendi bu Hac seyahatinde Tûr-i Sinâ'da vefat eder.

Bu konuda Abdülhakim şu bilgilere yer vermektedir:

“Haremeyn’le, yani Mekke ve Medine ile şereflenmem, gidiş ve gelişlerim esnasında yol üzerinde bulunan şehirlerdeki bilgin ve tarikat şeyhlerinin pek çoğuyla tanışma fırsatım oldu. Mekke ve Medine’de bulunan kutsal yerlerini ziyaret ederek buradaki âlimler ve iyi insanların meclis ve zikir halkalarından yararlandım ve iltifatlarına mazhar oldum.”

Abdülhakîm Efendi, H:1327 (M: 1909) senesinde ikinci defa hacca gider. Bu esnada Mekke-i Mükerreme’de yaşayan büyük âlim Şeyh Ziya Masum'un iltifatına mazhar olur. Birlikte veda tavafını yaparlarken Şeyh Ziya Masum kendisine: "Mürşidin Seyyid Fehim hazretleri tarafından Nakşibendî, Kadirî, Sühreverdî, Kübrevî, Çeştî tarikatlarından memur ve mezun olmuştun. Buna ilaveten sana Üveysîlik yüksek yolundan da icazet verdim." buyurur.

Abdülhakim Arvasi Hicaz’da Hac görevini yerine getirme ve göç etmek zorunda kaldığı zamanların dışında, tarikatı yayma ve dini konularda vaaz ve nasihat için Van vilayetinin hemen hemen her tarafında, İran sınırında bulunan ve Sünnilerin bulunduğu yerler ile Savçılak, Rumiye ve etrafını dolaşmıştır. Yine Bayezid, Eleşkird ve etrafında yerleşmiş bulunan aşiretler ile zaman zaman Musul aşiretlerinin içlerine kadar giderek bu vilayet dahilindeki geniş bir alanda yer alan yerlerin de tamamını bu amaçla dolaşır.

Gezip gördüğü yerlerle ilgili olarak şunları da ilave eder:

“Hicaz ve Hicret seferlerimizde (Ankara, Sivas ve Kastamonu dışında olmak üzere) bütün Anadolu illerini dolaşarak bilgin ve yöresel şeyhlerle görüştüm. Bunun yanında, Mısır, İskenderiye, Ribat, Tanta, İsmailiye, Süveyş, Portsaid Cidde, Yenbu’, Şam, Halep, Beyrut, Cebel-i Lübnan, Humus vilayet ve şehirlerini dolaştım. Rus sınırları içindeki aşiret ve o civardaki bütün köy ve kasabalarda bulunan aşiret ve kabile mensuplarını vaaz, nasihat ve tarikatı yayma babında gezdim ve aralarında dolaştım. Ancak bu seyahatlerimin öyle dervişane ve kalenderâne bir şekilde olmadığını söylemeliyim.”

Göç Yılları ve Çektiği Sıkıntılar

Birinci Dünya Savaşı’nın olduğu yıllarda, (1914-1918) Doğu Anadolu Bölgesi’nin Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Abdülhakim Arvasi, ailesinin tüm bireylerini alarak memleketi olan Van-Başkale’den göç etmek zorunda kalır.

Birinci Dünya Savaşı’nın kopması üzerine, H:1332 Recep ayının ilk günü (Miladi: Kasım 1915), Rus askerlerinin Başkale’ye bir saat mesafeye yaklaşmasıyla başlayan Ermeni zulüm ve katliamı nedeniyle kendi memleketinden ayrılır. Abdülhakim, ailesinin tüm bireylerinden oluşan büyük bir kalabalıkla yola çıkar. Gevar’dan (Yüksekova) Şemdinan’a (Şemdinli) ve oradan da Irak’a geçer.

Aşağı yukarı yirmi dokuz köyün yaşlıları, kadın ve çocuklarıyla birlikte ıssız yerlerden, dağ, dere ve düzlüklerden geçerek ve tüm engelleri aşarak bin bir güçlük ve sıkıntıyla aç ve bi-ilaç şekilde o yılın Haziran ayının birinci gecesi, ancak Irak'ın Ravendiz şehrine ulaşmayı başarırlar.

Arvasi'nin ifadesine göre, kadınlardan bir kısmı, kundaktaki bebelerini ve süt emen çocuklarını nehirlerle attıkları gibi, bir kısmı da çocuklarını kucaklarına alarak bir parça ekmekle yetinip dağlar ve kayalar arasına bıraktılar. Çoğu öldü, gömülmeyip ortada kalanlar ise, çoğunlukta idi. Tayar ve Nohub Nasturileri ile Ermeni çeteleri ve kötü tiynetli aşiretler içindeki eşkıyalar tarafından öldürülenlerin sayısı da azımsanamayacak kadar çoktu.

Bu sıkıntılı yolculuğu detaylı bir şekilde anlatan Abdülhakim Arvasi: “Soğuk iklime alışık bir halk olmamamıza karşılık, Ravendiz gibi sıcaklığı 40- 45 dereceyi bulan bu şehirde 90 gün kaldık. O yılın Temmuz ayının birinci gününe rastlayan bir zaman diliminde oraya ulaştık. Şehir müftüsü Es'ad Efendi, Kaymakam ve dindar bir kişi olan Telgraf müdürü İzzet Efendi'nin yardımıyla çok rahat bir hayat geçirdik orada.” diyerek bu zorunlu ve bir o kadar da sıkıntıyla geçen göçü kelime kalıplarına döker.

Seyyid Abdülhakim Arvasi yolculuklarını anlatmayı akıcı bir üslupla şöyle devam ettirir:

“Eylül ayının 2. Günü Erbil'e hasta bir şekilde girmiş olduk. Ağabeyim Seyit İbrahim Efendi'yi orada Allah'ın rahmetine tevdi eyledik. Ayrıca Şeyh adıyla anılan dokuz kardeş ve dört amcaoğlunu, erkek ve kadınlarının büyük bir kısmını Erbil ve civarında defnetmek zorunda kaldık.

O yılın Kurban Bayramı'nın Arife gününe rastlayan Kasım ayının dokuzuncu günü, Musul şehrine ulaştık. Aslen Musul ahalisinden olup vaktiyle Hakkari Ceza Reisi ve sonradan Basra adliyesinde İstinaf Mahkemesi'nden emekli olan Mustafa Nuri Efendi'den gerek bizzat kendisi tarafından ve gerekse onun yüreklendirmesiyle bazı insanlardan gördüğümüz iyilikleri ancak Allah'ın bilgisi kaplar. O değeri yüce insanın göstermiş olduğu ilgi, yakınlık ve yaptığı fedakârlığın, çağımızda hemen hemen hiç kimsede bulunmayan bir özellik olduğunu söylesem, pek de mübalağa etmiş olmam.

Vaktiyle Musul valilerinden Ahmed Paşa'nın çok geniş yüksek sarayının sahibi bulunan ve adı geçen Paşa'nın torunlarından ünlü Celili-Zade'lerin yaşça büyüğü olan Hacı Emin Beyefendi tarafından o dönemin ölçülerine göre aylık 36 lira aylık getiren ve Şeyhler tarafından kullanılan, harem ve selamlıktan oluşan 20 odayı ücretsiz vermişti bize...

Burada,18 ay oturduktan sonra ayrılmak üzere veda ettiğimizde, gönlümüzü almak için: “Bu evde 40 sene dahi otursaydınız yine kira almazdım” dediler ki, diğer yardımları da bununla karşılaştırılarak dahil edildiğinde, pek ala değerlendirilebilir kanısındayım.

Asıl vatanımız olan ve Darü’s-Selam diye adlandırılan Bağdat’ta gömülü bulunan Hazret-i Gavs-i A’zam (Şeyh Abdülkadir Geylani)’ın civarında ona komşu olma arzusunu taşımama rağmen, o yörelerde İngiliz Savaşları çok şiddetli şekilde sürdüğünden muvakkat olarak yine Musul’da kaldık.

Bağdat’ın işgal edilmesi ve göç etmemizin ikinci senesinde buradan ayrılmak niyetindeydik. Çünkü Musul’da ikamet etmemizin 18. Ayını doldurmuştuk. Yokluğun şiddetle sürdüğü bu sıralarda, Amcaoğullarımızdan Merhum Abdülhamid Paşa’nın torunu Şeyh Hasan Efendi, çocuklarından bir kısmını, hükümet tarafından korunarak daha sonra asıl doğduğumuz topraklar olan Hakkari ve Van’ın tekrar geri alınmasıyla oraya gönderilmelerini sağladı. Nüfusumuzun tümünün toplamı 150 iken, çöl ve sahraları Allah’ın yardım ve inayetiyle kat ettiğimizde, ancak 66 nüfusla Adana’ya ulaşabildik.”

Adana Günleri

Abdülhakim, bu göç olayını anlatmayı sürdürürken şöyle kalem oynatır:

“Adana’ya vardığımızda, daha önce Van’dan gelen göçmenlerin geride kalan bireylerinin, yine burada göç işine bakan memurların haksızlığına uğradıklarına tanıklık ettik. 18 ay müddetince, bilginlerin ve şehrin ileri gelenlerinin yardımları sayesinde burada oturabildik.

Halep şehrinin düşmesi üzerine, Adana’da da sıkıntının belireceği düşünüldüğünden, Vali’den alacağımız izinden ümitsiz olduğumuz halde, o dönemde yörenin merkez kumandanı Osman Bey’in aracılığıyla Adana’da gömdüğümüz aile fertlerinden geriye kalan 20 kişilik bir kabile ile Eskişehir’e doğru yola çıktık.

Bunlardan bir kısmı, Konya’da kaldılar ki, geçim sıkıntısı nedeniyle büyük darlık çektiler. Eskişehir’deki göçmen işlerine bakan memurlar, gereği gibi bizlere sahip çıkmadıklarından ve bakamadıklarından ötürü, ancak orta düzeyde bir geçimle buradaki yaşamımızı sürdürebildik.

Hicri takvime göre 1337 yılı Şevval ayının başlarında /Temmuz 1919 Bursa’ya gitmek üzere yola çıkarak İstanbul’a vardık. O zaman İçişleri Bakanlığı Müsteşarı

ve daha sonra Evkaf Bakanı olan Hayri Efendi tarafından Eyüp Sultan’da [şu anda sağlık ocağı olarak kullanılan] Yazılı Medrese’ye yerleştirildik.

Allah’ın yardımıyla birbirlerinden ayrı yaşamakta olan aile bireylerini burada toplamayı başardım. Böylece çektiğimiz sıkıntıların ardından İstanbul’a varmıştık artık. Yollarda görmüş olduğumuz tüm sıkıntı ve üzüntüler böylece son bulmuştu.

Bu arada, 150 kişilik ailemizden geriye ancak 20 kişi kalabilmişti, ötekileri ya hastalık ya yol meşakkatinden ötürü vefat etmiş ya geri dönmüş ya da yolda kalmışlardı. Allah u Teâlâ’nın yardımıyla Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’nin dönemine denk gelmişti İstanbul’a varışımız”

Sabır, inancın bir parçasıdır. İnançtan doğar, inançla yaşar. Ondan beslenir ve ondan güç alır. Abdülhakim, bunun gereğini yapmış ve tüm sıkıntıları bu inanç sayesinde göğüsleyebilmiştir.

Kaşgari Tekkesi’nin Şeyhliğine Geçmesi

Seyyid Abdülhakim Arvasî, İstanbul’da altı ay kadar kaldıktan sonra Eyüp Gümüşsuyu’ndaki Kaşgarî Dergâhı’nın şeyhliği, imamlığı ve vaizliği ile görevlendirilir. Bu arada H: 8 Zilka’de 1337 (M: 5 Ağustos 1919) tarihinde Sultan Vahideddin tarafından Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Süleymaniye Medresesi’ne [sonra Medresetü’l-Mütehassısîn adını alır] Tasavvuf Müderrisi (profesörü) olarak tayin edilir. Böylece hem Kaşgarî Tekkesi’nde ve câmilerde vaaz vererek irşat faaliyetinde, hem de Süleymaniye Medresesi’nde talebeler yetiştirerek tedrisatta bulunur.

Abdülhakim Arvasi, 1931’den 1943’te vefat edeceği tarihe kadar İstanbul camilerinde fahrî vâizlik yapar. Ayasofya Câmii, Bayezid Câmii, Fatih Câmii, Eyüp Câmii, Beyoğlu Ağa Câmii, Sinanpaşa Câmii, Üsküdar Yeni Câmii, Osmanağa Câmii, Zuhuratbaba Câmii, Arap Câmii, Yer altı Câmii ve Kasımpaşa Câmii gibi yerlerde vaazlar verir. Bayezid’de birçok âlimin okutmaktan çekindiği Beyzavî Tefsiri’nin Şeyhzâde Hâşiyesini, ders verip tamamlamak kendisine nasip olur.

“Adı geçen Tekke’nin, önce özetle tarihini ve daha sonra da detaylı bir şekilde atamamı anlatayım.” diyen Abdülhakim Arvasi şöyle devam eder:

“Kaşgari adıyla bilinen bu Tekke, Hicri: 1158/M: 1745 senesinde Tersane Emaneti Ruznamçeciliği’nden emekli ve Mekke-i Mükerrede’de özel ve genel manada mürşit olan Şeyh Ahmed Yekdest’in yerine geçen Murtaza Efendi’nin inşa ettikleri bir tekkedir.

Bali-Zade Seyit Abdülbaki Efendi'nin yapımına emir buyurdıkları ve sağladığı imkânlarla yapılan Kalenderhâne'de Şeyh olan Kaşgarlı Abdullah Efendi, evlenme niyetinde iken, Kalenderhâne şeyhliği bekâr olma şartına bağlı olduğundan, Murtaza Efendi'yi tekkesine şeyh atadıktan sonra çoluk ve çocuğu olmaksızın vefat etmiştir.”

Bir silsile halinde tekkedeki görevlerde bulunan şeyhlerin isimlerinin bir bir sayan Abdülhakim Arvasi, H:1335 yılının (Teşrin-i Evvel) /M: 1916 Kaşgari dergâhına şeyhlik, imamlik ve hitabet göreviyle 100 kuruş maaşla görevlendirildiğini kaydetmektedir. Böylece kalabalık olan çoluk ve çocuğuyla buraya yerleştiğini söyleyen Abdülhakim, daha önce Tekke'nin gelirlerinin fazla olmasına karşılık o günlerde kesintiye gidildiğini, şimdilik ise, bir kilo et, bir kilo pirinç ve bir kilo fasulyeye tekabül eden 20 kuruşluk kağıt para günlüğünden ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Süleymaniye Medresesine Atanması

Tasavvuf tarihinin son dönem mutasavvıflarından olan, Osmanlı'nın yıkılışını ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık eden Abdülhakim Arvâsî'nin yaşadığı yıllar, her alanda olduğu gibi tasavvuf alanında, özellikle tarikatla ilgili faaliyetlerin sınırlandırılmasına yönelik hızlı değişmelerin ve sert kararların uygulanışının gözlemlendiği bir sürece tekabül eder.

Abdülhakim Arvasi, İstanbul'a gelip yerleştikten sonra Şer'iyye Bakanlığı tarafından Süleymaniye Medresesi Tasavvuf Derslerini vermek üzere görevlendirilir.

5 Ağustos 1335/1916 Târihli “Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Süleymâniye Medresesi'nde münhal olan hadîs-i şerîf dersi müderrisliğine Debreli Fâik Efendi, tasavvuf dersi müderrisliğine Hakkâri ulemâsından Abdülhakim Efendi ... ta'yin olunmuştur.” (Cerîde-i İlmiyye,1337: 1484). Bununla birlikte o, Vefa Lisesi'nde bir süre öğretmen olarak da görev yapar.

Halifeleri

Abdülhakim Arvasi Tarikata intisabı iki şekilde ele alır. Birincisi: Teberrüken ve manevi intisaptır ki bunun sayısız yararları vardır. Bu hususta tarikata intisabı seçen bir kimsenin, taat, ibadet ve şer'i sorumlulukları yerine getirmesi gerekir.

İkincisi ise, “seyir ve süluk” diye adlandırılan ve nefisle mücadeleyle esas alan yöntemdir.

Abdülhakim Arvasi, daha önce Şeyh Muhammed Sıddık Efendi'ye halifelik verdiğini ve onun da Ermeniler tarafından şehit edildiğini (1916) söyler, diğerlerine halifelik

Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi

değil, “hatm-i haccan” denilen eylemi icra etmeleri için izin verdiğini ve bunun da hilafet ve sefaret şeklinde olmadığını açıklar.

Abdülhakîm Efendi, İstanbul’da bulunduğu zamanlarda, din aleyhindeki yayın ve propagandanın çok güçlü olduğu bir zamanda dersleri, vaazları ve yazıları ile Ehl-i Sünnet inancının korunmasına ve entelektüel bir Müslüman gençlik yetişmesine çok hizmet etmiş, bu uğurda çetin eziyet ve sıkıntılara katlanmıştır. Siyasete hiç karışmamış, siyasi fırkalara yani partilere hiç bulaşmamıştır.

Abdülhakîm Arvasî, devrindeki bazı tarikatların hedeflerinden uzaklaşmalarına ve tekkelerin yozlaşmasına dikkat çekmiş; şeriata uymayan tarikatı kabul etmemiştir. Hatta halife olacak bir kimsenin sadece tasavvufî terbiye almasını yeterli görmemiş; mutlaka fıkıh bilmesini bir zorunluluk olarak görmüştür.

Talebeleri, kendisine tekkelerin kapatılmasını sorduklarında: "Hükûmet, boş mekânları kapattı. Onlar kendi kendilerini çoktan kapatmışlardı." demiştir. O'na göre tasavvufun gayesi, Hazret-i Peygamber'in manevî mirasına sahip çıkmak ve her nefesinde Yaraticısını zikredebilecek kâmil insanlar yetiştirmektir. Fakat o da, son zamanlarda birçok tarikat ve tekkenin asıl amaç ve gayelerini yitirdiğini görmüş ve kâmil insanların azaldığına tanıklık etmiştir.

Tekkelerin ve tarikatların aslî hüviyetlerini kaybettiği ve tekkelerin kapatılıp, tarikatların yasaklandığı bir devirde, Abdülhakim Arvasi gibi şeriata uymayan her şeyi reddeden bir âlimin varlığı, İslamiyet’in saf bir şekilde bugünlere kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Eserleri

Abdülhakim Arvâsî bakanlık, ders veren hocaları, kendi sahalarıyla ilgili bir ders kitabı yazmaları hususunda mecburi tutunca, “Tasavvuf Hakikatları, Tabakatı, Sufi İstılahları (Terimleri) ve Tarikat Adabı”yla ilgili eserler kaleme alma konusunda şunları söylemiştir:

“Kanımca İslam âleminde yüce din ile ilgili gerek zahir ve gerekse batın yönünden olsun, büyük din âlimlerinin yazmadığı kitap hemen hemen kalmamıştır. Ayrıca “Kendini bilip haddini aşmayanlara Allah rahmet eylesin” anlamındaki Hadis-i Şerif mantığı gereği haddimi bilerek büyük eser kaleme almada pek bulunmadım. Ancak, Tarikata gönül vermiş kimselere risale şeklinde yazdığım mektuplar olmuştur. Örneğin, Mevlid’in ve tespih kullanmanın meşruluğu ve başlangıç zamanını, zikrin

açıklayıcı adabını ve Rabîta-i Şerîf ve uygulama yollarını içeren mektuplarını bu türdendir.”

Abdülhakim Arvâsî’in tüm eserlerinin basımı, dağıtımı ve kitlelere ulaştırılması hakkı varisleri tarafından, Üstad Necip Fazıl’ın çocuklarına verilmiş ve bugün artık Büyük Doğu yayınları arasında çıkmaya başlanmıştır. Bu arada Peygamberler Tarihine ve özellikle Hazret-i Muhammed’in soyu ve dedeleriyle ilgili önemli bir eser daha kaleme almıştır.

Bir başka eseri de Ashab-i Kiram’la ilgili olanıdır. Bu eserde, özellikle Dergâh şeyh ve sufilerinin, sahabeler hakkında pek uygun olmayan görüş ve düşüncelerini irdelenmiştir. Ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirler yazmıştır

Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna mensup Abdülhakim Arvâsî’nin biri Râbîta-i Şerîfe, diğeri er-Riyâzü’t-Tasavvufiyye olmak üzere tasavvufa dair kaleme aldığı Osmanlıca iki basılı eseri bulunmaktadır. Bunların dışında çeşitli vesilelerle görüş ve düşüncelerini açıkladığı risâle ve mektupları vardır.

Arapça ve Farsçaya iyi derecede vâkıf olan Abdülhakim Arvâsî’nin tespit edilebilen eser, risâle ve mektupları şunlardır:

Râbîta-i Şerîfe

Adından da anlaşılacağı üzere eserde râbîtanın tanımı, mahiyeti, uygulanması, edepi, şartları, usul ve keyfiyeti gibi konular yanında şeriat, din, zikir ve semâ gibi çeşitli konular ele alınmıştır. 1342/1923 yılında basılan eser, 1974 yılında Necip Fazıl tarafından aynı isimle günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır. Ayrıca Abdülhakim Arvâsî’nin risâle ve eserlerini derleyen Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî’nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (S.559-611) günümüz harflerine aktararak koymuştur.

er-Riyâzü’t-Tasavvufiyye

Abdülhakim Arvâsî tasavvufa dair konuları ana hatlarıyla incelediği bu eserini, Süleymaniye Medresesi’nde tasavvuf dersi müderrisi iken ders kitabı olarak kaleme almıştır.

Eserde tasavvufun tanımı, başlangıcı, gayesi ve mevzuu gibi konularla birlikte vahdet-i vücûd, zikir, istikâmet, rızâ, murâkabe, zühd, halvet-uzlet, cem’-fark, fenâ-bekâ, heybet-üns, kabz-bast gibi bazı tasavvufî kavramların izahına yer vermiştir.

İlk olarak 1341/1922 basılan bu eseri, Necip Fazıl Tasavvuf Bahçeleri adıyla sadeleştirerek neşretmiştir. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî’nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 613-720) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. 2019 yılında Büyük Doğu yayınları arasında yayınlanmıştır.

Mevlûdü'n-Nebî

Osmanlıca üç varaktan müteşekkil bu risâlede, Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi ve onun doğduğu geceye hürmeten okunan Mevlid-i şerîf'in hükmü gibi konular anlatılmaktadır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s.76-80) günümüz harflerine aktararak eklemiştir. Ayrıca Necip Fazıl tarafından sadeleştirilen *Râbîta-i Şerîfe*'nin ek kısmında "Mevlûd" başlığı ile bu risâleye yer verilmiştir.

Nefiy ve İspat Zikrinin Mufasssalen Âdâbı

Zikrin tanımı, mahiyeti ve adabının ele alındığı bu risâle, Abdülhakim Arvâsî'ye soru soran bir kişiye cevap mahiyetinde yazılmıştır. Necip Fazıl tarafından sadeleştirilen *Râbîta-ı Şerîfe*'nin ek kısmında bu risâlenin yeni harflere aktarılan şekline yer verilmiştir.

Eshâb-ı Kirâm

Ashâb-ı kirâmın tanımı, fazileti, örnek şahsiyeti ve onlarla ilgili vârid olan âyet ve Hadîs-i Şeriflerden bahseden Osmanlıca bu risâleyi Abdülhakim Arvâsî'nin sevenlerinden Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 498-557) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. 2016 yılında Büyük Doğu yayınlar atasında basılmıştır.

Sefer-i Âhiret

Ölüm ve ölüme hazırlık, vefat sırasında yapılması gerekenler, gasil (ölüyü yıkamak), tekfin (kefenlemek), cenaze namazı, taziye gibi konuların ele alındığı bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 480-496) günümüz harflerine aktarılmış haliyle eklemiştir. 2016 yılında Büyük Doğu yayınları arasında yayınlanmıştır bu eser.

Keşkül (Hal Tercümesi)

Bu eser, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserine almak için Hüseyin Vassaf'ın Abdülhakim Arvâsî'ye yönelttiği yirmi üç sorunun cevabını içermektedir. Abdülhakim Arvâsî'nin mahlası, lakabı, doğum tarihi, âilesi, tahsili, tarikata intisâbı, şeyhleri, silsilesi, hicreti, seyahatleri, İstanbul'a gelişi, Kâşgarî Dergâhı'ndaki şeyhliği gibi konuların yer aldığı bu eser, otobiyografi tarzında kaleme alınmıştır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin birinci cildine (s. 174-206) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. Son olarak Büyük Doğu yayınları arasında aslı ve Latinize edilmiş şekliyle İstanbul'da basılmıştır. (2019)

İslâm Hukukunun İncelikleri

Cezaevleri umum müdürü Baha Arıkan'ın Abdülhakim Arvâsî'ye yönelttiği İslâm hukuku ile ilgili cezâ, had, habs, ta'zîr, tekdîr, cezâların infâzı ve nevi'i gibi sorduğu dokuz soruya cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır. Söz konusu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin birinci cildine (s. 371-389) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. Ayrıca Necip Fazıl, sadeleştirdiği *Râbîta-i Şerîfe*'de bu risâleye yer vermiştir.

Tesbih Kullanmanın Meşru'iyeti ve Mebde-i Zuhûru

Mezkûr eserin nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat böyle bir eserin varlığını Abdülhakim Arvâsî'nin Hüseyin Vassaf'a belirttiği ifadelerden anlıyoruz. *Râbîta-i Şerîfe*, (sadeleştiren: Necip Fâzıl, s. 129-142) neşredilmiştir.

Ekber-i Kebâir

Büyük günah ve küfre sebep olan konuların işlendiği bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin birinci cildine (S. 582-596) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. Ayrıca Necip Fazıl tarafından sadeleştirilen *Râbîta-i Şerîfe*'de özetlenerek verilmiştir.

Namaz Risâlesi

Namazın farzları, sünnetleri, müstehabları, mekrûhları, müfsidleri, âdâbı, erkânı, kemâli, önemi, fazileti, mükâfatı gibi hususlardan bahseden bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 325-373) günümüz harflerine aktarılmış şeklini eklemiştir.

Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşbendiyye'nin Âdâbını Mübeyyin Bir Mektup Sûreti

Râbîta ve zikrin çeşitlerine yer verilen bu risâle, Abdülhakim Arvâsî'nin Râbîta-i Şerîfe isimli eserinin ikinci baskısının ön kısmına alınmıştır. *Râbîta-i Şerîfe*, (sadeleştiren: Necip Fâzıl, s. 104-124.)

Diğer Eserleri

Abdülhakim Arvâsî'ye ilgi duyanlardan bir olan Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserinde Abdülhakim Arvâsî'nin mektuplarına yer vermiştir. İlgili kısımlar şöyledir:

Bir Rüyanın Tabiri (I, 390-395)

Ruh risâlesi (I, 396-415) 2019 yılında Büyük Doğu yayınları arasında yayınlamıştır.

Râbîta ve zikir hakkında Mektup (I, 418-427)

Aklın Tefsiri (I, 445-448)

Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi

Helal ve Haramın Tarifi (I, 448-449)

İman (I, 449-450)

Kaza ve Kader (I, 450-451)

Şeriat, Tarikat, Hakikat (I, 456-457)

Semâ (I, M 502-504)

Kur'an-ı Azimu's-Şân'ın Tilâveti (I, 504-509)

Şeriat, Din, Kur'an (I, 511-513)

Cin risâlesi (I, 530-535)

Esmâü'l-Hüsna (II, 11-24)

Ebeveyn-i Rasulüllah. 2015 yılında Büyük Doğu Yayınları arasında çıkmıştır.

Abdülhakim Arvâsî'nin Ahmed Râşid Efendi'ye zikir konusundaki Mektubu (II, 25-28).

Diğer Mektupları

Bunlar dışında, Abdülhakim Arvâsî'nin Medresetü'l-Mütehassısın'da tasavvuf dersi hocası iken üniversite öğrencisine yazdığı mektupları vardır. Hüseyin Hilmi Işık tarafından Tam İlmihâl Saadet-i Ebediye adlı eserinde Abdülhakim Arvâsî'nin bu mektuplarına yer verilmiştir. İlgili kısımlar şöyledir:

Üniversite öğrencisine yazdığı Bir Mektup (s. 73-76)

Adâlet, aklın tefsiri, helâl ve haram, iman, kaza ve kader ile ilgili risâle (s. 402- 412)

Tefsir kitapları ve Hadis-i Şerifler ile ilgili Mektup (s. 413-421)

Abdülhakim Arvâsî'nin Yemek Duası (s. 651)

Cin hakkında bir Mektup (s. 735-742)

Ruhların hazır olması hakkında Mektup (s. 743-744)

Mucize, keramet, firâset ve sihir hakkında yazılmış Mektup (s. 747-748)

Zikir ve râbita konularının ele alındığı Bir Mektup (s. 921-923)

Necip Fazıl'ın Şeyh Abdülhakim'e Bağlanması

Cumhuriyet döneminin önemli ilim, fikir ve sanat adamlarından biri olan Necip Fazıl Kısakürek'in kendisiyle tanışması, ondan etkilenmesi, sohbetlerinde bulunması Abdülhakim Arvâsî'nin geniş kitleler tarafından tanınmasına vesile olmuştur.

Dönemin İslâmî oluşumları içinde yer alan ve "Büyük Doğu" diye adlandırılan hareket, Necip Fazıl Kısakürek'in Abdülhakim Arvâsî'den aldığı feyiz ile daha da güçlenmiştir.

Yaşadığı bohem hayattan bıkmıştı Necip Fazıl, entelektüel bir kriz yaşıyordu. Toplumdan uzaktı, daha çok kendi iç dünyasıyla meşguldü. Korku, kaygı, karamsarlık ve tedirginlik ruhuna bir karabasan gibi çökmüştü. Bu halet-i ruhiye içinde bir gün vapurda farklı bir adamla karşılaşır. Adam, “elden giden dinden” bahseder ona. Kendisi pek oralarda değildi, dinin bir yere gittiği de yoktu, sen tasavvuftan bahset bana! Adam, ona bir adres gösterdi: “Beyoğlu Ağa Camii’ne gideceksin, orada vaaz veren Şeyh Abdülhakim Arvasi diye âlim bir zat var, ne duymak istersen emin ol ondan duyacaksın!”

Mektepten felsefe hocası Mustafa Şekip Tunç’un da birkaç kez bahsettiği bu isim, hafızasının bir yerinde duruyordu. Necip Fazıl Beylerbeyi’nde oturmaktadır. Eminönü’nden vapura binerken karşısında biri oturmakta ve kendisiyle tanışmasını şu şekilde anlatmaktadır.

“Adam:

-Birbirimizi selamlayalım...

Dedikten sonra Müslümanca selam verdi. Selamını aynı kelimelerin karşılığıyla aldım. Konuşmaya başladı. İsmi, cismi, işi, mesleğini bildirmek zahmetine düşmeden konuştu. Sanki o ismiyle, cismiyle ve mücerret manada Allah’tı. Allah’ın kulu... Hepimiz gibi...

Yolcular Üsküdar’a çıkmaya başlarken girdiği bahsi, vapur kalkmaya hazırlanırken hulasalandırmıştı. (Konuyu özetlemişti.)

Din, İslamiyet... Dine bağlılık günden güne zayıflıyor herkes gaflette... Ecel de her an tepemizde... Ölüm anının dehşeti... Bir günahkâra ait korkunç ölüm sahnesi...

Böyle şeyler anlattı ve mümkün olduğu kadar basit anlattı bütün bir "malumlar" zinciri... Geri çekti, durdu...

Sıkılıyor muydum? Hayır, bir şey, bir netice bekliyordum.

Vapur, Kuzguncuk’a Doğru yol alıyor, kar Durmuş... Üzerlerinde tül ışıklar kanayan yalı pencereleri... Kim bilir bu evlerin içinde neler dönüyor?

Adam anlatmakta... Hali ve anlatışı da bir kabuk kadar sert ve cevhersiz... Zaten anlattığı şeyler de işin kabuk tarafı ama cevher, kabuğun içinden..., O, bu cevherden habersiz gibi. Yoksa bana öğüt vermek mi istiyor:

Genç adam! Akli başına devşir. Bütün havailikleri bırak, hemen ibadete başla, dinin bütün emirlerini yerine getir, aradığın bu ruh, bu yalçın emirlerin ötesinde... Ve onlar sınıksız birbirine kenetli emirlere bağlan ve olmaya çalış.

Böyle mi demek istiyor.

Fakat büyük lezzetten koku almaksızın kabuğa yapışmayı anlamayan ve onun içinde saklı Cevheri görmeyen kör nefis ille de onu kurcalamak gayretinde...

Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi

Hemen tasavvuf bahsini açtım. Çocukluğumun ve ilk gençliğimin yalnız bandrol bilgisi halinde birkaç kelimesini ezberlediği ve hep kavanozun camı üzerinde yaladığı büyük dava... Adam, bu bahiste ah! Çeker bir tavır aldı ve fazla konuşmadı. Davanın yanından, önünden, arkasından dolanır gibi laflar etti.

Dilinin altında bir şeyler saklar gibiydi. Benim bütün merakım da o...

Nihayet bandrol bilgisinin klişeleşmiş en yaman meselesini öne sürüverdim

Zamanımızda İrşada ehliyeti bir kimse var mı? Böyle birini tanıyor musunuz?

Güldü.

Vapur Kuzguncuğa yanaşıyor.

Sordu:

-Kuzguncuğa mı çıkacaksınız?

-Hayır dedim: Beylerbeyi'nde oturuyoruz. Ya siz?

-Ben Çengelköy'üne gidiyorum. Beylerbeyi'ne kadar konuşabiliriz.

-Buyurunuz!

-Zamanımızda böyle bir kimse var... Böyle bir kimse değil, büyük bir kimse var...

-Ne diyorsunuz?..

-Evet...

Atıldım.

-Onu nerede görebilirim?..

-Gayet sakın bildirdi:

-Beyoğlu'nda, Ağa Camii'nde-İsmi?

-Abdülhakim Efendi Hazretleri...

-Nasıl bir zat?

-Görürsünüz... Orada dinleyecekleriniz halk için nas için söylenen sözler... Siz o sözlerin içine girmeye ve ötesindeki hikmete ulaşmaya bakın...

Dona kaldım. Adam, adeta değişmiş, tebessümü derinleşmiş, bana bakıyor.

Bir zar deliniyordu. Altından, muazzam kâinat çapında muazzam bir vaadin adresi çıkıyordu.

Hep, hep klişe ezberciliği halinde tanıdığım bir sıfatın müşahhas, gözle görülür, elle tutulur zatı... Bir veli, bir mürşit, bir rehber...

Öylesine donmuştum ki, artık adamcağızın anlattıklarını dinleyemez hale gelmiştim.

Biletçinin sesi.

-Beylerbeyi!

Adam verdiği adresi aynı kelimelerle tekrarladı. Ve çımacının “yürüyelim” narası üzerine mırıldandı:

Güle güle, selametle...”

İskelede son ayak basan bendim.” (Necip Fazıl Kısakürek, O Ve Ben, İstanbul, 1965, s.

Bir Cuma günü Uçarı ressam ve şair Abidin Dino'yla birlikte Ağa Camii'ne gitti. Şeyh hemen "kapıyı" açtı ona... "Kabul edilmiştik. Ama henüz, iç içe giden iç daireye değil... Dış daireye, güvenilir insanlara mahsus ilk sohbet, konuşma dairesine avluya..." Zamanla bu şeyhi ve mürşidi tanıdı. Onun gözünde Abdülhakim Arvasi artık, "kurtarıcısı, müjdecisi, mürşidi, şeyhi, nuru, ruhu, canı, topyekûn hayatıydı." Durumu şöyle şiire döktü:

"Bana yakan gözlerle bir kerecik baktınız;
Ruhuma, büyük temel çivisini çaktınız!"

"Efendi Hazretleri" onu "avlamıştı artık." Ve bu derin ilişki ve bağlılık ölümüne kadar sürdü. Abdülhakim Arvasi'yi tanıması, Necip Fazıl'ın inanç ve düşünce dünyasında önemli bir kırılma noktasını teşkil eder.

Necip Fazıl düşünce dünyası dağınık, hayatında her şey kördüğüm olmuş vaziyette iken Abdülhakim Arvasi'yi tanır. Bu büyük buluşma hadisesini Necip Fazıl, ruhunun büyük zelzelesi olarak şöyle tanımlar: "Tanrı kulu Tanrı kulu; onu nasıl tanıdım? Ve işte ruhumun büyük zelzelesini, bir yıkıntı âlemi içinde, Tanrı kuluna açılan gizli kapıyı meydana çıkarmış bir sâik diye haber veriyorum!" (Kısakürek, 1997: 6).

Necip Fazıl'da Büyük Değişim

Necip Fazıl, Abdülhakim Arvasi'yi tanıdıktan sonra ruhunda kördüğüm olan meseleler çözülür, gönül dünyasında yaşadığı dağınıklık hâli yerini gönül rahatlığına bırakır. İç âleminde acı bir şekilde tecrübe ettiği bunalımı ve arkasından gelen o büyük huzuru şöyle ifade eder: "Maddenin mahpus olduğu kaba bir dört köşe içinde birtakım eşya ve hâdisleri düzenleyip Allah yok diyenlere nispet, ruhumda beşerî kânunların tezgâhı o türlü devrildi ki, bu devrilişin altından yalnız Allah doğrulabilirdi. Her şeyi o türlü kaybettim ki yalnızca Allah'ı kazandım." (Kısakürek, 1997: 6).

Uzun yıllar süren arayışın ardından gerçekleşen bu büyük buluşma neticesinde Necip Fazıl Allah, kâinat ve insana dair hakikati idrak etmeye başlar. Ruh dünyasında yaşadığı ıstırapı ise ağrıyan dişe benzeterek şunları dile getirir: "Dinmek bilmez ağrı çeken diş ne kibrit çöpünden imdat ne berber kerpeteni ne karanfil yağı ne de eczacı güllacından... İşte böyle; bir zamanlar beynim 'mutlak hakikat' acılarına yataklık etti. Ağrıyan akıl dişimdi." (Kısakürek, 1997: 5).

Bütün bu fırtınalı geçen dönemden sonra Necip Fazıl için her şey bir anda bambaşka olur. Bu büyük değişim sürecini ise şu ifadelerle anlatır:

"Her şey yeni ve bambaşka. O güne kadar gururların ve nefis istinatlarının en küstahlarıyla müdafaa ettiğim ahmak emniyetler bir tarafa, merkezinde Allah bulunmak üzere, ruhumda

Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi

ve nâmütenâhi bir daire şeklinde inşasına mecbur olduğum bütün kâinat bir tarafa...". (Kısakürek, 1997: 7).

Necip Fazıl'ın eserlerinin büyük bir çoğunluğunda yaşam serüvenini, ruhundaki iniş ve çıkışları, düşünce dünyasındaki değişimleri görmek mümkündür. Bu büyük değişimin ardından Necip Fazıl, geçmişiyile hesaplaşmaya çalışır. Bu anlamda daha önce yazdığı şiirlerini bile değiştirir, hatta bazılarını yok sayar. (Tepeli: 2013, P.2925)

Necip Fazıl'ın düşüncesinin temelleri, 1934 yılında Abdülhakim Arvâsî'yi tanıdıktan sonra değişir, daha bir İslâmî ve tasavvufî çizgiye kayar. Bu yıllarda otuz yaşında olan Necip Fazıl, bu zatla tanışmasını, onun kendisi üzerindeki tesirlerini birçok eserinde dile getirir.

O ve Ben, Son Devrin Din Mazlumları, Tanrı Kulundan Dinlediklerim, Babîâli ve Çile adlı eserlerinde kendine özgü üslubu ile dile getirir. Özellikle *O ve Ben* adlı bibliyografik eserinde hayatını Abdülhakim Arvasi ile olan irtibatına göre tasnif ederek şu üç bölüme ayırmıştır:

“Tanıyıncaya Kadar (1904-1934)”,

“Tanıdıktan Sonra (1934-1943)”,

“O Günden Beri (1943’ten sonra)”

Görüldüğü gibi, hayatını şeyhine nispet eden Necip Fazıl, Abdülhakim Arvasi’den dinlediklerini ise kendi görüşlerini de yansıtarak *Tanrı Kulundan Dinlediklerim* adlı eserinde dile getirmiştir.

Yıllarca büyük bir arayış içinde olan Necip Fazıl, nihayet Mevlânâ’nın Şems’e kavuşması gibi o da bir müddet sonra mürşidine kavuşmuştur. Gönül dünyasında ömür boyu şeyhini takip ettiğini şu ifadelerle açıklamaya çalışır:

“Sonsuzluk kervanı, peşinizde ben,

Üçayakla seken topal köpeğim!

Bastığınız yeri taş taş öpeyim.

Bir kırıntı yeter kereminizden!

Sonsuzluk kervanı, peşinizde ben...” (1952)

(Kısakürek, 1967: 65).

Necip Fazıl, 1978 yılında kaleme aldığı “O’na” isimli şiirinde Abdülhakim Arvasi’ye duyduğu muhabbeti şu ifadelerle anlatır:

“Benim Efendim!

Ben sana bendim!

Bir üfledin de

Yıkıldı bend'im.

Ben ki, denizdim.
Dağ başı bendim.
Şimdi sen oldun,
Âleme pendim.
Benim Efendim!
Benim Efendim,
Fezâ levendim!
Ölmek neymiş;
Senden öğrendim.
Kayboldum sende,
Sende tükendim!
Sordum aynaya:
Hani ya kendim?
Benim Efendim!
Benim Efendim!
Emri yüklendim!
Dağlandım kalben
Ve mühürlendim.
Askerin oldum,
Başta tülbendim;
Okum sadakta,
Elde kemendim.
Benim Efendim. (1978)”
(Kısakürek, 1967: 381).

Şemdinli Dağlarında Bir Necip Fazıl

Necip Fazıl, hayatının son yıllarında ilerlemiş yaşına rağmen Van ilinin Arvas köyünde gömülü şeyhinin şeyhi Seyyid Fehim Efendi’yi ziyaret eder. Ardından Hakkâri’nin Şemdinli ilçesinin Nehri köyünde gömülü Seyyid Fehim’in şeyhi ve Mevlânâ Halid-i Bağdâdî’nin halîfesi Seyyid Tâhâ ile Seyyid Abdullah’ın kabrini de ziyaret eder.

Hakkâri’nin Şemdinli ilçesinin Nehri köyü dağlar arasında bir çukurda yer alır, etrafı meşe ve mazı ormanlarıyla kaplı olan köyün önünde, süt beyazı bir ırmak akar. Nakşibendi tarikatının Halidiyye kolunun kurucusu Mevlana Halid Bağdadî’nin (1779-1827) halifesi Seyit Taha’nın tekkesi bu köydedir.

Tekkenin İnşa Edilmesi

Nehri Tekkesi bir Nasturi ustanın eseridir. Neo-Klasik üslupla tasarlanmıştır ve o şekilde yapılmıştır. Üç katlıdır. Aynı zamanda simetrik iki kanatlı özgün bir bina olarak yıllarca hizmet görmüştür. Her katın pencere çizgileri ve kemerleri farklıdır. Üst kat pencere kemerleri “at nalı” denilen üslupla inşa edilmiş, bu tarz hem Endülüs ve Mağrip ülkeleri, hem de yer yer Roman Katolik mimaride görülen bir tarz olarak bilinir.

Yapının simetrik kanatları, geniş kemerli bir kapı ile girilen çıkıntılı bölüm tarafından dengelenmiştir. Giriş bölümünün iki yanında üç kat yüksekliğindeki, farklı yönlere bakan büyük süslü kemerler, hem bina katlarını merdivenli girişe bağlıyor hem de mimari yapının özgün karakterini tayin ediyor. Çatıda ise ahşap bir cephe süsü vardır.

Tekke bütün görkemiyle yerinde duruyordu bir zamanlar. Şubat 1925’te Şeyh Sait Hadisesi patlak verir. İki ay sonra Nisan 1925’te, hareket çok sert bir şekilde bastırılır. Harekete destek vermiştir diye Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Muhammed’le birlikte Diyarbakır’da darağacına gönderilir. Aynı yılın 30 Kasım’ında, Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına dair Kanun kabul edilir. 1926 yılının baharında, emir Şemdinli’ye ulaşır. “Nehri Tekkesi yıkılacaktır!” Obüs toplarını bağlarlar. Kaç top atışı yaptılar bilinmiyor, yüzlerce yıldan beri bir bilim ve irfan ocağı olarak binlerce bilgin yetiştirmiş olan o muhteşem yapı yerle bir edilir.

Necip Fazıl, 1976 yılında meşakkatli bir yolculuktan sonra varır Şemdinli’nin Nehri köyüne. Van’ın Başkale ilçesinden bir gün önce arabayla Yüksekova’ya, oradan da Şemdinli’ye gider, Öyle ki bu uzun yolculuğunun bir kısmını arabayla, bir kısmını at üzerinde, bir kısmını yürüyerek devam eder. Şemdinli’den de buraya katır sırtında, biraz da yürüyerek varır ve bin bir güçlükle, Seyit Taha’nın mezarına ve Nehri Tekkesi’nin kalıntılarına ulaşır.

Zahmetli ve yorucu yolculuk sırasında yanındakilere: “Yolda ölürsem eğer beni Seyit Taha’nın yanına gömün” demiştir Necip Fazıl. Seyit Taha’nın ayakucunda bir süre sessizce durur. Sonra Nehri Tekkesinin kalıntılarına doğru yürümeye başlar. Mezarlığın çıkışında bir pınar vardır. Oluk oluk akan çeşmeden avuç avuç su içer, ağırlığını bir ayağına vererek yorgun bedenini dinlendirir, köyün üzerine bir kartal gagası gibi abanmış olan yalçın kayalara bakar.

Sağlam kalmış kemerli bir pencere mi, kapı mı belli olmayan bir yerden girer yıkıntıya. Güneş, yıkılmış Tekke’nin taşlarını ısıtmaya başlamıştır bu mevsimde. Arsız, yabani otlar bürümüştür her yanı... Kertenkele, bir taşın üzerinde bir süre kafasını sallar

durur, sonra taştan düşer ve kaybolur. Orada, o yıkıntıların arasında, köyün içinde alev alev gökyüzüne yükselen tuhaf bir ışık huzmesi içinde Üstat Necip Fazıl, Mürşidinin burada geçen yıllarını düşünmeye başlar.

Şairi, Şemdinli'nin "Nur Çeşmesinden İçmeye", daha 30 yaşlarındayken, 1934'te, İstanbul Beyoğlu'ndaki Ağa Cami'de tanıdığı Şeyh Abdülhakim Arvasi getirmiştir.

Yıkıntılardan arasından bir ses duyar gibi olur. Mürşidi Abdülhakim Arvasi bu Tekke'de "din ve fen bilimleri eğitimi"ni görmüştü. Her odasında diz çökmüş ve hocalarından feyiz almıştı.

Abdülhakim Arvasi, Başkaleliydi. Onun şeyhi Seyit Fehim'in türbesi Müks'ün (Bahçesaray) Arvas köyündeydi. Şair önce burada türbeye yüz sürmüş, oradan da şeyhinin memleketi Başkale'yi gezip görmüş, arkasından da Seyit Fehim'in şeyhi Seyit Taha'nın mezarına kadar gelmişti. Şairin şeyhi, Şeyh Abdülhakim idi, Şeyh Abdülhakim'in şeyhi de Seyit Fehim'di, Seyit Fehim'in şeyhi ise, Nehrili Seyit Taha'ydı. Böylece Şair, birbirine icazeti devreden üç şeyhin izini sürerek buraya, insanın ruhunda derin bir ferahlık yaratan bu "tarih öncesi" bir ağıt söyleyen köye gelmişti.

Şair, ne zamandan beri o yıkıntıların arasında, o taşa oturmuştu bilmiyordu. Kafasının içi allak bulaktı. Önce kelimeler üşüştü beynine, sonra usul usul o kelimelerin her biri, mısradaki yerini aldı. Cebinden küçük not defterini çıkardı. Ucu iyice kısalmış kurşun kalemiyle yazmaya başladı. Beyaz kâğıtta iki dize belirdi. Bu meşakkatli fakat onun için bir o kadar da anlamlı olan bu yolculuğu ile ilgili şu şiiri kaleme aldı:

"Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden,
Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden."

Böyle olunca Şair: "olurların, olabilirlerin, olamazların, olması özlenenlerin, hatta olmuş olanların, mutlaka "dinamik" olaylar zinciri içinde demeti, dizisi ve sergisi, "O ve Ben" romanını yazacaktır daha sonraki senelerde.

Hayatı ve ölümü bir bütün olarak düşünen Necip Fazıl, Ankara Bağlum'da gömülü şeyhi Abdülhakim Arvâsî'nin mezarının yanına defnedilmeyi çok ister. Hatta bu talebini vefatından bir yıl önce kaleme aldığı "Hâlim" adlı şiirinin son mısraında şu ifadelerle dile getirir:

"Hayat bir zar içinde, hayatı örten bir zar;
Bana da hayat yeri, "Bağlum" köyünde bir mezar... (1982)"
(Kısakürek, 1967: 309).

Necip Fazıl'ın bu isteği gerçekleşmedi; fakat mürşidi Abdülhakim Arvâsî'nin ikâmet ettiği ve yıllarca hizmet verdiği Kaşgarî Dergâhı'nın yakınına defnedildi.

Hayatında olduğu gibi vefatından sonra da şeyhi ile olan manevi irtibatını koparmayan Necip Fazıl, bu vesile ile mürşidinin Bağlum'daki mezarlığını sık sık ziyaret eder. Necip Fazıl, şeyhine olan özlemini ise şu ifadelerle dile getirir: “Hayatlarında eteklerine yapışıp bir daha kendilerinden ayrılmamak cehdini gösteremeyen ben, bu mezara kaç kere taşındım ve ruhaniyetleri huzurunda ne türlü yalvardım ağladım, Allah bilir.

Arvasi'nin Tasavvufa Dair Görüşleri

Tasavvufun künhüne vâkıf olmayan kişiler, tasavvufun sonradan ortaya çıktığını belirtseler de Abdülhakim Arvâsî, tasavvufun Hz. Peygamber'e dayandığını kabul etmektedir. Ona göre tasavvufun başlangıcı, nübüvvet ve risâlet ile aynıdır. (Kısakürek: 1967, S. 267.)

Bilindiğı üzere her ilim dalının ulaşmak istediğı bir gaye ve hedefi vardır. Ona göre tasavvuf ilminin gayesi kötü ahlâktan, maddî ve manevî hoş olmayan vasıflardan arınarak, üstün vasıflarla donanmaktır. Nihayetinde en üstün Peygamber'in ahlâkını kazanarak ilâhî ahlâk ile sıfatlanmak, böylece şer'i amelleri kolaylıkla ve rahatlıkla ifa etmektir. (Kısakürek, 1997: 108).

Tabî ki tüm bu ifade edilenler, öncelikle nefse ve onun isteklerine karşı muhalefetle gerçekleşir. Çünkü ona göre nefsanî isteklere meyletmek Rabbanî dostluk ve huzura engel olmaktadır. (Kısakürek, 1997: 147).

Abdülhakim Arvâsî tasavvufun konusunu ise keşif, müşahede, vecd ve vicdan yoluyla insanda meydana gelen ilâhî tecelliler ile Allah'ın isim ve fiilleri olarak açıklar. Ona göre Hz. Peygamber, kendisinin vârisleri olan hakiki âlimlere iki tür ilim miras bırakmıştır. Bunlardan biri zahir diğeri batın ilmidir.

Zahir ilmini sahabe Hazret-i Peygamber'den almıştır. Sonraki yıllarda tabiiler ve müctehidler bu ilmi araştırıp en derin şekilde öğrenmişlerdir. Bu ilmin çerçevesi ise kitap, sünnet, tefsir ve diğeri ilimlerle çizilmiştir. Meselâ tıp, maden, nebatat, hayvanat, hendese ve benzeri zahir ilimleridir. Bâtın ilmi ise mana âleminde elde edilen bir ilimdir. Bu ilim, gayb âleminde mahlûkatın en bilgini olan peygamberlerin yüksek ruhlarına ilâhî bir lütuf olarak sunulmuştur.

Abdülhakim Arvâsî'ye göre bir ilmin mevzu ne kadar üst konumda ise bahsedilen ilim de o kadar yüksek mertebededir. Dolayısıyla bâtin âlimlerinin nasibi ve mevzu olan Allah'ın Zat'ından bahseden tasavvuf ilmi, zâhir âlimlerinin mevzu olan aklî ve naklî ilimlerden daha üstündür.

Öğütleri

Her vesile ile sohbetlerinde namazdan bahsederlerdi. "Namaz, aman namaz, nerede ve ne şart altında olursa olsun mutlaka namaz kılın." buyururdu. "Bir vakit namaz üzerimden geçeceğine, Allah bin defa canımı alsın!" derdi. "Namaz kılmak, Allah u Teâlâ'ya teveccüh etmek demektir.

Kapalıçarşı'dan geçerken karşılarına tanıdıkları bir dükkân sahibi çıkar. Adam hal hatır faslından sonra; "Efendim. Dua edin de Allah u Teâlâ, ümmet-i Muhammed'e yardım etsin" deyince, cevaben: "Siz bana o ümmeti gösterin. Ben de kurtulduğunu haber vereyim. Hani nerede o ümmet?" buyurdu.

Vaazlarında ve hususî sohbetlerinde sık sık: "Temiz ve yeni elbise giyiniz! Mevki ve hürmet sahibi olan kimseler gibi giyiniz! Helâl olan elbiseleri ve yemekleri ve şerbetleri lüzumu kadar kullanınız! Gittiğiniz yerlerde ahlâkınızla, sözlerinizle İslâm'ın vakarını, kıymetini gösterdiğiniz gibi, giyinmenizle de saygı ve ilgi toplayınız! Çeşitli, lezzetli yemeklerle ve tatlı, soğuk şerbetlerle bedeninizi, nefislerinizi rahat ve hoş tutunuz!" derdi.

Abdülhakîm Efendi, her fırsatta ecnebi lisan bilmenin ehemmiyetini anlatırdı. Arapça ve Farsça'yi çok iyi bildiği halde, "Bir ecnebi lisan bilseydim, çok faydalı olurum" buyurur.

Necip Fazıl Kısakürek anlatır: 1941 senesiydi. Almanlar sınırimızda idi. Ben, bir gazetede çıkan yazılarımda da üstüne bastığım gibi, İkinci Dünya Harbine girmemizin bir an meselesi olduğuna kani idim. Bu meseleyi huzurlarında müdafaa ettim. Lütfen dinlediler. Etraflarında yakınlarından birkaç kişi ve sevenlerinden Mahmut Bey vardı. Harbe sürüklenmek mecburiyetimizi matematik hesabı gibi gösteriyor ve anlatıyordum. Sonuna kadar dinledikten sonra buyurdular ki: "Harbe girilmez. Yalnız Birinci Cihan Harbinde olduğu gibi pahalılık olmasa, vesika usulü çıkmasa!" Buyurdıkları gibi oldu. Harbe girmedik. Fakat pahalılık, vesika usulü milleti kavurdu.

Yine Necip Fâzıl Kısakürek anlatır: "Varlığın Tacına dair, Zonguldak'ta yazdığım yazı, Yâ Muhammed! Diye başlıyordu. Efendi hazretleri, "Onu çıkar oradan, Allah u Teâlâ'nın Resulüne, has ismiyle ve nidâ siygasıyla hitap olunmaz!" buyurdular. Niçin efendim? diye sordum. "Hayâ meselesi! Allah u Teâlâ bile, Kur'an-ı kerimde, sevgilisine, has ismiyle nidâ ederek hitap etmedi" buyurdu.

Son Yılları

Medreselerin kapatılması üzerine İstanbul merkez vâizi olarak hizmetine devam eder. Tekkelerin kapatılması üzerine ise, Kaşgarî Câmîi imam-hatipliği uhdesinde kalır. Bu

Bir Bilgin Ve Mutasavvuf Olarak: Seyyid Abdülhakim Arvasi

tarihten sonra tekke faaliyetinde bulunmaz. Zira kanunlara riayet hususunda çok titizdir kendisi. 1930'da yaş sınırına geldiği halde, heyet-i vükelâ (bakanlar Kurulu) kararıyla vazifesi uzatılır.

Menemen hâdisesi sebebiyle hiç alâkası olmadığı halde zamanın ileri gelen din adamları ile İzmir'e götürülür. Divan-ı Harb'e çıkarılır. Orada dikkate değer bir savunmada bulunur.

Ancak bu olay ile herhangi bir irtibatının olmadığı anlaşılınca, beratına karar verilir. Abdülhakim Arvâsî'nin mahkemede söylediği şu sözler hayli ilginçtir: “Ben şeyh değilim ve o yüce mertebeye lâayık olmaktan uzağım; yok eğer şeyhlik, devrimizde gördüklerimin hâli ise ona da tenezzül etmekten münezzehim.”

Bu sözleriyle o, bir taraftan kendisi açısından mütevazılığın en güzel örneğini sergilerken diğer taraftan da devrindeki hak yoldan sapan şeyhlerin içler acısı hâlini dile getirmiştir. Kendisinin onlarla aynı ölçüde değerlendirilmemesini istemiştir. Mahkemede berat etmesinin ardından İstanbul'a gelen Abdülhakim Arvâsî, sohbetlerine tekrar kaldığı yerden devam eder. Vaizlikten emekliye sevk edilir ise de bu vazifesini fahrî olarak sürdürür. 1934 senesinde soyadı kanunu çıkınca, Üçışık soyadını alır.

Câmi vaazlarının, birçok kimsede uyandırdığı etki sebebiyle özellikle ham yobaz kaba softa kitlesinin kıskançlığını çeker. Şikâyet üzerine Eylül 1943'te İzmir'de ikamete tâbi tutulur.

Bir müddet Meserret Oteli'nde ve sonra bir evde polis nezaretinde kalır. Yakınları, kendilerinin Bursa'ya nakli veya İstanbul'a iadesi için birkaç defa teşebbüse geçtilerse de her defasında ret cevabı alınır.

Nihayet Ankara'ya nakline müsaade çıkar. Bu karar üzerine Kasım 1943'te Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli civarında, kardeşinin oğlu Seyyid Faruk Işık'ın evine gelir. Bu sırada hasta olduklarından Faruk Işık Bey'in evinde on sekiz gün hasta yattıktan sonra H: 28 Zilka'de 1362 (M: 27 Kasım 1943) tarihinde vefat eder. Vefat anında hafif bir zelzele meydana gelir.

Önemli Söz ve Vecizeleri

Seyyid Abdülhakîm Efendi gerek vaaz ve öğütlerinde ve gerekse özel toplantılarında söylediği birtakım sözler vardır ki, kitaplarda, konulara birer başlık olacak türdendirler. İşte bazıları:

* Meşguliyet nimettir. Meşguliyet olmasa, şeytan vesvese verir.

*Tasavvuf, ehemmi mühimme (önemliyi, daha önemliye) tercih etmektir.

*Cüzzam en sâri hastalıktır. Bununla beraber bir cüzzamlı ile kırk sene aynı odada kalan, aynı eşyaları kullanan kimseye, bu hastalığın geçmeme ihtimali vardır. Ancak kapısı ve merdivenleri ayrı bile olsa, tesadüf edilmese dahi, bir fâsik ile aynı çatı altında yaşadığı zaman zulmet geçmeme ihtimali yoktur.

*Kibirli insan burnundan halka takılan kimse gibidir. İnsan kibirlendikçe melekler o halkayı yerin dibine batırırlar. Tevazu gösterdikçe de o halkayı göklere çekerler.

*İnsanlar arasında kendisini ayıplamak ya kibirdendir ya da methedilmeyi sevmektendir.

*İslâmiyet ilim üzerine kurulmuştur. İlim olmayınca, hakikî din adamı kalmayınca, İslâmiyet bozulur. Bulut olmayınca, yağmur beklemek, mucize istemek olur. Allah u Teâlâ bunu yapabilir. Fakat âdeti böyle değildir. İslâm âlimi yetişebilmesi için, İslâm ilimleri meydana çıkıp, yayılıp, böyle yüz sene geçmesi lâzımdır.

*Edep hududa, sınırlara riayet etmek onu taşmamaktır. En büyük edep ise ilahi hududu muhafazadır, gözetmektir.

*Allah u Teâlâ'ya inanan ve güvenen kimse neden mahrumdur. Allah'tan mahrum olan ise neye maliktir.

*Kur'an-ı Kerim şifadır. Fakat şifa, suyun geldiği boruya tabidir. Pis borudan şifa gelmez.

*Gerçek keramet, kerametın gizlenmesidir. Bunun dışında görünenler, velinin irade ve ihtiyarı ile değildir. İlâhi hikmet öyle gerektiriyor demektir.

*Allah u Teâlâ sırrını emin ine verir. Bilen söylemez, söyleyen bilmez.

*Ahmaklık, hatada ısrar etmektir.

*Hak'tan ve Hak yolundan başka her ne düşünülürse, hepsi ayrılık ve perişanlık yoludur.

*Din bilgileri, dünyada ve ahirette, huzuru ve saadeti kazandıran bilgilerdir.

Bütün üstünlükler, faydalı şeyler, İslamiyet'in içindedir.

*Hakk'ı sevmedikçe, Hak Teâlâ'yı hâkim bilip, ona kulluk etmedikçe, insanlar birbiri ile sevişemez.

*Her nimet; hep hakka imanın hâsıl ettiği kardeşliğin neticesi ve ihsanıdır. Her musibet ve felâket, kızgınlığın, zulüm ve haksızlığın cezasıdır.

*Beşeriyet ne kadar uğraşırsa uğraşsın, sevip sevilmedikçe; ıstırap ve felaketten kurtulamaz.

*Allah u Teâlâ dilediğini yapar. İster sebepli ister sebepsiz, dilediği gibi azap veya lütfeder. Güzel ve doğru onun dilediğidir.

*Allah u Teâlâ bize fazlı, ihsanı ile tecelli etsin; fazlı ile korusun! Adliyle tecelli ederse, yanarız.

*Riya olmasın diye cemaatten kaçanlar ayrı bir riya içindedirler.

*Büyüklerin sözü, sözlerin büyüğüdür.

*İlim cehli giderir, ahmaklığı değil.

*Cemiyetteki ruh hastalıklarının sebebi, iman eksikliğidir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık, *Yürüyenler ve Sürünenler*, Medrese Yayınları. İstanbul, 1979.

Arvâsî, Abdülhakim, *Hal Tercümesi*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2019.

Cerîde-i İlmiyye Mecmuası, sayı, 48, İstanbul, 1337.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Hayatı ve Hatıralarıyla Abdülhakim Arvasi*, İstanbul, 2017.

Kısakürek, Necip Fazıl, Bâbıâli, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, *Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1997.

_____, *Başbuğ Velîlerden 33 Altun Silsile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1998

_____, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, *Kafa Kâğıdı*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1995,

_____, *O ve Ben*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1997.

_____, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1997.

Kuku, Süleyman, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyâtı I- II*, Damra Yayınları, İstanbul, (tarihsiz),

- Nuran ÇETİN, <https://doi.org/10.7827/7455TurkishStudies>. 2014.

Tepeli, Yusuf. “Necip Fazıl Kısakürek’in ‘Kaldırımlar’ Şiiri Üzerine Dil Bilimsel Bir Çözümleme”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, p. 2923-2945.

Üçışık, Taha, “Seyyid Abdülhakim Arvâsî”, *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, Vefa Yayınları, İstanbul, 1993.

AHMET HAMDİ AKSEKİ VE İÇTİHADA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Salman³⁰¹

GİRİŞ

Hiz. Peygamber ümmetini eğitmek ve teşvik etmek amacıyla sağlığında ashabının içtihat etmesine izin vermiştir.³⁰² Hiz. Peygamberin vefatından sonra, İslam topraklarının genişlemesi, yeni örf ve adetlerin, kültür ve yaşayış biçimlerinin ortaya çıkması gibi sebeplerle fıkhi meseleler artmıştır. Sahabe, Hiz. Peygamberden öğrendiği şekliyle yeni meseleleri Kitap ve sünnetin yanı sıra içtihatlarıyla çözüme kavuşturmuşlardır.³⁰³ Hadis ve fikhın tedvin edildiği, fıkıh usulüne ilişkin ilke ve kuralların ortaya konulduğu ve gelişen hadiselerle birlikte içtihat faaliyetinin yoğun olarak kendini hissettirdiği hicrî ikinci asrın başlarından dördüncü asra kadar devam eden süreçte, içtihadı aktif olarak başvurulmuştur. Müçtehit imamların ortaya çıktığı, mezheplerin oluştuğu ve fikhın her yönüyle dinamik olduğu süreç ise deyim yerindeyse içtihadın altın çağıdır.³⁰⁴

Hicrî dördüncü asırdan itibaren mutlak içtihat yerini mezhep içi fikhî istidlale (tahrîc) bırakmıştır.³⁰⁵ Kurucu içtihat faaliyetleri giderek azalmış, belli bir mezhebe ve önceki içtihatlarla bağlı kalma düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bu yüzden söz konusu devre, “taklit dönemi” diye de isimlendirilmektedir.³⁰⁶

Bu dönemden itibaren mezhep yapılanması ve oluşan gelenek dışında bağımsız içtihadı itibar edilmemiştir. Bu durum, içtihat kapısının kapandığı şeklinde de yorumlanmıştır. Bu anlayışın giderek yerleşmesini yetkisiz kişilerin içtihat yapmasını engelleme düşüncesiyle izah edenler olduğu gibi, tedvin faaliyetiyle birlikte neredeyse her

³⁰¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: ysalman67@hotmail.com.

³⁰² Abdülkerîm Zeydan, *el-Medhal li dirâseti 'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Kuds, 1986), 116.

³⁰³ H. Mennâu'l-Kattân, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989), 189-190; Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Ankara: BİLAY, 2018), 317-318.

³⁰⁴ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 159; Joseph Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener (Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 83.

³⁰⁵ Tahrîc, naklî, şer'î delillerin yanı sıra mezhep hükmünü de kaynak kabul eden fikhî bilgi elde etme sürecini ifade eden bir kavramdır. Detaylı bilgi için bk. Tuncay Başoğlu, “Tahrîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/420.

³⁰⁶ Vehbe Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/1061, 1120; Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: BİLAY, 2013), 125.

meselenin hükmünü bulabilme imkanının oluştuğu, hüküm kaynakları ve yöntem bilgisinin yerleştiği, dolayısıyla mutlak içtihadı artık gerek kalmadığı şeklinde değerlendirenler de vardır.³⁰⁷ Bunların yanı sıra hukuk güvenliği ve fıkhi olumsuz etkenlere karşı koruma düşüncesinin de bu konuda etkili olduğunu söyleyebiliriz.³⁰⁸

Hicrî 7. asırdan itibaren kendini daha çok hissettiren, özellikle Müslümanların yaşadıkları za'fiyetleri aşma ve çağın getirdiği dinî problemlere çözüm üretme bağlamında gündemdeki yerini koruyan içtihat vurgusu, son iki asırdır belli kesimler tarafından da sıklıkla gündeme getirilmiştir. İbn Teymiyye, İzzeddîn b. Abdusselam ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi alimler bu söylemin aktif taraftarları olarak kabul edilmektedir.³⁰⁹

Mevcut problemlerin çözümü bağlamında bu denli içtihat vurgusunu aşırı bulan ve geleneksel anlayışla yeni yönelişlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini dile getiren ve meseleleri “kolektif içtihat” yoluyla çözüme kavuşturma eğiliminde olan anlayışlar da söz konusudur.³¹⁰

Bu tebliğde, hayatının önemli bir bölümünü Ankara’da geçiren, yaptığı devlet görevleri yanında ilmî faaliyetleri ve görüşleriyle de iz bırakan Akseki’nin, yaşadığı dönemde Müslümanların içinde bulunduğu dâhilî şartları ve İslam dünyasının yaşadığı zorlu süreçleri aşmada adeta bir çıkış yolu olarak gördüğü vasıtalarından biri olarak “ictihat” konusuna ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Bu kapsamda kısaca hayatına, ilmî kişiliğine, yetişme tarzına, onu etkileyen ve fikirlerine yön veren hocalarına, ilim ve sosyal çevresine de yer verilecektir.

Çalışmada, Akseki’nin çevirisini yaptığı *İslam’da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* adlı eserin sonuna ilave ettiği “ictihat ve taklid” konulu yazısı başta olmak üzere, diğer eserlerinde içtihadı ilişkin kaleme aldığı yazılar ve değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Ayrıca konuyla ilgili Akseki hakkında yazılan makale ve eserlerle yapılan bilimsel toplantılara başvurulmuştur.

Ahmet Hamdi Akseki ilmî kişiliği, görüşleri, devletin çeşitli kademelerinde yaptığı görevler, özellikle Diyanet İşleri Reisliği’nde yaptığı hizmetler ve yazdığı eserler bağlamında farklı yönleriyle araştırmalara konu olmuştur. Son dönemde İsmail Kara ve

³⁰⁷ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (Ankara: Emel Matbaacılık, ts.), 62.

³⁰⁸ Abdülazîm Şerefuddîn, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî ve ahkâmı'l-mülkiyye ve's-ş-şuf'a ve'l-akd* (Bingazi: y.y., 1989), 205.

³⁰⁹ Hayreddin Karaman, “Fıkıh Mezhepleri”, *İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle*, İbn Teymiyye vd. (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 28; H. Yunus Apaydın, “İctihat: Dinin Hayatla Buluşması”, *İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 99.

³¹⁰ Apaydın, “İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar”, 100.

Rabia K. Gündoğdu tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından neşredilen (2019) *Ahmet Hamdi Akseki* adlı emek mahsulü kitabın, bu konuda hazırlanan en kapsamlı eserlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Akseki'nin dönemin şartları içinde birçok alanda yazdığı eserler yanında özellikle fıkıh alanında yaptığı çalışmaların, onun fikhî görüşleri yanında dönemin din-siyaset ilişkileriyle sosyal ve kültürel yapısına ışık tutması açısından da değerli olduğu kanaatindeyiz.

1. Hayatı

Ahmet Hamdi Akseki, 1302 (1887) yılında Antalya'nın Akseki ilçesi Sülles (Güzelsu) nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Kur'an okumayı öğrenmiş, nahiyedeki Mecidiye Medresesi'nde ilk Arapça eğitimini Abdurrahman Efendi'den almıştır. 14 Yaşına geldiğinde, babası onu Ödemiş'teki Karamanlı Süleyman Efendi Medresesine götürmüş ve Gerçekli İsmâil Hasib Efendi ile Aksekili Hacı Mustafa Efendi'den Arapça, Farsça, akâid, hadis, tefsir ve fıkıh dersleri almıştır.³¹¹

İstanbul'da Fatih dersiamlarından Bayındırlı Mehmet Şükrü Efendi'den de ders alan Akseki, 1914 yılında icazet almıştır. Mehmed Akif'ten Arap edebiyatına ilişkin metinler okumuştur. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesinden icazet almıştır. Medresetü'l mütehasısîn'de felsefe, kelam ve hikmet-i ilâhiyye bölümüne devam etmiş ve derece ile mezun olmuştur. Ruûs imtihanını kazanarak 32 yaşında dersiâm olmuştur.³¹²

Balkan harbi öncesinde Sebîlürreşâd Mecmuası'nda Bulgaristan ve Romanya muhabirliği görevinde bulunan Akseki, Bulgaristan'da yaptığı irşad faaliyetleri sonrasında edindiği tecrübeleri "Bulgaristan Mektupları" adıyla Sebîlürreşâd'da neşretmiştir.³¹³ İstanbul'da Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'de din dersleri, din felsefesi ve ahlak dersleri hocalığı (1916), 1916-1918 yılları arasında İstanbul'da farklı camilerde kürsü şeyhliklerinde bulunmuştur. 1919-1921 tarihleri arasında müderrislik yapmıştır.³¹⁴

Milli mücadeleye destek vermek üzere Anadolu'ya geçen Akseki, kalemi ve konuşmalarıyla kurtuluş mücadelesine destek vermiştir. 1922-1923 yıllarında Ankara Lisesi ulûm-i dîniyye muallimliği görevinde bulunmuştur. Bu görevi sürdürmekte iken 1922 yılında Umûr-ı Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Tedrisat Umûm Müdürlüğü görevine tayin

³¹¹ A. Hamdi Akseki, *Garanik Efsanesi*, haz. Ertuğrul Özalp (İstanbul: Bîrun Kültür Sanat Yayıncılık, ts.), 5.

³¹² İsmail Kara-Rabia K. Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/228-229; Akseki, *Garanik Efsanesi*, 6.

³¹³ Veli Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 3-4.

³¹⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Akseki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/293-294; Akseki, *Garanik Efsanesi*, 6-7.

edilmiştir.³¹⁵ Bu görevi esnasında hazırladığı raporlar ile medreselerin müfredat programlarının ıslahına katkı sağlamış, Dâru'l-hilâfe medreselerinin sayılarının artmasında etkili olmuştur.³¹⁶

1924'te kurulan Diyanet İşleri Reisliği'nde Hey'et-i Müşâvere âzâlığına tayin edilmiştir. Diyanet İşleri Reisliğindeki bu görevi esnasında Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri ile *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adlı eserlerin yayıma hazırlanmasında büyük katkıları olmuştur.³¹⁷

1939 yılında Diyanet İşleri reis muavinliğine, 1947 yılında M. Şerafettin Yaltkaya'nın vefatıyla da Diyanet İşleri reisliğine atanmıştır. Bu görevi yürütmekte iken 9 Ocak 1951 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.³¹⁸

2. İlmî Kişiliği

Dönemindeki gelişmeleri yakından takip etmesiyle bilinen Akseki, kendini yenileyen, çok yönlü özelliğiyle bilinmektedir. Saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde yaşayan bir alim olarak, yaşadığı toplumun geçirdiği sosyal ve kültürel değişime tanıklık etmiş, Müslümanların o dönemlerde yaşadıkları meydan okumalara ilişkin güçlü tahlillerde bulunmuştur. Diyanet İşleri Reisliği'ndeki görevleri esnasında, Kurumda gerçekleştirdiği yapısal değişiklikler yanında, hazırladığı eserler, yayın faaliyetleri, fetva ve mütalaalarıyla da sonrası için kalıcı izler bırakmıştır.

Dönemin şartları ve o günkü toplumun ihtiyaçları doğrultusunda farklı hedef kitlelere yönelik hazırladığı eserlerle dinî hayatın şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. *İslam Dini: İtikat-İbadet-Ahlak, Askere Din Kitabı, Köylüye Din Dersleri, Yavrularımıza Din Dersleri, Öğretmen ve Öğrencilere Yardımcı Açıklamalı Din Dersleri* adlı eserler bu çalışmalarından sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Halka yönelik söz konusu eserler yanında, *Yeni Hutbelerim, Kuvvet ve Tayyare* gibi eserleriyle de Diyanet personelinin irşad ve tebliğ hizmetleri alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere yazdığı eserler de etkili olmuş ve beğeni toplamıştır.³¹⁹ Farklı toplum kesimleri ve geniş kitleler tarafından okunan bu eserleri yanında, güncel konulara ilişkin yazı eserleriyle de dikkat çekmektedir.³²⁰ *Aile,*

³¹⁵ Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, 8-9.

³¹⁶ Akseki, *Garanik Efsanesi*, 6.

³¹⁷ Kara- Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/228-229.

³¹⁸ Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, 19, 24.

³¹⁹ Kâmil Miras, "Yeni Hutbelerim Hakkında Duyduklarım", *Yeni Hutbelerim*, (İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1937), 351-356. Ayrıca bk. A. Hamdi Akseki, *Kuvvet ve Tayyare* (İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935), 3-23.

³²⁰ Hayreddin Karaman, "Birkaç Söz", *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), 11.

İslam ve Demokrasi, Radyoda Kur'an Okumak, Tesettür, İslâmiyet ve Teaddüd-i Zevcât, Kur'an'ın Latin Harfleriyle Yazılması, özellikle *Namaz ve Kur'an* adlı eseri Akseki'nin fikhî yönüne işaret etmesi bağlamında oldukça önemlidir. Akseki'nin otuz civarında basılmış, yirmi tanesi basılamamış elli kadar eseri bulunduğu kaydedilmektedir.³²¹

Akseki'nin tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve İslam mezhepleri gibi temel İslam bilimleri yanında, ahlak ve din eğitimi gibi alanlarda da eserler kaleme aldığı görülmektedir.

Zümre ve grup taassubuna, bid'at ve hurafelere karşı, *İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri (tercüme)* eseri ile, dininin modasının geçtiğini ileri sürerek hayatın dışına itmeye çalışan ve dinin yerine bilim ve felsefeyi ikâme çabasında olan anlayışlara karşı *İslam Dini, İslam* gibi eserleriyle din ve maneviyatın değerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda insanlığın hiçbir zaman dinden müstağni olamayacağını, dinsizliğin ahlak, hukuk, toplum ve aile düşüncesine zarar vereceğini dile getirmiş, dinin birleştirici rolünü, vicdan ve toplumu manen besleyen güçlü bir müessese olduğunu vurgulamıştır.³²²

Vakarı, titizlik ve çalışkanlığıyla bilinen Akseki, geniş kültürü ve fıkıh bilgisi yanında mütefekkir kişiliği ile öne çıkmaktadır. Dönemin meşhur yazarlarından M. Raif Ogan, Akseki'nin vefatı sonrasında kaleme aldığı bir yazıda, onun Doğu'nun ilim ve felsefesi kadar, Batı'nın çalışma metotlarını ve kültürünü mükemmel hazmetmiş bir mütefekkir olduğunu dile getirmektedir. Ogan'a göre Akseki'nin tek zayıf yönü, kitaba ve okumaya olan düşkünlüğüdür. Ogan'a göre, Akseki'nin "tefsir, hadis, usul, fıkıh, hilâf ilmi ve İslam tarihinde bıraktığı boşluğu doldurmak bir hayli zordur."³²³

Akseki'nin içinde bulunduğu toplumun ve çağın şartları, düşünce yapısının ve ilmî kişiliğinin teşekkülünde oldukça etkili olmuştur.

3. Akseki'nin Düşünce Dünyası ve Etkilendiği Çevreler

Ehl-i sünnet geleneği içinde yetişen ve ehl-i sünnete bağlılığını ifade eden Akseki, itikadî konularda İmam Mâturîdî'ye amelî konularda ise Hanefî mezhebine ve onların içtihatlarına bağlılığını dile getirmektedir.³²⁴

Tanzimat ve Meşrûtiyet sonrasında hemen hemen bütün Osmanlı aydınlarında görülen değerlerden taviz vermeden çağdaş medeniyeti yakalama düşüncesi, Akseki'nin yazılarında da kendini hissettirmektedir.³²⁵

³²¹ Eserleri hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bk. Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, 68-126.

³²² A. Hamdi Akseki, *İslâm Fitri Tabii ve Umumî Bir Dindir* (İstanbul: Sebil Yayınevi, 2004), 153-154.

³²³ Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, 165.

³²⁴ A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini: İtikad, İbâdet ve Ahlâk*, 29. Basım, (Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1980), 49-50.

³²⁵ Türkan Keşkek, *Ahmet Hamdi Akseki ve Fikhî Görüşleri (Yüksek Lisans Tezi)*, (İstanbul: y.y., 2003), 36.

Dini, hayatın dışına çıkarmak isteyen, “ilim ve felsefe dinin etkisini sona erdirmiştir” düşüncesine kapılan bu akıma karşı, din ve maneviyatın değerini, İslam’ın insan tabiatına ve yaratılışına uygunluğunu, akıl ve ilimle çelişmediğini ortaya koymuştur.³²⁶ *İslam Dini, Dini Dersler, Ahlak* gibi eserleriyle de bu düşüncesini desteklemiştir.³²⁷

Akseki’ye göre Allah, insanların doğru yoldan sapmadan dünya ve ahiret mutluluğuna erişmesi için tabî vicdan, fitrî ilham, duyular, akıl ve din olmak üzere dört kuvvet vermiştir. İnsanlar ancak bunların yol göstermesi sayesinde mutluluğu ulaşırlar. İnsan sosyal bir varlık olduğundan, bunlardan ilk üçü yeterli değildir. Duyular, çoğu zaman yanılabılır, akıl hata edebilir. Bu yüzden Allah insanlığa dini göndermiştir. İnsanlar arasındaki ihtilafları çözmek üzere de peygamberler ve kitaplara göndermiştir.³²⁸

Dinin hikmetlerinden bahseden Akseki, özellikle namaz, oruç, zekât, fitır sadakası ve hac gibi temel ibadetlerin hikmet-i teşriyyesi üzerinde de durmuş, genel anlamda her dinî hükmün bir teşrî hikmeti olduğunu dile getirmiştir.³²⁹

Akseki, müspet ilimlere, akılcı anlayışa ve felsefî düşünceye ilgi duymuştur. Bazı filozofları bu yönüyle incelemiş ve İslamî açıdan tenkit etmiştir. Ruhun cisim veya cismani olduğunu, mücerret bir cevher ve cism-i latif olduğunu düşünenlerin ortaya koydukları delillerin yetersiz olduğunu ileri sürmüştür.³³⁰ Batı’nın İslam dünyasının zayıflaması ve parçalanması için giriştiği plan ve gayretlere dikkat çeken Akseki, Batıcılık ve milliyetçilik hareketlerine karşı çıkmış, Müslüman toplumların kurtuluşu için İslam birliği fikrini savunmuştur.³³¹

Akseki’nin dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken önemli bir özelliği, onun “geçiş dönemi insanı” olarak oynadığı roldür.³³² Onun yaşadığı dönemde üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir:

1. Çözülen, eriyen ve kimliğini kaybederek başka bir kalıba dökülerek değişenler.

³²⁶ Akseki, *İslâm Fitrî Tabî ve Umumî Bir Dindir*, 405-413.

³²⁷ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/58-62; Karaman, “Birkaç Söz”, 11.

³²⁸ Yusuf Gökalg, “Mezheplerin Anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki’nin Metodu: İslam’da Birlik ve Ehl-i Sünnet”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 224.

³²⁹ Abdullah Kahraman, *Ahmet Hamdi Akseki’nin Eserlerinde Hikmet-i Teşrî’*, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 280, 296.

³³⁰ Naim Şahin, “Ahmet Hamdi Akseki’nin Bazı Filozofların Görüşlerine Getirdiği Eleştiriler ve Değerlendirmesi”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 79-90.

³³¹ Süleyman Hayri Bolay, “Akseki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/294.

³³² Raşit Küçük, “Bir Âlim ve Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ahmet Hamdi Akseki”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 25.

2. Katı tutumunu devam ettiren, tamamen yahut düşünce olarak bulunduğu toplumdan uzaklaşanlar.

3. Yeni gelişmeler ve akımlar karşısında değerlerini koruyan, bu amaçla yeni metotlar deneyen, zarurî ve meşrû değişimi benimseyenler.

Akseki, bu tasnif içinde son grupta değerlendirilmektedir. O, geleneğe bağlı kalmak kaydıyla Batı'nın ilim ve tekniğini almayı savunmuştur. Kendi örf ve adetlerimizden kopmadan çağdaş medeniyeti yakalama arzusu, onun yazılarında açık bir şekilde gözükmemektedir.³³³ Akseki, toplumdan uzaklaşmayan, fikrî ve sosyal akımlara gözünü, kulağını kapatmayan, bu problemlerin çözümü amacıyla ülkemizdeki ve İslam ülkelerindeki alimlerle istişareye, problemleri birlikte çözmeye ve yeni metotlar ile kalıcı değerleri korumaya yönelik kuşatıcı tavrıyla ön plana çıkmaktadır.³³⁴

Akseki'nin eserlerinde ve fikriyatında en çok iz bırakan kişilerin başında Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh, Ferid Vecdi ve İzmirli İsmail Hakkı gelmektedir. *Dinî Dersler* adlı eserinde söz konusu şahsiyetlerden övgüyle söz etmekte ve eserin hazırlanmasında kendilerinden istifade ettiğini dile getirmektedir.³³⁵

4. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Gayretleri ve Ahmet Hamdi Akseki

Osmanlının yıkılışına ve yeni devletin kuruluş dönemlerine şahitlik eden Akseki, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çabalarına, 1932 yılında Türkçe ezan uygulamasına, 1935-1947 yılları arasında da din eğitiminin kaldırıldığı dönemlere tanık olmuştur. İçinde yaşadığı dönemin zor şartlarına rağmen, halka din hizmeti verilmesi konusundaki gayretli tutumu dikkat çekmiştir. Namazın, Kur'an'ın Türkçe tercümesiyle kılınması hadisesi onun bu konudaki duruşunu gösteren örneklerden biridir.

1926 yılı Ramazan ayının ilk Cuma günü İstanbul Göztepe Tütüncü Mehmed Efendi Camii imam hatibi, dersiamdan Cemaleddin Efendi (Seven), 5 Ramazan 1344/19 Mart 1926 tarihinde Cuma hutbesini Türkçe okuduktan sonra, Türkçe tekbir alıp Fatiha ve ilave sureleri Türkçe okuyarak namaz kıldırmıştır.³³⁶ Cemaleddin Efendi, şikâyet üzerine Müşavere

³³³ Akseki'nin ifadesiyle, "*Vâizlere Va'z Numuneleri*" adıyla kaleme aldığı *Kuvvet ve Tayyare* başlıklı eserinde, "Bütün dünya milletleri gibi bizim de bugün tayyareye çok ehemmiyet vermemiz, onlar ne çeşit tayyare yaparsa, onları bizim de yapmamız üzerimize vâcibdir." sözleri, o günün şartlarını yansıtan bir alimin dile getirdiği görüş olarak dikkat çekicidir. Bk. A. Hamdi Akseki, *Kuvvet ve Tayyare* (İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935),14.

³³⁴ Hayreddin Karaman, "Birkaç Söz", 10.

³³⁵ Karaman, "Birkaç Söz",11.

³³⁶ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/212.

Heyeti'nin hazırladığı bir raporla Diyanet İşleri Reisliği tarafından görevinden alınmış ve gerekçe olarak şöyle söylenmiştir:

“Namazda kıraat-i Kur'an bi'l-icmâ farz ve Kur'an'ın hangi bir lügat ile tercümesine Kur'an itlâkı kezâlık bi'l-icmâ gayr-ı câiz ve namazda kıraat-i Kur'an mahallinde tercüme kıraatinin adem-i cevâzı da bi'l-umum mezâhib fukahâsının icmâ ile sâbit olduğundan, hilâfına mücâseret, namazı vaz'ı şer'isinden tağyir ve emr-i dini istihfaf ve mel'abe şekline vaz'ını mutazammın olduğu gibi beyne'l-müslimîn iftirak ve memlekette fitne hudûsuna bâis olacağından, fiil-i mezbûra mücâsereti sâbit olan merhum Cemal Efendi'nin uhdesindeki vezâif-i ilmiyye ve diniyyenin ref'i emr-i zarûrî halini almış olmakla ol veçhile tebligat icrası.

İmza: Diyanet İşleri Reisi Rifat” ³³⁷

Dönemin şartları içinde gün geçtikçe kendini daha yoğun şekilde hissettirecek olan ibadetin Türkçeleştirilmesi konusundaki tartışmalara en net cevap, Akseki tarafından verilmiştir. Nitekim Akseki, Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi'nin talebi ile Türkçe ibadet konusunda *Namaz ve Kur'an* adıyla bir rapor hazırlamış, ³³⁸ kendisine takdim edilen raporu inceleyen Rifat Efendi; “Hamdi Efendi'ye bir iş havale ettik, karşımıza demir leblebi ile çıktı, artık bunu kimse aşamaz” sözleriyle duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. ³³⁹ 1949 yılında Türkçe namaz tartışmalarının tekrar gündeme gelmesi üzerine Sebîlürreşad Mecmuası'nda kısmen sadeleştirilerek tefrika edilen bu eser, *Namaz ve Kur'an* adıyla 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından da yayımlanmıştır.

Akseki'nin hazırladığı rapor yeterli görülmüş olmalı ki bu tartışmaların yapıldığı günlerde Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi, gazetelere verdiği beyanat ile Kur'an'ın Türkçe tercümesi ile namaz kılmanın mümkün olmadığını kamuoyuna duyurmuştur. ³⁴⁰ Söz konusu rapor, onun ilmî yetkinliği yanında, belli kesimlerin dinde reform isteklerine karşı metanetli duruşunun da somut bir örneği olarak dikkat çekici görülmektedir. ³⁴¹

³³⁷ Bk. 9 Ramazan 1344/23 Mart 1926 tarihli Müşavere Heyeti Kararı, Karar no: 743.

³³⁸ Kapsamlı olan bu raporun sonuç kısmında, “Kur'an-ı Kerim'i ister Arapçaya ister herhangi bir dile tercüme edip de o tercümeyi Kur'an diye yazmak ve gerek namazda ve gerek namazın dışında okumak haramdır. Herhangi bir dile yapılan tercümelerin anlayışa göre bir tefsirden başka bir mahiyeti olmadığından, bunlarla namaz kılmak caiz değildir. Bu; Kitap, sünnet, icmâ ile sabit ve aklın şahitliği ile desteklenmiştir. Bunda alimlerin ittifakı vardır.” ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. A. Hamdi Akseki, *Namaz ve Kur'an*, haz. Halil Altuntaş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 90.

³³⁹ Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, 122; Kara-Aydoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/214.

³⁴⁰ Düccane Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 76.

³⁴¹ Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/215.

5. Akseki'nin İctihat Düşüncesinin Tarihi Arka Planı

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte siyasî, sosyal, kültürel alanlarda yeni bir anlayış benimsenmiş ve buna uygun düzenlemeler kendini göstermiştir. Batı'ya yönelişi ifade eden bu tutum, birçok ilim insanını ülkeyi güçlendirmek ve önceki gücüne yeniden ulaştırmak için farklı yönelişlere sevk etmiştir. Bir kısım aydınlar, mevcut durumdan çıkışı öz değerlere dönüşte görürken, bazıları da Batı değerlerini mevcut değerlerle kaynaştırmayı bir çözüm olarak görmüştür.³⁴² Meşrutiyet döneminde arayışlar devam etmiş, Batı'nın birçok alanda gelişme kaydettiği bu süreçte, devletin nasıl kurtulacağı konusunda başlıca dört eğilim ortaya çıkmıştır: Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık. İslamcılık fikrini savunan Said Halim Paşa, Filibeli Ahmet Hilmi ve Cevdet Paşa gibi kimseler, çözümün Müslümanları bir arada tutmakta, birlik ve beraberlikte olduğunu savunmuşlardır. Cemalettin Efgânî, Muhammed Abduh, Hüseyin el-Cisr ve Musa Carullah Bigiyef gibi dönemin aydınları da bu kanaati taşımaktadırlar. İslam'ı hayatın her alanına taşımak, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği tesis etmek ve Müslümanları Batı karşısındaki geri kalmışlıktan kurtarmak amacını taşıyan bu düşünce, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından gündeme getirilmiştir. İlk defa Yeni Osmanlılar tarafından dile getirilen bu düşünceyi benimseyen aydınların ilmî ve fikrî faaliyetleri; hukuktan sanat ve edebiyata kadar geniş yelpazede farklı bir çizginin oluşmasına zemin hazırlamıştır.³⁴³

Müslümanları yaşadıkları çöküntüden kurtaracak çareyi İslam'ın inanç, düşünce, ahlak, siyaset, idare ve hukuk alanlarına yeniden dönmekte gören bu düşünce sahipleri arasında Ahmet Naim gibi gelenekçi çizgide görülenler olduğu gibi, İsmail Hakkı İzmirli, Şemsettin Günaltay, Ferid Vecdi, Musa Carullah, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, İsmail Fennî Ertuğrul ve Mehmet Ali Aynî gibi medrese ile mektebi birleştirme ve çağın gerekleriyle dinin yaklaşımı arasında bir uyum ve ahenk kurma amacında olan ve çağdaş yaklaşım taraftarları diye bilinenler de vardır. Yine iki akım arasında orta bir yol tutan Şeyhülislam Musa Kazım gibi kişiler bulunduğu gibi, çağın getirdiği gelişmeler karşısında ictihat fikrine sıcak bakmayan Mustafa Sabri Efendi gibi alimler de bulunmaktadır.³⁴⁴

³⁴² İlyas Çelebi, "Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Geçişte Üç İsim", *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 3/307-308.

³⁴³ Mümtaz'er Türköne, "İslamcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/60.

³⁴⁴ Çelebi, "Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Geçişte Üç İsim", 3/325-326.

Müslümanları içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak gibi ortak bir düşünceye sahip olsalar da bunların da kendi aralarında bazı düşünce farklılıkları söz konusudur. Ancak çözüm için İslam hukukunun ve kurumlarının ihtiyaca cevap vereceği konusunda aynı düşünceyi paylaşmışlar, bu sebeple de Batı'dan bazı kanunların alınmasına karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte, İslam toplumu için uygun bir hukuk ve hayat düzeni konusunda aralarında farklılıklar vardır. İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Seyyid Bey ve Ahmet Hamdi Akseki gibi kişiler, yeni içtihatlarla İslam hukukunun zenginleştirilmesini ve diğer mezhep hükümlerinden de istifade edilmesini bir çözüm olarak öne sürmüşlerdir.³⁴⁵

Müslümanların yaşadığı sorunların temelinde dinden uzaklaşmanın ve hurafelerin dinin yerini almasının etkili olduğunu söyleyen Akseki, çözümün bid'at ve hurafelerden uzaklaşarak dinin aslı kaynaklarına dönmekte ve içtihat mekanizmasının çalıştırılmasında yattığını dile getirmiştir. Ona göre Müslümanların içine düştüğü dinî, sosyal ve siyasi zayıflık ve buhranın sebebi, ilimden uzaklaşmak ve geçmişi körü körüne taklit etmektir. Bu noktada Akseki, taassup ve taklide karşıdır. İctihadın işlevsel hale getirilmesini savunur.³⁴⁶ Mezhep imamlarının hepsinin prensip olarak dile getirdikleri “*Bizi taklit etmeyin, delilimizi alın. Neye dayanarak söylediklerimizi bilmeyenler için sözümüzle amel etmek caiz değildir.*” sözlerini nakleder. Sonra gelen bazı kişilerin içtihat kapısının kapandığını, kendi mezhep görüşlerinin isabetli, muhaliflerinin ise tamamen hatalı olduğunu büyük bir gayretle dile getirme hatasına düşmelerini eleştirir. “Mezhep imamlarının hepsi Rasulullah’tan almışlardır” diyerek bu hususta taassuba düşüklerini ifade eder.³⁴⁷

Akseki, Müslümanların kurtuluşu için ıslah vurgusu da yapar. Bunu da gerçek alimlerin yapması gerektiğini ifade eder. Kendilerini müçtehit, müceddit gören, yetkisiz, ehliyetsiz ve dine zarar verecek kişilere fırsat verilmemesini, bunun dünyevi ve uhrevi sorumluluk getireceğini söyler.³⁴⁸

³⁴⁵ M. Akif Aydın, “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/69; Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/58.

³⁴⁶ Yusuf Gökalp, “Mezheplerin Anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki’nin Metodu: İslam’da Birlik ve Ehl-i Sünnet”, 213.

³⁴⁷ A. Hamdi Akseki, “*Mütercim’in Önsözü*”, *İslam’da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), 20.

³⁴⁸ Akseki, “*Mütercim’in Önsözü*”, 23.

6. İctihada Bakışı

6.1. İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri Eseri

Söz konusu eser, Reşit Rıza'nın "*Muhâveretü'l-Muslih ve'l-Mukallid*" adlı kitabının Akseki tarafından "*Mezâhibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i*" adıyla tercümesinden oluşmaktadır. Kitap, 1332/1914 yılında İstanbul'da basılmıştır. Akseki, talebelik yıllarında yaptığı bu tercümenin sonuna, içtihat ve taklit konularını içeren bir bölüm ilave etmiştir.

Eserde İslam birliği, bid'at ve hurafeler, mezhep taassubu, içtihat ve taklit gibi konular karşılıklı konuşma ve tartışma üslubu içinde ele alınmaktadır. Konuşmalarda gerçek Müslümanlığı temsil eden, çağın ihtiyaçlarını kavramış ve geniş kültür sahibi İslam alimi "muslih" adıyla; okumuş olmasına rağmen avam gibi düşünmek ve davranmaktan kurtulamayan kişiler de "mukallid" adıyla verilmektedir. Eser, bir ıslahatçı (muslih) ile taklitçi (mukallid) arasında geçen on üç konuşma ile içtihat hakkında Paris'ten sorulan dokuz sorunun cevabını içine almaktadır.

Akseki, bu kitabı tercüme etme sebebini açıklama bağlamında (özet olarak); Allah'ın insanları hakkı açıklamak, doğru yolu göstermek ve ebedî mutluluğa erdirmek için en muazzam rehber olarak dini gönderdiğini, gittikçe gelişen ve olgunlaşan toplumun, ilerledikçe ihtiyaçları ortaya çıktığını, ihtilafların arttığını, bu ihtiyaçları karşılamak ve ihtilafları çözmek için Allah'ın peygamberler gönderdiğini ve o günkü insanların ihtiyaçları ve kabiliyetleri ölçüsünde Kitap indirdiğini ifade etmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamberin de umumî ve fitrî bir dinle insanlığa gönderildiğini dile getirmektedir. Asr-ı Saâdet döneminde inanç ve amel konularında ihtilaf yaşanmadığını, hicrî birinci ve ikinci asırlarda halkın belirli bir mezhebi taklit etmediğini, hüküm çıkarmaya yahut önce verilmiş fetvaların delilini tahkik etmeye ve güçlü olanı diğerlerinden ayırabilmeye gücü yeten alimlerin öylece amel ettiklerini ve halka da anladıkları şekliyle fetva verdiklerini belirtmektedir. Halkın ise yeni ortaya çıkan meselelerde belli bir kişiye bağlı olmaksızın sordukları müftünün fetvasına göre amel ettiklerini dile getirmektedir. Ancak bu anlayışın sonraları devam etmediğini, mezheplerle ilgili maksadın zamanla unutulduğunu, bu durumun gerçekte rahmet olan mezheplere zarar verdiğini dile getirmektedir. Bu anlayışa sahip kişilerin kendi mezheplerinin doğru, muhaliflerinin ise tamamen hatalı olduğuna ikna etmek için her şeyi yaptıklarını ve taassup içinde bulunduklarını dile getirmektedir.³⁴⁹

Bu yaklaşımdan vazgeçilmesi gerektiğini söyleyen Akseki, çözümün birlikte olduğunu, asırlardır yerleşmiş olan hurafelerden dinin arındırılması gerektiğini ve dinin

³⁴⁹ Akseki, "Mütercimin Önsözü", 19.

özündeki berraklık ve saflığa dönülerek İslami düşünceyi sağlıklı bir istikamete yönlendirmenin gerekli olacağını belirtmektedir.³⁵⁰

Akseki'nin bu amaçla iki çare ortaya koyduğu görülmektedir. Birincisi, inanç itibarıyla birbirine muhalif olan fırka ve mezheplerin birbirleriyle anlaşması gerektiği. İkincisi, fıkıh mezheplerini birleştirerek İslam fıkıhı çerçevesinde hareket etmek. Ona göre “zamanımız bir mezhebe bağlı kalarak diğerlerini nazar-ı itibara almayacak bir zaman değildir.”³⁵¹ Mademki mezhep imamları hakkında hepsi de Hz. Peygamberden almış diyoruz, öyleyse ümmetin iyilik ve menfaati nerede ise onu almamız lazımdır. Fetva makamından çıkan fetvalar, hiç olmazsa dört mezhebin görüşleri çerçevesinde ortaya çıkmalı, belli bir mezhebe bağlı kalınmamalıdır.³⁵²

İhtiyaç, maslahat ve menfaati gözetmek gerektiğini söyleyen Akseki, günümüzde hiç olmazsa dört mezhep imamının ve fakihlerinin kitap ve görüşlerinden uygun olanlar alınmalı, tartışmalardan uzak, herkesin rahatlıkla anlayabileceği şekilde bir kitap telif edilmelidir. Böylece Müslümanların maslahatın uygun davranılmış olacağını, İslam düşüncesinin belli bir çizgide toplanacağını, bu sayede mezhepler arasındaki uzaklaşmanın da ortadan kalkacağını dile getirmektedir. Bu yaklaşımın İslam dininin kıyamete kadar her konuda ortaya çıkan meselelere çözüm sunduğunun herkes tarafından bilinmesine de vesile olacağını dile getirmektedir.³⁵³

Değerlendirme

Akseki'nin ihtiyaç halinde diğer mezhep hükümlerinden istifade edilmesi yönündeki düşüncesi, günümüzde de fıkıh problemlerinin çözümünde başvurulacak bir yoldur. Bilindiği gibi, İslam hukuku alanında ilk kanunlaştırma çalışması olan Mecelle ile hukuk tarihinde ilk kez şer'î hukuka dayalı ve devlet iradesiyle yürürlüğe konulan, mahkemelerce de tatbik edilen bir kanun hazırlanmıştır.³⁵⁴ Şahıs, eşya ve borçlar olmak üzere Medeni hukukun bir bölümü ile yargılama hukuku alanına ilişkin düzenleme yapan bu çalışma, Hanefi fıkıhını esas almış ve İsviçre Medenî Kanununun kabul edildiği 4 Ekim 1926 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Mecelle, alanında önemli bir boşluğu doldurmuş ve sonraki süreçte yapılan kanunlaştırma çalışmalarına da ilham kaynağı olmuştur.

³⁵⁰Kara-Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*, 1/58.

³⁵¹ Akseki, “*Mütercim'in Önsözü*”, 21.

³⁵² Akseki, “*Mütercim'in Önsözü*”, 21.

³⁵³ Akseki, “*Mütercim'in Önsözü*”, 22.

³⁵⁴ Yaman-Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 128-129.

Hanefî mezhebi dışındaki görüşlere de yer vermesi açısından ön plana çıkan 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi ise Osmanlıdaki kısa uygulanma sürecine rağmen uzun soluklu etkileriyle İslam hukuk tarihi içindeki yerini almıştır.³⁵⁵ Bu uygulama, İslam ülkelerinde yapılan kanunlaştırma çalışmalarına da ilham kaynağı olmuştur.

Kanunlaştırma ile fikhî faaliyetlerin belli bir mezhebin görüşleriyle sınırlı olamayacağı, ihtiyaç halinde diğer mezhep görüşlerinden de istifade edilebileceği, hatta dört mezhebin dışındaki müctehitlerin görüşlerine de başvurulabileceği düşüncesi benimsenmeye başlanmıştır. Nitekim 19. yüzyılda kanunlaştırma faaliyetlerinde tek bir mezhep esas alınmış iken, 20. yüzyıldaki kanunlaştırma çalışmalarında diğer mezheplerin hükümlerinden de istifade edilmiştir. Hızla değişen ve karmaşık hale gelen sosyal, iktisadi şartlar, klasik fıkıh kaynaklarının hemen hiç değinmediği konular ve tek bir mezhebe bağlı kalınarak mevcut problemlerin üstesinden gelmede karşılaşılan zorlukların, bu eğilimi güçlendirdiği söylenebilir. Bu durum, taklit dönemiyle birlikte yerleşen belli bir mezhebe bağlılık anlayışından, kısmen de olsa diğer mezhep görüşlerinden de istifade etmeye yönelik bir eğilime kapı araladığı şeklinde de yorumlanmıştır. Nitekim kimi yazarlar, Mecelle'nin hazırlanışında İbn Şübrüme³⁵⁶ gibi bazı fakihlere yapılan atıfları, dört mezhebin görüşleri dışına çıkılan ilk uygulama örneği olarak kayda geçmişlerdir. Bu durum, aynı zamanda fıkıh alanında yeni bir canlılık olarak da değerlendirilmiştir.³⁵⁷

Öte yandan devlet başkanının içtihadı açık konularda farklı görüşlerden biriyle amel edilmesini isteyebileceği de kabul edilmektedir.³⁵⁸ Mecelle'nin mazbatasında: “Mesâil-i müctehedün fihâ'da İmâmu'l-Müslimîn Hazretleri herhangi kavil ile amel olunmak üzere emrederse, mücebince amel olunmak vâcib olunduğundan...” ifadesi yer almıştır.³⁵⁹ Yine

³⁵⁵ M. Akif Aydın, “Hukûk-ı Aile Kararnamesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/314-318.

³⁵⁶ İbn Şübrüme, içtihatlarında sosyal gerçekliğe önem vermesiyle bilinen fakihlerdendir. Alışverişlerde taraflara şart ileri sürme yetkisi tanınması ve sözleşme serbestliğini kabul etmesi yönündeki görüşleri, günün ihtiyaçlarına uygun düştüğü için Mecelle heyetinin gündemine gelmiştir. Büluğa ermeyen çocukların evlendirilmelerinin caiz olmayacağına ilişkin görüşü 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde esas alınmıştır (md.7). Detaylı bilgi için bk. Şükrü Özen, “İbn Şübrüme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/379-381.

³⁵⁷ Kâşif Hamdi Okur, “İslam Hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Gelişimi”, *İslam Hukukuna Giriş*. ed. Hacı Yunus Apaydın (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019), 37.

³⁵⁸ Bu tercih, içtihadî konularda ihtilafı ortadan kaldırmaya yönelik bir tedbir olarak anlaşılmalıdır. Yoksa diğer içtihatları mahkûm etmek olarak düşünülmemelidir. Osmanlı devletinde, kadıların yargı birliği ve hukuk güvenliği gibi sebeplerle belli bir mezhebe göre hüküm vermesinin ve belli kitapların dışına çıkılmamasının zorunlu tutulması da aynı amaca yöneliktir. Bk. H. Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları* (Ankara: Ay Yayınları, 2008), 93.

³⁵⁹ Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, (İstanbul: Şirketi Mertebiye Matbaası, 1317), 1/8.

Mecelle'nin 1801. Maddesinde, “Kezâlik bir müçtehidin bir hususta re'yi nâsa erfak ve maslahat-i asra evfak olduğuna binaen, onun re'yi ile amel olunmak üzere emr-i sultânî sâdır olsa, ol hususta hâkim, ol müçtehidin re'yine münâfî diğer bir müçtehidin re'yi ile amel edemez; ederse hüküm nâfiz olmaz...” denilmiştir.³⁶⁰

Bununla birlikte Akseki'nin, dört mezhep imamının ve fakihlerinin kitap ve görüşlerinden uygun olanların alınması ve herkesin rahatlıkla anlayabileceği şekilde bir kitap telif edilmesi ve İslam düşüncesinin belli bir çizgide toplanması yönündeki düşünceleri tartışmaya açıktır.

Günümüzde de başvurulduğu üzere, zaruret ve ihtiyaç halinde farklı görüşlerden istifade edilmesi imkânı her zaman vardır. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde hizmet veren Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı’nın hac ibadeti ve kadınların özel özel hallerinde Kur’an öğretimi gibi konularda Hanefi mezhebi dışındaki görüşlerden de istifade ettikleri bilinmektedir. Bu itibarla mezhep görüşlerini birleştirmek yerine, ihtiyaç halinde diğer görüşlerden yararlanmak daha doğru bir yaklaşım olarak ifade edilebilir.

Şunu da ifade edelim ki, Akseki’nin bu düşüncesini henüz öğrencilik yıllarında iken dile getirdiği,³⁶¹ hayatı boyunca bu fikri savunmadığı, hatta sonraki dönemde bu düşüncesinden vazgeçtiği ve eleştirdiği de ifade edilmektedir.³⁶²

6.2. Şer’î Hükümlerin Delilleri

Akseki’ye göre şer’î hükümlerin kaynağı Kitap ve sünnettir. Kıyas ve icmâ da kaynak olmakla birlikte, bu ikisi Kitap ve sünnete dayanır. Hükümlerin tamamı, bu iki kaynaktan çıkmıştır. Esas itibarıyla Hz. Peygamberin sünneti de Kur’an’ın dışında değildir. Bu itibarla Kur’an, şer’î hükümlerin esasıdır, aslû’l-usûldür.³⁶³ Kitap, Hz. Peygambere Allah tarafından vahiy yoluyla inzal olunan ve bize kadar tevâtüren gelen nazm-ı celîl’dir, Allah sözüdür, Allah’tan nasıl geldiyse öylece muhafaza olunmuştur.

Akseki, sünneti Hz. Peygamberin yaptığı işlerin, peygamberlik görevinin fiilî ve amelî tevatür ile rivayet ve nakledilmiş olan keyfiyeti olarak tanımlar. Hz. Peygamberin yaptığı bir işi ashabin Hz. Peygamberden, tâbiünün ashaptan ve sonra gelenlerin de öncekilerden gördükleri gibi amel etmeleri, Hz. Peygamberin o işi öylece yaptığına dair fiilî ve amelî bir tevatür teşkil eder. Böyle bir işin lafzen mütevatir olma şartı aranmaz.³⁶⁴

³⁶⁰ Ali Haydar, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 14/ 77

³⁶¹ Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, 68.

³⁶² Türkan Keşkek, *Ahmet Hamdi Akseki ve Fıkhi Görüşleri* (İstanbul: y.y., 2003), 16.

³⁶³ A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini: İtikad, İbâdet ve Ahlâk*, 29. Basım, (Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1980), 25.

³⁶⁴ A. Hamdi Akseki, “Hadis ve Sünnet Hakkında”, *Sebilü’r-Reşâd*, 4 (79), 57.

H. Peygamberin, “size iki şey bıraktım, onlara sınırsız sarıldığınız sürece asla yolunuzu şaşmazsınız: Allah’ın Kitabı ve Peygamberin sünneti”³⁶⁵ mealindeki hadisinde yer alan “sünnet” ifadesinden maksat, H. Peygamberin amelî tevatürle bize ulaşan ve herkes tarafından belli olan işleridir.

Hadis ve sünnetin de vahiy olduğunu dile getiren Akseki, ulemanın genel kabulü üzere Kur’an’ın vahy-i metlûv, sünnetin ise vahy-i gayrı metlûv olduğunu ifade eder. Sünnette lafzın değil, mananın vahiyden ibaret olduğunu, Cebrail’in, mesajı istediği lafızla ifade edebileceği gibi, H. Peygamberin de Cebrail’den aldığını dilediği lafızlarla ifade edebileceğini dile getirir. Bu yüzden hadisin mana ile rivayetinin caiz olduğunu belirtir. Kur’an’ın ise lafzen ve manen Allah’tan olması sebebiyle sıralamada sünnetten önce geldiğini, ancak Kur’an’ın anlaşılabilmesi için sünnete ihtiyaç olduğunu ifade eder. Hadis ve sünnet olmadıkça Kur’an’ı anlamamanın mümkün olmayacağını ve çoğu zaman yanlış hükümler çıkarmamıza sebep olacağını vurgular. Bu bağlamda usûl alimlerinin dile getirdikleri: “Kur’an’ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur’an’a olan ihtiyacından çoktur.” sözüne dikkat çeker.³⁶⁶

Kur’an’ın bahsetmediği konularda sünnetin de hüküm koyduğunu, Kur’an’ın H. Peygambere itaati vacip kılması sebebiyle sünnet ve hadis ile tespit edilen hükümlerin de Kur’an’dan ayrı düşünülmemesi gerektiğini belirtir.³⁶⁷

Akseki’nin dikkat çekici görüşlerinden biri de icmâ ve kıyas hakkındadır. Hakkında icmâ bulunan bir meselenin güçlü bir delil ile sabit olmuş olduğunu dile getiren Akseki, İslam dininin icmâ-i ümmet ve kıyası şer’î bir delil olarak kabul etmekle topluma teşrî hakkı tanıdığını, bunun da insanlık için bir genişlik ve rahmet olduğunu ifade eder.³⁶⁸

7. Akseki’ye Göre İçtihat

Zor ve meşakkatli bir işi gerçekleştirmek üzere bütün gücü ortaya koymak anlamına gelen içtihat,³⁶⁹ bir hukuk terimi olarak; fakihin şer’î amelî hükümleri tafsili delillerden çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koyması demektir. Şer’î delillerden amelî hükümleri çıkarabilme melekesine sahip olan kişiye müçtehit denir.³⁷⁰

³⁶⁵ Malik, “Kader”, 3.

³⁶⁶ A. Hamdi Akseki, *Peygamberimizin Vecizeleri: Kuvvetli İman, Kuvvetli İrade* (İstanbul: Ebu’z-Ziya Matbaası, 1945), 12.

³⁶⁷ Akseki, *Peygamberimizin Vecizeleri: Kuvvetli İman, Kuvvetli İrade*, 15-23.

³⁶⁸ Akseki, *İslâm Dîni: İtikad- İbâdet-Ahlâk*, 26.

³⁶⁹ Alâuddîn Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr an usûli fahri’l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 1994/1414), 25-26.

³⁷⁰ Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl* (Mısır: el-Matbaatü’l-Emîriyye, 1324/1906), 2/350.

Kelime olarak içtihadın, zorlama ve güç anlamına geldiğini ifade eden Akseki, içtihadı, “zannî ve fer’î hükümleri, dinî delillerden çıkarmak için olanca gücün, ehli tarafından sarf edilmesidir.”³⁷¹ şeklinde tarif etmektedir.

Bu tarifte, içtihatla ulaşılan sonucun “zannî hüküm” olarak ifade edildiği görülmektedir. Yine müçtehidin şer’î hükme ulaşmak amacıyla bütün gücünü ortaya koyması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İctihat yapan kişinin ehil olması gerektiği de tarifte yer almaktadır.

Şer’î hükümlerin kaynağının Kitap ve sünnet olduğunu ifade eden Akseki, nasların sınırlı, hadiselerin ise sınırsız olduğunu, her konu hakkında Kur’an ve sünnette sarîh bir nas bulunamayacağından, benzer meselelere kıyas yapma ihtiyacı olduğunu dile getirmektedir. Sahabenin bu yöntemi kullandığını ve Hz. Peygamberin buna müsaade ettiğini dile getiren Akseki, kıyasın da şer’î bir delil olduğunu dile getirmektedir.³⁷² Nitekim Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’i Yemen’e hâkim olarak gönderdiğinde, ona bir meselenin hükmünü Kitap ve sünnette bulamadığında nasıl davranacağını sorduğunda, Muâz b. Cebel, “kendi re’yimle, içtihadımla hükmederim”³⁷³ demiştir. Bu da göstermektedir ki, bir konu hakkında Kitap ve sünnette sarîh bir nas bulunmazsa müftü veya hâkim, içtihadına göre hüküm verecektir. Akseki’ye göre “ictihat ve kıyas demek, Şeriat’ın kavâid-i umûmiyesi ile amel etmek demektir.” Bunu yapabilmek için de Kitap ve sünnetin içerdiği hüküm ve manaya vakıf olmak gerekir. Bu durumda, günün ihtiyaçlarına göre her hadisenin hükmünü Kitap ve sünnet çerçevesinde çözüme kavuşturmanın kolaylaşacağında şüphe olmayacağını söylemektedir.³⁷⁴

7.1. Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Akseki, müçtehidin akıllı, bülûğa ermiş ve ilmî yeterliliğe sahip olmak gibi vasıflara haiz olması gerektiğini ifade eder. O’na göre müçtehit olan kişide şu şartların bulunması gerekir:

7.1.1. Kitap ve Sünnet Bilgisi

Müçtehit, Kur’an’ın dil ve üslup özelliklerini ve içerdiği anlamları bilmelidir.³⁷⁵ Akseki bunu “dil ve din bakımından Kur’an-ı Kerim’in manasını bilmek” sözleriyle dile

³⁷¹ Akseki, “Mütercimim Önsözü”, 204.

³⁷² Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 206.

³⁷³ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, es-Sünen, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Akdiye”, 11.

³⁷⁴ A. Hamdi Akseki, *İslâm Dîni: İtikad- İbâdet-Ahlâk*, 42.

³⁷⁵ Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 4/27; Muhammed Emin b. Ömer İbn Abidîn, *Hâşiyetü nesemâtü’l-eshâr* (Mısır: Şirketi Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1399/1989) 226.

getirir. Müçtehit, “*Namaz, mü’minlere belirli vakitlerde farz kılınmıştır.*”³⁷⁶ ayetinden, “salât” kelimesinin kelime olarak dua anlamına geldiğini, dinî bir kavram olarak ise belli şekil ve şartları taşıyan özel nitelikli bir ibadet olduğunu bilmesi gerektiğini ifade eder. Kitap ve sünneti dil ve anlam yönüyle bilmeyen kişinin müçtehit olamayacağını ifade eder. Müçtehidin, Kitabı bütün kısımlarıyla bilmesini; hâs, âmm, mücmel, mübeyyen, nâsih, mensuh gibi özellikleriyle bilmesiyle izah eder. Metin ve senet itibarıyla sünneti bilmekten maksadın, sünnetin kısımları ve râvi bilgisi olduğunu söyler.³⁷⁷

Fıkıh usulü alimlerinin genel kanaati doğrultusunda bütün ayet ve hadislerin değil, ahkam ayetlerinin ve hadislerinin bilinmesini yeterli görür.³⁷⁸ Gazzali ve İbn Arabî’ye göre Kur’an-ı Kerim’de beş yüz civarında ayet bulunmaktadır.³⁷⁹ Ancak bu sayı, doğrudan hüküm ifade eden fıkıhla ilgili ayetler olarak değerlendirilmektedir. Delalet, işaret v.b. yolla hüküm çıkarılabilecek ayetlerin sayısı bunlarla sınırlı değildir. Bu anlamda kıssalar üzerinden de hüküm çıkarma imkânı vardır.

İbn Arabî, ahkâmla ilgili hadislerin sayısının üç bin olduğunu, Ahmet b. Hanbel ise bin ikiyüz olduğunu ifade etmişlerdir. Gazzali ile bazı usul alimlerinin ve Râfîî’nin ise hadis bilgisi konusunda Ebu Davud ve Beyhakî’nin Sünen adlı eserlerini bilmenin yeterli olacağına dair görüşleri nakledilmektedir.³⁸⁰

Bu konuda daha makul sayılabilecek görüşe göre müçtehit, belli hadis kaynaklarına sahip olmalı, ihtiyaç duyduğu hadisleri bu kaynaklardan bulabilmeli ve anlayıp hüküm çıkarabilmelidir. Ancak bunları ezberlemek şart olmayıp ihtiyaç halinde ilgili hadislere ulaşmak ve zayıf hadisleri diğerlerinden ayırabilmek yeterli görülmüştür.³⁸¹

Müçtehit, râviler hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Bu kapsamda, cerh ve ta’dil bilgisi de şart koşulmuştur. Ancak bütün râvileri ezbere bilmesi zorunlu olmayıp, ricâl bilgisine ilişkin kaynaklara başvurabileceği, bu hususta ilgili alimlerin görüşleri doğrultusunda karar verebileceği kabul edilmiştir.³⁸²

³⁷⁶ en-Nisâ, 4/103.

³⁷⁷ A. Hamdi Akseki, *İslâm Dîni: İtikad, İbâdet ve Ahlâk*, 26. Fukahanın bu konudaki görüşleri için bk. Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 4/27.

³⁷⁸ Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 4/27.

³⁷⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hak min ilmi’l-usûl* (yy.: Dâru’l-Fikr, ts.), 250.

³⁸⁰ Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, 251.

³⁸¹ Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, 251.

³⁸² Yine hadisin sahih, hasen, zayıf olma sebepleri, mevzu hadisleri bilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Bkz. Ebu’n-Nasr et-Tâhir Ali Hasan Han. *el-İklîd li edilleti’l-ictihâdi ve’t-taklîd* (Konstantiniyye: Matbaatü’l-Cevâib el-Kâine, 1296/1878-1879), 37-38.

Müçtehidin, Kitap ve sünnetin nâsih ve mensûhunu bilmesi de gerekli görülmüştür. Ancak bütün nâsih ve mensuh olan nasları ezbere bilmesi şart koşulmamış, fetva verdiği meselede dayandığı ayet ve hadisin mensuh olmadığını bilmesi yeterli görülmüştür.³⁸³ Akseki de müçtehidin nâsih ve mensuh bilgisine sahip olması gerektiğini dile getirmektedir.³⁸⁴

7.1.2. İcmâ Edilen Konuları Bilmek

Akseki, müçtehidin verdiği fetvaların icmâya aykırı olmaması için üzerinde ittifak edilen konuları bilmesi gerektiğini, yine kıyas ve şartları hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁵

7.1.3. Fıkıh Usûlünü Bilmek

Fıkıh usulü, fakihin hüküm istinbatında başvuracağı delilleri ve kuralları ortaya koymada ve fakihe doğru hükme ulaşmada yol gösterici olduğundan, müçtehidin fıkıh usulünü bilmesi alimlerce gerekli görülmüştür.³⁸⁶ Akseki, içtihadın metodunu ve esaslarını anlatan fıkıh usulü bilgisini içtihadın şartları arasında zikretmektedir.³⁸⁷

7.1.4. Arapçayı Bilmek

Arapça bilgisiyle, müçtehidin Arapça bir sözü anlama konusunda cahiliyye veya İslam'ın ilk dönemlerinde yetişmiş Sîbeveyh, Kisâî, Ferrâ gibi önde gelen mütekaddimîn alimlerinin seviyesinde bilmesi gerektiği vurgulanmakla birlikte,³⁸⁸ bununla kastedilen, Arapça bir sözü bahsedilen alimlerin anladığı gibi doğru anlayabilmektir. Müçtehidin hadis, tefsir ve diğer ilim dallarında içtihat sırasında başvurduğu bilgileri incelikleriyle anlayabilecek derecede bilmesi kastedilmektedir.³⁸⁹

Akseki, Kitap ve sünnetin inceliklerine vakıf olabilmek, naslar üzerinde düşünebilmek ve hüküm çıkarabilmek için Arapça bilgisi gerekli olduğundan, müçtehidin bahsedilen seviyede Arapça bilgisine sahip olması gerektiğini ifade etmektedir.³⁹⁰

³⁸³ Abdülaziz el-Buharî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/29.

³⁸⁴ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 206.

³⁸⁵ Akseki, *İslâm Dîni İtikad, İbâdet ve Ahlâk*, 26-27.

³⁸⁶ Abdülaziz el-Buharî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/29; Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve 't-taklîd*, 38; Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 177-201.

³⁸⁷ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 206.

³⁸⁸ Ebû İshâk İbrahim b. Musa el-Mâlikî Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa* (Mekke: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/115-118.

³⁸⁹ Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve 't-taklîd*, 36.

³⁹⁰ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 206.

7.1.5. Kelam ve Aklî Delilleri Bilmek

Alimlerin çoğunluğuna göre müçtehidin aklî delilleri ve kelam konularını bilmesi şart değildir. Ancak Gazzâlî ve Râzî bu konuda diğerlerinden farklı düşünürler.³⁹¹ Müçtehidin akâid konularını da bilmesi gerektiğini söyleyen alimler vardır.

Râzî'nin de aralarında bulunduğu bazı alimler, müçtehidin fikhî konuları bilmesini de gerekli görmüşlerdir. Furûya ilişkin meseleler, çoğu zaman içtihatla bilindiğinden, müçtehidin bunları kendi içtihadı ile ortaya koyması hasebiyle, furûya ilişkin hükümleri bilmesinin zorunlu olmadığını dile getiren alimler de vardır.³⁹²

8. İctihadın Alanı

Fukahanın genel kanaatine göre, sübut ve delâlet yönüyle kat'î olan naslarla sabit olan hükümler, taabbüdî hükümler ve mukadderât-ı şer'îye gibi hususlar içtihadın kapsamı dışındadır. Sübût veya delalet yönüyle zannî olan naslarla belirlenmiş olan hukukî hükümler ise içtihada açıktır.³⁹³

Akseki'ye göre içtihadın alanı, hakkında kesin delil bulunmayan meselelerdir.³⁹⁴

9. Bir Asırda Müçtehidin Bulunmaması Caiz midir?

Bir asırda müçtehidin bulunmamasının caiz olup olmadığı, öteden beri tartışıl原因mış konulardan biridir. Akseki, bu konuda fukahanın görüşlerine ve dayandıkları delillere geniş olarak yer vermektedir.

Buna göre Hanbelîler, asrın müçtehidsiz kalmayacağı görüşündedirler. Onlar bu konuda Hz. Peygamber'in: "*Kıyamete kadar ümmetimden bir grup hakkı ayakta tutacaktır*"³⁹⁵ hadisini delil kabul etmektedirler. Asrın müçtehidsiz kalabileceği görüşü, başta Râfîî, Gazzâlî ve Râzî olmak üzere fukahanın çoğunluğu tarafından dile getirilmiştir. Râfîî: "Halk bugün, yeryüzünde müçtehit bulunmadığı konusunda ittifak etmiş gibidir" demektedir.³⁹⁶

Zerkeşî, alimlerin çoğunluğunun, asrın müçtehidsiz kalabileceğini ifade ettiklerini dile getirdikten sonra şöyle söylemektedir: "Asrın müçtehidsiz kalmasının caiz olduğunu söyleyen bu kişilerin zamanında birçok müçtehit vardı. Eğer bu sözleri kendi asırları için

³⁹¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/29.

³⁹² Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve 't-taklîd*, 38-39.

³⁹³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1985), 2/101-102; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 250; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/25.

³⁹⁴ Akseki, "Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd", 207.

³⁹⁵ Buhari, "İ'tisâm", 15; Müslim, "İmâre", 171-174; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 4.

³⁹⁶ Ayrıca bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Mısır: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1324/1906), 2/399.

söylüyorlar ise bu doğru değildir. Tarihsel süreci ve her asırda yaşayan alimleri bilenler, bu gerçeği kabul etmekte asla tereddüt etmezler. Hatta onlardan sonra da öyle alimler gelmiştir ki Allah, onlardan da içtihadın şartı olan ilmi esirgememiştir. Eğer bu zatlar, yaşadıkları asır itibarıyla değil de ilim açısından böyle söylüyor, yani “Allah onlara lütfettiği fazilet, anlayış, zekâ ve ilim kabiliyetini kaldırmıştır, bu yüzden de içtihat mümkün değildir” demek istiyorlarsa, bu söz de batıl ve cahilce söylenmiştir. Eğer, “geçmiştekiler ilmi daha kolay öğreniyordu, bugün güçlük var” diyorlarsa, bu dahi batıldır, çünkü çok açıktır ki içtihat, geçmiş alimler ve sonrakiler için daha kolaydır. Allah bunu sonra gelen alimler için daha da kolaylaştırmıştır. Çünkü Kur’an’ın sayısız tefsirleri yapılmıştır. Müçtehitler ve alimler, bunların açıklanması, kaynakları ve tercihleri konusunda bir müçtehid için gerekli olan bilgiden daha fazlasını vermişlerdir. Eski alimlerin bir hadisin sıhhatini öğrenmek için şehir şehir dolaştığını ve zorlu seyahatler yapmak zorunda olduklarını ifade eden Zerkeşî, artık hadislerin sahîh veya mevzû olduğunu daha kolay öğrenme imkanına sahip olduğunu belirlemekte ve içtihadın öncekiler için değil, sonrakiler için daha kolay olduğunu dile getirmektedir.³⁹⁷

Bir asrın müçtehitsiz kalmayacağı düşüncesinde olan Akseki, aksi yönde görüş bildiren Şâfiî fakihlerine yönelik şu eleştirileri yöneltmektedir. İzzuddîn b. Abdüsselâm, onun yetiştirdiği İbn Dakîk, onun talebesi İbn Seyyid en-Nâs, onun talebesi olan Zeynüddîn el-İrâkî, onun eğitiminde yetişen İbn Hacer el-Askalânî, yine onun talebesi olan Süyûtî. Bu alimlerden her biri, içtihadın şartı olan ilme haiz kişilerdir. Bu alimlerin yaşadıkları dönemde ve sonrasında pek çok müçtehit yetişmiştir. Bu alimlerin kendi asırlarında yetişenleri bırakın, sonraki dönemlerde yetişen müçtehitler bile bu fikrin isabetli olmadığını bir göstergesidir.³⁹⁸

Bu konudaki eleştirilerini sürdüren Akseki, Allah’ın lütfunu bazı kullarına tahsis edip, dini anlamayı öncekilerin imtiyazı olarak gören bu anlayışın, Allah’ın bütün kulları için vaz’ edilmiş olan bu dine, Kitap ve sünnete göre davranan insanlara bir bühâtan olduğunu dile getirir.³⁹⁹ Akseki, bunun bilgisizlik ve dalâlet olduğunu, sonra gelen alimlere Kitap ve sünnet ile amel etme yolunu kapattığını ve sadece öncekileri taklit yolunu açtığını söyler. Hatta Kitap ve sünnet ile amel etmenin yolunu kapatan ve ilk asırlarda yaşayan alimlerin içtihatlarıyla sınırlayan bu anlayışın nesih anlamına geleceğini ifade eder. Hocası İzmirli

³⁹⁷ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 207-208.

³⁹⁸ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 208. Akseki’nin bu görüşleri, Şevkânî tarafından da kapsamlı olarak ele alınmaktadır. Bkz. Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkiki’l-hak min ilmi’l-usûl*, 253-254.

³⁹⁹ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 208.

İsmail Hakkı'dan yaptığı nakiller ile içtihat kapısının kapandığını söyleyenlerin delillerini aktaran Akseki, onların şöyle söylediklerini ifade eder: içtihat kapısının kapalı olduğunu söyleyenlere göre delil ile hüküm veren ve amel eden yoktur. Kitap ve sünnetten hüküm çıkarmak helal değildir. Kendi içtihadıyla hüküm verilemez ve amel edilemez. Bağlı bulunduğu mezhebin hükümlerine göre amel etmesi gerekir.

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'ye göre bu söz geçersizdir ve çelişki içindedir. Allah hakkında bilmediğimiz şeyleri söylemektir. Kitap ve sünnetten yüz çevirmektir. Dünya müçtehitsiz kalmaz. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmetinden bir grup daima hak üzere kalmaya devam edecektir. "Şüphesiz Allah, bu ümmet için her yüzyıl başında, onlar için dinî hayatlarını ıslah edecek (tecdîd) birini gönderecektir."⁴⁰⁰ hadisi gereğince, her yüzyılda bir müceddid vardır.⁴⁰¹

10. İctihat Bölünebilir mi?

Müçtehit, bir konuda hükmün delilini elde etmiş ise içtihat edebilir mi yoksa bütün meselelerin delillerini ve illetlerini bilmesi gerekir mi? Bir başka ifadeyle içtihat ilmi ve ehliyeti bölünmeyi kabul eder mi? Ahmet b. Hanbel, İbn Dakîk el-İd, Gazzâlî ve Râfî gibi fakihler, içtihadın bölünebileceği kanaatindedirler. Bu görüş, fakihlerin çoğunluğunun görüşü olarak da nakledilmektedir.⁴⁰² Bu görüşte olan fakihler, mutlak müçtehit olan alimlerin kendilerine sorulan her soruya cevap vermediklerini, hatta konuyu bilmediklerini açıkça ifade ettiklerini belirtirler. İmam Malik'in kendisine sorulan kırk sorudan yalnızca dört tanesine cevap verdiğini, diğerleri için ise "bilmiyorum" dediğini nakletmektedirler.⁴⁰³ Yine, bir kimsenin her konu hakkında müçtehit derecesinde bilgiye sahip olması, bu görüşteki fakihlere göre oldukça zordur.

Karşı görüşü benimseyen fakihlere göre, müçtehidin belli meseleler hakkında hemen görüş beyan etmeyip susması, içtihadın bölünebileceğine delil olmaz. Müçtehidin bütün delilleri bilmesi gerekli olmakla birlikte, bütün hükümleri bilmesi zorunlu değildir. Bazen deliller arasında teâruz, konunun geniş çaplı araştırmayı gerektirmesi, müçtehidin zihnen hazır olmaması veya hüküm verirken gösterdiği hassasiyet gereği acele etmemesi gibi durumlar söz konusu olabilir. Bunlar, müçtehidin hemen hüküm vermesini engellemiş olabilir.

⁴⁰⁰ Ebu Dâvûd, "Melâhim", 1.

⁴⁰¹ Akseki, "Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd", 209.

⁴⁰² Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Mısır: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1324/1906), 2/363; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyım, *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 4/216; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 254-255; Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve't-taklîd*, 41.

⁴⁰³ Bu konuda bilgi için bkz. Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/29-30.

Akseki, Ebu Hanife, Şâfiî ve sahabenin bazı konularda sessiz kaldıklarından hareketle içtihadın bölünebileceğini söyleyen fakihlerin görüşlerinin ağır bastığını, bu durumun da içtihadı kolaylaştırdığını ifade eder. Sonra da içtihadın bölünmesi görüşünü kabul edenler de reddedenler de vardır. “Şu hâlde, kabul etmekte bir mahzur yoktur. Çünkü bunda kolaylık vardır.” demektedir.⁴⁰⁴

11. İctihadın Metodu

Akseki, müçtehidin hüküm verirken öncelikle Kitap ve sünnete başvurması gerektiğini söyler. Aradığı hükmü naslarda açıkça bulamadığı taktirde nassın mefhumundan ve delâletinden istifade edeceğini ifade eder. Bunun mümkün olmaması halinde, Hz. Peygamberin önce bu konudaki uygulamasına, sonra takrîr ve tasvibine bakılacağını dile getirir. Ardından icma’ya başvurulacağını belirtir. Sonra da kıyas ve aslî berâet ilkesine göre hareket edeceğini söyler. Delillerin teâruzu halinde arasını bulmak ve ikisini de uygulamak mümkün olduğunda müçtehidin her iki delil ile amel edeceğini, bunun mümkün olmaması halinde tercih sebepleri doğrultusunda delillerden birini tercih edeceğini ifade etmektedir. Hasan Han’dan yaptığı nakille, Kitap ve sünnetin engin bir kaynak olduğunu, geniş bir kalp, başarılı bir akıl ve doğru bir fikirle bu iki kaynak üzerinde düşünen ve gayret eden kişinin, aradığını bulabileceğini belirtir.⁴⁰⁵ Akseki, bu konudaki sözlerini “*De ki Rabbimin sözü için denizler mürekkep olsaydı, Rabbimin sözü bitmeden denizler biterdi.*”⁴⁰⁶ ayetiyle bitirir.

12. İctihatta İsabet ve Hata

İctihada konu olan bir meselede müçtehitler tarafından usulüne uygun şekilde yapılan içtihat sonunda her birinin isabet etmiş mi sayılacağı, yoksa görüşlerden birinin isabet edip diğerlerinin hata etmiş mi olacağı konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Akseki bu konudaki görüşleri iki başlık altında ele almaktadır:

12.1. Aklî Konular: Bunları üç başlık altında ele alır.

12.1.1. Doğrunun tek olduğu, bu doğruyu bilenlerin isabet etmiş olacağı, hata edenlerin ise yanılmış sayılacağı konular:

Bunlar Allah’ın varlığı ve birliği, her şeyi bilmesi ve adaletli olması gibi konulardır. Bunları olduğu gibi bilenler isabet etmiş, bilemeyenler ise hata etmiştir. Bu durumda hata edenler küfre girmiş sayılır. Burada hak/gerçek tektir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 212.

⁴⁰⁵ Detaylı bilgi için bk. Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti ’l-ictihâdi ve ’t-taklîd*, 15-16.

⁴⁰⁶ Kehf, 18/109.

⁴⁰⁷ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü ’l-esrâr*, 4/30.

12.1.2. Kur'an'ın yaratılması ve Allah'ın görülmesi gibi konulardır ki burada da doğru taktır. Doğruyu bulan isabet etmiş, bulamayanlar ise hata etmiştir. Ancak burada yanılanların küfre girip girmeyecekleri ihtilaflıdır. İmam Şafî ve bazı müçtehitler, burada hata edenlerin de küfre gireceği görüşündedirler.⁴⁰⁸

12.1.3. Cismin yapısı, evrendeki bazı olaylar, sözün kısımları gibi, dinî konular dışındaki meselelerde isabet eden sevap almaz, hata eden de günah kazanmaz. Bu konularda hata edenin küfürle itham edilemeyeceği kabul edilmiştir.

Hasan Han'a göre aklî meseleler sebebiyle bir İslam alimini tekfir etmek, sarp bir tepeye benzer ve oraya ancak din duygusu gevşek veya mutaassıp olanlar çıkabilir.⁴⁰⁹

12.2. Şer'î Konular:

Eş'arî ve Bakillânî'nin de aralarında bulunduğu alimlerin çoğunluğuna göre, bunlar da iki başlık altında ele alınabilir:

12.2.1. Dinden Olduğu Herkes Tarafından Bilinen Konular:

Bunlar beş vakit namaz ve ramazan orucunun farz olması gibi hükümlerdir. Bu tür konularda doğru taktır. İhtilaf halinde, müçtehitlerden biri isabet etmiş diğerleri yanılmıştır. Hata edenlerin mazeretleri kabul edilmez. Bu tür konularda hata edenleri küfre nispet eden görüşler de vardır. Bu kapsamda yer alan hususlar, eğer herkes tarafından bilinmesi gerekli olan konular (zarûriyyât-ı dîniyye) kapsamında olmaz; hata eden müçtehit de kendi kusuru sebebiyle isabet edememiş ise günahkâr olacağı, aksi halde günahkâr olmayacağı ifade edilmektedir.⁴¹⁰

12.2.2. Hakkında Kesin Delil Bulunmayan Konular:

İhtilafın en yaygın olduğu alan burasıdır. Akseki, Eş'arî ile Mu'tezilenin çoğunluğunun, bu tür konularda bütün müçtehitlerin isabet etmiş sayılacağı görüşünde olduklarını dile getirmektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Bk. Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/31.

⁴⁰⁹ Akseki, "Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd", 213.

⁴¹⁰ Akseki, "Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd", 214.

⁴¹¹ Akseki, "Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd", 214. İctihada açık olan bir konuda müçtehidin karar vermesinden önce Şâri'in bir hükmü olup olmadığı hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Eş'arîlerin geneli, Bakillânî, Gazzâlî, Müzenî ve Mu'tezilenin çoğunluğuna göre, içtihad öncesinde Allah'ın bir hükmü yoktur. Burada hüküm, müçtehidin vardığı sonuca bağlıdır. Müçtehidin vardığı sonuç, Allah'ın hükmü olarak değerlendirilir. Bu görüşte olanlara göre gerçek/hak, müçtehidin kararı olduğuna göre, müçtehitlerin vardığı karara göre doğru birden fazladır. Bu düşüncede olanlar "musavvibe" diye isimlendirilmektedir. Bu görüşte olanlar içinde, hadisede Allah'ın muayyen bir hükmü olmasa da Allah bu konuda hüküm verse, ancak şöyle hüküm verirdi denilebilecek bir hükmün varlığından söz edenler de vardır. Gazzâlî, bunu şöyle açıklamaktadır. Allah'ın her meselede muayyen bir hükmü vardır. Müçtehit, bu hükmü bulmaya çalışır. Ancak müçtehit, mutlak surette doğruyu bulmakla değil, elinden geleni yapmakla sorumludur. Bu sebeple hata etse de doğruyu bulmuş sayılır. Çünkü sorumlu olduğu şeyi, yani "elinden gelen cehd ve gayreti" göstermiştir. Bk. Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-*

Ebu Hanife, Malik, Şafiî ve İslam hukukçularının çoğunluğuna göre hak/gerçek taktır.⁴¹² Bir şey, aynı anda hem helal hem de haram olamaz.⁴¹³ Ancak hangi görüşün doğruyu bulduğu ve isabetli olduğu belli değildir. Şu da bir gerçektir ki doğru taktır ve Allah katında bellidir.

Akseki'ye göre, başta İmam Şâfiî olmak üzere İslam hukukçularının bir kısmına göre hak/gerçek birdir, bunu bulan isabet etmiş, diğerleri hata etmiştir. Ebu Yusuf, Malikîlerden İbn Şurayh ve Ebu Hâmid'e göre hak bir taraftadır, ancak diğerleri de ellerinden gelen cehd ve gayreti göstermiş olmaları sebebiyle isabet etmiş sayılırlar.⁴¹⁴ Bazı fakihler de gerçeğin bir olduğunu, isabet edemeyenin hatalı ve günahkâr olduğunu ifade etmişlerdir.

Akseki bu konudaki görüşleri dile getirdikten sonra, bunların beklenen cevabı karşılayacak nitelikte olmadığını dile getirmekte, sonra bu hususta ihtilafı ortadan kaldıracak ve gerçeği açıklayacak görüşün Hz. Peygamberin şu sözü olduğunu ifade etmektedir: “*Hâkim icthâat eder ve isabet ederse iki ecir, icthâat eder ve hata ederse bir ecir alır.*”⁴¹⁵ Bu hadisten anlaşılacağı üzere hak/gerçek birdir. Bazı müçtehitler bu gerçeği bulur, bazıları da bulamaz. Bulan iki ecir, bulamayan ise bir ecir alır. Hata eden müçtehidin ecir alması, onun isabet ettiği anlamına gelmediği gibi, hata etmesi de ecir almasına engel değildir.⁴¹⁶ Her müçtehidin isabet etmiş sayılacağı, müçtehitlerin birden fazla olması halinde hakikatin de birden fazla olacağı yönündeki kanaate de katılmayan Akseki, bu görüşün sözü edilen hadis ile de isabetli olmadığını anlaşıldığını ifade etmektedir.⁴¹⁷ Hz. Peygamber, müçtehitleri isabet eden ve hata eden şeklinde ikiye ayırdığına göre, müçtehitlerden biri isabet etmiş, diğerleri ise hata etmiştir. Eğer her müçtehit isabet etmiş olsaydı, hadiste böyle bir ayrıma gidilmezdi.⁴¹⁸

esrâr, 4/32-33; Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Mısır: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1324/1906), 2/363.

⁴¹² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/363; Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdîrahîm b. Vecîhiddîn Dehlîvî, *Ikdu'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâdi ve 't-taklîd* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994), 32.

⁴¹³ Ebu Hanife, her müçtehidin isabet etmiş sayılacağını, ancak doğrunun Allah katında tek ve belli olduğunu, (Allah katındaki doğruyu bulamayıp) hata eden (müçtehidin) ameli konusunda isabet etmiş olacağını ifade etmektedir. Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/34.

⁴¹⁴ Dehlîvî, *Ikdu'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâdi ve 't-taklîd*, 32.

⁴¹⁵ Buhârî, “İ'tisâm”, 21; Müslim, “Akdiye”, 15; Ebu Davud, “Akdiye”, 2; Nesâî, “Ahkâm”, 2.

⁴¹⁶ Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve 't-taklîd*, 16.

⁴¹⁷ Hasan Han, zannî bir meselede “tahtie” olacağını, ancak aklî ve kat'î meselelerde doğrunun bir olduğunu, bu sebeple kat'î bir meseleyi inkâr edenin küfre gireceğini söyler. Allah'ın zannî bir meseledeki hükmünü müçtehitlerin ulaştıkları sonuçlar arasında gören “musavvibe”nin de görüşlerinin geçersiz (batıl) olduğunu ifade eder. Bk. Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve 't-taklîd*, 21.

⁴¹⁸ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 215.

“Hak birdir, bunu bulamayan ve hata edenler günahkâr olurlar” diyenlere de katılmayan Akseki, hadisin bunları da açıkça reddettiğini ve bu düşünceyi menettiğini ifade etmektedir. Zira söz konusu hadis, isabet edemeyeni, “hata eden” diye vasıflandırmakta, bununla birlikte onların da sevap aldıklarını ifade etmektedir. Akseki, bu değerlendirmeler sonunda şüpheden uzak olan hükmün şu olduğunu belirtmektedir: “Hakikat birdir, tektir. Bunu bulamayan, içtihadıyla buna aykırı bir sonuca varan kişi, eğer elinden gelen her türlü gayreti göstermiş, bu hususta kusurlu davranmamış ise, görünüş itibarıyla hatalıdır, fakat gösterdiği gayret ve çabası sebebiyle sevap kazanmış olur” demektedir.⁴¹⁹

Akseki, Hasan Han’ın müçtehitlerin birden fazla olması halinde hakkın da birden fazla olacağını ileri süren alimleri eleştirdiğini ve bu görüşün; dine, edebe, selef ve halefin ittifakına aykırı olduğunu, bu düşüncede olanların konuyla ilgili yazılan eserlerden habersiz olduğunu ifade ettiğini nakletmektedir.⁴²⁰ Kendisi açıkça zikretmese de Akseki’nin bu ifadelerinden onun Hasan Han’ın görüşlerine katıldığı anlaşılmaktadır.⁴²¹

13. Müçtehidin Birbirine Aykırı İki Görüş Ortaya Koyması

Akseki, müçtehidin bir konuda aynı zamanda birbiriyle çelişen iki görüşü olamayacağını ifade eder. Müçtehidin, delillerin birbiriyle teâruz etmesi halinde birini tercih etmesi veya aralarını te’lif edip uzlaştırması, bu da mümkün olmazsa bir hükme ulaşamaması gerekir. Bu yüzden bir müçtehidin aynı zamanda birbirine zıt iki görüşü olamaz. Ancak iki ayrı zamanda birbiriyle çelişen içtihadının olabileceğini söyler. Çünkü müçtehidin daha doğru olduğu kanaatine ulaştığı bir meselede önceki görüşünü terk etmesi caiz olur.⁴²²

Akseki’ye göre müçtehit, aynı konuda iki farklı zamanda birbirine zıt fetva verdiğinde, birinci görüşünü terk ettiğine hükmedilir ve sonraki görüşü dikkate alınır. Müçtehidin içtihadına aykırı bir hüküm vermesi muteber değildir (batıldır). Çünkü bu durumda içtihadına aykırı bir hüküm ile Allah’a kulluk etmiş olur ki müçtehit, içtihadına aykırı şekilde bir başkasının içtihadıyla amel edemez. Bu konuda ihtilaf yoktur. İctihat etmeden önce başka

⁴¹⁹ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 215. Akseki’nin bu değerlendirmesi, İbn Abidîn konuyla ilgili görüşleriyle büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır. Bk. Muhammed Emin b. Ömer İbn Abidîn, *Hâşiyetü neşemâtü’l-eshâr* (Mısır: Şirketi Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1399/1989), 226.

⁴²⁰ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 215. Hasan Han’a göre “hakimler, Şeriat’ın mütercimleridir.” Şeriat’ın (hükümünün) ne olduğunu açığa çıkarırlar. Bunu yaparken isabet edenler doğruyu bulmuş, isabet edemeyenler ise hata etmiştir. Hata edenin ecir alması, hükmünün geçerli (lüzumlu) olacağı anlamına gelmez. Eğer hâkim tamamen re’y ile hükmeder ve bu hükmün Kitap ve sünnete aykırı olduğu ortaya çıkarsa, bu hüküm geçersiz olur. Bk. Hasan Han, *el-Iklîd li edilleti’l-ictihâdi ve’t-taklîd*, 41-42.

⁴²¹ Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 215.

⁴²² Akseki, “Kitaba Ek: İctihad ve Taklîd”, 215

bir müçtehidî taklit etmesinin caiz olup olmadığı ise ihtilaflıdır.⁴²³ Burada da uygun olan, başka bir müçtehidî taklit etmesinin caiz olmadığıdır.

SONUÇ

Akseki, yaşadığı dönemin getirdiği dinî, siyasî, sosyal ve iktisadî şartlar karşısında oldukça duyarlı bir kişilik olarak tanımlanabilir. Dönemin aydınları gibi o da Müslümanların yaşadığı zorlukların ve çağdaş sorunların aşılmasında aktif olarak görev almış, toplumun hemen her kesimine yönelik kaleme aldığı eserleri ve yazılarıyla dini hayatın şekillenmesinde etkili olmuştur. Bir ilim insanı olarak ve Diyanet İşleri Reisliği'nde yaptığı görevleri sebebiyle dönemin zorlukları, özellikle ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çabaları karşısında ortaya koyduğu güçlü ilmî değerlendirmeleri ve metanetli duruşuyla ön plana çıkmaktadır.

İctihadın aktif olarak işletilmesi gerektiğini ifade eden Akseki, Müslümanların dinî hayatında yaşadıkları sorunların aşılmasında içtihadı güçlü bir çözüm aracı olarak görür. İslam'ın ilk dönemlerinde içtihat konusunda yaşanan rahatlık ve serbestliğin sonraki dönemlerde giderek azaldığını ve mezhep taassubunun ortaya çıktığını ifade eder. Bütün mezheplerin temel amacının doğruyu bulmak olduğunu dile getiren Akseki, çağın ihtiyaçlarına cevap vermek için farklı mezheplerin hükümlerinden, en azından dört mezhebin görüşlerinden istifade edilmesi gerektiğini savunur. Akseki'nin içtihat konusundaki görüşlerinde en çok Reşit Rıza ve Hasan Han'dan etkilendiği görülmektedir.

Akseki'nin en dikkat çekici görüşlerinden biri, icmâ ve kıyasa ilişkin yaklaşımıdır. İcmânın güçlü bir delil olduğunu ifade eden Akseki, içinde beşer irade ve çabası olması hasebiyle, İslam dininin icmâ ve kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmek suretiyle topluma adeta teşrî hakkı tanıdığını ve bunun insanlık için bir genişlik ve rahmet vesilesi olduğunu dile getirir.

Akseki, asrın müçtehitsiz kalmayacağı düşüncesinde olan alimlerin görüşlerine katılır. Bu konuda aksi yönde görüş bildiren özellikle Şâfiî fakihlerine yönelik ciddi eleştiriler yönelir. Yine içtihadın bölünebileceğini dile getiren fakihlerin görüşünü destekler ve bu kanaatin içtihadı kolaylaştıracağını söyler.

Müçtehidin, içtihadında hata etmesi veya doğruyu bulması konusunda alimlerin geniş tartışmalarına yer verdikten sonra; Hz. Peygamberin konuyla ilgili hadisini baz alarak doğrunun birden fazla olamayacağını, dolayısıyla müçtehitlerden birinin isabet etmiş, diğerlerinin ise hata etmiş olduklarını dile getirir. Ona göre doğru tektir, doğruyu bulan

⁴²³ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/26.

isabet etmiş, bulamayan ise hata etmiştir. Ancak hata edenler de doğruyu bulma konusunda ellerinden gelen cehd ve gayreti gösterdikleri için günahkâr olmazlar ve ecir alırlar.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz el-Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammmmed. *Keşfü'l-esrâr an usûli fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 2. Basım, 1994/1414.
- Akseki, A. Hamdi. *İslâm Dîni: İtikad, İbâdet ve Ahlâk.s* Ankara, Başbakanlık Basımevi, 29. Basım, 1980.
- Akseki, A. Hamdi. *Namaz ve Kur'an*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Akseki, A. Hamdi. *İslâm Fitrî Tabîi ve Umumî Bir Dindir*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 2004.
- Akseki, A. Hamdi. *Garanik Efsanesi*. haz. Ertuğrul Özalp. İstanbul: Bîrun Kültür Sanat Yayıncılık, ts.
- Akseki, A. Hamdi. *Kuvvet ve Tayyare*. İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935.
- Akseki, A. Hamdi. *Peygamberimizin Vecizeleri: Kuvvetli İman, Kuvvetli İrade*. İstanbul: Ebu'z-Ziya Matbaası, 1945.
- Akseki, A. Hamdi. "Hadis ve Sünnet Hakkında", *Sebilü'r-Reşâd*, 4 (79), 57.
- Akseki, A. Hamdi. "Önsöz", *İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.
- Alevânî, Tâhâ Câbir. *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*. Amerika Birleşik Devletleri: Silsiletü Kadâyâ el-Fikri'l-İslâmî, 2. Basım, 1987.
- Apaydın, H. Yunus. *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. Ankara: Ay Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Ankara: BİLAY, 5. Basım, 2018.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihat: Dinin Hayatla Buluşması", *İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*. ed. Bünyamin Erul. 81-101. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2008.
- Aydın, M. Akif. "İslamcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/67-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, M. Akif. "Hukûk-ı Aile Kararnamesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Baçoğlu, Tuncay. "Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/420-422. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akseki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/293-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyye, 1405/1985.

Cündioğlu, Dücan. *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.

Çelebi, İlyas. “Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Geçişte Üç İsim”, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.

Dehlevî, Şah Veliyyullah. *Ikdu'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihâdi ve't-taklîd*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994.

Ebû Dâvûd, Hâfız Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

Ertan, Veli. *Ahmet Hamdi Akseki*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. 2 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1324.

Gökâlp, Yusuf. “Mezheplerin Anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki'nin Metodu: İslam'da Birlik ve Ehl-i Sünnet”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*. 211-229. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Hasan Han, Ebu'n-Nasr et-Tâhir Ali. *el-Iklîd li edilleti'l-ictihâdi ve't-taklîd*. Konstantiniyye: Matbaatü'l-Cevâib el-Kâine, 1296/1878-1879.

Haydar, Ali. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Şirketi Mertebiye Matbaası, 1317/1899-1900.

İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Hâşiyetü nesemâtü'l-eshâr*. Mısır: Şirketi Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1399/1989.

İbn Kayyım, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr. *İ'lâmu'l-muvakkîin an Rabbi'l-âlemîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

Kahraman, Abdullah. *İslam Hukukuna Giriş*. Ankara: BİLAY, 2. Basım, 2019.

Kahraman, Abdullah. “Ahmet Hamdi Akseki'nin Eserlerinde Hikmet-i Teşrî”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*. 279-296. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Kara, İsmail- Gündoğdu, Rabia K., *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki*. İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., 1. Basım, 2019.

Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. Ankara: Emel Matbaacılık, ts.

Karaman, Hayreddin. “Birkaç Söz”, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.

- Karaman, Hayreddin. “Fıkıh Mezhepleri”. *İctihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle*. İbn Teymiyye vd.13-31. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1982.
- Kattân, Mennâ‘. *Târîhu’t-teşrî‘i’l-İslâmî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 4. Basım, 1989.
- Keşkek, Türkan. *Ahmet Hamdi Akseki ve Fıkîhî Görüşleri (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: y.y., 2003.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Küçük, Raşit. “Bir Âlim ve Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ahmet Hamdi Akseki”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*. 23-32. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Mâlik, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Miras, Kâmil. “Yeni Hutbelerim Hakkında Duyduklarım”, *Yeni Hutbelerim*. İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1937.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmi’u’s-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şüayb. *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Özen, Şükrü. “İbn Şübrüme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/379-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa el-Mâlikî. *el-Muvâfakât fî usûli’s-şerîati*. 4 Cilt. Mekke: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Schacht, Joseph. *İslâm Hukukuna Giriş*. çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Şahin, Naim. “Ahmet Hamdi Akseki’nin Bazı Filozofların Görüşlerine Getirdiği Eleştiriler ve Değerlendirmesi”, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*. 79-90. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Şerefuddîn, Abdülazîm. *Târîhu’t-teşrî‘i’l-İslâmî ve ahkâmu’l-mülkiyye ve’s-şuf’a ve’l-akd*. Bingazi: y.y., 1989.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hak min ilmi’l-usûl*. yy.: Dâru’l-Fikr, ts.
- Türköne, Mümtaz’er. “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/60-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yaman, Ahmet-Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: BİLAY, 5. Basım, 2013.

Ahmet Hamdi Akseki ve İctihada İlişkin Görüşleri

Zeydan, Abdülkerîm. *el-Medhal li dirâseti 'ş-şerîati 'l-İslâmiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Kuds, 9. Basım, 1986.

Zühaylî, Vehbe. *Usûlü 'l-fikhi 'l-İslâmî*, Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1986.

ANKARALI BİR OSMANLI AYDINI HALİL HÂLİD BEY'İN “HİLÂL VE SALİB MÜNÂZAASI” ADLI ESERİ BAĞLAMINDA BATI ELEŞTİRİSİ

Arş. Gör. Okan Uzunöz⁴²⁴

GİRİŞ

18. yüzyıl Osmanlı'nın askerî, ilmî, siyasi ve kültürel birçok alanda Batı karşısında geri kaldığını anladığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu dönemde Batı karşısında tutunmanın eskiye sarılmaktan geçtiğini söyleyenler olmakla birlikte Batı'nın örnek alınarak yeni teşkilatlanmanın Batı rehberliğinde olması gerektiğini savunan görüşler ağırlık kazanmıştır. Özellikle Abdullah Cevdet gibi Batı'da kalmış ve yaşamış kişilerin yüksek sesle dillendirdiği Batı'yı örnek almak ve Batı rehberliğini kabul etmek görüşüne muhalif olarak yine Batı'da uzun yıllar kalmış ve Batı'yı yakından tanımış bazı kişilerin çeşitli konularda Batı eleştirisi yaptıkları görülmektedir. Batı eleştirisi yapan aydınların başında 1869-1931 tarihleri arasında yaşamış Ankaralı bir Osmanlı aydını olan Halil Hâlid Bey gelmektedir. O, Batı'ya yönelik eleştiri mahiyetinde birçok eser ve makale kaleme almıştır. Fakat “*Hilâl ve Salib Münâzaası*” isminden de anlaşılacağı üzere onun Batı hakkında fikirlerini ortaya koyduğu en önemli eseridir. Bu tebliğde de Halil Hâlid'in söz konusu eseri bağlamında ortaya koyduğu Batı eleştirisi genel hatlarıyla ele alınacaktır.

HALİL HÂLİD'İN HAYATI

Halil Hâlid Bey 1869'da Ankara'da doğmuş, küçük yaşta iken babasının vefatı üzerine amcası Mehmed Tevfik Efendi tarafından yetiştirilmiştir. Halil Hâlid, Ankara'da ortaöğretimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve burada üç yıl Beyazıt Medresesi'ne devam ettikten sonra Mekteb-i Hukuk'a başlamıştır. 1893'te Mekteb-i Hukuk'tan mezun olan Halil Hâlid bir süre yazı işleriyle meşgul olmuş, II. Mahmud tarafından ailesine tahsis edilen toprakların II. Abdülhamid devrinde ellerinden alınması sebebiyle maddi ve manevi sıkıntılar yaşaması sonucu İngiltere'ye gitme kararı almıştır. 1894 yılında İngiltere'ye kaçtı ve İngiliz gazetelerinde Osmanlı Devleti'yle ilgili çeşitli yazılar yazdı. Osmanlı Devleti'ne zaman zaman muhalif hareket etmesine rağmen 1897'de Londra'daki Osmanlı

⁴²⁴ Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, E-posta: uzunoz-@hotmail.com

Ankaralı Bir Osmanlı Aydını Halil Hâlid Bey'in "Hilâl Ve Salîb Münâzaası" Adlı Eseri Bağlamında Batı Eleştirisi

büyükelçiliğine ikinci konsolos tayin edildi. Daha sonra konsolos aleyhine bir risale kaleme alması sebebiyle görevden alınmıştır.

Halil Hâlid, İngiltere yıllarında Elias John Wilkinson Gibb, E. G. Browne gibi bazı Batılı ilim adamlarıyla tanışmıştır. Bu kişiler yardımıyla Cambridge Üniversitesi'nde Türkçe hocası olarak görev yapmış, böylece Cambridge'de ders veren ilk Türk Hoca olmuştur. Bir süre burada hocalığa devam eden Hâlid, daha sonra Türkiye'ye dönmek için görevinden ayrılmıştır. Daha sonra 1912'de İttihat ve Terakki Fırkası Ankara mebusu olarak seçilen Halil Hâlid, bir süre bu görevde kalmıştır. 1914'te istifa eden Hâlid, Hindistan'a gitmiş ve burada bazı araştırmalar yapmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde dersler vermiştir. 1931'de rahatsızlanan Halil Hâlid, kısa bir süre sonra vefat etmiştir.⁴²⁵

HALİL HÂLİD'İN BATI ELEŞTİRİSİ

Doğu ile Batı ilişkisi esasen 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan ve oryantalizm adı verilen Batı'nın Doğu'yu araştırmaya başladığı evrede bilimsel bir hüviyet kazanmıştır. Bu süreçte Batı'nın, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa ve askeri alandaki başarısızlıklarından faydalanarak Osmanlı Devleti'ni yıkma ve İslam ülkelerini sömürme planlarına rehberlik eden oryantalizm, takip edilecek politikaları belirlemiştir.⁴²⁶ Söz konusu yüzyılda Abdullah Cevdet gibi bazı ilim adamlarının Batı'nın üstünlüğünü kabul etmekle birlikte onlara ait kitapları tercüme etmeleri Osmanlı toplumunda fikrî karışıklıkların çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴²⁷ Buna mukabil Filibeli Ahmed Hilmi gibi son dönem Osmanlı fikir adamları Batılıların Kur'an, vahiy ve Hz. Muhammed'e yönelik tenkitlerine cevap vermeye çalışmışlardır.⁴²⁸ Diğer taraftan Batı'nın sömürge faaliyetlerine karşı çıkan ve Batı eleştirisi mahiyetinde yazılar kaleme alan çeşitli ilim adamları bulunmaktadır. Bu ilim adamlarından biri de Halil Hâlid'dir.

Halil Hâlid ilk olarak medeniyet hakkında bazı görüşler ortaya koymakta, Batılıların Doğulu hakkında yanlış bazı kanaatlere sahip olduğunu ifade etmektedir. Onun Batıya

⁴²⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Halil Hâlid Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/313, 314; Bilal Patacı, "Halil Halid Efendi ve İslam ile Nasrâniyet'in Münasebât-ı Aslıyesi", *Milel ve Nihal* 9/3 (2012), 201, 202.

⁴²⁶ Yasin Yılmaz, "Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları", *Journal of Islamic Research* 2/31 (2020), 350.

⁴²⁷ Yasin Yılmaz, "Filibeli Ahmet Hilmi'nin Tarih-i İslam Özelinde Dozy'nin Hz. Peygamber'e Yönelik İddialarına Verdiği Bazı Cevaplar", *Kesit Akademi Dergisi* 8 (2017), 44.

⁴²⁸ Detaylı bilgi için bkz: Yasin Yılmaz, "Batılı Münekkittler ve Dozy'nin Kur'an-ı Kerim, Vahiy ve Hz. Muhammed'e Yönelik Tenkitlerine Müslümanların Cevabı: Filibeli Ahmed Hilmi Örneği", *Dini Araştırmalar* 22/55 (2019).

yönelik ilk eleştirisi “medenileştirme vazifesi” adını verdiği ve Batılıların Doğulu insanlar üzerinde böyle bir görevi varmış gibi davrandıklarını ifade etmektedir. Ayrıca Batılı ülkelerin halkından bazıları, medenileştirme vazifesinin Avrupalılar eliyle yerine getirilmesine Doğulunun şiddetle ihtiyacı bulunduğuna yönelik yanlış bir düşünceye sahip olduklarını söylemektedir.⁴²⁹

Halil Hâlid’in bir başka eleştirisi ise Batılıların “medeni dünya” olarak yalnızca Hristiyan dünyasını kastetmeleridir. Nitekim medeni dünya kavramı Avrupalılarca yalnızca Hristiyan dünyaya atfedilmekte, Doğulu hiçbir ülke ya da halk bu tabirle anılmamaktadır.⁴³⁰ Halil Hâlid söz konusu eleştirileri zikrettikten sonra Avrupalıların ekonomik olarak son yıllarda Doğu üzerinde hükmedebilecek bir mevki kazandıklarını, icat ve sanayi alanlarında büyük gelişmeler kaydettiklerini anlattıktan sonra bu gibi maddi gelişmelerin Avrupalılar tarafından hata ile kullanıldığını, zira maddi gelişmelerin medenileşme sıfatını yalnızca Batılılara tahsis için yeterli bir sebep olmadığını belirtmektedir. Ayrıca medeniyetin bir de manevi yönünün olması gerektiğini ekleyen Halil Hâlid, bu yönüyle Batı’nın medeniyeti kendilerine tahsis etmelerindeki iddialarının da kabul olunamayacağını söylemektedir. Ona göre bu gibi fikirler sonradan ortaya konulmuş hilekarca fikirlerdir.⁴³¹

Halil Hâlid pek çok Batılı yazarın “Avrupa Medeniyeti” sözünü “Şark Vahşeti” tabiri karşılığında kullandıklarını, oysa medeniyet kavramının gerçek manasının ne olduğunu anlamak için Batılıların yazdıkları ile ortaya koydukları tutum ve davranışları mukayese etmenin yeterli olacağını belirtmektedir. Bu konuda Hâlid, Batılıların Asya ve Afrika’daki faaliyetlerine dikkat çektikten sonra onların buralarda yaptıklarının “medenileşmiş” sıfatına hiç de layık olmadıklarını gösterdiğini ifade etmektedir.⁴³²

Halil Hâlid medeniyet kavramıyla ilgili Batılıların birçok subjektif görüş beyan ettiklerini söyledikten sonra onların bu kadar yorum ve spekülasyon yapabilmelerinin sebebi olarak da kavramın kapalı bir tabir olmasını, tam bir tarifini yapmanın güç olmasını göstermektedir. Ona göre Batılılar, kavramın sahip olduğu bu özellikten yararlanarak kendilerine fayda sağlamaya çalışmakta ve Doğulu halkları yönlendirmek istemektedirler.⁴³³

Halil Hâlid’in Batı eleştirisinin bir başka boyutu da sömürgecilikle ilgilidir. Nitekim ona göre Batılıların hegemonyasına en fazla maruz kalanlar İslam bayrağı altında olan

⁴²⁹ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 63-64.

⁴³⁰ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 64.

⁴³¹ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 64-65.

⁴³² Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 66.

⁴³³ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 67.

Ankaralı Bir Osmanlı Aydını Halil Hâlid Bey'in "Hilâl Ve Salîb Münâzaası" Adlı Eseri Bağlamında Batı Eleştirisi

milletlerdir. Bunun bir sebebi ise coğrafi imkanlardır. Nitekim Batı hegemonyasında olan milletler Afrika'dan Kafkaslara kadar olan coğrafyaya yerleşmiş olduklarından Batı medeniyetinin önderlerinin gidip gelmesi kolay bir alanı teşkil etmektedirler.⁴³⁴ Hâlid'e göre bu özellik Batılıların sömürge faaliyetlerinin en fazla Müslümanlar üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

Batı ile İslam ülkelerinin coğrafi yakınlığı Müslümanlar açısından bazı dezavantajları beraberinde getirmekle birlikte Halil Hâlid'e göre Batılılar açısından avantaj olmuştur. Zeki ve az mutaassıp olan Batılı bazı kimseler bu yakınlık sayesinde Müslümanlar arasında örnek ve ibret alınması gerekli güzel vasıfların olduğunu görmüşler ve Şark'tan aldıkları ilerleme vasıtaları sayesinde Avrupa medeniyetinin gelişmesine hizmet etmişlerdir. Nitekim bu gerçek ona göre birçok Batılı müellif tarafından kabul edilmektedir.⁴³⁵

Halil Hâlid Batılıların sömürge faaliyetleri ve bu faaliyetlere elverişli bir ortam oluşturmaya iten etkenlerle ilgili de bazı görüşler ortaya atmaktadır. Ona göre Batılı devlet adamlarının en temel görevi dahili karışıklıkları önleyici tedbirler almaktır. Bu amaca ulaşabilmek için de üç temel yol vardır:

- 1- Memleket içinde üretilen mahsul ve ürünlere doğuda yeni pazarlar bulmak.
- 2- Çok sayıdaki memuriyet isteklerine doğu ülkelerinde kadrolar tedarik etmek.
- 3- Artan nüfusa yerleşebileceği yerler temin etmek.⁴³⁶

Halil Hâlid Batılıların yukarıdaki üç amacı gerçekleştirmek için Doğudaki Müslümanlar üzerinde sömürge faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmektedir. Fakat Hâlid, Doğu'da yeni istilalara girişme işinin oldukça ciddi bir iş olduğunu ve harp teşebbüslerini haklı göstermek gerektiğini, bundan dolayı Batılıların istila edecekleri ülkelerde çeşitli yollarla gerekçeler uydurduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda Batılılar istila edecekleri doğu ülkelerini karışık ve perişan bir halde tasvir ederek gerçekleştirecekleri işgal faaliyetlerine alt yapı oluşturmaktadırlar.⁴³⁷

Halil Hâlid maddi sömürgecinin yanında bir de Batılıların Müslümanlar üzerindeki manevi sömürgelerinden de bahsetmektedir. Bu bağlamda o, Batılıların medenileştirme vazifesi altında kendi adetlerini, yaşayışlarını ve inanç biçimlerini Doğu milletlerine yaymak için gayret ettiklerini söylemektedir.⁴³⁸ Batılılar bu yolla Doğunun sadece maddi imkanlarını

⁴³⁴ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 67.

⁴³⁵ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 68.

⁴³⁶ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 69.

⁴³⁷ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 69.

⁴³⁸ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 70.

ele geçirmekle kalmayıp Doğu halklarını yani Müslümanları inanç, düşünce, kültür vb. birçok alanda asimile etmeye çalışmaktadırlar.

Halil Hâlid'in bir diğer eleştiri konusu kitaba da ismini veren Hilâl ve Haç kavramları üzerinden yaptığı Batı eleştirisidir. Halil Hâlid öncelikle bu iki kavramın birbirine zıt olacak şekilde Hilal'in İslam dini, Haç'ın ise Hristiyanlık ve Batılılar için kullanılış biçiminin de yine Batılılar tarafından ortaya atıldığını belirtmektedir. Ona göre Hilâl önce Romalılar sonra da Bizanslılar tarafından kullanılmıştır ve Müslümanlar arasında böyle bir kullanım söz konusu değildir.⁴³⁹ Dolayısıyla Hilal'in haça düşman olmak üzere yaygınlaştırılması Batılıların bilinçli olarak yaptıkları bir çabadır. Hâlid, esasen İslam'ın Hristiyanlığa zıt olmak üzere gelmediğini, başlangıçta böyle bir zıtlığın kesinlikle olmadığını ifade etmektedir.⁴⁴⁰

Halil Hâlid, Batı'nın Hz. Peygamber'le ilgili iddialarına da karşı çıkmaktadır. Nitekim Batı, İslam'ın Hz. Muhammed'in Hristiyanlığın bazı esaslarını değiştirerek kurduğu bir inanç sistemi olduğu iddiasına Halil Hâlid kesin bir dille karşı çıkmakta ve şunları söylemektedir:

*“Bir dinin kitabı ki o, dinin koyucusunun vefatından asırlar geçtikten sonra muntazam olmayan bir derleme sonucu vücuda getirilmiştir. Bu durumda, o dinin kutsal hükümleri sağlam bir tarzda ortaya konulamaz ve her halde bir hak dinin mukaddes kitabı olmak üzere aleme arz edilmemesi uygun olur.”*⁴⁴¹

Görüldüğü üzere Halil Hâlid, Hz. Muhammed ve İslam'la ilgili Batılı iddialara kendi dinleri üzerinden bazı değerlendirmeler yaparak cevap vermektedir. Bu bağlamda Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil hakkında bazı değerlendirmeler yapan Halil Hâlid, İncil'in Hz. İsa'nın vefatından uzun bir süre sonra derlendiğini, dolayısıyla İslam'ı Hristiyanlığın değiştirilmiş bir versiyonu olarak anlamının yanlış olacağını vurgulamaktadır.

Halil Hâlid'in eleştiri konusu yaptığı bir başka mesele ise Batılıların İslam'ın Hristiyanlığa düşman olduğu iddiasıdır. Ona göre Hristiyanlık aleyhinde İslamiyet'e isnad edilen tutuculuk derecesindeki düşmanlığı Hristiyanlar kendi aramalıdır.⁴⁴² Hâlid, böyle bir düşmanlığın Müslümanlara atfedilmesinin hatalı bir yaklaşım olduğunu söyledikten sonra Müslümanların Hristiyanlara karşı hoşgörülü bir tavrı benimsediklerini ifade etmektedir. Hristiyanlarca saygı gösterilen Kudüs'e Müslümanların ne kadar hürmet gösterdiklerine

⁴³⁹ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 74.

⁴⁴⁰ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 75.

⁴⁴¹ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 76.

⁴⁴² Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 82.

Ankaralı Bir Osmanlı Aydını Halil Hâlid Bey'in "Hilâl Ve Salîb Münâzaası" Adlı Eseri Bağlamında Batı Eleştirisi

dikkat çeken Hâlid, Müslümanların bu hoşgörü anlayışına karşılık Batı'nın böyle bir tavrı benimsemediklerini belirtmektedir. Nitekim Batı, kan dökücü cinayetlerin yanında sulh ve adaleti bozucu davranışlarını, batıl itikat ve kötü adetlerini Müslümanlar arasında yaymak için Haçlı Seferleri'ni düzenlemiştir.⁴⁴³ Yine Müslümanların Şam'ı fethinden sonra bölgede bulunan "Saint John" mabedini yıkmak yada camiye dönüştürmek yerine bir köşesinde ibadete başladıklarını örnek veren Halil Hâlid, Müslüman erkeklerle Hristiyan kadınların evlenmelerinin caiz görüldüğü, özellikle halifelerin saraylarında ilim sahibi birçok Hristiyan'ının bulunmasını ve her türlü görüş beyan etmenin serbest olduğu bir ortamın bulunmasını da Müslümanların ve İslam'ın hoşgörü anlayışına örnek olarak vermektedir.⁴⁴⁴

Halil Hâlid'in başka bir eleştirisi ise ruhbanlıkla ilgilidir. Ona göre Batı, dinlerini yaymak için emperyalist devletlerle ticari faaliyetler gerçekleştirmektedir. Ayrıca rahipler emperyalist amaçlar doğrultusunda çeşitli vaazlar ve irşad faaliyetleri yaparak hem sömürge faaliyetlerini yürütmüşler hem de dinlerini yaymaya çalışmışlardır.⁴⁴⁵ Dolayısıyla o, ruhbanlık ile emperyalizm arasında sıkı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ

Halil Hâlid Bey'in Batı eleştirisinin önemi, birçok boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce bazı çevrelerce Batı'nın üstünlüğünün kabul edilip Batı taklitçiliğinin yoğun olduğu bir dönemde Halil Hâlid'in, Batı'yı gerek dinî gerek ekonomik birçok farklı yönden eleştirmesi önemlidir. Halil Hâlid Batı'da uzun yıllar kalmış ve Batı'yı iyi tanımış birisi olarak Batı'ya karşı çıkması yönünden oldukça önemlidir. Osmanlı ile siyasi sıkıntılar yaşasa da İslam'a ve ülkesine bağlılığını sürdürdüğü söylenebilir.

Günümüzde de Batı'nın üstünlüğünü kabul eden ve Batı'ya karşı teslimiyetçi bir bakış açısına sahip olan çevreler mevcuttur. Özellikle son yıllarda Batı'nın emperyalizm faaliyetlerine rehberlik etmesi için teşkilatlandırdığı Oryantalizm hareketi etkisini yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Böyle bir fikri ortamda Halil Hâlid ve ortaya koyduğu görüşler, Batı'ya karşı bakış açımızı zenginleştirecek olması yönüyle dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Bilal Patacı. "Halil Halid Efendi ve İslam ile Nasrâniyet'in Münasebât-ı Aslîyesi". *Milel ve Nihal* 9/3 (2012).

Halil Hâlid. *Hilâl ve Haç Çekişmesi*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.

⁴⁴³ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 82-83.

⁴⁴⁴ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 84-86.

⁴⁴⁵ Halil Hâlid, *Hilâl ve Haç Çekişmesi*, 94.

Mustafa İsmet Uzun. “Halil Hâlid Bey”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yasin Yılmaz. “Batılı Münekkitler ve Dozy’nin Kur’an-ı Kerim, Vahiy ve Hz. Muhammed’e Yönelik Tenkitlerine Müslümanların Cevabı: Filibeli Ahmed Hilmi Örneği”. *Dini Araştırmalar* 22/55 (2019).

Yasin Yılmaz. “Filibeli Ahmet Hilmi’nin Tarih-i İslam Özelinde Dozy’nin Hz. Peygamber’e Yönelik İddialarına Verdiği Bazı Cevaplar”. *Kesit Akademi Dergisi* 8 (2017).

Yasin Yılmaz. “Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları”. *Journal of Islamic Research* 2/31 (2020).

ARAP EDEBİYATINDA NİZAR KABBANİ’NİN ve MAHMUT DERVİŞ’İN ŞİİRLERİNDE ARAP KİMLİĞİ ve VATAN SEVGİSİNİN İFADE EDİLİŞİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ayşe Kaş⁴⁴⁶

Özet

20. yüz yılın çağdaş Arap edebiyatı arenasında yetişmiş güçlü şairlerinden olan Nizar Kabbani ve Mahmud Derviş’in Arap halklarının edebî kimliğini oluşturan ve nevinin sağlam örneklerini sunan “Arap kimliği ve Vatan Sevgisi” hakkında yazdıkları şiirleri alanın bariz örneklerindendir. Bu makalede günümüze de hitap etmesi açısından önem arz ettiğine inandığımız bu iki şiir karşılaştırılarak, şairlerin Arap kimliğini ortaya koymada, ifade etmede ve sanatsal betimlemede göstermiş oldukları performansın konu, içerik ve anlamlandırma açısından edebî yapılanmaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Mahmud Derviş, Nizar Kabbani, Arap Kimliği, Vatan Sevgisi.

Abstarct

The poems written by Nizar Kabbani and Mahmud Derviş, one of the strongest poets of the 20th century in the arena of modern Arabic literature, about “Arab identity and Homeland Love”, wich constitute the literary identity of Arab peoples and present solid examples of their kind, are among the most obvious examples of the field. In this article, by comparing these two poems, which we believe are important in terms of appealing to the present, the literary structures of the poet’s performance in revealing, expressing and artistic description of their Arab identity will be discussed in terms of subject, content and interpretation.

Keywords: Arabic literature, Mahmud Derviş, Nizar Kabbani, Arab Identity, Love Homeland.

⁴⁴⁶ Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Belâgat Ana Bilim Dalı. E-posta: aysecepli23@gmail.com.

GİRİŞ

Makalemize konu olan Arap edebiyatının iki ünlü şairini kısaca tanıyalım: Mahmud Derviş, 1941’de bugün İsrail sınırlarında bulunan Akko şehrinin El-Berva köyünde dünyaya geldi. Çocuk yaşta şiir yazmaya başlayan şair, 1948 Arap-İsraîl savaşına tanık olmuştur. Derviş, yıllarca gazetecilik yaptı. El-İttihad ve el-Cedid dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Filistin davasını mısralarına taşıdı ve Filistin şiirinin öncüsü oldu ve siyasi çalışmalar da bulundu. Bu nedenle de İsrail ordusu tarafından tutuklandı. 1982 Eylül’ünde Sabra-Şatilla kampında Filistinli mültecilere yapılan katliamın ardından Beyrut kasidesini yazdı. Bu kaside, 1984’te Sovyetler Brliği tarafından Lenin ödülünü aldı. Şairin Türkiye’de basılan şiir kitapları arasında Zeytin Yaprakları, Filistinli Sevgili, “Gecenin Sonu, Uzak Bir Sonbahar’ın Hafif Yağmuru, Celile’de Kuşlar Ölür, Düğünler, Uykudan Uyanıyor Sevgilim, Yedinci Deneme, Beyrut Kasidesi bulunuyor.

Mahmud Derviş, 1988’de Filistin’in bağımsızlık deklarasyonunu yazan kişidir. Yıllarca Filistin Kurtuluş Örgütü’nün yönetiminde çalışmış olan Derviş, bu görevinden 1993’te Oslo anlaşmasını protesto etmek için ayrıldı. 1995’ten beri Ramallah’ta yaşamını sürdürmekteydi. Şairin birçok uluslararası ödülü ve çok sayıda eserleri bulunmaktadır. Ödülleri arasında Uluslararası Nazım Hikmet ödülü 2002, The Lotus Prize (1969; from the of Afro-Asian Writers) Lenin Peace Prize (1983; from the USSR), The Knight of the Order of Arts and Letters (1993; from France), The Lannan Foundation Prize for Cultural Freedom (2001) Prince Claus Awards (2004)

Eserleri, Asfır bila ajniha (Kanatsız Kuşlar), 1960, Awraq Al-Zaytun (Zeytin Yaprığı), 1964, Ashiq nim Filastin (Filistin’li bir sevgili), 1966, Aqkhir al-layl (Gecenin sonu), 1967, Yawmiyyat jurh filastini (Filistinli Yaranın Günlüğü), 1969, Habibati tanhad min nawmiha (Sevgili uyanır), 1969.

Şairliğinin yanı sıra yazar ve diplomat da olan Nizar Kabbani,. Suriyeli varlıklı bir ailenin çocuğu olarak 1923 yılında doğdu. Şam üniversitesinde hukuk eğitimini tamamladıktan sonra Dışişleri bakanlığında göreve başladı. İlk kitabı olan Esmerim Anlattı Bana’yı (1942) on dokuz yaşında yazdı. Diplomat olarak ülkesini birçok Avrupa ve Asya başkentinde temsil ettikten sonra yönetimle olan fikir ayrılığından dolayı görevinden istifa etti. Aşk şairi olarak meşhur olan Kabbani, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra Arap şiirinde çığır açılmasına ciddi katkılar sağladı. “Gerileme Kitabına Dipnotlar” şiiri Beyrutal-Adab dergisinin Ağustos 1967 sayısında yayımlanır yayımlanmaz bütün Arap dünyasında yasaklanmış ve Arap dünyasının ilk samizdat örneği olarak gizlice elden ele dolaşmaya

başlamıştır. Haziran Hareketi'nin kurucusu ve önde gelen şairi Kabbani gerek 1950'lerdeki şiirde sadeleşme hareketinde, gerekse 1967'deki Altı Gün Savaşı'nın ardından revaç bulan Arap şiirinin öncüsü olmuştur. Eserleri: İşgal Altında, Gazaba Uğramış Şiirler, Ben Beyrut (Deneme), Aşkın Kitabı, Gözlerinin Mavi Limanında, Yasak Şiirler, Seninle Evlendim Ey Özgürlük, Gerileme Kitabına Dipnotlar.

Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Teması

Filistin'in modern şiir alanında yetiştirmiş olduğu öncü şairlerden Mahmud Derviş'in şiir üslubunda sanatsal ağırlığın yanında siyasi şuurun da hissedilmesi şiirlerinin popüleritesini artırmaktadır. Arap dilinin fesahat ve belagatini şiirlerinde verdiği mesaj içerikli anlatımına aksettirmesi, kendisini Arap ve dünya edebiyatında örnek gösterilen şairler arasına dâhil etmiştir. Vatanı, insanın hayatıyla ve gerçeğiyle özdeşleştiren bu kalemin ona dair betimleyici anlatımı, edebî ağırlığının ölçütü sayılmaktadır. Filistin davası,⁴⁴⁷ diğer Filistin'li şairler gibi kaleminin son damla mürekkebi tükenene kadar yazacağı bir davaydı. Mahmud Derviş'in şiirini ondan ve Filistin trajedisinden ayırmak zordur. Derviş, vaka ile trajedi arasındaki doğrudan ilişkiyi ortadan kaldırmaya çalıştı. Filistin'de yaşanan kâbusu sembol, anlam, imaj, bağlam, kaçış ve fizibilite sorunu ile ifade etme çabası verdi. O, bu aşamada mesafeyi ortadan kaldırdı ama davayı iptal etmedi".⁴⁴⁸

Derviş'teki vatansever yapının onun ifadelerinde yeterince açık ve sarih olduğu muhakkaktır. Vatan nedir? Sorusu ona göre öyle sıradan iki üç kelimeyle özetlenip bırakılacak bir soru değildir. Vatan sıldır ona göre davadır. Bir cengaver memleket davası uğruna ağabeyinin göğsüne bir hançer sarar ve affı için dua eder. Vatan insanın aslından alınan hakikati ve toprağı geri almak için ölme özlemidir. Vatan, onun anlayışına göre sadece bir toprak değildir. Toprak bir gerçekle bir aradadır toprak. Hak seninle toprak onlarla. Ziyafet için gözyaşını sakla, sadece neşe, için ağlayacağız. Huzur ve mutluluk vardır, sessizlikte yaşam vardır. Hem ikisi arasında kimsenin farkında olmadığı ayrıntılar vardır. Sen kendin ol ve kalbinin yükünü tek başına taşı.

Derviş, umut kuşunu uçurmaktan yanadır. Onun nezdinde vatan ve umut hep yan yanadır: "Umut bir madde ya da fikir değil bir hediyedir. Geçici bir aşk ve gecede bir gül gibi unutulmak... Hayallerimi seçebilir miyim, yoksa elde edilemeyecek olanı hayal ederim. Bana gelince, ipek böceğinin beni ipek ipliğe dönüştürdüğü dut ağaçlarının içine gireceğim.

⁴⁴⁷ <http://www.moslimonline.com/index.php?page=artical&id=403&search=%#.X1fdVHkzZdg> Erişim tarihi: 9.09.2020.

⁴⁴⁸ http://www.jehat.com/ar/Sha3er/Pages/mahmood_darweesh2.html Erişim tarihi: 9.09.2020.

Efsaneler anlatan kadınlardan birinin iğnesinden geçeceğim ve ardından bir şal olup rüzgârla uçacağım.⁴⁴⁹

عنف النور، ورقة المتفائل
ما كنت أعرف أن تحت جلودنا
ميلاد عاصفة... وعرس جداول
سئوا عليّ النور في زناينة
فتوهجت في القلب... شمس مشاعل
كتبوا على الجدار.. مرج سنابل
رسموا على الجدار صور قاتلي
فمحت ملامحها ظلال جدائل
وحفرت بالأسنان رسمك دامياً
وكتب أغنية العذاب الراحل
أغمدت في لحم الظلام هزيمتي
وغرزت في شعر الشموس أناملي
و الفاتحون على سطوح منازل
لم يفتحوا إلا وعود زلازلي!
لن يبصروا إلا توهج جبهتي
لن يسمعوا إلا صرير سلاسل
فاذا احترقت على صليب عبادتي
أصبحت قديساً.. بزيّ مُقاتل [١]

Kartalların şiddeti, iyimser yaprağı
Derimizin altındaydı öğrendiğim ne varsa
Bir fırtınanın doğuşu...ve düğün törenleri
Zindan da üstümdeki nuru engellediler
Kalbinde parladı güneşin meşalesi
Duvarlara çayırı, sümbülleri çizdiler
Duvarlara katilimin resimlerini çizdiler
Duvarların gölgesi yüz hatlarını sildi
Resmini kanlı dişlerle kazıyarak çizdim
Yitip giden azabın şarkısını yazdım
Yenilgimi karanlık etle kapladım

⁴⁴⁹https://mawdoo3.com/%D8%A3%D9%82%D9%88%D8%A7%D9%84_%D9%85%D8%AD%D9%85%D9%88%D8%AF_%D8%AF%D8%B1%D9%88%D9%8A%D8%B4_%D8%B9%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%B7%D9%86Erişim tarihi: 10.09.2020.

Arap Edebiyatında Nizar Kabbani'nin Ve Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Edilişinin Karşılaştırılması

Parmak uçlarımı güneşlerin ışıklarına soktum

Evlerin çatılarında kaim olan Fatihler

Sadece depremler sözlerimi açtılar

Sadece alnımın parıltısını görecekler

Sadece bir zincirin gıcırtısını duyacaklar

İbadetimin haçında yandığım zaman;

Bir savaşçı forması içinde aziz oldum...

Mahmud Derviş

BİTAKA HUVİYYE (KİMLİK KARTI)

Yaz!

Ben bir arabım

Kimlik numaram elli bin

Sekiz tane çocuğum var

Dokuzuncu da sonbaharda gelecek!

Bu seni öfkeliendiriyor mu?

Yaz!

Ben bir arabım

Ne lakabım var ne de soyadım

Öfkeyle dolup taşan bir ülkede

Taşları çatlatır benim sabrım

Dal budak salmıştı köklerim

Daha doğmadan zaman

Tarihin çağları henüz açılmamışken

Henüz yeşermemişken servi ve zeytin ağaçları

Boy vermemişken çimenler

Babam rençper bir aileden gelir

Aristokrat zümreden değil

Dedem de sıradan bir çiftçiydi

Okumayı öğrenmeden önce

Güneşin büyüklüğünü bana öğreten...

Yaz!

Ben bir arabım.

Sen atalarımın bağlarını,

Çocuklarımla ekip biçtiğimiz
Toprağımızı gasp ettin
Bize ve bütün torunlarıma
Bıraka bıraka bu kayaları bıraktın.
Hükümetimiz onları da alacakmış.
Doğru mu?
O halde yaz!
İlk sayfanın başına yaz!
Ben insanlardan nefret etmiyorum
Kimseye de saldırmam
Ama...
Aç bırakırlarsa beni
Bırakırlarsa çırılçıplak,
Yerim etini beni soyanın
Hem de yerim çiğ çiğ
Açlığını kolla benim
Ve öfkemi
Damarıma basma sakın!
Mahmud Derviş

Mahmud Derviş, Filistin şairlerinin geleneksel duruşuna tabi olmuş ve Filistin davasını sanatına mihver ederek mısralarına ustalıkla oturtmuştur. Sanatın mesaj verme niteliğini sonuna kadar önceleyen bu kurgusal yapının gerçeği ifade etmesi açısından tarih bilimine de katkı sağlayacağı muhakkaktır. İnsanı ve onun en ziyade temel ihtiyacı olan özgürlüğü “intifada” (silkiniş ve ayağa kalkış) olarak betimleyen bu cesur mısraların muhataplarına vermiş olduğu cevabın dokuz şiddetinde bir depremde farksız olduğu muhakkaktır. Şiirin biçimsel yapısı tamamen anlaşılır ve sadedir. Üslup yönüyle de topluma eşit bir pencereden baktığı ve bu anlamda adil bir yaklaşıma sahip olduğu da görülmektedir.

Derviş, özgürlüğe olan aşkını ve ihtiyacını şöyle ifade etmektedir:

“Ben aslında kendimi yazmak, çiçeklerimi yazmak, böceklerden bahsetmek isterim. Ama bunlardan bahsedebilmek için öncelikle özgür olmam gerekir. Benim özgür olabilmem için de öncelikle ülkenin özgür olması gerekir”.

Arap Edebiyatında Nizar Kabbani'nin Ve Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Edilişinin Karşılaştırılması

Bu şiirlere hakim olan anlayışın Mahmud Derviş'in şahsında duygularına tercüman olduğu ve Filistin halkının anlayışı olduğu da bilinmektedir. Şiire akseden dik duruşun bir kimlik ifadesi olmakla beraber asil bir özgürlük istemi olduğunu söylemekte yarar vardır.

Bize göre şairin mahareti, şiirin mekân ve zamana bağlı yönünü çıplak ve net ifadelerle işlemek, zihinlere özgürlüğe hasret bir halkın haritasını nakşetmektir.

Şair, aslında kimlik kartı şiiriyle sadece Filistin halkını değil, bütün Arap coğrafyasını da hedefine almıştır. Cesur, bilinçli, korkusuz, mağrur ve saygın bir şahsiyetle tavrını alır. Vatanlarına işgali ve ihlali layık gören İsrailiyi ve onu destekleyen batılıyı alır karşısına ve had bildirmenin tarihini yazacak şu sözlerle haykırır: “Yaz! Ben bir Arabım!”

Halkının yüreğine su serpen bu mısralar kısa zamanda meşhur olmuş ve 1964 yılında kaleme alınan şiir, bestelenerek şarkı haline getirilmiştir. Yıllar yılı zulüm altında inleyen bu mazlum halkın onurlu duruşunu öne çıkaran bu kimlik haykırışıyla Arap kimliği batının gözüne sokulurcasına tarihin sayfalarına Mahmut Derviş tarafından bir edebî eser olarak kaydedilmiştir.

قصيدة وطن

علقوني على جدائل نخلة و اشنقوني..
فلن أخون النخلة! هذه الأرض لي..
و كنت قديما أحلب النوق راضيا و موله
وطني ليس حزمة من حكايا ليس ذكرى،
و ليس حقل أهله ليس ضوءا على سواف قلّة
وطني غضبة الغريب على الحزن
و طفلي يريد عيدا و قبلة
و رياح ضاقت بحجرة سجن
و عجوز يبكي بنيه.. و حقله
هذه الأرض جلد عظمي
و قلبي..
فوق أعشابها يطير كنخلة
علقوني على جدائل نخلة
و اشنقوني فلن أخون النخلة

Beni bir palmiye ağacının örgülerine sarkıtıp asın...

Ben palmiye ağcına ihanet etmeyeceğim!

Bu topraklar benim...

Mazide ben onda deve sağmıştım

Ondaki var oldum ben... ülkem bir hikaye yığını değil...

Bir anı değil. Bir tarla değil halkı...
Halkının tarlası geçmişte kalanlara ışık değil...
Vatanım garibin kederine öfkeliidir...
Çocuk ta bir bayram ve bir öpücük istiyor...
Ve bir hapishane hücreğine rüzgar uğramaz olmuş
Yaşlı bir kadın ağlamakta oğulları için
Ve tarlası...Bu topraklar benim etim, kemiğim ve kalbim...
Hurma ağacı gibi çimlerinin üzerinde uçar...
Beni Palmiye örgülerine astılar
As beni haydi! Palmiye ağacına ihanet etmeyeceğim!

Nizar Kabbani'nin Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Teması

Arap şiirinde hayal ve ruhun erişebileceği sanatsal incelikleri kavramış ve mısralarına hayattan insandan her ne varsa lezzetiyle katmış bir şair olarak tanımlayabileceğimiz Nizar Kabbani, tıpkı Mahmud Derviş gibi Arap kimliği ve vatan vurgusunu her fırsatta işlemekten çekinmemiş bir şairdir. Kimselerin aklına gelmeyen fikirlerin, resmini dahi çizemediği hayallerin ve dile getiremediği sözlerin onun belagati, zekâsı, öngörüsü ve sihirli duygularıyla ifade etmesi okuyucuyu bu dünyadan başka dünyalarda gezinmeye davet etmiştir.

Nizar Kabbani, kadınlara yönelik şiirler yazmasından dolayı kadın şairi olarak adlandırılmışsa da bize göre, Arap kimliğine ve vatana dair yazmış olduğu şiirleriyle de gözdedir ve başarılı bir performansa sahiptir. Yazdığı şiirlerle yaşamdan maceralar sunmakta ve işlediği konular ve ortaya attığı sorularla Arap şiiri tarihinde bir şahsına münhasır bir şair olmuştur. O, aşkı betimleyen mısralarıyla özgürlüğü isteyen mısralarıyla insanların yolunu aydınlatan fenerler dağıttı.

Şiirlerinde gerçek dışına çıkmadan görüneni olduğu gibi yansıtarak toplumu ehlileştirmedi, pohpohlamadan, okurun karanlık dünyasında unuttuğu ayrıntıları yakalayarak aydınlığa çıkarmayı başaran bu usta girişimleriyle okuyucuyu hem şaşırttı hem de kendine bağladı. Eserleri her eve girdi her kalbe dokunmaya muvaffak oldu. İnsanın ezilen vicdanını zapt etme cesaretine sahip olmaktan korktuğu zulmü ve tabuyu ihlal etti. Benlik sultanının kararttığı hengâmede gölgelenen büyük meseleleri ele alarak konuşulamayan gerçekleri ele alarak insanlığa yol açtı.

Kuvvetin karşısında ezilenleri savunan Kabbani'nin, bu duygu ve fikir seli içinde kelimeleri iğneleyicidir. Onun bu sağlam ve istikametli duruşu, eski tarzda devam eden birçok entelektüel, sosyal ve politik değer mizanını yerinden oynattı.

Nizar Kabbani Ve Mahmud Derviş'in Sanatsal Zevkinin Karşılaştırılması

Nizar Kabbani, Mahmud Derviş gibi hem Arapların ve hem de Arap olmayanların tarafından sevilen ve beğenilen bir şairdir. Arap şiirinde kendine has bir tarza sahip olan, şair ayrıca, şiirin sınırlarını aşarak, alışlagelmiş düzeni bozmayı başarmıştır. Her edebiyatçı gibi, eleştiriye mazur kalsa da o sanatını sergilemekten geri durmamıştır. Kitâb'ul-hub (Aşkın kitabı) adlı eserinin önsözünde sanatsal anlayışını ortaya koymakta ve şiirin görevi nedir sorusunu şöyle cevaplamaktadır: “Şiirin görevi her şeyi açıklamak ya da daha dakik bir kelimeyle her şeyi öldürmek değildir. Şiirin görevi, size bir seyahat bileti verip seyahatin detaylarına, bineceğiniz trenlerin sefer tarifelerine, kalacağınız otel adlarına girmemesidir. Şiirin görevi, önünüze şişeyi ve kadehi koyup sizi kendi tarzınıza göre içmekle baş başa bırakmasıdır. Şiirin görevi, parmağınıza Süleyman'ın yüzüğünü takmasıdır. Ama cini çağırmayı; sütü, balı ve hurileri istemeyi size bırakmasıdır.”⁴⁵⁰

Kabbani, sanatsal açıdan özel bir dile sahiptir. Günümüze kadar uzayan şiir tarzının onun hakkında hala tartışılmasına, eserlerinin hala yorumlanıp üzerinde fikir yürütülmesine ve hakkında yeni yeni çalışmalara konu olmasına neden olacak önemini de gün geçtikçe artırmaktadır. Kendisinin şiire adayan Kabbani'nin toplumun kanayan yaralarına parmak basması gözlerimizin önüne Mahmud Derviş'ten kareler gelmesine neden olmaktadır. Kendisini özel bir şiir okulunun sahibi olarak gören Kabbani'nin toplumun duvarlarında açtığı çatlakların farkındalığı muhakkaktı. O da Derviş gibi cesur bir cengâver olmaya karar vermişti ve Arap toplumunun vicdanî açıdan yeniden şekillenmesine çalışmaktaydı.

Hayal dünyası tıpkı Dervişin olduğu gibi canlı, renkli, hareketli ve özgürdü. Denizi daha da mavi, kuşları daha özgür ve insanları daha yüceydi. Derviş'ten farklı olarak Arap gerçekliğinde aşırı genellemeler, kınamalar ve hiciv noktasında ağır söylemler kullandı.

İnsanların tarihine kasvetle bakmasına rağmen o bunun aksine halka vicdani değerler katmada büyük rol oynamıştır. Mahmut Dervişle paralel adımlar atan bu tutumunda halkın yüksek derecede bir hassasiyetle vatan şuuruyla bilinçlenmesi amacına kendini adanmıştır.

⁴⁵⁰file:///C:/Users/Ay%C5%9Fe%20KA%C5%9E/Downloads/100-

%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9-%D8%AD%D8%A8-kutub-pdf.net.pdf Erişim tarihi: 7.10.2020.

Bu minvalde onun kendisinin ve şiirlerinin emre amade olduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayacağız. Çünkü o da kendisine vatan dediği o çok sevdiği toprak gibi sıra olmuştur şiirden vatan şuuru almak isteyen yüreklerle. Ona “kadın şairi” diyenlerin göremediği şeyse, Kabbani bu şiirleriyle kadınlara vatansever bir boyut kazandırdı.⁴⁵¹ Derviş’in yaptığı gibi o da milletine kalıcı bir sevgi aşıladı ve bu nedenle de Arap toplumundaki “aşk ilişkilerini” baskıdan kurtarıp, onları şeffaflaştıran güneş ışığına tanıttı.

Ne zaman bir kadın adına şarkı söyleyen

Milliyetçiliğimi benden indirdiler ve dediler ki:

“Nasıl olur da vatan için şiir yazmaz?”

Kadın vatan dışında bir şey mi?

Ah beni okuyan biri fark ederse

Aşk hakkında yazdığım şey...

Vatanı kurtarmak için yazılmış...

Mahmud Derviş’ten bir adım önde yazmış olduğu kadın şiirlerinde milliyetin adını etmeden kadına şiirler yazmasına ve her şeyi ile onu anlatarak şiir dünyasına dönüştürmesine rağmen, kadını vatanla ilişki konumuna yerleştirmiştir. Nizar Kabbani, kadının geleneksel görüşte değerler hazinesi şeklini alan bütününe alındığını gördü ve o hazinenin derinlerine inerek kadının vizyonunda kendini aşması, onun derinliğine indiğinde de onu medeni bir seviyeye çeken aşkın boyutlarını keşfetmeye özen gösterdi.

GIRNATA

غرناطة

في مدخل الحمراء كان لقائنا

ما أطيّب اللقيا بلا ميعاد

عينان سوداوان في حجرهما

تتوالد الأبعاد من أبعاد

هل أنت إسبانية؟ ساءلتها

قالت: وفي غرناطة ميلادي

غرناطة؟ وصحت قرون سبعة

في تينك العينين.. بعد رقاد

وأمية راياتها مرفوعة

وجيادها موصولة بجياد

ما أغرب التاريخ كيف أعادني

لحفيدة سمراء من أحفادي

وجه دمشق رأيت خلاله

أجفان بلقيس وجيد سعاد

⁴⁵¹ Kudat, A. & Durmuş N. “Suriyelilerin Türkçe Öğrenmesini, Türklerin de Arapça Öğrenmesini Etkileyen Faktörler (kadınlar örneğinde)”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Kitabı*, İstanbul, İZÜ yay, 2019, s. 210

ورأيت منزلنا القديم وحجرة	كانت بها أُمي تمد وسادي
والياسمينه رصعت بنجومها	والبركة الذهبية الإتشاد
ودمشق، أين تكون؟ قلت ترينها	في شعرك المنساب.. نهر سواد
في وجهك العربي، في الثغر الذي	ما زال مختزناً شمس بلاد
في طيب "جنات العريف" ومائها	في الفل، في الريحان، في الكباد
سارت معي.. والشعر يلهث خلفها	كسنا بل تركت بغير حصاد
يتألق القرط الطويل بجيدها	..مثل الشموع بليلة الميلاد
ومشيت مثل الطفل خلف دليلتي	وورائي التاريخ كوم رماد
الزخرفات.. أكاد أسمع نبضها	والزركشات على السقوف تنادي
قالت: هنا "الحمراء" زهو جدودنا	فاقرأ على جدرانها أمجاد
أمجادها؟ ومسحت جرحاً نازفاً	ومسحت جرحاً ثانياً بفؤادي
يا ليت وارثتي الجميلة أدركت	أن الذين عندهم أجدادي
عانقت فيها عندما ودعتها ⁴⁵²	"رجلاً يسمى" طارق بن زياد

El-Hamra girişindeydi buluşmamız

Bu randevusuz buluşma ne de güzeldi

Göz yuvalarında bir çift kara göz vardı

Uzaklıklar bize uzaklıkları doğururdu

Ona sen İspanyol musun? Diye sordum

O da Gırnata'da doğduğunu söyledi

Gırnata mı? Onca uykudan sonra

Gözlerimde yedi asırdan uyanıverdi

Emevi bayrakları gönderde duruyordu

Atları sıkıca bağlanmış haldeydi

⁴⁵² Nizar Kabbani, *el-A'mâlü 'ş-şeriyetu'l-kâmile*, Menşurâtu Nizar Kabbani, C. 1, Beyrut: 1944, 566-568.

Ne tuhaf şey tarih beni torunlarımdan
Esmer bir kıza nasıl da döndürüverdi

Şam'lı bir yüz gördüm ki ondaydı
Suad'ın gerdanı, Belkıs'ın da kirpiği

Eski evimizi gördüm bir odasında
Annem benim yatağımı hazırlamaktaydı

Yaseminle süslenmiş yıldızlarıyla
Altın renkli havuzdan duyulan nağmelerdi

Şam nerede gösterir misin bana dedim
Salınmış saçlarında gördüm Sevad nehrini

Senin Arap hatlı yüzünde o vaha da hala
Sarmalamakta olan ülkemin güneşini

Mis kokulu bahçelerin kokusunda, suyunda
Baklada, reyhanda, turunçta gizlediği

Benimle yürüdü ardına dökülen saçlarıyla
Derilmeden boy atmış sümbüller gibiydi

Kulağındaki uzun küpe ıslıl ıslıl parıldar
Yılbaşı gecesi mumlarına benzemekteydi

Peşinden yürüdüm bir çocuk gibi rehberimin
Arkamdan gelen tarih bir kül yığını gibiydi

Süslemelerin nabzını duyar gibiydim
Tavanlardan asılı altın süslemelerin sesini de

Arap Edebiyatında Nizar Kabbani'nin Ve Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Edilişinin Karşılaştırılması

Burası el-Hamra atalarımızın övünç yeri
Oku duvarlarıma yazılmış azametimi dedi

Keşke bu güzel mirasçım o kastettiği
Kişilerin atalarım olduğunu bilseydi

Onunla vedalaşırken sarıldım bir adama
O da Tarık bin Ziyad adında bir kişiydi

Nizar Kabbani sevgiyle kucakladığı vatanını sevgilisi gibi aziz görmüştür. Onun suretinde vatani, vatanın dağlarında, ırmaklarında, vahalarında sevgilisini görmüştür. Sevgilisine sarılır gibi sarılmıştır sevdiceği Dimaşk'ına. Sevdığının gözlerine dalarımış gibi dalmıştır ülkesinin çöllerine, göllerine, çimenlerine...Sevgilisinin ellerinden tuttuğu gibi tutmuştur ülkesinin yollarını aşkla, şevkle, ümitle...Sevdığının inci tanesi dişlerini tebessümüyle gördüğünde mest olduğu gibi vatanının sıra dağlarıyla geçmiştir kendinden hepten...

Mahmut Derviş'in özlediği şey tıpkı Nizar Kabbani'nin mısralarına aldığı gibi aşkla yoğrulmuş bir vatandı ve onun uğruna ölünse bile azdı. Rüzgarla yüzünden peçesi sıyrılan Sevgili gibi temiz, masum, şefkatli ve bağı yanıktı o vatanın...Onun incitilmesi yüreğine saplanan hançer gibi acıtıyordu şairin içini.

Bütün hatıraları kendisi kadar aziz olan şehrine, sılasına, köyüne, mahallesine, evine hayrandı, aşıktı hatta kara sevdalıydı. Hem de uğruna feda olacak kadar muazzamdı.

Arap coğrafyasının düşmüş olduğu elim vaziyetten mustarip olsa da şair, hasmının yüzüne haykıracak cesarete sahiptir. Yiğitliğin yürekte olduğunu haykırması için de alabora olmuş gemisinin azimli bir kaptanı olduğunu ispatlıyordu. Düşmana önce haykıracaktı ki, kimin muhatabı olduğunu fark etsindi.

Kanına girdiğin, yurdunu işgal ettiğin, evinden barkından ettiğin, vatansız bıraktığın, kafasını kolunu kırdığın, üç kuruşa muhtaç ettiğin, ülkesinin petrolüne, coğrafi zenginliğine göz diktiğin, gençlerini yozlaştırdığın, nesillerine kâbus dolu bir gelecek planı yaptığın Arabım ben!...

Bak yıkılmadım, karşıdayım ve sana kafa tutuyorum. Nasıl anlarsan anla! Arabım ben! Araplığım seni korkutuyor biliyorum...Bu yüzden geldin topraklarıma. Bu yüzden

terör devleti oldun. Bu yüzden satın aldın topraklarımı. Bu yüzden esir ettin Mescid-i Aksam'ım...

Oku öyleyse şemailimi, oku öz geçmişimi! Selahaddin-i Eyyubi'nin ahfadıyım bilirsin sen! Kılıcıyla dünyaya ayar çekenlerin izinde yürümekteyim iyi öğren!

بيروت محفظيتكم.. بيروت حبيبتي

سامحينا.. ان تركناك تموتين وجيدة

وتسللنا إلى خارج الغرفة تبكي كجنود هاربين

سامحينا

إن رأينا دمك الوردي ينساب كأنهار العقيق

وتفرجنا على فعل الزينا

وبقينا ساكتين

آه...كم منا قبيحين، و كنا جناء

عندما بعناك، يا بيروت، في سوق الإمام

وحجزنا الشقق الفخمة في حي الإليزية و في مايفير لندن

وغسلنا الحزن بالخمرة، و الجنس، و قاعات القمار

وتذكرنا على ماءة الروليت، أخبار الدياز

و افتقدنا زمن الدفلى بلبنان

وعصر الجناز

وبكينا مثلما تبكي النساء

آه...يا بيروت،

يا صحببة القلب الذهب

سامحنا

إن جعلناك وقودا وخطب

للخلافات التي تنهش من لحم العرب

Beyrut. Cüzdanınız... Beyrut Sevgilim

Bizi affet...eğer ölmene izin verirsek ve iyi

Kaçak askerler gibi ağlayarak odadan dışarı çıktık

Bizi bağışla

Pembe kanının granat nehirleri gibi aktığını

Görseydik

Ve zina eylemini izledik

Ve sessiz kaldık

Ah...ne kadar çirkiniz ve biz korkağız

Arap Edebiyatında Nizar Kabbani'nin Ve Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Edilişinin Karşılaştırılması

Ah Beyrut seni köle pazarında sattığımızda
Elysee ve Mayfair, Londra'da lüks daireler rezerve ettik
Üzüntü, şarap, seks ve bronzlaşma salonlarıyla
Yıkadık
Ve bize rulet masasında Diaz haberini hatırlattı
Ve Lübnan'daki zakkum zamanını kaçırdık
Ve Jalanaz dönemi
Ve kadınlar gibi ağladık
Ah Beyrut,
Ey kalp ısınan altın
Bizi bağışla
Sana yakıt ve odun verdiysek
Arapların etini harap eden anlaşılmazlıklar için

القدس

بكيت.. حتى انتهت الدموع
صليت.. حتى ذابت الشموع
ركعت.. حتى ملّني الركوع
سألت عن محمد، فيك وعن يسوع
يا قُدُس، يا مدينة تفوح أنبياء
يا أقصر الدروب بين الأرض والسماء
يا قُدُس، يا منارة الشرائع
يا طفلة جميلة محروقة الأصابع
حزينة عيناك، يا مدينة البتول
يا واحة ظليلة مرّ بها الرسول
حزينة حجارة الشوارع
حزينة مآذن الجوامع
يا قُدُس، يا جميلة تلتفّ بالسواد
من يقرع الأجراس في كنيسة القيامة ؟
صبيحة الأحاد..
من يحمل الألعاب للأولاد ؟
في ليلة الميلاد..
يا قُدُس، يا مدينة الأحزان
يا دمة كبيرة تجول في الأجناف
من يوقف الحجارة يا بلدي

1. Uluslararası Ankara Sempozyumu

من يوقفُ العدوان يا بلدي ؟
عليك، يا لؤلؤة الأديان
من يغسل الدماء عن حجارة الجدران ؟
من ينقذُ الإنجيل ؟
من ينقذُ القرآن ؟
من ينقذُ المسيحَ ممن قتلوا المسيح ؟
من ينقذُ الإنسان ؟
يا قدسُ.. يا مدينتي
يا قدسُ.. يا حبيبتي
غدا.. غدا.. سيزهر الليمون
وتفرحُ السنابلُ الخضراء والزيتون
وتضحكُ العيون..
وترجعُ الحمائمُ المهاجرة..
إلى السقوفِ الطاهرة
ويرجعُ الأطفالُ يلعبون
ويلتقي الآباء والبنون
على رباك الزاهرة..
يا بلدي..
يا بلد السلام والزيتون

KUDÜS

Ağladım...gözyaşlarım bitene kadar
Dua ettim...mumlar eriyene kadar
Diz çöktüm... dizlerim ezilene kadar
Muhammed'i sordum, sen ve İsa hakkında
Ey Kudüs, ey peygamber kusan şehir!
Ah, dünya ile sema arasındaki en kısa yol
Ey kutsal kanunların işareti!
Ah, yanmış parmaklı güzel kız
Gözlerin mahzun ey bakire şehir
Ey Resulün geçtiği gölgeli vaha
Üzgün sokak taşları
Hüzünlü camilerin minareleri
Ey Kudüs, ey rengi siyaha çalan güzel

Arap Edebiyatında Nizar Kabbani'nin Ve Mahmut Derviş'in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Edilişinin Karşılaştırılması

Üzgün sokak taşları
Hüzünlü camilerin minareleri
Ey Kudüs, ey rengi siyaha dönen güzel
Kutsal kabir Kilisesi'nin çanlarını kim çalıyor?
Pazar sabahı...
Erkekler için oyuncakları kim getirir?
Noel arifesinde
Ey Kutsal üzüntüler şehri
Ah göz kapaklarında dolaşan büyük yırtık
Taşları durduran, ah ülkem
Saldırımı kim durduracak, vatanım?
Sen, dinlerin incisi
Duvarların taşlarındaki kanı kim yıkar?
İncil'i kim kurtarır?
Kur'ân'ı kim kurtartır?
Mesih'i İsa'yı öldürenlerden kim kurtarır?
Ey Kudüs... Ey şehrim
Ey Kutsal...ey aşkım
Yarın... yarın... limon ağacı çiçek açacak
Yeşil başaklar ve zeytinler sevinecek
Ve gözlerin içi gülecek
Göçmen güvercinler geri dönecek
Tavanları tertemiz yapmak için
Ve çocuklar oynamaya başlayacak
Ebeveynler ve çocuklar buluşacak
El-Zahra'nın kutsamaları üzerine...
Ey barış ve zeytin ülkesi...

KAYNAKLAR

Abbas, İhsan. *Târîh'un-nakdu'l-edebî indel arab*, Dârûs'sikâfa, Beyrut-London: 1996.
Derviş, Mahmud. ed-Dîvân, *el, A'mâlû'l-ûlâ*, (Beyrut: Riyâdü'r-reys lil-kütüb ve'n-neşr, 2005).

- Derviş, Mahmud, *Dîvân'ı Mahmûd Dervîş*, el-Mücellidü'l-evvel, Dârû'l-avde, Beyrut: 2010.
- Kabbânî, Nizâr, *el-A 'mâlu 'ş-Şi 'riyye el-Kâmile*, Menşûrât Nizâr Kabbânî, Beyrut: 1983 C. 1,2,4,5.
- Cühâ, Mişâl Halil, *eş-Şi 'rû 'l-Arabiyyü 'l-hadis min Ahmed Şevkî ilâ Mahmûd Dervîş*, Beyrut: 1990.
- Dayf, Şevkî, *Dirâsât fî 'ş-Şi 'ri 'l-Arabiyyi 'l-Mu 'âsır*, Dârû'l-Ma'ârif, Kahire: 1979.
- Er, Rahmi, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2004.
- Karaman, M. Lütfullah, "Filistin", TDV. İstanbul Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul: 1996.
- Kudat, A. & Durmuş N. Suriyelilerin Türkçe Öğrenmesini, Türklerin de Arapça Öğrenmesini Etkileyen Faktörler (kadınlar örneğinde) II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Kitabı, İstanbul, İZÜ yay, 2019, s. 210
- Şehirli, Tuba Nur, Ana Hatları ile Modern Filistin Şiiri ve Mahmud Derviş: Hayatı, Eserleri ve Şiirindeki Temel Kavramlar (yüksek lisans tezi, 2010), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalar, Mehmet, *Modern Arap Şiiri*, Bursa: 2003.
- Yılmaz, Nurullah. Filistinli Şair Mahmud Derviş Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri, Erzurum-Fenomen Yayıncılık, 2013.
- Tülücü, Süleyman, "Suriyeli Çağdaş Arap Şairi Nizâr Kabbânî Üzerine Bazı Notlar", Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, sy. 28 (2007).

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE KIRAAT İLMİ BAĞLAMINDA İBNÜ'L-CEZERÎ VE BAŞKENT ANKARA'NIN YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT⁴⁵³

Özet

Bu alandaki çalışmada kırâat ilminin; Osmanlı döneminde başkent olan merkezlerden, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarına intikaliyle Cumhuriyet dönemi sonrası Ankara merkezli çalışmalar ele alınmaktadır. Osmanlı döneminde bu ilmi faaliyetin, özellikle dünya medeniyet bayraktarlığını simgeleyen Bursa, Edirne ve İstanbul gibi payitaht merkezlerden Anadolu, Rumeli ve Asya coğrafyasına yayılmıştır. Bu husus, göz önünde tutulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti başkenti olan Ankara'da bu nadide ilmi faaliyetin icrası, söz konusu mirasın idamesi adına anlamlıdır. Ankara Yıldırım Beyazıt, İbn Cezerî, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Ankara merkezli diğer birimlerin bu alandaki ilmî faaliyetleri, bu anlama matuf olarak değerlendirilebilir. Selçuklulardan devraldığı medrese geleneğini geliştirerek devam ettiren Osmanlı döneminde, kırâat ilminin tahsili amacıyla, İslam coğrafyasının muhtelif merkezlerine karşılıklı rihleler gerçekleştirilmekte idi. Ancak Osmanlı diyarına belli dönemlerde bazı seçkin şahsiyetlerin kanalıyla yaygınlık kazanmıştır. Böylece kırâat ilmi, bu diyarlarda farklı tarik ve mesleklerin teşekkülüne yol açmıştır. Bunların takip edilen kaynak ve tedrisatta uygulanan yöntem anlamında yorumlanması gerekir. Bu farklılıklar, günümüzde özellikle Mısır ve İstanbul tarîki şeklinde algılanmaktadır. Süreç içerisinde meslek diye tabir bulan birden fazla tedrisat ve tatbikat yöntemi de ortaya çıkmıştır. Buna benzer ekol, meslek ve oluşumların tecvid için de mevcut olduğu söylenebilir. Bu mevzuda dikkate değer bir husus da Kırâat-ı seb'a İstanbul merkezli, Kırâat-ı aşera, Bursa merkezli olması, her iki tarîkin mezc edildiği ve bu üslubu devam ettiren merkezinin Edirne olarak görünmesidir. Cumhuriyet döneminde bu ilmi faaliyet bağlamında, Ankara'da kırâat eğitim öğretiminde Mısır tarîki takip edilmiştir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere Mehmet Rüştü Aşık Kutlu ve onun önde gelen talebelerinden Safvan Çakıroğlu'nun tedrisatta takip ettikleri metot, yöntem ve kaynaklar önem arz etmektedir.

⁴⁵³ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Arap Dili Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: akudat@ybu.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Ankara, Yıldırım Beyazıt, İbn Cevzî.

Abstract

In this study, the transfer of the science of qiraat from the capital centers in the Ottoman period to the Anatolian and Rumelia geographies and the post-Republic period Ankara-centered studies in this field are discussed. During the Ottoman period, this scientific activity spread to Anatolia, Rumelia and Asia from centers such as Bursa, Edirne and Istanbul, which symbolized the world civilization flagship. When these considerations are taken into consideration, the exercise of this precious scientific activities in Ankara, the capital of the Republic of Turkey on behalf of the maintenance of heritage is a significant. The scientific activities of Ankara Yıldırım Beyazıt University, İbn Cezerî, the Directorate of Religious Affairs and other units based in Ankara in this field can be evaluated as aimed for this understanding. The science of qiraat, which was transferred to the Ottoman land in certain periods and through certain personalities, led to the formation of different sects and professions in these lands. These should be interpreted in terms of the source followed and the method applied in education. These differences are nowadays perceived especially as the sects of Egypt and Istanbul. In the process, more than one education and practice method called as profession, also emerged. It can be said that similar schools, professions and formations exist for tajwid as well. A remarkable point in this regard is that qiraat-i seb'a is centered in Istanbul, qiraat-i ashera is centered in Bursa, the center where both sects are integrated and continues this style is Edirne. In the Republican period, in the context of this scientific activity, Egyptian sect was followed in the education of vice in Ankara. In this regard, the methods and resources followed by especially by the Directorate of Religious Affairs, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu and one of his prominent students, Safvan Çakıroğlu are important.

Key Words: Qiraat, Ankara, Yıldırım Beyazıt, İbn el-Cevzi.

Giriş

Tarihi süreç içerisinde İslam kültür mirası; nesilden nesile tevarüs edilirken Kur'an kıratı, daima merkezi konumda olmuştur. Özellikle beşinci asırdan itibaren medreselerin devreye girmesiyle Kırâat eğitimi bazen diğer ilimler içinde bazen de bağımsız mekânlarda merkezi konumu bazen diğer ilimler içinde bazen de bağımsız mekânlarda süregelmiştir. Osmanlı diyarı, İslam dünyası nazarında Kur'an-ı Kerim'in güzel tilaveti ve kitabetiyle meşhurdur. Kırâatta ise genelde Mağrib tarafı (Kuzey Afrika) ve Mısır şöhret bulmuştur.

Kırâat ilminin resmi kanalla Osmanlı diyarına intikalinde ve başta Anadolu olmak üzere Balkan ve Mâveraünnahr coğrafyasına yayılmasında Osmanlıyı cihan devletine taşıyan üç payitahtın büyük payı vardır. Anadolu ve Rumeli coğrafyalarında bu faaliyet, inkitaa uğramadan devam edegelmiştir. Bursa'da Yıldırım Bayezid'den İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'e ve Kanuni'ye kadar birçok Osmanlı Sultanının bu hususta çabalarının ve desteklerinin olduğunu gösteren birçok belge vardır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra kurumsal boyutta kırâat ilmi faaliyetleri, 1970'lerde Diyanet İşleri Başkanlığının destek ve himayesinde neşvu nema bulmuştur. Elbette bundan önce fahri olarak Anadolu'nun birçok yerinde ve fedakâr alimlerin ferdi gayretleriyle bu ilmî faaliyet hayatîyetini devam ettirmiştir. Bu konuda Ankara hem Diyanet kurumunun bulunduğu hem de bazı kırâat alimlerine ev sahipliği yapması anlamında önem arz etmektedir. Günümüzde ise üniversitelerin ilgili birimleri, Diyanet kurumu ve diğer birimler olarak üç kulvarda bu ilmî tedrisat devam etmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Kırâât (قراءات) kelimesi, kırâet ((قراءة) mastar /kök kelimesinin çoğuludur. قرأ fiilinin semâî mastarıdır. “قرآن, قراءة, يقرأ, قرأ” şeklinde iki formu mevcuttur. قرأ fiili, lügatta okumak anlamı yanında, toplamak ve birleştirmektir⁴⁵⁴. Kırâata, kırâat denmesinin sebebi, kârî'nin (okuyucunun) harfî diğer bir harfle birleştirmesi ve böylece kelimenin oluşmasıdır. Kelime, diğer bir kelime ile, cümle diğer bir cümle ile birleşir.⁴⁵⁵ Kırâat mastarının aynı kökten diğer bir vezni “Kur'ân” şeklinde gelmektedir. Buna göre Kur'ân mastarı da kırâat ile eş anlamlıdır, denilebilir. Kırâat kelimesi, mastar olarak Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır; ancak tilâvet mânasını veren fiil kalıplarında ve mastar olarak (Kur'ân) birçok yerde geçmektedir.⁴⁵⁶

İstilahî anlamı ise “Kur'ân kelimelerinin eda biçimini ve bu kelimelerdeki ihtilâfı, nakleden kişiye nisbet ederek bildiren ilimdir”.⁴⁵⁷ İbnü'l-Cezerî'ye göre; “Kırâat, öyle bir ilimdir ki; onun sayesinde insan, Kur'ân-ı Kerîm'in lügat ve i'râb yönünden telaffuzuyla veya onun kelimelerinin seslendirilmesiyle, dizim biçimiyle ilgili olan hazf-isbât (kaldırma-koyma), tahrîk-iskân (harekeleme, sâkin kılma), fasl-vasl (ayırma-birleştirme) gibi hususları kavrar; dolayısıyla kırâatle uğraşan kişi, bu vb. ittîfak ve ihtilâf noktalarını nakledenlere

⁴⁵⁴ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tacü'l-Lüğa*, c. II, s.220.

⁴⁵⁵ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsat fî Ulumil Kur'ân* (Riyâd, 1430/2009, XVI. Baskı)

⁴⁵⁶ Aydın Kudat, *Kıraatları hüccetlendirmede dilbilim olgusu*, Ankara 2020, s. 14.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 9.

*dayandırarak öğrenir".*⁴⁵⁸ Buna göre kırâat ilmi kelimelerin telaffuz biçimiyle, yapısıyla ve i'râbıyla ve bu kelimelerin farklı şekillerde okunmasını sağlayan isnad ili ilgili bir ilim dalıdır. Aslında bu bir kırâatın sahih kabul edilmesini sağlayan şartları da kapsamaktadır. Onlar, sened-i sahih, resm-i Mushaf ve bir vechiyle dahi olsa Arap diline muvafakiyettir.⁴⁵⁹ Bu şartlar İbnü'l-Cezerî'nin kırâat tanımında da yer almaktadır. Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarını edâ ediliş yönünden ele alan, bu husustaki ittifak ve ihtilafları belirten rivâyetleri, nakledenlerine (imam ve râvîlerine) isnad ederek inceleyen bir ilim dalıdır.⁴⁶⁰

Tarihi Arka Plan

Kırâat ilmi Hz. Peygamber'den bu yana değişik aşamalardan (dönemlerden) geçerek günümüze ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in "Ubey b. Kâb sizin en güzel Kur'ân okuyanıdır"⁴⁶¹ demesi ve ashâbından bazıları için "Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim b. Mevlâ Ebû Huzeyfe, Muâz ve Ubey b. Kâb; Kur'ân'ı bu dört kişiden alınız, (öğreniniz)"⁴⁶² demesi bu hakikati ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber zamanında kırâat farklılıkları mevcuttu ve bu kırâat farklılıklarını Hz. Peygamber ashabına bizzat öğretmiş ve onlarda kendilerine öğretildiği şekilde namazların da okumuşlardır.⁴⁶³

Kur'ân-ı Kerîm; Hz. Peygamber hayatta iken yazılmaya başlanmış ve bazı sahâbeler tarafından titizlikle ezberlenmiştir. Ancak vahyin inzâl sürecinin devam etmesi ve diğer coğrafyalara tam olarak yayılmamış olması gibi nedenlerle iki kapak arasında bir Mushaf haline getirilmemişti. İbnü'l-Cezerî, tabiîn ve tebe-i tabi'în döneminde yapılan kırâat çalışmalarını şöyle dile getirmektedir: "Ümmetin içinde uzman kişiler, ortaya çıkıp ciddi bir şekilde çalışıp, hakikati ortaya çıkardılar. Bu imamlar bütün harfleri ve kırâatları toplayıp, vucûh ve rivâyetleri senedleriyle naklettiler. Onlar kırâatlar konusunda usûl ve kâideleri ortaya koyarak meşhûr, şâz, sahîh ve sakîmi birbirinden ayırdılar."⁴⁶⁴

Kırâatın pratiğinde takip edilen metodun da Mısır üzerinden Osmanlı diyarına iki koldan geldiğini söyleyebiliriz. Birincisi Aşera ve Takrîb tarîki olarak (on'lu sistem ve

⁴⁵⁸ Kudat, *Kıraatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s.16; Alemdar, Yusuf, *Kırâatların Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: VIII / 2, s.143-170 Aralık-2004, s. 151.

⁴⁵⁹ İbn Cezerî, Muhammed, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mür'idü't-Tâlibîn*, Nşr. Ali bin Muhammed el-Umrân, Beyrut, 1419, s. 18.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mür'idü't-Tâlibîn*, s. 3.

⁴⁶¹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre es-Sülemî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts. , menâkıb, 33.

⁴⁶² Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Marifetu'l-Kurra'il-Kibar ala't-Tabakati ve'l-Asar*, nşr, Tayyar Altıkulaç, İstanbul 1995. c.1, s. 220.

⁴⁶³ İbn Malik, Enes, *el-Muvatta*, I-II, Kahire, 1410, *Kur'ân Hakkındaki Rivâyetler*, 688.

⁴⁶⁴ İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. c.1, s. 15.

indirac metodu) bilinen metot, İbn Cezerî'yle Bursa'ya intikal etmiştir.⁴⁶⁵ Bunun için Yıldırım Beyazıt tarafından Bursa Ulu Cami müştemilatında bir Dârü'l-Kur'ân inşa edilmiş, daha sonra buraların idamesi için vakfiyeler kurulmuştur. İkincisi, Kırâat-ı Seb'a (Yedi'li sistem) olarak İstanbul'un fethini müteâkiben (1453), Fatih'in sıfatını taşıyan cami ve müştemilatında devam ederek İstanbul'da karar kılmıştır.⁴⁶⁶ Burada da bu amaçla birden fazla vakıf kurulmuş ve Rumeli havzası adına Cihan Devleti Osmanlı, Edirne payitahtındaki Dârü'l-Kur'ân için Selimiye vakfiyesi düzenlenmiştir. İleride etraflıca ele alınacağı üzere burası müfredat ve metot olarak, sanki her iki merkeze nisbet edilen tarîklerin mezcedildiği merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel kanı, Kırâat-ı Aşera'nın Bursa'da okutulduğu, bu merkezden de Anadolu ve Maverâ'î-n-nehr coğrafyasına yayıldığı, İstanbul ve Rumeli'de ise Kırâat-ı Seb'a'nın yayıldığı yönündedir; ancak elimizdeki belgelere göre bu metot, Rumeli coğrafyasında da tedris edildiğini göstermektedir. Mısır üzerinden Osmanlı diyarına intikal eden Kırâat öğretimi, birden fazla tarîk, meslek ve metodun oluşmasına yol açmıştır. Buna göre ders kaynakları olarak iki ekol oluşur. Birincisi nesirdir; kaynak olarak teysir ile tehbirü't-tesir. İkincisi manzumdur; kaynak olarak şatıbiyye/ hırzû'l-Emanî ile ed-düretü'l-mudî. İstanbul tarîki Teysir tarîki olarak, Şatıbiyye tarîki ise Mısır tarîki olarak şöhret bulmuştur. Mısır tarîki de iki mesleğe ayrılır, biri Nuaym'ın el-mutkin mesleğidir, ruhsatı alır, diğeri Şeyh Ataullah mesleğidir, azimetî alır.

Kırâat Tedrisatı Bağlamında Ankara

Osmanlı döneminde bu ilmi faaliyetin, özellikle dünya medeniyet bayraktarlığını simgeleyen payitahtlar olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi merkezlerden Anadolu, Rumeli ve Asya coğrafyasına yayılmıştır. Bu husus, göz önünde tutulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti başkenti olan Ankara'da bu nadide ilmi faaliyetin icrası, söz konusu mirasın idamesi adına anlamlıdır. Ankara Yıldırım Beyazıt, İbn Cezerî, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Ankara merkezli diğer birimlerin bu alandaki ilmî faaliyetleri, bu anlama matuf olarak değerlendirilebilir.

Kırâat ilminde haklı şöhrete sahip olan ve kendinden sonraki dönemler bağlamında icazet geleneğinin odak halkasını teşkil eden Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, (751/1350-833/1429) bu coğrafyaya ait nispetiyle İbn Cezerî

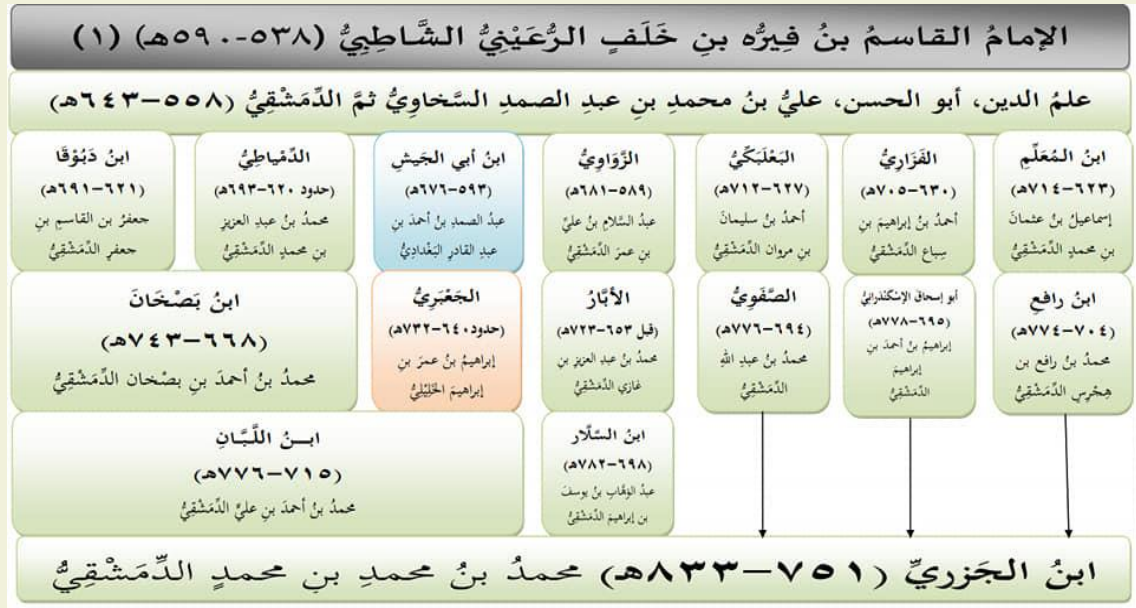
⁴⁶⁵ İbn-i Cezerî diye anılan bu alimin adı Muhammed'dir. (Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf) (Dimaşk 751/1350-833/1429). Ailesinin Cezîretü İbn Ömer'e mensubiyeti sebebiyle İbn-i Cezerî diye anılmıştır.

⁴⁶⁶ Hâfız Hüseyin Ayvansaraylı, Hadikatü'l-Cevâmî' (neşre haz. Ali SATI), İstanbul, 1865, c.1, s.8. Türkçesi: Camilerimiz Ansiklopedisi (çev. ve yayına haz. İhsan ERZİ), İstanbul 1987, c.1, s.31.

olarak anılmış tarihî bir şahsiyettir. Bu şahsiyetin Osmanlı payitahtı olan Bursa ve İstanbul ile olan tarihi münasebeti, Türkiye Cumhuriyeti başkenti Ankara'yla da mevcuttur. İbn Cezerî, Niğbolu ve diğer seyirlerde olduğu gibi Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ın sağ kolunda olup Ankara Savaşı'nda onunla aynı kaderi paylaşmıştır.

Büyük bir muhabbet ve sadakatle Osmanlı diyarına bağlı olduğu, Yıldırım Beyazıt'ın kendi çocuklarını, onun rahle-ı tedrisinden geçirdiği İbn Cezerî, onunla beraber Ankara, Çubuk Savaşı'nda kader arkadaşlığı yapmıştır. Onun bu coğrafyadaki iki büyük hizmeti ön plana çıkmaktadır. Birincisi İslam dünyasının birçok yerinde vesile olduğu Dar'ül-Kur'an medreseleriyle yetiştirdiği kurrâdır. Diğeri ise telif ettiği eserlerle kırâat-ı aşerenin temellendirilmesi ve ortaya koyduğu indiraç metodudur. Kırâat imamlarının on ile tahdit ve tayin etmesi, pratikte de indiraç metodu ortaya koymuştur.

Hiz. Osman'ın; yedi Mushaf'ının resm-ı hattına tevafuk, temel gramer kaidelerine uyum ve sened-i sahihi ölçü alarak Kırâat-ı seb'a yerine, Kırâat-ı Aşere'yi temellendirmesidir. İslam dünyasının birçok yerinde, özellikle Türkiye'de İbn Cezerî'nin temellendirdiği bu Aşere-takrip usulü takip edilmektedir. Mehmet Rüştü Aşıkkutlu tarafından başlatılan Ankara merkezli kırâat ilmi çalışmalarında yarım asırdan fazladır bu gelenek takip edilmektedir. Kırâat tedrisatında korunagelen icâzet geleneğindeki isnâd zincirlerinin, genellikle İbnü'l-Cezerî'ye dayanması, bir başka ifade ile günümüzden Hiz. Peygamber'e ulaşan kırâat silsilelerinin en yoğun kesişme noktasında İbnü'l-Cezerî'nin bulunması, onun bu ilimdeki haklı otoritesi ve itibarıyla doğrudan ilgilidir. İlahi takdirin bir cilvesi olarak, Hiz. Osman döneminde Azerbaycan ve Erminya savaşında ümmetin iktidâ ve hidayet yıldızları olan birçok hafız ve kurrâ sahabenin şehit düşmesi ve neticede Müslümanlar arasında Kur'an tilavetinde farklılıkların meydana çıkması üzerine Hiz. Osman tarafından, mushaf çoğaltılma faaliyeti gerçekleşti. Asırlarca İslam medeniyet bayraktarlığını yapmaya namzet olan genç yaştaki Osmanlı devleti; Ankara Savaşı sonucunda bir nevi budanması ve Yıldırım Beyazıt ile beraber esir düştükten sonra *Mâveraünnehir diyarına* zorunlu ikamete tabi tutulan İbn Cezerî, te'lif ettiği eserler, yetiştirdiği kurrâ ve inşa ettirdiği Darü'l-Kurrâ medreseleriyle özellikle kırâat tedrisatıyla kurrâ seleflerine ve şehit kurrâ sahabelere en büyük vefa borcunu ifa etmiş, Kur'an'a ve Kırâat ilmine en büyük hizmeti gerçekleştirmiştir. Yarım asırdan beri, İbn Cezerî'nin telif ettiği eserler ve temellendirdiği metot ve yöntemleri takip edilerek, Ankara'da devam edegelen kırâat ilmi çalışmaları hem ona karşı hem de onun hamiliğini yapan Yıldırım Beyazıt'a karşı bir vefâ borcunun ifası addedilebilir.

Kıraat ilminin tedrisatı, Cumhuriyet döneminden sonra kurumsal boyutta olmamıştır. Bundan dolayı kıraat ilmine yönelik faaliyetler yalnızca gönüllülük esasına dayalı olarak addedilebilir sürdürülmüştür. Devlet desteği olmadığından dolayı da bu ilme yönelen kişiler azalmış ve bu ilim neredeyse unutulmak durumuna gelmiştir.⁴⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal bünyesinde bu ilmi geleneğin devam ettirilmesi noktasında, o yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığının gayretleri olmuştur.⁴⁶⁸

O dönemden günümüze kadar Diyanet İşleri Başkanlığı himayesinde kıraat ihtisası tedrisatı ile ilgili tablo aşağıda yer almaktadır.

⁴⁶⁷ Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmi Eğitimindeki Yeri*, s.64

⁴⁶⁸ Emre İpek, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Kıraat İlminin Gelişimi ve Tayyar Altıkulaç'ın Bu Konudaki Çalışmalarının Tahlihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, (Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2019.

BAŞLATILDIĞINDAN BU GÜNE KADAR YILLARA GÖRE AŞERE TAKRİB KURSLARINDAN MEZUN OLANLAR																					
KURSUN YERİ	1976-1998	1999	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	TOPLAM	DEVAM EDENLER
Istanbul Hasaki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Konya Selçuk Eğitim Merkezi	120	14	-	-	31	-	-	5	6	-	-	20	-		22	12				218	16
Rıza Müftü Yusuf Karali Eğitim Merkezi														28			08			36	13
A. Rahman Gürses																				22	
Istanbul (Dülgereada, Mihrimah Sultan ile Kerime Hanım)	-	-	31	-	-	-	-	-	37	-	-	30	36		61		19	35		249	22
Ankara İİ Müftülüğü // Ankara Dini Y. İ. Merkezi Denetim ve Göz.	27	-	-	14	-	16	-	-	-	-	12	-	-	13				26		108	16
Eskişehir İİ Müftülüğü	31	-5	-	9	-	10	-	10	7	6	-	-	14			13				88	---
Konya İİ Müftülüğü	-	-	-	-	-	8	-	-	7		7	-	-		06					28	09
Düzce İİ Müftülüğü														27						27	-----
Sakarya (Akyazı) İİ Müftülüğü														10						10	11
Kocaeli İzmit Müftülüğü														9						09	---
Nevşehir İİ Müftülüğü																16				16	-----
Kayseri Eğitim Merkezi																					15
Kayseri İİ Müftülüğü																		12		12	Ayrıntılı Mekt. Denetiminde
Bursa İİ Müftülüğü																		14	29	43	
İzmir İİ Müftülüğü																					11
Adana İİ Müftülüğü																					15
TOPLAM	120	58	14	5	31	54	8	31	50	6	19	50	50	41	135	41	27	87	29	856	150
MEZUN OLAN GENEL TOPLAM																				856	

28 Ocak 1974 tarihinde Ankara'da Aşere-Takrîb İhtisas Kursu açılmış ve Abdurrahman Gürses bu kursta hocalık yapmıştır. Ancak birkaç ay sonra hastalanıp İstanbul'a dönmüş ve bu kursu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu devam ettirmiştir.⁴⁶⁹ Bu kurs 6 Temmuz 1975 tarihinde Ankara Maltepe Camii'nde yapılan merasimle tamamlanmıştır.⁴⁷⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde ilk defa, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu tarafından, Trabzon'un Of İlçesinde, Kur'ân-ı Kerîm İhtisas Kursu açılmıştır.⁴⁷¹ İlerleyen yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yeni bir kursun açılmasına karar verilmiş, 17.11.1973 gün ve 4778 sayılı genelge ile bütün teşkilata ilan edilen kursun, 12 ay süreli olacağına karar verilmiştir. Daha sonra İstanbul Haseki Eğitim Merkezi, 20 Ocak 1976 tarihinde açılmış ve bu mekânda aşere takrîb ve tayyibe okutulmaya başlanmıştır. Abdurrahman Gürses İstanbul tarîkini, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'da Mısır tarîkini okutmuşlar ve icazetlerini vermişlerdir. Bu kurs 1979 senesinde tamamlanmıştır.

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu 1317/1901 senesinde, Trabzon'a bağlı Of ilçesinde, eski adı *Çıfaruksa*, yeni adı ise *Uğurlu Beldesi'nin Gündoğdu Mahallesi'nde* dünyaya gelmiştir. 1932 senesinde köyünün Merkez Camii'nde imamlık vazifesine başlamış, bununla beraber 1936 senesinde köyünde fahri olarak Kur'ân kursu açmayı başarmıştır. 1941 senesinde Of Merkez Vaizliği'ne atanmış ve 1976 senesinde ise vaizlik görevinden emekli olmuştur.⁴⁷²

Aşıkkutlu ilk olarak Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde 24 Haziran 1968 tarihinde Of İlçesinin Uğurlu Beldesi'nde Kur'ân-ı Kerîm İhtisas Kursu'nu açmış ve Mısır Tarîkiyle aşere ve takrîb eğitimi vermiştir. Öğrencilerinden bazıları aşereyi bitirip ayrılırken, bir kısmı takrîb'i de bitirmiştir. 24 Ekim 1968'de yapılan bir merasimle sona eren kursun süresi dört aydır.⁴⁷³ Akabinde 1974-1979 yılları arasında Ankara ve İstanbul'daki hizmet içi eğitim kurslarında kırâat ilmini okutmaya devam etmiştir.⁴⁷⁴ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun yazdığı eserler şunlardır: *Aşere Kaideleri*, *Takrîb Kaideleri*, *Cezerî Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi*, *Haşiyeli Tayyibe*, *Tayyibe Şerhi ve Haşiyesi*, *Vakfı Hamza ve Hişâm Risalesi*. Eserlerinin hiçbirisi basılmayıp, evindeki kütüphanede mahfuzdur.⁴⁷⁵ Aşıkkutlu, 28 Ağustos

⁴⁶⁹ Pakdil Ramazan, "Bir Kur'ân Çınarı Göçtü", s.44

⁴⁷⁰ Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kırâat İlmi Eğitimindeki Yeri*, s.65

⁴⁷¹ Günaydın Mehmet, *Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri*, s.127-128

⁴⁷² Günaydın Mehmet, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 11, 2008, s.127

⁴⁷³ Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kırâat İlmi Eğitimindeki Yeri*, s.65

⁴⁷⁴ Günaydın, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri", s.127-128

⁴⁷⁵ Günaydın Mehmet, "Ofu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği", *Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Cami ve Din Görevlileri, V. Ulusal Din Görevlileri Bildirileri*, 9-10-11 Mayıs, Mardin, 2014, s.80

1980 senesinde Trabzon'dan İstanbul'a tedavi için giderken uçakta vefat etmiştir. Doğduğu yer olan Uğurlu Kasabasına defnedilmiştir. Kırâat Tedrisatında Kullandığı Kitaplar: Zübdetü'l-İrfan, Umdetü'l-Hillan, İthâfu Fudalai'l-Beşer, en-Neşr, Takrîbü'n-neşr, Mukaddime, Tayyibe ve diğerleri. Takip Ettiği Metot: Müşâfehe, arz, sema ve kitabet metoduyla Mısır tariki Şeyh Ataullah Mesleki'ni takip etmiştir.

Aşıkkutlu birçok talebe yetiştirmiştir. Ondan icazet alan ve onun mirasını devam ettirenlerden biri de uzun süre Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı himayesinde bu tedrisatı devam ettiren Safvan Çakıroğlu'dur. 1941 yılında Trabzon'un Of ilçesinde dünyaya gelmiştir. 9 yaşında babasında hafızlığını tamamlamıştır. 1951-52 senelerinde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'dan Tecvid ve Tashih-i Hurûf dersleri yanında, dönemin Çaykara Müftüsü Yusuf Bilgin'den, Aşere ilmi başta olmak üzere birçok ilimden icazet almıştır. Yine Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca Efendi'den Takrîb-Tayyibe okuyarak icazet almıştır. Beş dönem, Aşere Takrîb kıraatı okutarak talebe mezun etmiştir. Gerek resmi görev hayatı süresince gerek de emekliliği sonrasında sürekli Kur'an ve Kırâat alanında talebe yetiştirmiştir. 24.12. 2014 tarihinde vefat eden Çakıroğlu, Ankara Karşıyaka Mezarlığında metfundur. Kırâat Tedrisatında kullanmış olduğu ders kaynakları: hocası Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'dan aldığı notlar, kendi hazırladığı "genel kurallar" notları, öğrencisi ve asistanı olan Aydın Kudat ile hazırlamış oldukları ders notları. Kırâat tedrisatında takip edilen kitaplar: Zübdetü'l-İrfan, Umdetü'l-Hillan, İthâfu Fudalai'l-Beşer, en-Neşr, Takrîbü'n-neşr, manzum eserlerden ise Mukaddime, Tayyibe ve diğerleri. Tedrisatta takip edilen metot: Dört yıllık örgün eğitim ile müşâfehe, arz, sema ve kitabet metoduyla Mısır tariki Şeyh Ataullah Mesleki'ni takip etmiştir. Her bir öğrenci infirad döneminden sonra özellikle aşere dönemi, Kur'an'ın bütün ayetlerinin indirac üsuluna göre vecihlerinin deftre yazılması, sıralamaya göre ve ezber olarak okunması şeklinde bir tedrisat yöntemi takip edilmektedir. Bu yöntem takip edilen meslekler içerisinde en zor olan ve zaman açısından dört sene gibi yoğun ve uzun süreyi gerektirmektedir.

Günümüzde ise üniversiteler, Diyanet kurumu ve diğer birimler olarak üç kulvarda bu ilmî tedrisat devam etmektedir. Cumhuriyet döneminden sonra, Ankara merkezli icra edilen kırâat ilmi çalışmaları Kırâat-ı aşera ve İbn Cezerî'nin icazet zincirinin halkalarında yer aldığı Mısır tariki takip edildiği söylenebilir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerîm, lafız ve mâna yönüyle mucize bir kelimadır. Kur'an'ı anlama ve yorumlamada kırâatların önemli yeri vardır. Nâzil olan âyetleri ümmetine öğretme görevi

bulunan Hz. Peygamber, âyetleri ashâbına öğrettikten sonra aynı şekilde öğrendiklerini başkalarına aktarmalarını onlardan istemiştir. Kırâat ilmi ve Arap dilbilimi adeta ikiz kardeş gibidir. Arap dilbiliminde, dilsel kaideler hüccetlendirilirken kırâat ilmi daima referans olarak incelenmiştir. Kırâat ve Arap dilbilimi Kur'an'ın tilavet ve yorumlanmasında vus'at ve kolaylığın sınırlarını tahdit eder, keyfilik ve tahrifin önüne set çekerler. Ulumü'l-Kur'an alanında yek diğerini refere etmek suretiyle Kur'an'a hadim olmada tev'em gibi olmuşlardır. Meşhur dilbilimcilerin hepsi; kırâat ilmine vukufiyetleri olduğu gibi kırâat imamlarının hepsi aynı zamanda Arap dilbilimi alimi idiler. Kadim kültür mirasımızla sahih bilgiye dayalı olarak buluşup müstefid olmak adına, fasih Arapçaya (Kur'an Arapçası/ Gramatik Arapça) duyulan ihtiyaç, Kur'an fonetiğinin pratiğinde ve bir ilim dalı olarak işlenmesinde daha bariz ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kırâat vucuhatları incelendiğinde; kırâat ilminin ne denli köklü ve kapsamlı bir alana hizmet ettiğini anlamamız noktasında son derece önemlidir. İbnü'l-Cezerî' de bu bilgi bütünlüğü noktasında seleflerinden geri kalmamıştır. İbn Cezerî; salih dindar ve ilmi bir aile ortamında yetişmiş. Çocuk yaşlarında iken hafız olmuştur. Dönemin meşhur kırâat alimlerinden ders almıştır. Aynı zamanda başta hadis ilmi olmak üzere bilgi bütünlüğünü sağlayacak diğer dini ilimlerle de meşgul olmuş, bunun için birçok diyara seyahatler gerçekleştirmiştir. Memleket dışına olan seyahatlerin bazı sebep ve gerekçeleri olmakla beraber, asıl saik ifade ve istifade olduğunu söyleyebiliriz. İslam diyarındaki alimlerden ilim tahsil etmek ve ilim yaymak olmuştur. Mısır'dan Osmanlı diyarına yapılan seyahatin sebebi, Mısır'da cereyan eden bazı hadiseler olmakla beraber, Şam'da kendisinden uzun süre kırâat ilmi ders alan Antakyalı öğrencisi aracılığıyla Yıldırım Beyazıt'ın daveti etkili olmuştur. Nitekim Yıldırım Beyazıt; henüz İbn Cezerî gelmeden onun gelişi için hazırlıklar yaptırmış ve onu şehrin dışında karşılamıştır. Osmanlı diyarına intikalinden sonra temellendirdiği kırâat-ı aşera ve indirac metodu, doğu ve batıda yayılmaya başladığı gibi özellikle Osmanlı diyarının Rumeli (Balkanlar) darü'l-kurrâ'larda tedris edilmeye başlamış ve başta Mukaddime olmak üzere en-Neşr ve diğer eserleri ders kaynakları arasında yer almaya başlamıştır. Başta Edirne'deki Selimiye Külliyesi müştemilatında yer alan darü'l-kurra ile ilgili vakfiye şartnamesi bölümü olmak üzere Bosna, Belgrad, Sofya, Arnavut ve diğer bölgelerde yer alan darü'l-kurrâ vakfiyelerinde bunu görmek mümkündür. Kıraat ilmi genel olarak Bursa, Edirne ve İstanbul gibi payitaht merkezlerden Anadolu, Rumeli ve Asya coğrafyasına yayılmıştır. Bu husus, göz önünde tutulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti başkenti olan Ankara'da bu nadide ilmi faaliyetin icrası, söz konusu mirasın idamesi adına anlamlıdır. Ankara Yıldırım Beyazıt, İbn Cezerî, Diyanet

İşleri Başkanlığı ve Ankara merkezli diğer birimlerin bu alandaki ilmî faaliyetleri, bu anlama matuf olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Birişık, Abdurrahman, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2004.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed bin İsmâîl, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve diğerleri, el-Matbaatüs's-Selefiyye ve Mektebetühâ, Kâhire, 1979.
- Demirci Naci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmi Eğitimindeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Dimyâtî, Ahmed bin Muhammed bin Abdilğani, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer fi 'l-Kırâati'l-Erbe 'a Aşera*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba, Mısır, ts.
- Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemalü'l-kurra ve kemalü'l-ikra*, Beyrut 1993.
- Emre İpek, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Kıraat İlminin Gelişimi ve Tayyar Altıkulaç'ın Bu Alandaki Çalışmalarının Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, (Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2019.
- Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsat fî Ulumil Kur'ân* (Riyâd, 1430/2009.
- Günaydın Mehmet, "Ofllu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği", *Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Cami ve Din Görevlileri, V. Ulusal Din Görevlileri Bildirileri*, 9-10-11 Mayıs, Mardin, 2014
- Günaydın Mehmet, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 11, 2008.
- İbn Malik, Enes, *el-Muvatta*, I-II, Kahire, 1410.
- İbn Cezerî, Muhammed, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mür'idü't-Tâlibîn*, Nşr. Ali bin Muhammed el-Umrân, Beyrut, 1419.
-, *et-Temhîd Fi İlmi't-Tecvîd*, Tah: Hanım Küdduri, Beyrut, 1986.
-, *Gayet'ün-Nihaye fî Tabakati'l-Kurrâ*, Beyrut, 1936
-, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
-, *Şerhu Tayyibbeti'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-'aşr*, Mısır, 1950.
-, *Takrîbu'n-Neşr Fi'l-Kırâati'l-'aşr*, thk. Enes bin Muhammed, Hasan Muhra, ts.

Osmanlıdan Günümüze Kıraat İlmi Bağlamında İbnü'l-Cezerî ve Başkent Ankara'nın Yeri

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fî Tebyîn-i Vucûhi Şevâzi'l-Kırâatı ve'l-izâhi minhâ*, thk. Ali Necdî Nâsif, Abdulfettah İsmail Şilbi, Ehrabu't-Ticâriyye, Kâhire, 1994.

İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tacü'l-Lüğâ*, Beyrut.

Kudat Aydın, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*, Sonçağ yay, Ankara 2020.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ bin Sevre es-Sülemî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

AHLAK, KURUMSAL DEĞER, İDEOLOJİ VE KALKINMA

Dr. Öğretim Üyesi Fatih Kaplanhan*

1. AHLAK

Ahlak: kelimenin en dar anlamıyla, neyin doğru veya yanlış sayıldığı ile ilgilenir. Terim genellikle kültürel, dinî, seküler ve felsefi toplumlar tarafından, insanların çeşitli davranışlarının yanlış veya doğru oluşunu belirleyen bir yargı ve ilkeler sistemi kavramı ve/veya inancı için kullanılır. Ahlakın kapsamı, insanın doğuştan getirdiği ya da sonradan kazandığı birtakım tutum ve davranışların tümüdür. İnsanlar sosyal varlıklar oldukları için bir kişinin ahlakının durumu çevresindekileri de etkiler. İnsanların ahlakının oluşmasında çevresel, toplumsal inanışlar, davranışlar büyük oranda etkilidir. Çünkü insanın davranışının, düşüncelerinin, inanışının ne yönde olacağı insanda doğuştan oluşmaz. İnsanların ahlakı, yaptığı faaliyetlere de büyük oranda yansır. Genel bir ifade ile ahlak, iyiliğe varılması için insanın uymaya kendini mecbur hissettiği manevi ve ruhi görevler ve bunlara ilişkin kurallar biçiminde tanımlanabilir. Ahlak kurallarından bazıları nispi niteliktedir, zamana ve yere göre değişebilir. Bazı ahlak kurallarının bu değişebilen kapsamı yanında, ahlakın kendisi ve özü değişmez niteliktedir. Bu da ahlakın “iyiliğe” yönelen konu ve amacıdır⁴⁷⁶.

Ahlakın amacı, insanlar arasında adaleti sağlamaktır. Gizli veya aşıkâr, az veya çok insanda, malda ve namusta zulmün kalkması ancak adaletle gerçekleşir. Ahlakın diğer bir amacı ise yüksek insanî ideleri araştırmaktır⁴⁷⁷.

Ayn Rand’a göre ahlak, insanın tercih ve davranışlarına rehberlik eden değerler sistemidir. Değer, elde edilmesi ve/veya korunması (elde tutulması) için çaba gösterilen şeydir. Değerler amaçlı eylemlerde bulunan varlıklar için ancak geçerli olabilirler⁴⁷⁸.

Felsefi anlamda ahlaki değerlerin özünü ve temellerini araştıran etik bilimi, insanın bireysel ve toplumsal yaşamındaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları inceleyen felsefenin bir

* İstanbul S. Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Öğretim Üyesi e-posta: fatih.kaplanhan@izu.edu.tr

⁴⁷⁶ İmre, Zahit, (1980), "Medeni hukuka giriş." Fakülteler Matbaası, İstanbul, s.18

⁴⁷⁷ Tancı, Muhammed, B. Tavit. (2011), "Ahlakın Önemi ve İslam Dinine Göre Temelleri-I." e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 4.1, 393-396.

⁴⁷⁸ Yılmaz, İlkay, (1900), "Ayn Rand." Ç. Veysel (der), 291-379.

dalı olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle etik kavramı, iyi nedir? Ya da doğru hareket nedir? Sorularına yanıt üretmeye çalışır⁴⁷⁹. Ahlak yasasının iyiliği, etik ölçütlere göre belirlenir. Etik, ahlak esaslarına ve yasalarına ait görüşleri ve fikirleri gösterir. Ahlak ise görevlerin nelerden ibaret olduğunu bildirir. Etik sadece aydınlatır, çözüm üretmez. Etik, ikilemde olunan düşünceleri besler ve kararları yönlendirir.

Patzig'e göre, dile yerleşen kullanıma göre ahlâk sözcüğü, ahlâkî normları, değer yargılarını ve kurumları tanımlamakta; etik sözcüğü ise, bir sorun alanı olarak felsefenin ahlâk alanını inceleme konusu yapmaktadır. Etik ve ahlâk kavramları birbirlerine çok yakın olmakla birlikte, aralarında belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Bu yönüyle etik doğrudan doğruya ahlâk kavramıyla değil, "ahlâk felsefesi"yle eş anlamlı olarak kullanımı daha doğrudur. Ahlâk; yanlış ve doğru, iyi ve kötü, erdem ve kusur ile olduğu gibi yapılanların sonuçlarını değerlendirme ile ilgilidir. Ahlâk felsefesi ya da etik, ahlâkî konu edinen felsefe dalıdır. Kullandığımız ahlâk terimlerini ve etik yargılarımızın statüsünü analiz eden etik, takındığımız ahlâkî tutumlarımızın ardında yatan yargılarımızı ele alır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, etik ve ahlâk kavramları birbirlerine özdeş kavramlar değildir. Ancak Türkçe kullanımında ahlâk kavramının, aynı zamanda etik kavramını da içeren (ahlâk bilgisi, ahlâk felsefesi) yönü bulunduğu göz ardı edilmemesi gerekir (Bolat, 2006:18). Çalışmada ahlâk ve etik kavramlarının, bu ayrım göz önünde bulundurularak kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Kişilerin ve toplumların ahlakının oluşmasında birçok norm ve etmen vardır. Bunlar arasında dini inanışlar, hukuk kuralları ve uygulanabilirliği, bireylerin yetiştiği çevre, yoksulluğun çok olması, kişinin aldığı ailesel eğitim gibi etmenler mevcuttur

2. KURUMSAL DEĞER

Bir işletme veya örgüt, neye/nasıl ulaşmak istediğini bilmezse zamanı kontrol edemez. Kurumsal değerler zamana anlam verir ve yapılması gereken seçimler için bir iskelet oluşturur. Kurumsal değerler işletmelerin/örgütlerin bir müessese olmasını ve kendine ait gelenekler oluşturmasını sağlar. Bu sebeple kurumsal değerler işletmelerin uygulamalarına yön veren bir özelliğe sahiptir. Bir işletme/örgüt sadece iyi kurumsal değerlere sahip olduğu için başarılı olamaz. Kurumsal değerlerin etkili bir biçimde benimsenmesi, uygulanması ve uygulamayı kolaylaştıracak sistemlerin oluşturulması gerekmektedir. Kurumsal değerler denilince vizyon, misyon, strateji,

⁴⁷⁹ Akarsu, Bedia, (1984), "Felsefe terimleri sözlüğü (3. basım)." Ankara: Savaş Yayınları, s. 62.

yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynak, ödül kavramlarını incelemek gerekecektir. Bu kurumsal değerler bir zincirin halkaları gibidir. Bir tanesinin eksik veya kötü olması diğerlerinin tam olması halinde dahi başarısızlığa neden olacaktır. Bu kurumsal değerlerin kısaca tanımlarını ve eksiklikleri halinde neden olacağı sonuçları ayrı başlıklar halinde incelenebilir.

a. Vizyon

Stratejik yönetimde vizyon, en geniş, en genel ve en kapsamlı amaçları içerir. Gerçekleştirilmek istenen amaçlar için gerekli araç ve kaynakları belirtmeksizin, işletmenin gelecekteki fotoğrafını tasvir eder. Bir örgüt vizyonu, en basit şekliyle tüm çalışanların paylaştığı örgütün geleceğine ait bir resim demektir.⁴⁸⁰ Bu açıdan vizyon, bireysel bir başarı değil, geleceğin nasıl olabileceğine ve istenilen durumların ideal olarak hangi yollarla yapılabileceğine ilişkin inançları bir araya getiren zihni bir tasarım olarak düşünülmelidir.⁴⁸¹ Vizyon; mevcut gerçekler, umutlar, hayaller, tehlike ve fırsatların bir araya gelmesiyle oluşan örgütün, bir bütün olarak geleceğini tanımlaması için bilinenden bilinmeyene doğru zihni bir bakıştır.⁴⁸² Ayrıca vizyon, bilinçli bir felsefi temel oluşturma, örgüt için bir seçim ve bir yaşam biçimi kurma anlamlarını da içerir.⁴⁸³

Vizyon; bir şirketin ne olabileceğine dair ileri bir görüş, onun gelecekteki durumu ve başarısı ile ilgili bir rüya, firmanın potansiyel geleceğini gösteren bir fotoğraf olarak da açıklanabilir. Kısaca vizyon, bir hedef doğrultusunda gidilecek en son noktadır.

Vizyon, misyon, strateji, yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynaklar ve ödüller zincirinde vizyon eksik olursa, o işletmede şaşkınlık, karışıklık, kararsızlık ve rastgele hareketler meydana gelir.

b. Misyon

Misyon, kelime anlamı itibarıyla bir kişi veya topluluğun üstlendiği görev demektir. İşletme yönetimi açısından bu kavram, örgüt üyelerine bir istikamet vermesi ve anlam kazandırılması maksadıyla belirlenmiş ve örgütü benzer örgütlerden ayırt etmeye

⁴⁸⁰ Peter, Senge, (1997), Beşinci Disiplin, Çev. Ayşegül İLDENİZ, YKY., İstanbul, s. 227.

⁴⁸¹ P. Thomsve D. B. Greenberger, (1988), "A Test of Vision Training and Potencial Antecedents to Leaders", Human Resource Development Quarterly, Cilt 9, sayı 1, s. 3-1.

⁴⁸² Craigh Hickman, (1984), Creating Excellence, Ncvv American Libraty, NewYork, s. 151.

⁴⁸³Doğan Cüceloglu, (1996), İçimizdeki Biz, SistemYayincılık, İstanbul, s.14.

yarayacak uzun dönemli bir görev ve ortak bir değer ışığında tanımlanabilir. Misyon, uzun dönemde işletmenin başarısını artırmanın ve stratejik yönelimin etkili olmasının başlangıç noktasını oluşturan en önemli kavramdır. Bununla birlikte, çoğu kere yanlış kullanılması ve farklı anlamları üzerine vurgu yapılması sebebiyle tartışmalara konu olmaktadır. Misyonun anlamının en çok tartışıldığı kavramlardan biri vizyondur. Bu iki kavram birbirinden oldukça farklı anlamlar taşır. En belirgin şekliyle, misyon bir firmanın var olma nedenidir ve hayattaki rolüdür. Vizyon ise, firmanın gelecekte arzu ettiği durumu gösterir ve hayal edilen bir geleceği hedefler. Ayrıca misyon, vizyona ulaşılmasında önemli bir araçtır. Vizyon peşine düşülen bir hayal, misyon ise bu hayale kavuşmak için özelleştirilmiş ve başarılması gereken bir amaçtır.⁴⁸⁴

Vizyon, misyon, strateji, yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynaklar ve ödüller zincirinden misyon eksik olursa, o işletmede anlamsızlık, çalışanların işletme ile bütünleşememesi meydana gelir.

c. Strateji

Tıpkı vizyon gibi, işletmenin mevcut durumuyla ilgili değil, geleceğiyle ilgilidir. Vizyon daha soyut bir gelecek tanımlaması yaparken strateji ona göre biraz daha somut bir nitelik gösterir ve daha gerçekçi bir istikamet verir. Bu sebeple, stratejinin tanımlanması oldukça yoğun ve analitik çabalar gerektirir. Vizyon ile strateji arasında hiyerarşik bir ilişki vardır ve seçilen stratejiler işletme vizyonunun gerçekleşmesine yardım eder. Ancak strateji gelecekte başarılabilecek amaçlarla birlikte gerekli kaynak ve araçları sağlarken, vizyon, kaynak ve araçlardan bağımsız olarak, sadece geleceğe dair istikameti tayin eder.⁴⁸⁵

Vizyon, misyon, strateji, yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynaklar ve ödüller zincirinden strateji eksik olursa, o işletmede yanlış başlangıç, istikametsizlik ve kararsızlık meydana gelir. Eğer işletmenin yapısında yani işletme fonksiyonlarından birinde eksiklik veya sorun var ise, o işletmede koordinasyonsuzluk, verimsizlik ve çatışma olur.

⁴⁸⁴ Dinçer, Ömer, (2007), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yayınevi, s.8

⁴⁸⁵ Dinçer, Ömer, a.g.e.s.4.

d. Politika ve Ödül

Politika kelimesi Eski Yunan kökenlidir. Kelime anlamı itibarıyla, bir işi gözetmek demektir. Türkçe literatürde “siyaset” karşılığı kullanılan politika, daha çok kamu yönetimi alanında yer almış ve “halka ait bir işi gözeterek, belirli yol ve usule göre yürütme” anlamında kullanılmıştır. Politika kavramı, “bugünkü ve gelecekteki kararlara bir yön verebilmek için birçok alternatif arasından seçilen belirli bir yol veya davranış tarzı” veya “genel, amaçlar ve kabul edilebilir yöntemleri kapsayan uzun süreli genel bir plan” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁸⁶

Ancak “politika” ile herhangi bir durum karşısında uyulacak “kural” birbirine karıştırılmamalıdır. Kurallar, belirli bir durum karşısında nasıl hareket edileceğini kesin bir şekilde belirtir ve yöneticiye inisiyatifini kullanacak yer bırakmaz. Politika ise, yöneticilere karar vermesinde yol gösterir.⁴⁸⁷

Politika ile strateji arasındaki en büyük fark, politikaların karar vermede bir düşünme rehberi olması, stratejinin ise bu rehber doğrultusunda amaçların oluşturulması ve kaynak kullanma kararlarının verilmesini sağlamasıdır.⁴⁸⁸

Vizyon, misyon, strateji, yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynaklar ve ödüller zincirinden, işletme politikası eksik olursa, o işletmede subjektiflik, tutarsızlık ve yöneticiye bağımlılık meydana gelir. Ödül olmazsa, motivasyon düşüklüğü ve amaçları benimsememe durumu söz konusu olur.⁴⁸⁹

e. Yapı, Kabiliyetler ve Kaynaklar

İşletmenin sahip olduğu kaynaklar ve beşerî kabiliyetler rakiplerine göre daha üstün veya daha zayıf olmanın araçlarıdır. İşletme üstünlük ve zayıflıklarına göre dış çevreden gelen fırsat ve tehditleri karşılamaya çalışır. Başka bir ifadeyle, işletme sahip olduğu kaynak ve kabiliyetleri çeşitli mamul/pazar bileşimleri arasında en etkili bir şekilde dağıtarak uzun dönemde başarılı olmaya ve gelişmeye çalışır.

Vizyon, misyon, strateji, yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynaklar ve ödüller zincirinden kabiliyetler eksik olursa, o işletmede stres, ne yapacağını bilememe ve

⁴⁸⁶ Webster’s New International Dictionary, (Policy)

⁴⁸⁷ Dinçer, Ömer, a.g.e.s.41.

⁴⁸⁸ Koontz, Horold, (1984), Management, 8. edition, McGraw- Hill Book Comp., Aucland, s.146.

⁴⁸⁹ Kudat Aydın, (2017). Para vakıflarının para işletme yöntemleri üzerine bir değerlendirme. Adam academy journal of social sciences/adam akademi sosyal bilimler dergisi, 7(2). s.45

Ahlak, Kurumsal Değer, İdeoloji ve Kalkınma

işe uyumsuzluk meydana gelir. Aynı zincirde kaynaklar olmazsa, o işletmede hayal kırıklığı, yetersizlik ve amaçlardan sapma yaşanır.

Kurumsal değerler zincirinin etkisi aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Kurumsal Değerler Zinciri

Yoksa	Misyon	Strateji	Yapı	Kabiliyetler	Politikalar	Kaynak	Ödül	Şaşkınlık, Karışıklık, Kararsızlık Rastgele Hareketler
Vizyon	Yoksa	Strateji	Yapı	Kabiliyetler	Politikalar	Kaynak	Ödül	Anlamsızlık, çalışanların işletme ile bütünleşmemesi
Vizyon	Misyon	Yoksa	Yapı	Kabiliyetler	Politikalar	Kaynak	Ödül	Yanlış başlangıç, istikametsizlik ve kararsızlık
Vizyon	Misyon	Strateji	Yoksa	Kabiliyetler	Politikalar	Kaynak	Ödül	Koordinasyonsuzluk, verimsizlik ve çatışma
Vizyon	Misyon	Strateji	Yapı	Yoksa	Politikalar	Kaynak	Ödül	Stres, ne yapacağını bilememe ve işe uyumsuzluk
Vizyon	Misyon	Strateji	Yapı	Kabiliyetler	Yoksa	Kaynak	Ödül	Sübjektiflik, tutarsızlık ve yöneticiye bağımlılık
Vizyon	Misyon	Strateji	Yapı	Kabiliyetler	Politikalar	Yoksa	Ödül	Hayal kırıklığı, yetersizlik ve amaçlardan sapma
Vizyon	Misyon	Strateji	Yapı	Kabiliyetler	Politikalar	Kaynak	Yoksa	Motivasyon düşüklüğü ve amaçlanan benimsememe
Vizyon	Misyon	Strateji	Yapı	Kabiliyetler	Politikalar	Kaynak	Ödül	KURUMSAL BAŞARI ve REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ

Kaynak: Prof. Dr. Ömer Dinçer, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yayınevi, s. 14.

3. İDEOLOJİ

Latince bir terim olan ideoloji kelimesi: ide(fikir) loji(bilim) sözcüklerinin birleşiminden türemiştir. Bu bakımdan fikir bilimi anlamına da gelmektedir. İlk kez 1796 yılında Fransız düşünür Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır.

İdeoloji terimi, ortaya çıkışından itibaren evrimleşerek düşünceleri inceleyen bilim anlamından uzaklaşmış ve düşünce sistemlerinin kendisi anlamına gelmiştir. Bu gelişim sürecinde farklı değerlendirmelere tabi tutulan ideoloji kavramını günümüze uygun biçimde tanımlayacak olursak; ‘İdeoloji, sosyal bir grubun kendine has yönünü ortaya koyduğu, başkalarından ayrıldığı, hatta başkalarıyla ters düştüğü ortak düşüncelerin bir bütünüdür.’

(1)

İdeoloji kavramı günümüzde siyasi alanla birlikte birçok alanda kullanılmakla beraber ayrıştırıcı ve nitelik kazandırıcı bir rol oynamaktadır. İdeolojiler genel anlamda sağ-sol şeklinde ayrılmaktadır. Bu ayrım belirli istisnalar bulunsa da birçok ideolojik yaklaşımı sağ ve sol şeklinde iki grup haline getirmektedir. Bu ayrışmanın ortaya çıkışı yine ideoloji

kavramının ortaya çıkışı ile aynı dönemlere denk gelmektedir. Sağ- Sol ayrımı, 1789'da farklı grupların oluşturduğu Meclis'in (Tierstat) ilk toplantısındaki oturuş düzeni söz konusu ayrımın başlangıcını yansıtır. Kralı destekleyen aristokrat ve ruhban sınıfı kürsünün sağına, üçüncü tabaka olan burjuvaları destekleyenler ise sola oturmuştur. Benzer oturuş düzeni sonraki toplantılarda da sürdürülmüştür. Böylelikle sağ, muhafazakarları ve monarşiden yana olanları, sol ise değişim ve eşitlikten yana olanları temsil eden sıfatlara dönüşmüştür.

İnsanoğlu sahip olduğu düşünme ve muhakeme kabiliyeti ile kainat içindeki yüksek yerini kavramakta, maddi varlığını bir takım manevi hedef ve gayelerle manalandırmak ve yükselmek istemektedir. Bu sebepten dolayı her çeşit sosyal müessese muhakkak düşünceye ve her fikir bir dünya görüşüne dayanır. Dünya görüşü ise, insanın muayyen bir devirde muayyen bir medeniyet çevresi içinde ferdi ve sosyal, hissi ve akti, maddi ve manevi muhtelif tesirler altında erişebildiği ideal ölçülerle kendisini çeviren her çeşit varlıkları değerlendiriş biçimidir. Aileden başlayarak milletlerarası topluluklara varıncaya kadar hiçbir sosyal müessese yoktur ki, belirli bir dünya görüşünü ve ideolojiyi yansıtmassın.⁴⁹⁰

Devlet veya hükümet sistemi olan demokrasi ve onun en eski ve umumi şekli olan klasik demokrasi de şüphesiz birtakım özellikler taşıyan bir dünya görüşüne bir ideolojiye dayanır. Bu dünya görüşü köklerini Eskiçağ Yunan düşüncesinden almış, Rönesans ve Yeniçağda dini, felsefi, hukuki ve siyasi mahiyette çeşitli kaynaklardan kuvvet alarak önce İngiltere'de ve Amerika'da, daha sonra Fransa'da gelişmiş ve dünyaya büyük ölçüde yayılmıştır.

İdeoloji kavramı düşünüldüğünde ucu bucağı olmayan bir dünya ile karşı karşıya kalıyor olsak da popülerite esas alınacak olunursa:

1. Anarşizm
2. Komünizm
3. Muhafazakarlık
4. Ekolojik düşünceler
5. Feminizm
6. Liberalizm
7. Milliyetçilik
8. Dincilik
9. Sosyalizm
10. Merkezîyetçilik

⁴⁹⁰ Kuzu, Burhan. (1992), "Demokrasi-resmi ideoloji-sivil toplum.", s. 335

11. Laiklik

İdeolojilerinden söz edilebilir. Devletlerin resmi ideolojileri de büyük ölçüde bu ana ideolojilerden etkilenmektedir. İdeolojiler, bir yandan insanları bir grup haline getirirken öte yandan diğer gruplarla ayrıştırıyor, hatta düşman haline getiriyorlardı. Belki de bu yüzden karşı çıktı Napolyon ideolojiye ve ideologlara, çünkü kendisinin birleştirmek istediği toplumu onlar bölüyordu. Marx ve Engels ise Napolyon'a benzer bir şekilde ideolojiyi eleştirmiş. Marx ideolojiyi negatif bir biçimde ele almıştır. Marx'a göre ideoloji egemen sınıfın tabi sınıf üzerindeki hakimiyetinin algısal uzamını oluşturur. Marx'ın yazılarında ideoloji tasavvuru ile ilgili ilk ipuçlarını, gerçekliğin zihne yansımaları, fotoğrafın görüntüsünün bir fotoğraf makinasının merceğinden geçerek filme baş aşağı yansımalarına benzettiği *cameraobscur* ametaforunda bulabiliriz. Bu ideoloji anlayışı günümüz ideoloji doktrinleri arasında yanlış bilinç olarak ayrıştırılır. Kant'a göre ise ideolojiler aklın sınırları içerisindeki dinlerdir. Kant'ın deyişiyle ideolojiler aklı kendince kutsallaştırır ve bir ırkın, bir sınıf ya da bir partinin egemenliğini haklı çıkarıyor olsalar da evrensel olduklarını iddia ederler ve kendilerini herkes için, her yerde ve her zaman geçerli görürler⁴⁹¹.

“İlginç bir şekilde, Napolyon'la başlayan ve Marx'la doruğa ulaşan ideolojinin olumsuz şekilde tasvir edilmesi, başka bir Marxist düşünür, Lenin tarafından yapılır. Lenin, burjuvazinin ideolojiyi bir araç olarak kullanmasına işaret ederek, proletaryanın da kendi ideolojisini oluşturması gerektiğinden bahseder.⁴⁹²

Günümüz toplumları bir örgütler topluluğudur. Aileden başlayarak belirli amaç, çıkar, ihtiyaçlar ve ideolojiler etrafında odaklaşan' örgütler adeta çağdaş toplumun genel karakterini göstermektedir. Sivil toplum konusundaki bu farklı değerlendirmelerin ortak paydası, onun toplumsal kesimlerin örgütsel yapılardan kurulu bir toplumu ifade eden özelliğidir. Bu özelliği ile sivil toplum, belirli otoritelerin ve işlevlerin farklılaşarak çatallaştığı ve birbirini dengelediği bir toplumsal yapıyı tanımlar. Bu sosyal yapı içinde menfaat grupları kendi haklarını serbestçe savunabilir. Gerçek kuvvetleri özünde örgütlerden ve bu örgütler içindeki kişilerden oluşan böyle bir toplumda talepler özgürce dile getirilir. Serbest tartışma içinde örgütsel talepler bir denge noktasında uzlaşır. Uzlaşma her ne kadar kararsız bir denge noktasını ifade etse de bu bir kararlı uyum noktasıdır. Global toplumsal sistemde birer parça olan örgütler, sistemden etkilendikleri gibi sistemi etkileme şansına da sahip oldukları ve

⁴⁹¹ Lapierre, Jean-William. (1992), *L'Analyse des systèmes: l'application aux sciences sociales*. Syros Editions,

⁴⁹² Mardin, Şerif, (2002) *İdeoloji, İletişim Yayınları*,

sistemle birlikte sürekli bir değişim ve dinamizm içinde bulundukları için, kurulan denge kararsız da olsa sistem içinde uyumlu işlev yerine getirirler.

4. KALKINMA

"Kalkınma" kavramı, 1940'larda ortaya atılmıştır.

Kalkınma, insanlara çok az seçenek bırakan ve makul faaliyetlerini gerçekleştirme konusunda pek az fırsat sağlayan çeşitli özgürlük yoksunluğu tiplerinin ortadan kaldırılmasıdır. Sen' e göre temel özgürlük yoksunluklarının ortadan kaldırılması kalkınmanın kurucu ögesidir. Farklı özgürlük tipleri arasındaki bağlantılar kurucu ve düzenleyici olmaktan çok ampirik ve nedenseldir. Örneğin, iktisadi ve siyasal özgürlükler (bazen ileri sürüldüğü gibi) birbirine düşman olmaktan çok birbirini güçlendirmeye yardımcı olduklarına dair güçlü kanıtlar vardır. Özgürlükler toplumsal ve iktisadi düzenlemelerin yanı sıra medeni ve siyasal haklar gibi başka belirleyicilerde bağlıdır.⁴⁹³ Ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanması ve devam ettirilmesi, gelişmiş ya da gelişmekte olan her ülke için başlıca hedeftir. Ekonomik gelişmelerini ve büyümelerini gerçekleştirmiş olan ülkeler bu durumun sürekliliğini sağlamak, gelişmekte olanlarsa ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını gerçekleştirmek amacıyla ekonomilerinde sürekli olarak düzenlemeler yapmakta ve politikalar geliştirmektedirler.

Teoride ve uygulamada özgürlük ve otoritenin/devletin sınırlarını çizmek çok zor, hatta imkânsızdır. Her alanda kişinin özgür iradesiyle hareket edebilmesi, düşüncelerini uygulayabilmesi ve bunun karşısında devletin yürüttüğü faaliyetlerin kişilerin özgürlüklerini engelleyici, destekleyici, koruyucu özellikler taşıması, özgürlük konusundaki düşüncelerin ve kurulan teorilerin çıkış noktasını oluşturmaktadır.⁴⁹⁴ Bu bağlamda devletin resmi ideolojisi ile milletin etik kodları arasında çatışma yaşanabilmektedir.

5. SONUÇ

Küreselleşme ve teknoloji alanındaki gelişmeler; örgütlere stratejik yönetimi uygulamayı zorunluluk haline getirdiği gibi aynı zamanda yönetim anlayışında da değişim ihtiyacını sorgulatmaktadır. Aileyi örnek verebileceğimiz en küçük örgütlerden devletler veya uluslar üstü şirketler gibi en büyük kurumlara kadar önem arz eden strateji yönetim denilince; vizyon, misyon, strateji, yapı, kabiliyetler, politikalar, kaynaklar, ödüller, cezalar, kurallar gibi temel yapı taşları gelmektedir. Örgütler için zamana ve mekana göre bu yapı taşlarının önemi artabilir, azalabilir, güncelliğini yitirebilir veya daha değerli hale gelebilir. Zamana

⁴⁹³ Sen, Amartya, (2004), Özgürlükle Kalkınma, İstanbul, s. 15.

⁴⁹⁴ Gray, John, (2000), Liberalizmin İki Yüzü, Dost Kitabevi, Ankara, s. 91

Ahlak, Kurumsal Değer, İdeoloji ve Kalkınma

ve mekana göre yapı taşlarındaki değişim ihtiyacını hisseden, değişime ihtiyaç duyan, değişime uğratan, insan olduğu için insandaki değerlerden ve örgüt olabilmekten başlamak gerekmektedir. Örgüt olabilmek eylemi her ne kadar kurumsal bir fiil gibi görünse de örgütü oluşturan insandaki mensubiyet ve aidiyet duygusu olmadan bu kurumsal fiil gerçekleştirilememektedir.

Şirketlerin/kurumların kurumsal değerleri, örgütlerin misyonu, devletlerin de resmi ideolojisi stratejik yönetimlerdeki ilk yapı taşları olsa da bu toplulukları oluşturan bireylerin ahlakı bu toplulukların hepsinin bütün yapı taşları için en önemli unsurdur.

Konuşmaya utanan ama kavga etmeye utanmayan, yazılı anlaşma kültürü olmayan bir toplumdan çok ortaklı, uzun ömürlü, uluslar üstü bir şirket doğmaz. Yetki, görev, sorumluluk dağılımı somut ve yazılı olmayan bir örgütte, kurumda, şirkette katma değerden söz edilemez. Devletin resmi ideolojisi ile milletin sosyolojisi barışık değilse kalkınmadan, medeniyetten bahsedilemez.

Bir topluluktaki kahir çoğunluk tarafından ahlak, yazılı kültür, mensubiyet, aidiyet kavramlarına aynı manaları yükledikten sonra; kalkınma yani rekabet avantajı, amaç birliği, ortak kültür, bireylerin örgüte bağlılığı, hedeflerin gerçekleştirilebilmesi, fütürist bir bakış açısı kazanılabilecektir. Stratejik yönetim sürecine; misyon ve vizyon kavramlarından önce insanı ve insan onurunu esas alan bir ahlak anlayışından başlanılırsa nihayetinde kalkınmada söz edilebilir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, (1984), "Felsefe terimleri sözlüğü (3. basım)." Ankara: Savaş Yayınları,
Craigh Hickman, (1984), Creating Excellence, Ncvv American Libraty, NewYork,
Dinçer, Ömer, (2007), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yayınevi, s.8
Doğan Cüceloglu, (1996), İçimizdeki Biz, SistemYayıcılık, İstanbul,
Gray, John, (2000), Liberalizmin İki Yüzü, Dost Kitabevi, Ankara,
İmre, Zahit, (1980), "Medeni hukuka giriş." Fakülteler Matbaası, İstanbul,
Koontz, Horold, (1984), Management, 8. edition, McGraw- Hill Book Comp., Aucland,
Kuzu, Burhan. (1992), "Demokrasi-resmi ideoloji-sivil toplum."
Kudat Aydın, (2017). Para vakıflarının para işletme yöntemleri üzerine bir değerlendirme.
Adam academy journal of social sciences/adam akademi sosyal bilimler dergisi, 7(2).
Lapierre, Jean-William. (1992), L'Analyse des systèmes: l'application aux sciences sociales.
Syros Editions,

- Mardin, Şerif, (2002) İdeoloji, İletişim Yayınları,
- P. Thomsve D. B. Greenberger, (1988), "A Test of Vision Training and Potencial Antecedents to Leaders", Human Resource Development Quarterly, Cilt 9, sayı 1,
- Peter, Senge, (1997), Beşinci Disiplin, Çev. Ayşegül İLDENİZ, YKY., İstanbul,
- Sen, Amartya, (2004), Özgürlükle Kalkınma, İstanbul,
- Tancı, Muhammed, B. Tavit. (2011), "Ahlakın Önemi ve İslam Dinine Göre Temelleri-I." e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 4.1,
- Webster's New International Dictionary, (Policy)
- Yılmaz, İlkay, (1900), "Ayn Rand." Ç. Veysal (der),

MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE 19. YÜZYILDA ANKARA VE KAZALARINDAKİ EĞİTİM KURUMLARI

Doç. Dr. Yasin YILMAZ⁴⁹⁵

ÖZET

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan itibaren geç de olsa dünyada ve Avrupa’da ortaya çıkan eğitim ve kültür alanlarındaki gelişmeleri takip etmeye başladığı görülmüştür. Tanzimat’la birlikte Avrupa’nın sosyal, siyasî, kültürel ve eğitimi kurumlarını Osmanlıya getirerek, gelişen çağın gereklerine uygun olarak yeni düzenlemeler yapmışlardır. Bunlardan birisi de Fransızların Annuaire, İngilizlerin year-book dedikleri ansiklopedik bilgi veren, Osmanlı idarî ve ilim adamlarının “salname” dediği yıllıklardır. Farsça yıl anlamındaki “sal” ile yazılı mektup anlamına gelen “name” kelimelerinde oluşan bu kavram Osmanlıda bir yıllık olayları yazıya aktararak kayıt altına alan bir tabir olarak kullanılmıştır.

Bir senelik olayları kayıt altına almak için yayınlanmaya başlayan yıllıklar, imkânlar dâhilinde mümkün oldukça her yıl yayınlanmaya çalışılmıştır. Ancak Osmanlı’nın en sıkıntılı asrı olan bu yüzyılda savaşlar ve ekonomik imkânsızlıklar sebebiyle özellikle vilayetlerde salnamelerin bazı yıllar yayınlanamadığı görülmüştür. Tarihi değeri büyük olan salnamelerin günümüzde hala mevcut olması araştırmacıları, Osmanlı merkez ve taşra teşkilatları hakkında çok değerli bilgilere ulaştırmaktadır. Bu salnameler sadece İstanbul değil, vilayetlere bağlı sancaklar (liva), kazalar, nahiyeler ve köylerin idarî, sosyal, ekonomik, ilmî ve kültürel durumları ile eğitim kurumları hakkında bilgi vermektedir.

Merkezde Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından h. 1316/1898, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901 ve 1321/1903 yıllarında altı defa neşredilen Maarif-i Umumiye Salnameleri muhtevası bakımından oldukça zengin eserlerdir. Osmanlı eğitim-öğretim hayatı hakkında genel bilgiler veren bu salnamelerde, Maarif Nezareti’nin tarihçesi, nazırları, memurları, Osmanlı coğrafyasındaki medreselerin müderrisleri, yeni açılan Müslüman/gayrimüslim okulların adları, öğrenci sayıları, okulların kuruluş ve ruhsat tarihleri ve kütüphaneler kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bu eserler vasıtasıyla okulların kurucuları, ders programları ve öğretmen kadroları hakkında istatistikî bilgilere de

⁴⁹⁵ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, yasinyl_63@hotmail.com

ulaşabilmekteyiz. Bu bakımdan 19. Yüzyıl Osmanlı eğitim tarihiyle ilgili araştırmalarda başvurulacak ilk ve en önemli kaynak Maârif Salnameleridir.

Bu çalışmamızda Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin yayınladığı Maarif Nezareti Salnamelerinden Ankara Vilayeti merkezi olan Ankara ve kazalarındaki eğitim-öğretimin genel durumu, medreseler, sıbyan mektepleri, ibtidâiler, rüştiyeler, idadîler ve diğer eğitim kurumlarını tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Salname, Maarif Salnameleri, Ankara, Eğitim Kurumları.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde geleneksel eğitim-öğretim medreselerde yapılıyordu. İlk olarak Orta Asya Maveraünnehir medeniyet havzasında açılmaya başlayan medreseler, İslam Medeniyetinin evrensel niteliğine uygun olarak değişik bölgelerde ortaya çıkmaya başlamış, Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından ismine izafeten Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medreseleri⁴⁹⁶ ile plan, program ve müderrisleriyle en önemli eğitim kurumu haline gelmiştir. Osmanlı döneminde ise Sahn-ı Seman, Ayasofya ve Süleymaniye Medreseleriyle de zirveye ulaşmıştır. Hatta bu medreselerde okutulan dersler, eğitim ve öğretim müfredatı Avrupa'ya kadar ulaşmış, Fransızlar Türklerin eğitim ve öğretim kurum ve müfredatıyla ilgili bir eser istemişlerdir.⁴⁹⁷ Dolayısıyla medreseler, kuruluşundan Osmanlının son dönemine kadar uzun yıllar İslam Medeniyetinin ilmî aydınlanma merkezleri olarak büyük görev icra etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ndeki siyasî, sosyal, ekonomik gerileme kültürel alanı da etkileyince, uzun yıllar eğitim-öğretimde öncülük eden medreseler, gelişen çağın gerisinde kalmaya başlamıştır. Askerî alanda Avrupalı devletlerle imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla (1699) toprak kayıplarının başlaması, yönetimde istikrasızlığa sebep olmasının yanında devletin diğer kurumlarının da bozulmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı devletin işleri birbirine bağlı ve bitişik olan saatin çarkları gibi olduğunu belirten Ahmed Cevdet Paşa, birisinde ortaya çıkan bozulmanın diğerlerini de etkilediğini görmüş ve Osmanlıdaki bütün

⁴⁹⁶ Bkz. M. Asad Talas, *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim ve Öğretim*, (Çev. Sadık Cihan), etüt Yayınları, Samsun 2000.

⁴⁹⁷ Bu konuda 1741 yılında Fransa'nın İstanbul elçisinin Türklerin ilimleri ve eğitimi ile ilgili bir eser istemesi üzerine, zamanın Reisülküttâbı Mustafa Efendi *Kevâkib-i Seb'a* adında bir risale yazdırarak elçiye teslim edilmiştir. Eser 1742 yılında Fransa'ya gönderilmiş ve Kraliyet Kütüphanesine konulmuştur. (Bkz. Nasuhi Ünal Karaaslan, *Kevâkib-i Seb'a*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2014).

dairelerin ıslaha muhtaç olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁸ Dolayısıyla Osmanlılar, siyasî, askerî, ekonomik, ticarî ve eğitim gibi alanlarda gerilemeye başlamasıyla Avrupa'ya karşı üstünlüklerini kaybetmişlerdir. Bunun üzerine 18. yüzyılda Batı'nın teknoloji ve kurumlarından yararlanma ihtiyacı hissedilmiş, ancak Batı ilim ve teknolojisini bir bütün olarak ele almamışlardır. Bunun yerine sadece acil olarak pratik ihtiyaçları karşılama yoluna gitmişlerdir.⁴⁹⁹

Osmanlı yenileşmesinde sistemli şekilde yapılanma ilk olarak Sultan III. Selim'in askerî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki yeniliklerle başlamıştır. 1789-1807 yılları arasında 18 yıllık padişahlığı döneminde Sultan III. Selim, askerî alan başta olmak üzere "Nizâm-ı Cedid" adı verilen ıslahat hareketlerine girişmiştir. Nizâm-ı Cedid, sivil ve askerî bütün kurumların geniş kapsamlı olarak gelişen dünyada ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yenilenmesi, yeni bir düzene kavuşturulması ve eski durumlarına son verilmesi anlamında kullanılmıştır.⁵⁰⁰ Bunu geniş anlamda açacak olursak, Osmanlı Devleti'nde idarî,⁵⁰¹ askerî,⁵⁰² ekonomik,⁵⁰³ sosyal⁵⁰⁴ ve eğitim⁵⁰⁵ alanlarında planlı, programlı, uzun vadeli ve kalıcı ilk ıslahat hareketlerini başlatan Sultan III. Selim olduğu görülmüştür. Fakat Sultanın, "Nizâm-ı Cedid" adıyla askerî alan başta olmak üzere Avrupaî tarzda ıslahat hareketlerine girişmesi, onun önce tahttan indirilmesine sonra da dramatik bir şekilde öldürülmesine sebep olmuştur.⁵⁰⁶ Sultan III. Selim'in öldürülmesinden sonra 23

⁴⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet 1309/1891-92, 6/6.

⁴⁹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 338; M. Emin Yolalcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, 5/281.

⁵⁰⁰ Bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, Ankara 1946, s. 29; *Osmanlı Tarihi: Nizâm-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara 1947, C. 5; Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedid", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, 33/175-178.

⁵⁰¹ Bkz. Gül Akyılmaz, "III. Selim'in İdari Alandaki Reformlarına Bir Örnek: Kalem Teşkilatında Yapılan Yenilikler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya 2004, Sayı 4, s. 15-27.

⁵⁰² Bkz. Sipahi Çataltepe, *XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve 'Nizâm-ı Cedid' Ordusu*, İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989; Sema Yeli, *III. Selim Dönemi Askerî ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

⁵⁰³ Bkz. Nurullah Karta, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, Sayı 6, s. 21-50.

⁵⁰⁴ Bkz. Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Sayı 2, s. 49-65; Uğur Ünal, "İdari ve sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedid Çabaları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 47, s. 273-289.

⁵⁰⁵ Bkz. Sema Yeli, *III. Selim Dönemi Askerî ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

⁵⁰⁶ III. Selim'in hayatı ve dönemi ile ilgili 1218-1224/1804-1809 arasını kaleme alarak en kapsamlı bilgileri Mütercim Asım Efendi vermektedir. (Mütercim Asım Efendi, *Tarih*, Dersaadet 1273/1857, I-II); Arıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Âmire Dersaadet 1309/1891-92, 4/234-235, 270-271; 5/161-165; Necati Elgin, *Üçüncü Sultan Selim (İlhâmi)*, Konya 1959; Kemal Beydilli, "III. Selim", *DİA*, İstanbul 2009, 36/420-425.

yaşında tahtta geçen II. Mahmud, amcasının başlattığı yenilik fikrine bağlı kalmış ve 18 yıllık padişahlık süresinin bir kısmını hazırlık dönemi olarak kullanmış, 1839'daki ölümüne kadar 13 yıllık ikinci süreyi de ıslahatlarla geçirmiştir. Askerî alanda 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kurmuş, daha sonraki yıllarda ise sosyal, ekonomik, idarî ve kültürel alanlarda büyük değişikliklere gitmiştir.⁵⁰⁷

Osmanlı Devleti'nde yapılan geniş çaplı birçok alanı içine alan ıslahatlardan sadece araştırma alanımızla ilgili olması hasebiyle eğitim-öğretim kurumları üzerinde duracağız. Bu bağlamda söz konusu devirde hala varlığını devam ettiren medreseler ve sıbyan mektepleri ile askerî, idarî ve sosyal hizmetler alanlarında yeni açılan Avrupaî tarzda açılan mekteplerin nitelik ve niceliğini salnameler merkezli ortaya koyacağız.

Osmanlıda Tanzimat'tan önce ve sonra medreseler ile sıbyan mektepleri eğitim öğretim hayatına devam ederken, Avrupaî tarzda yeni okullar da açılmaya başlamıştır. Bu amaca uygun olarak 1734'te *Hendesehâne ve Kumbarahâne*,⁵⁰⁸ 1773'te *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn*⁵⁰⁹ ve 1796'da da *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn*⁵¹⁰ adıyla yeni askerî okullar eğitime hayatına girmiştir. Buna paralel olarak Tıbbiye ve diğer sağlık alanlarında da yeni eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Tıp alanında 1827'de eğitim dili Fransızca ve eğitim süresi 4 yıl olan *Tıbbiye-i Askeriye-i Şahâne* veya *Tıphâne-i Âmire*,⁵¹¹ 1832'de eğitim dili Türkçe ve eğitim süresi 3 yıl olan Topkapı Sarayı içinde açılan *Cerrahhâne*⁵¹² okulları da yeni usulle eğitim vermiştir. 1866'da eğitim süresi 8 yıl olan ve hem sivil doktor hem de eczacı yetiştirecek olan *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*⁵¹³ adlarıyla yeni mektepler kurulmuştur. Bunların dışında 1898'de daha sonra Gülhane Askerî Tıp Akademisi adını alacak olan *Gülhane Tatbikât-ı Tıbbiye-i Seririyât*⁵¹⁴ okulu eğitime başlamıştır.

Askerî alanda savaşlarda alınan başarısız sonuçlar üzerine Osmanlı devlet adamları orduda da yeni düzenlemelere gitmişler ve modern sisteme uygun harbiye mektepleri

⁵⁰⁷ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1995, Sayı 10, s. 13-15.

⁵⁰⁸ Emre Dölen, "Mühendislik Eğitim", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, 2/511; M. Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, 5/282-283.

⁵⁰⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 338.

⁵¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 5/68.

⁵¹¹ Esin Kâhya, "Tanzimat'ta Eski ve Yeni Tıp", *150 Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 239.

⁵¹² Müfid Ekdal, *Tıphâne'den Numune'ye, Bir Temel Sağlık Kuruluşumuzun Varlığında Türk Tıp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 14.

⁵¹³ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin talimat, ders programı ve tarihçesi hakkında bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1316/1898, s. 91-99; Ekrem Kadri Unat-Mustafa Samastı, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1867-1909)*, İstanbul 1990.

⁵¹⁴ E. İhsanoğlu, s. 365.

açılmaya başlamıştır. Önce hem askerî mühendislik okulları ile deniz, istihkâm ve topçu subayları hem de yeni kurulan “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye*” ordusunun çağın gereklerine göre yetiştirmek amacıyla 1834’te “*Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye*” ya da “*Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye*” denilen “*Mekteb-i Harbiye*”nin kurulmasına karar verilmiştir.⁵¹⁵ Bu okuldan önce 1831’de Selimiye Kışlası’nda “*Sübyan Bölükleri*” adıyla bir okul açılmıştır.⁵¹⁶

Osmanlı Devleti’ndeki yenileşme hareketleri Tanzimat’ın ilanıyla beraber hızla artmaya başlamış ve özellikle eğitim başta olmak üzere hukuk, iktisat, sosyal ve askerî alanlarda devletin gerilemesini durdurmak için yoğun çabalar sarf edilmiştir. Önce eğitim yönetimi için nezâret kurulmuş ve öğretimin planlı, programlı yürütülmesi için nizamnâmeler çıkarılmıştır. Bu doğrultuda önce 1838’de “*Meclis-i Umûr-ı Nâfia*” tesis edilmiş ve bu meclisin hazırladığı raporlara göre medrese dışında rüşdiye mektepleri gibi modern eğitim kurumlarının yönetimi için yine aynı yıl “*Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti*” kurulmuştur. 1846’da Evkaf Nezareti’nin elinde bulunan okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak için de “*Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti*”⁵¹⁷ teşkil edilmiştir. Bu nezaretin öncülüğünde 1847’de rüşdiye ve 1848’de de muallim okulları Osmanlı eğitim sistemine girmiştir. 1864 yılından itibaren “*Vilayet Maârif Meclisleri*” ile eğitime mali destek sağlamak amacıyla “*Maârif Sandıkları*” kurulmuştur. 1969’da yayınlanan “*Maârif-i Umûmiye Nizâmnânmesi*” ile eğitime çağdaş bir yapı kazandırılmak istenmiştir.⁵¹⁸

Tanzimat’ın ilanıyla Avrupaî tarz eğitimin yaygınlaşması üzerine yeni yeni mektepler önce İstanbul’da açılmaya başlamış ve daha sonra devletin diğer vilayetlerine bağlı sancak, kaza, nahiye ve köylerine kadar yaygınlaştırılmıştır. Bu doğrultuda külliyeler, medreseler ve cami köşelerinde ışıksız, havasız, tek katlı, tek odalı taş binalarda varlığını sürdürmeye çalışan sıbyan mektepleriyle⁵¹⁹ beraber yeni usulle eğitim-öğretim yapan “*İbtidâî Mektebi*, *Mekteb-i İbtidâî* veya *Usûl-i Cedide Mekteb*”i de denilen “*İbtidâî*”ler açılmıştır.⁵²⁰ İbtidâîlerden sonra Avrupa’daki gibi eğitim sırası ikinci derecede olan rüştiyeleri açma düşüncesi hâsıl olmuştur.⁵²¹ 1847’de ilk rüştiye İstanbul’da açılmış, sayıları

⁵¹⁵ Muharrem Giray, *Şanlı Harbiye’nin Tarihi*, İstanbul 1961, s. 5.

⁵¹⁶ İsrail Kurtcepe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara 1991, s. 44-46; Alaeddin Avcı, *Türkiye’de Askerî Yüksek Okullar Tarihi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Ankara 1963, s. 25.

⁵¹⁷ Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti’nin kuruluş amacı için bkz. Mahmut Cevat, *Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338/1919-20, s. 35.

⁵¹⁸ 1869 Tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına Hazırlayan Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker, İstanbul 2014, s. 100.M. Emin Yolalıcı, s. 286.

⁵¹⁹ Alaeddin Avcı, s. 35-36; Kurtcepe-Balcıoğlu, s. 61.

⁵²⁰ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338/, s. 1-3.

⁵²¹ M. Emin Yolalıcı, 5/286.

1853’de 10’a, 1869’da ise 87 adede ulaşmıştır.⁵²² İlerleyen yıllarda sayıları hızla artan rüştiyelere askerî rüştiyeler de ilave edilmiş ve ilk olarak 1875’de İstanbul’da açılarak eğitim ve öğretime başlamıştır.⁵²³ Rüştiyelerden sonra günümüzdeki lise seviyesinde eğitim ve öğretim veren idâdî-sultanîler açılmıştır. Önce askerî alanda Harbiye’ye hazırlık sınıfları olarak 1845’te Bursa’da açılan sonra da 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile rüştiyeyi bitirmiş, Müslüman ve gayrimüslim çocuklarının okuması için öğretim süresi 3 yıl olan idadilerin, sivil olarak da tesisine karar verilmiştir.⁵²⁴

Tanzimat sonrasında başta rüştiyeler olmak üzere Avrupaî tarzda modern yeni mekteplerin açılması, sıbyan mekteplerinin ıslahı düşüncesi ve yeni sisteme uygun öğretmene olan ihtiyacı oluşması üzerine “*Dâru’l-Muallimîn ve Dâru’l-Muallimât*” adlarıyla muallim okullarının açılmasını sağlamıştır.⁵²⁵ Yine 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi* sonrasında mesleki öğretime de ağırlık verilmiş ve birçok yerde sanat okulları açılmış, ancak bazıları uzun süre devam edememiştir.⁵²⁶ Ayrıca sosyal alanda kimsesiz çocukları korumak, kollamak ve meslek olmalarını sağlamak amacıyla *Dâru’l-Eytâm*’lar kurulmuştur.⁵²⁷ Tanzimat’tan önce ve sonra askerî, tıbbî ve mühendislik alanlarında yüksekokul niteliğinde eğitim kurumlarının da açıldığını görüyoruz. Bunların dışında *Dâru’l-Fünûn* açılıncaya kadar 1859’da “*Mekteb-i Mülkiye*”,⁵²⁸ 1880’de “*Mekteb-i Hukuk*”,⁵²⁹ “*Hendese-i Mülkiye Mektebi*” ve 1891’de “*Mülkiye Baytar Mektebi*”⁵³⁰ gibi yükseköğretim kurumların da varlığını görüyoruz.⁵³¹ Osmanlıda günümüz üniversiteleri gibi araştırma ve incelemeye dayanan eğitim kurumu 13 Ocak 1863’te açılan “*Dâru’l-Fünûn*” olmuştur.⁵³²

⁵²² 1321 Tarihli *Salname-i Maârif*, s. 233-236.

⁵²³ M. Emin Yolalıcı, “Maârif Salmelerine Göre Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *OTAM*, Ankara 1994, Sayı 5, s. 451.

⁵²⁴ Yahya Akyüz *Türk Eğitim Tarihi*, s. 233.

⁵²⁵ M. Emin Yolalıcı, 5/288.

⁵²⁶ M. Emin Yolalıcı, 5/290.

⁵²⁷ Hidayet Yavuz Nuhoglu, “Dârüleytam”, *DİA*, İstanbul 1993, 8/521

⁵²⁸ 28 Kasım 1858 tarihli ve BEO.AYN.d, 1725, s. 4-6 nolu Mekteb-i Mülkiye’nim Kuruluş ve Nizamnâmesi için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına Hazırlayan Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker, İstanbul 2014, s 64; Ali Akyıldız, “Mekteb-i Mülkiye”, *DİA*, Ankara 2019, Cilt Ek-2/238-240.

⁵²⁹ Bkz. Nuran Koyuncu, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2012, Cilt 16, Sayı 3, s. 163-183.

⁵³⁰ Mülkiye Baytar Mektebi’nin kuruluşu ile ilgili 13 Temmuz 1889 tarihli ve İ.RH,1146/89334_2 nolu ferman hakkında bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına Hazırlayan Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker, İstanbul 2014, s. 200.

⁵³¹ M. Emin Yolalıcı, 5/292.

⁵³² 12 Ağustos 1900 tarihli ve DÜİT,115/31_3, 6 nolu açılacak Dârülfünûn için hazırlanan nizamnâme için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına Hazırlayan Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker, İstanbul 2014, s. 218.

A. MAARİF NEZARETİ SALNAMELERİ

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan ıslahat çalışmaları, 19. yüzyılın başında Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ile Sultan Abdülaziz'le büyük bir ivme kazanarak devam etmiş ve Sultan II. Abdülhamid'le zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte medreseler ile sıbyan mektepleri varlığını sürdürürken, Avrupaî tarzda modern okullar da açılmış, diğer yandan kültürel alanda bunların genel durumunu bildiren ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan yine Avrupa'dan ilham alınarak salnameler yayınlamıştır.⁵³³ Salnameler, Osmanlı Devleti'nde merkezî idarenin, nezaretlerin, askerî kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin, dinî, siyasî/askerî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda bilgilendirme gayesiyle yıllık olarak çıkardıkları neşriyattır.⁵³⁴ Devletin yönetimini yürüten nezaretler de kendi çalışma alanlarında yaptıkları faaliyetleri, yıllık olarak kayıt altına almak için, imkânlar ölçüsünde her yıl salname çıkarmaya gayret etmişlerdir. Nezaret salnameleri, ilgili nazırlık tarafından çıkarılan, Devlet salnameleri gibi düzenli yayınlanmamalarına rağmen, ait oldukları nazırlığın teşkilatı, tarihçesi, memurları ve çalışmaları hakkında bilgi vermeleri bakımından yayımlandığı dönemin en önemli ilk kaynağıdır.⁵³⁵

Çalışmamızda 19. yüzyılda Ankara Vilayeti merkez sancağı olan Ankara ile kazalarındaki eğitim ve öğretim kurumlarını incelerken temel kaynak olarak Maarif Nezareti tarafından çıkarılan Maarif Salnameleri ile Ankara Vilayet Salnamelerini esas alacağız. Maarif-i Umûmiye Nezareti tarafından 1316/1898, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901 ve 1321/1903 yıllarında çıkarılan *Maarif-i Umûmiye Salnameleri*⁵³⁶ muhtevası bakımından Osmanlı coğrafyasındaki eğitim ve öğretim kurumları hakkında bilgi vermesi sebebiyle araştırmacılar için dönemin kültürel durumu hakkında bilgi veren, zengin bir muhtevaya sahip olan eserlerdir. Ankara Vilayet Salnameleri ise, 1288/1871'den başlayarak 1325/1907 yılına kadar 36 yıllık süreçte 13 defa yayınlanmıştır. Söz konusu salnamelerin bazılarında

⁵³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, III/105; Bilgin Aydın, "Salname", *DİA*, İstanbul 2009, 36/51.

⁵³⁴ Bilgin Aydın, "Salname", 36/51.

⁵³⁵ İlhan Palalı, "Osmanlı Salnameleri VE Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2010, Sayı 23, s. 5.

⁵³⁶ Altı adet basıldığı söylenen Maârif Salnamelerinden 1320/1906 tarihli adet bulunamamıştır;

1. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1316/1898), Dâru'l-Hilâfe Matbaa-i Amire.

2. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, (1317/1899), Matbaa-i Amire.

3. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1318/1900), Matbaa-i Amire.

4. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1321/1907), İstanbul Asır Matbaası.

5. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1321/1907), İstanbul Asır Matbaası.

Ankara sancağı ve kazalarındaki eğitim kurumları hakkında bilgiler bulunması hasebiyle Maarif Salnameleri yanında bunlara da müracaat edilecektir.⁵³⁷

Osmanlı Devleti'nde 1776 yılında başlayan modern okulların eğitim-öğretimi, 1869'da yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile daha sistemli bir şekle geldiği görülmektedir.⁵³⁸ Maarif Salnameleri; Maarif Nezareti'nin tarihçesi, nazırları, memurları, Osmanlı coğrafyasındaki medreseler ile bunların müderrisleri, Müslüman, gayrimüslim ve ecnebi mekteplerinin adları, öğrenci sayıları, kuruluş ve ruhsat tarihleri, kütüphaneler ile kurucuları ve kitap sayıları hakkında bilgi vermektedir.

1316/1898 tarihli *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, mukaddime ile başlıyor, takvim-i evkât ve şuhur başlığı altında 1316/1899 ile 1314/1898-1899 mali yılının ayları ve namaz vakitleri hakkında bilgi vermektedir.⁵³⁹ Daha sonra dönemin eğitimi ve Maarif Nezareti'nin tarihçesiyle ilgili bilgi verilmektedir.⁵⁴⁰ Salnamede Maarif Nezareti makamına getirilen zatların atanma ve azillerinden bahsedildikten sonra,⁵⁴¹ eğitimle ilgili talimat, kararname ve nizamnamelerin metinlerine yer verilmiştir.⁵⁴² Devamında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane sınıflarının mülkiye ders cetveli verilmekte ve buna göre okutulacak ders saati ve dersler I. sene haftada 24, II. Sene 24, III. Sene 24 saat olduğu belirlenmiştir.⁵⁴³

⁵³⁷ Ankara Salnamelerinin bulunduğu kütüphane ve arşivler;

1. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1288, Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, no: 1677.
2. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1289, Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, AESLN 001.
3. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1290, TTK Kütüphanesi, 27736, AII/2177.
4. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1291, İstanbul Belediye Kütüphanesi, No: 4767, 2/4.
5. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1293, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Ktp. No: 582.
6. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1295, Millet Genel Ktp., Kısım: A. E. *Salnâme*, Eski Kayıt No. 1, Tasnif no: CD 7137.
7. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1299, BOA Kütüphanesi, No: 4687.
8. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1300 Sene-i Hicriyesine Mahsus), Milli Kütüphane, No: 1960 SA 123, 182 (1).
9. *Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1307 Sene-i Maliyesine Mahsus, 1308-1309), Milli Ktp, No: 1960 s. 123 182.
10. *Ankara Vilâyetine Mahsus Salnâmedir* (1311), BOA Ktp., No: 4689.
11. *Ankara Vilâyetine Mahsus Salnâmedir* (1318), BOA Ktp., No: 1243.
12. *Ankara Vilâyetine Mahsus Salnâmedir* (1320), Milli Ktp., No: 1960 SA 123, 182 (5).
13. *Ankara Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi* (1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus), Milli Ktp., No: 1960 SA 123, 186 (6).

⁵³⁸ 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Teyfur Erdoğan, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995; Hamza Altın, "1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, Sayı 13:1, s. 271-283; Mine Çağır-İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt 4, Sayı 11, s. 62-75.

⁵³⁹ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1316/1898), s. 1-13.

⁵⁴⁰ Aynı Salname, s. 17-26.

⁵⁴¹ Aynı Salname, s. 33-64.

⁵⁴² Aynı Salname, s. 66-74.

⁵⁴³ Aynı Salname, s. 75-77.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

Salnamenin ilerleyen sayfalarında imtihanlarla ilgili talimat,⁵⁴⁴ okul ücretleri,⁵⁴⁵ Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin yıllara göre ders programı ve imtihan kuralları açıklanmıştır.⁵⁴⁶

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye talebeleriyle ilgili talimat ve ders programını⁵⁴⁷ yayınlayan salname, Sanayi-i Nefise idaresinin talimatı ve ders programıyla devam etmektedir.⁵⁴⁸ Aynı şekilde Mekteb-i Sultânî nizamâtı, çeşitli talimatları ve ders programı,⁵⁴⁹ Dâru'l-Muallimîn'in İbtidâî, Rüşdiye ve Âliye kısımlarının ders programı,⁵⁵⁰ dönemin diğer okullarının nizamname, talimat, kararname ve ders programları ile Maarif Müdürlerinin vazifelerini mübeyyin talimatname yayınlanmıştır. Salnamede bütün Rüşdiye ve İdadiye Mekteplerinde yıllara göre dinî, ulûm ve fûnûn derslerinin neler olduğu ve haftada kaçar saat, özellikle Türkçe, Edebiyat, Ahlak, Kitabet-i Resmiye, Arabî, Farisî, Fransızca, Kavanîn, Hesab (uygulamalı ve teorik), Usûl-i Defteri, Cebir, Hendese, Müsellesât (trigonometri), Kozmoğrafya, Makine, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Mevalid, Coğrafya, Tarih, İlm-i Servet, Malumat-ı Nâfia, Hıfzı's-Sıhha, Hüsn-i Hat, Resim ve Elsine derslerinin müfredatı ve nasıl okutulacağı hakkında ayrıntılı açıklalar yapılmıştır.⁵⁵¹

Salnamede ayrıca dâru'l-muallimîn, dâru'l-muallimât, aşiret mektebi, ibtidâî, rüştiye, idâdî, mekteb-i sultanî, Maarif Nezaretine bağlı yüksekokullar ve dâru's-şafaka gibi okulların yöneticileri, eğitim kadrosu, okutulacak kitapları, yıllara göre ders programları, müfredatı ve talimatnameleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmektedir.

B. MAARİF NEZARETİ SALNAMELERİNE GÖRE ANKARA'DA EĞİTİM KURUMLARI

Altı adet yayınlanıp, beş adedine ulaşabildiğimiz Maarif Nezaretinin çıkardığı salnameler ile Ankara Vilayeti Salnamelerine göre Ankara vilayetine bağlı Ankara, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Kırşehir sancakları bulunmaktadır. Bu sancaklardan sadece vilayetin merkezi olan Ankara sancağı ile Sivrihisar, Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan, Yabanabad, Bala, Çubuk, Haymana, Zîr ve Mihaliççık kazalarında 19. yüzyılda faaliyet göstermiş olan eğitim kurumları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada Maarif Nezareti salnamelerinin yanında bazı hususların teyidi ve varsa farklılıkları tespit etmek için Ankara Vilayet Salnamelerine bakılmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde sancak ve kazaların idarî

⁵⁴⁴ Aynı Salname, s. 78-80.

⁵⁴⁵ Aynı Salname, s. 80-82.

⁵⁴⁶ Aynı Salname, s. 82-90.

⁵⁴⁷ Aynı Salname, s. 91-99.

⁵⁴⁸ Aynı Salname, s. 99-106.

⁵⁴⁹ Aynı Salname, s. 107-126.

⁵⁵⁰ Aynı Salname, s. 127-129

⁵⁵¹ Aynı Salname, s. 191-292.

yapıları, devletin yaşadığı siyasî ve askerî durumlara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu değişiklik vilayet sınırlarının tespitinde olduğu gibi vilayet, sancak ve kazalarda da etkisini göstermiştir.⁵⁵² Bundan dolayı Ankara vilayetinde hem sancak hem de kazalarda idarî yapıda değişiklikler görülmüştür.⁵⁵³

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Ankara Vilayetinde de eğitim ve öğretim, hem eski sistemi devam ettiren medreseler ile sıbyan mektepleri hem de yeni metotla açılmış Avrupâî tarzdaki okullarda devam etmiştir. Bundan dolayı söz konusu süreçte eğitim ve öğretim yapılan medrese ve sıbyan okullarının tespitinin yaparak değerlendirmesi gerekiyor. Salnamelere göre Ankara Vilayeti Ankara Sancağı ve kazalarındaki eğitim-öğretim kurumlarının yönetiminden başlayarak tespit etmeye çalışılmıştır.

1. Maarif Salnamelerine Göre Ankara'da Eğitim Kurumları

İstanbul'daki Maarif Nezaretine bağlı ve nezaretin çıkardığı nizamname ve talimatları uygulamakla görevli olan vilayet Maarif idareleri, Osmanlı Devleti'nin vilayet sistemine geçmesiyle kurulmuştur. Bu idareler mahalli olarak görev yapmakta ve vilayet dâhilinde bulunan eğitim kurumları, kütüphaneler, matbaalar ve gazeteleri yönetmişlerdir.

a. Maarif Salnamelerine Göre Ankara Vilayeti Maarif İdaresi

Tablo 1: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Vilayeti Maarif İdaresi⁵⁵⁴

Memuriyet	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903
Maarif Müdürü	Akif Efendi	Akif Efendi	Halil Kemal Bey	Halil Kemal Bey	Halil Kemal Bey
Maarif Müfettişi	-	-	-	Osman Sırrı Bey	Osman Sırrı Bey
Maarif Kâtibi	Sadık Efendi	Sadık Efendi	Sadık Efendi	Sadık Efendi	Sadık Efendi

⁵⁵² Mehmet Zeydin Yıldız-Orhan Deniz, "Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyıl Sonunda Van'da Eğitim ve Kültürel Faaliyet", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum Ocak 2016, Sayı 35, s. 200.

⁵⁵³ Çorum, 1867'de vilayetler kurulmadan önce, başında mutasarrıfın bulunduğu bir sancak idi. Vilayetler kurulunca ikinci derecede bir kaymakamlık haline getirilmişti. Ancak yer aldığı bölgede Ermeni hadiselerinin baş göstermesi üzerine 1310/1894 yılında, jeopolitik konumu da dikkate alınarak, Yozgat Sancağından Sungurlu, Kastamonu Vilayetinden İskilip, Amasya Sancağından Osmancık ile Hüseyinabâd (Alaca) ve Kargı Nahiyelerinin bağlanmasıyla yeniden sancak haline getirilmiş ve Ankara Vilayetine bağlanmıştır. Mutasarrıflığına ise Dersim Sancağı Mutasarrıfı Rüşdü Paşa atanmıştır. (Bkz; Mahfuz Söylemez, "Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/2, C. 6, sayı: 12, s. 7-8).

⁵⁵⁴ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 848; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 946; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1054; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 376; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s.342.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

Maarif Muh. Mem.	Said Efendi	Said Efendi	Said Efendi	Said Efendi	Said Efendi
Maarif Muh. Refiki	Nazif Efendi	Nazif Efendi	Nazif Efendi	Nazif Efendi	Nazif Efendi
Sandık Emini	Şükrü Efendi	Şükrü Efendi	Şükrü Efendi	Şükrü Efendi	Şükrü Efendi
Muayene Mem.	-	Arif Efendi	Arif Efendi	Süleyman Sırrı Bey	Şükrü Efendi

Mevcut beş Maarif Salnamesine göre Ankara Vilayetine bağlı olan Ankara, Kırşehir, Yozgat ve Kayseri sancakları, kaza ve köylerdeki eğitim öğretim kurumlarının yönetiminin başında Maarif Müdürünün olduğu anlaşılmakta ve buna muhasebe memuru ile refiki, kâtibi ve sandık emini daha sonra Maarif Müfettişi ile Muayene Memurunun da katıldığı görülmektedir.

b. Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı Merkezindeki Mektepler

Ankara sancağı merkezi ile Sivrihisar, Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan, Yabanabad, Mihaliççık, Haymana, Bala ve Çubuk kazalarındaki medrese ve mekteplerin sayısını önce tablolar halinde belirtilecek sonra da değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca Ankara Sancağında sadece Ankara merkezde bulunan idâdî mektebinde okutulan dersler ve muallimleri de tabloda gösterilecektir.

Tablo 2: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı İnas Mektebi⁵⁵⁵

Memuriyet	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903
Muallime-i Ulâ	Hasibe Hanım	Talat Hanım	Talat Hanım	Remziye Hanım	Hacer Hanım
Muâvine	Saide Hanım	Saide Hanım	Saide Hanım	Saide Hanım	Saide Hanım
Talibe Sayısı	21	12	12	11	21
Hademe	1	1	1	1	1

⁵⁵⁵1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 855; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 953; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1061; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 383; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 348.

Maarif Salnamelerine göre İnas Mektebi sadece Ankara merkezde bulunmakta ve büyük müfûs yoğunluğuna rağmen kız çocuklarına eğitim bu mektebe pek katılımın olmadığı görülmektedir. Yenileşme ile beraber Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının da okutulması yönündeki çalışmalarının bir göstergesi olan bu okullar, vilayete bağlı sancak merkezlerinin hemen hemen hepsinde açılmıştı. Fakat devletin diğer yerlerinde olduğu gibi Ankara sancağında da kız çocuklarının okutulması ile ilgili bir teveccühün olmadığı ve bundan dolayı öğrenci sıyışının çok sınırlı kaldığı tablodan da anlaşılmaktadır. Hâlbuki bu mektepte bedenî ve zihinsel olarak gelişmelerine yönelik derslerin yanında sosyal ve fen derslerinin de okutulduğu nizamnamelerde yazılıdır.⁵⁵⁶

Tablo 3: Maarif Salnamelerine Göre Ankara İdâdî Mektebi İdareci, Muallimleri ve Okutulan Dersler⁵⁵⁷

Memuriyet	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903
Müdür	Ahmed Müfid Bey	Süleyman Efendi	Süleyman Efendi	Süleyman Efendi	Hayri Bey
Muâvin-i Evvel	Mehmed Muharr. Ef.	Mehmed Muharr. Ef.	Mehmed Muharr. Ef.	Mehmed Muharr. Ef.	Ömer Feyzi Efendi
Muâvin-i Sâni	Abdülcelil Ef.	Halil Ef.	Refet Efendi	Refet Efendi	Kadri Efendi
Muâvin-i Sâlis	Ali Osman Ef.	-	Ömer Feyzi Efendi	-	Kamil Efendi
Kavanîn Muallimi	Akif Efendi	-	-	Ömer Feyzi Efendi	Ahmed Galib Efendi
Fransızca, Mevalid, Ahlak ve Usûl-i Defter Muall.	Müfid Bey	-	-	-	-

⁵⁵⁶ Bkz. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Teyfur Erdoğan, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

⁵⁵⁷ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 848-849; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 946-47; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1054-55; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 376-77; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 342-43.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

Hüsn-i Hat Muallimi	Kasım Efendi	Kasım Efendi	Kasım Efendi	Kasım Efendi	-
Ulûm-ı Diniye ve Arabî Mua.	İsmail Efendi	-	-	-	
Resim Muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi
Ermenice Muallimi		Mehmed Feyzi Efendi	Mehmed Feyzi Efendi	Mehmed Feyzi Efendi	Mehmed Feyzi Efendi
Türkçe ve Arapça Muallimi	Mehmed Muharr. Ef.	-	-	-	-
Malumât-ı Nâfia, Hendese, Müsellesât, Makine ve Kozmoğrafya Muallimi	Abdülcelil Efendi	Halil Efendi	Refet Efendi	-	-
Edebiyat, Ahlak, Usûl Defteri ve Kitabet-i Resmiye Muallimi	-	İsmail Efendi	Ömer Feyzi Efendi	-	Kadri Efendi
Akaid, Fıkıh-ı Şerif ve Arabî Muallimi	-	-	İsmail Efendi	-	-
Fransızca, Kimya ve	Ali Osman	-	-	-	-

Kitabet-i Resmiye Muallimi					
Arabî, Farisî ve Kitabet Muall.	Hacı İbrahim Efendi	Hacı İbrahim Efendi	Mehmed Raşid Efendi	Mehmed Raşid Efendi	-
Arabî ve Farisî Muallimi	-	-	-	Vasfi Efendi	-
Coğrafya ve Hesap Muallimi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	-	-
Hikmet, Fransızca, Tarih, Servet ve Cebir Muallimi	-	Hüseyin Hüsnü Efendi	Şefik Efendi	-	-
İmam	Mehmed Muharr. Ef.	-	-	-	Şefik Efendi
Tabib	Vâsilâki Efendi	Vâsilâki Efendi	Vâsilâki Efendi	Vâsilâki Efendi	Vâsilâki Efendi
Kitap ve Mübayaa Me.	Hazım Efendi	Seyyid Ali Ef.	Seyyid Ali Ef	Seyyid Ali Ef	Seyyid Ali Ef
Anbar Memuru	Muharrem Ef.	Muharrem Ef.	Muharrem Ef.	Muharrem Ef.	Muharrem Ef.
Hademe	5	-	-	-	-
Kimya, Fransızca ve Mevalid Mua.	-	Süleyman Efendi	Süleyman Efendi	-	-

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

Lisânî Osmanî Muallimi	-	Mehmed Muharr. Ef.	Mehmed Muharr. Ef.	-	-
Hikmet-i Tabiiye, Fransızca, Edebiyat ve Servet Mual.	-	-	-	Süleyman Efendi	-
Lisânî Osmanî ve Ahlak Muallim	-	-	-	Mehmed Muharr. Ef.	-
Mevâlid, Kimya, İlm-i Eşya ve Hıfzu's- Sıhha Muallimi	-	-	-	Refet Efendi	-
Hesab, Kitâbet-i Resmiye, Türkçe ve Ahlak Muallimi	-	-	-	Ömer Feyzi Efendi	-
Akaid ve Arabi Muallimi	-	-	-	Ömer Lütfi Efendi	-
Fransızca, Kimya, Mekanik ve Kozmoğrafya Muallimi	-	-	-	Hayri Bey	-

Ulûm-ı Diniye ve Ahlakiye Muallimi	-	-	-	-	Şefik Efendi
Coğrafya, Ulûl-i Defter, Usûl-i Tahrir, İlm-i Servet Muallimi	-	-	-	-	Ömer Feyzi Efendi
Hesab-i Nazari, Hendese, Cebir, Müsellat Muallimi	-	-	-	-	Kamil Efendi
Hesab, Tarih, Mevalid ve İlm-i Eşya Muallimi	-	-	-	-	Mahmud Efendi
Ulum-i Diniye ve Ahlakiye ve Arabî Muallimi	-	-	-	-	Raşid Efendi
Fransızca Mual.	-	-	-	-	İstavrakı Efendi
Farisî Muallimi	-	-	-	-	Abdurrahim Ef.

Tablo 4: Maarif Salnamelerine Göre Ankara İdâdi Mektebinde Öğrenci Sayıları⁵⁵⁸

Talebenin Durumu	1313-1314/1895-1896	1314-1315/1896-1897	1315-1316/1897-1898	1316-1317/1898-1899	1318-1319/1900-1901	Toplam
Gündüzlü	83	66	85	96	137	467
Yatılı	26	19	26	26	34	131
Müslüman	63	72	94	114	154	497
Gayrimüslim	20	13	17	8	17	75
Toplam	109	85	111	122	171	1170

Tablo 5: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Dâru'l-Muallimîn Mektebi⁵⁵⁹

Görevi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903	Toplam
Muallim	Raşid Efendi	Raşid Efendi	Abdurrahim Efendi	Abdurrahim Efendi	Abdurrahim Efendi	
Talebe Sayısı	15	10	10	14	17	66
Hademe Sa.	1	1	1	1	1	5

Tablo 6: Maarif Nezareti Salnamelerine Göre Ankara Merkezde Gayrimüslim Mektepleri⁵⁶⁰

Genel Durumu	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903
Mektebin Derecesi	Rüşdiye	Rüşdiye	Rüşdiye	-	-

⁵⁵⁸ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 852; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 949; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1055; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 377; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 343

⁵⁵⁹ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 849; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 947; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1056; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 379; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 345.

⁵⁶⁰ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 866-67; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 962-63; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1070-71.

Cemaati	Katolik	Ermeni Kat.	Ermeni Kat.	-	-
Erkek Talebe	400	400	40	-	-
Kız Talebe	-	-	-	-	-
Cemaati	Katolik	Ermeni Kat.	Ermeni Kat.	-	-
Erkek Talebe	-	-	-	-	-
Kız Talebe	250	250	-	-	-
Cemaati	Rum	Rum Katolik	Rum Katolik	-	-
Erkek Talebe	-	-	-	-	-
Kız Talebe	194	194	194	-	-
Cemaati	Rum	Rum Katolik	Rum Katolik	-	-
Erkek Talebe	180	185	185	-	-
Kız Talebe	-	-	45	-	-

Maarif Nezareti Salnamelerine göre Ankara Vilayeti merkez sancağı olan Ankara’da bir kız rüştiyesi, bir İdâdi ile bir yüksekokul konumunda Daru’l-Muallimîn mektebinin olduğunu anlıyoruz. Tablolarda da görüldüğü gibi bu mekteplerin yöneticileri (müdür-müdür yardımcıları), diğer görevliler (imam ve doktor da dâhil olmak üzere), okutulan dersler ile muallimlerinin isimleri ve rütbeleri açık açık belirtilmiştir. Salnamelere göre lise seviyesinde eğitim veren İdâdide; yıllara göre birkaç farklılık dışında genel olarak Kavanîn, Fransızca, Mevâlid, Ahlak, Usûl-i Defter (Defter Tutma Usulü), Hüsn-i Hat, Ulûm-i Diniye, Arabî, Resim, Türkçe, Malumât-ı Nafia, Hendese (Geometri), Müsellesât (Trigonometri), Makine, Kozmoğrafya (Astronomi), Kimya, Kitabet, Kitabet-i Resmiye (Resmi Yazışmalar), Farişî, Coğrafya ve Hesap derslerinin okutulduğu görülmektedir. Dersleri günümüz müfredatı ile mukayese ettiğimizde, okutulan derslerin sosyal ve fen dersleri başta olmak üzere ilmî aydınlanma, adab-ı muaşeret, zihinsel gelişimden, el becerilerine kadar her

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

alanı içerdığını anlaşılmaktadır. Ayrıca 1313-1314/1895-1896 eğitim yılında öğrenim gören yatılı-gündüzlü, Müslüman- gayrimüslim öğrenci sayıları da verilmiştir.

Maarif Nezareti Salnamelerine göre bunların dışında gayrimüslim cemaat okullarından sadece Katolik ve Rumlara ait dört edat rüştiyenin Ankara merkezde bulunduğu görülmektedir. Fakat Ankara Vilayeti Ankara Sancağına bağlı kazalarda gayrimüslim cemaat okulları bulunmamaktadır.

c. Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağının Kazalarındaki Rüştiye Mektepleri

Maarif Nezareti Salnamelerine göre Ankara Vilayeti merkez sancağı olan Ankara Livasının, Sivrihisar, Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan ve Yabanâbâd kazalarındaki Rüştiye olduğu ve bu mektepler tablo halinde göstererek değerlendirme yapılacaktır. Rüştiyelerin salnamelerde yazılı olan ders programı ve müfredatına baktığımız zaman, tam karşılamasa da günümüz ortaokulları seviyesinde öğretim verdikleri anlaşılmaktadır. Bu okulların ders program ve müfredatı da 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde yazılmıştır.⁵⁶¹

Tablo 7: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağının Sivrihisar Kazası Rüştiye Mektebi⁵⁶²

Görevi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903	TOPLAM
Muallim-i Evvel	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	-
Muallim-i Sâni	Ahmed Rahmi Efendi	Ahmed Rahmi Efendi	Ahmed Rahmi Efendi	Ahmed Rahmi Efendi	Ahmed Rahmi Efendi	-
Rik'a Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	Hüseyin Avni Efendi	-
Talebe Sayısı	68	68	68	65	81	350
Hademe	1	1	1	1	1	5

⁵⁶¹ Bkz. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Teyfur Erdoğan, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995

⁵⁶² 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 852; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 950; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1058; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 380; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 346.

Tablo 8: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağının Kalecik Kazası Rüştîye Mektebi⁵⁶³

Görevi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903	TOPLAM
Muallim-i Evvel	Refet Ef.	Refet Ef.	Refet Ef.	Refet Ef.	Ahmed Ef.	-
Rik'a Muallimi	Hidayet Ef.	Hidayet Ef.	Hidayet Ef.	Hidayet Ef.	Kemaleddin Efendi	-
Talebe Sayısı	30	36	36	40	39	181
Hademe	1	1	1	1	1	5

Tablo 9: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı Ayaş Kazası Rüştîye Mektebi⁵⁶⁴

Görevi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903	TOPLAM
Muallim-i Evvel	Mahmut Niyazi Ef.	Ahmed Şefik Efen.	Ahmed Şefik Efen.	Nuri Efendi	Refet Efendi	-
Muallim-i Sâni	Emin Efendi	Emin Efendi	Emin Efendi	Emin Efendi	Eyüp Efendi	-
Sülüs Muallimi		Emin Efendi	Said Efendi	Said Efendi	Said Efendi	-
Rik'a Muallimi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	-
Talebe Sa.	42	35	35	60	66	238
Hademe	1	1	1	1	1	5

⁵⁶³ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 852; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 950; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1058; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 381; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 346.

⁵⁶⁴ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 852-53; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 950-951; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1057; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 380; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 346.

Tablo 10: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı Beypazarı Kazası Rüştıye Mektebi⁵⁶⁵

Görevi	1316/189	1317/189	1318/190	1319/1901	1321/1903	TOPLA M
Muallim-i Evvel	Ahmed Efendi	Kadri Efendi	Kadri Efendi	Abdülkadir Efendi	Abdülkadir Efendi	-
Rik'a Muallimi	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Abdülkadir Efendi	-
Talebe Sa.	27	Belli değil	67	41	49	184
Hademe	1	Belli değil	1	1	1	4

Tablo 11: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı Nallıhan Kazası Rüştıye Mektebi⁵⁶⁶

Görevi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903	TOPLAM
Muallim-i Evvel	Kadri Efendi	Mahmud Niyazi Ef.	Mahmud Niyazi Ef.	Mahmud Niyazi Ef.	Mahmud Niyazi Ef	-
Muallim-i Sâni	Mehmed Naim Ef.	Mehmed Naim Ef.	Mehmed Naim Ef.	Nafi Efendi	Nafi Efendi	-
Rik'a Muallimi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Nafi Efendi	Nafi Efendi	-
Talebe Sa.	31	35	35	32	40	173
Hademe	1	1	1	1	1	5

⁵⁶⁵ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 852-53; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 949; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1056; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 379; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 345.

⁵⁶⁶ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 853; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 950; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1057; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 380; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 346.

Tablo 12: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı Yabanâbâd Kazası Rüştîye Mektebi⁵⁶⁷

Görevi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903	TOPLAM
Muallim-i Evvel	-	Hüseyin Efendi	Hüseyin Efendi	Hüseyin Efendi	Hüseyin Efendi	-
Muallim-i Sâni	Hüseyin Efendi	Raşid Efendi	Raşid Efendi	Raşid Efendi	Şükrü Efendi	-
Rik'a Muallimi	Behçet Efendi	Raşid Efendi	Raşid Efendi	Raşid Efendi	Hacı Efendi	-
Talebe Sa.	31	13	13	15	20	92
Hademe	1	1	1	1	1	5

Tablolara baktığımızda Ankara sancağına bağlı Sivrihisar, Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan ve Yabanabad kazaların rüştîye olduğu anlaşılmaktadır. Medrese ve sıbyan mekteplerinin yaygın olduğu kazalarda idâdî ve yüksel okulların olmadığı görülmektedir.

d. Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı ve Kazalarında Bulunan

Medreseler

Tablo 13: Maarif Salnamelerine Göre Ankara Sancağı ve Kazalarında Bulunan Medreseler⁵⁶⁸

Bulunduğu Yer	1316/1898	1898	1317/1899	1899	1318/1900	1900	1319/1901	1901	1321/1903	1903
	Med .	Taleb e	Med .	Taleb e	Med .	Taleb e	Med .	Taleb e	Med .	Taleb e
Ankara	20	500	20	673	20	514	-	-	-	-
Yabanâbad	9	1135	9	1140	9	1149	-	-	-	-
Nallıhan	3	200	3	200	3	200	-	-	-	-
Bâlâ	1	25	1	25	1	25	-	-	-	-

⁵⁶⁷ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 853; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 950; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1058; 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi, s. 380; 1321/1903 tarihli Maarif Salnamesi, s. 346.

⁵⁶⁸ 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesi, s. 853; 1317/1899 tarihli Maarif Salnamesi, s. 954-962; 1318/1900 tarihli Maarif Salnamesi, s. 1058.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

Çubuk	1	140	1	140	1	140	-	-	-	-
Ayaş	11	661	11	661	11	660	-	-	-	-
Sivrihisar	12	565	12	573	12	565	-	-	-	-
Beypazarı	9	300	9	390	9	390	-	-	-	-
Haymana	1	32	1	32	1	32	-	-	-	-
Mihalıççık	7	625	7	625	7	625	-	-	-	-
TOPLAM	74	4263	74	4459	74	4300	-	-	-	-

Salnameler göre ilk yıllarda Ankara sancağı ve kazalarında hem medrese sayısı hem de öğrenci potansiyeli açısından klasik eğitimin hala etkin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ibtidâ ve rüştiyelerin açılmasıyla belirli bir azalma olduğu söz konusudur. Konunun daha iyi anlaşılması için örnek olarak 1316/1898 tarihli Maarif Salnamesinin ayrıntılı olarak incelenmesinde fayda vardır.

1316/1898 Maarif Salnamesine Göre Ankara Sancağı ve Kazalarındaki Medreseler

1316/1898 tarihli salnameye göre Ankara ve kazalarında hem medrese ve Sıbyan Mekteplerinde klasik eğitimin devam ettiğini hem de Maarif Nezareti Nizamnamesinde belirtilen Avrupaî tarzda yeni modern okullar açıldığı görülmektedir. Ankara merkezde idadi ile beraber bir kız rüştiyesi ve kazaları olan Sivrihisar, Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan ve Yabanabad'da birer adet rüştiyenin eğitim öğretim yaptığı ortaya çıkmaktadır. Açılan okulların büyük kısmının Sultan II. Abdülhamid dönemine ait olması da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'da eğitimin düalist oluşu Ankara Sancağı ve kazalarında da açık olarak görülmektedir.

Tablo 14: 1316/1898 Tarihli Maarif Salnamesine Göre Ankara Merkez Ve Kazalarındaki Toplam Medrese Ve Mektepler

Yeri	Medrese	İdâdî	Rüşdiye	İbtidâî	Kız Mektebi	Yüksek Mektep	Gayrimüslim Mektebi
Ankara	20	1	-	-	1	1	4

Yabanâba d	9	-	1	-	-	-	-
Nallıhan	3	-	1	-	-	-	-
Bâlâ	1	-	-	-	-	-	-
Çubuk	1	-	-	-	-	-	-
Ayaş	11	-	1	-	-	-	-
Sivrihisar	12	-	1	-	-	-	-
Beypazarı	9	-	1	-	-	-	-
Haymana	1	-	-	-	-	-	-
Mihalıççık	7	-	-	-	-	-	-
Kalecik	-	-	1	-	-	-	-

1316/1898 tarihli Maarif Salnamesini incelediğimizde, Vilayetin merkezi olan Ankara Sancağında; Ankara Vilayetinin Maarif Dairesi idarecilerinin görev, yetki ve sorumlulukları, isimleri, rütbeleri ile göreve başlama tarihleri belirtilmiştir. Ankara livasında İdadiye ile kazalarındaki medrese, sıbyan, rüşdiye ve iptidaiye mekteplerinin yatılı ve gündüzlü öğrenci sayıları, yöneticilerinin ve öğretmenlerinin isimleri, rütbeleri ve göreve başlama tarihleri kaydedilmiştir. Ankara Dâru'l-Fünûnu'u ile İnas Rüşdiye Mektebi'nin muallim/muallime, öğrenci sayısı ile hademe sayısı belirtilmiştir. Ankara sancağı ve bağlı kazalarındaki rüşdiye mektepleri ile medreselerin muallim, müderris, talebe ve hademe sayısı, isimleri, bulundukları yerler ayrıntılarıyla yazılmıştır. 1316/1898 tarihli salnameye göre Ankara ve kazalarında 55 medrese ve buralarda 4178 öğrencinin öğretim gördüğü anlaşılmaktadır.

1316/1899 tarihli salnameye göre Sultan II. Abdülhamid döneminde Ankara merkez ve kazalarında yeniden inşa edilen ya da binası satın alma yoluyla kurulup açılışı yapılan yukarıda tabloda da belirtildiği gibi 1 idadi, 6 rüşdiye ve 13'te ibtidai açılmıştır. Söz konusu salnamede Ankara merkezdeki gayrimüslim mektepleri hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Bu bilgilere göre; olduğu 2'si Katoliklere 2'si de Rumlara ait olmak üzere 4 adet rüşdiye mektebi ile söz konusu okullarda Katoliklerin erkek-kız 650, Rumların ise erkek-kız 379 öğrenci olduğu görülmektedir. Gayrimüslim okullarında yaşadıkları yerlerde nüfuslarının az olmasına rağmen öğrenci sayısının çok fazla olduğu göze çarpmaktadır.

2. ANKARA VİLAYET SALNAMELERİNE GÖRE ANKARA SANCAĞI VE KAZALARINDAKİ EĞİTİM KURUMLARI

Ankara Vilayeti Salnamelerine göre, Ankara Sancağına Zir kazasının da eklendiğini görüyoruz ve bununla beraber kaza sayısı 9'a çıkmaktadır. Maarif Nezareti Salnamelerinden farklı olarak Ankara Vilayet Salnamelerinde merkez ve kazalarda bulunan Sıbyan Mektepleri de zikredilmektedir. Bundan dolayı Ankara Sancağı ve kazalarındaki eğitim kurumlarını kaza bazında 1299/1881,1308-1309/1891-1892, 1311/1894, 1318/1900 ve 1320/1902 tarihli Ankara Vilayet Salnamelerine göre belirlemeye çalışılacaktır.

Tablo 15: 1299/1881-1882 Nolu Vilayet Salnamesinde Vilayet Dâhilinde Bulunan Cevami⁵⁶⁹, Mesacid, Medrese, Talebe ve Mektepler⁵⁶⁹

Kaza İsmi	Cam i	Mesci d	Medres e	Taleb e	Rüşdiy e	Sıbyan Mekteb i Müslim	Sıbyan Mektebi Gayrimüsli m
Ankara	23	76	19	463	1	18	6
Sivrihisar	95	23	11	232	1	97	1
Beypazarı	47	30	8	232	1	8	-
Nallıhan	11	15	2	232	1	7	-
Ayaş	43	18	7	194	1	34	-
Zir	5	19	-	-	-	5	1
Haymana	10	19	-	-	-	11	-
Bâla	19	12	-	-	-	15	-
Çubuk	53	22	-	-	-	30	-
Yabanaba d	170	15	6	100	-	140	-
Mihalıççık	48	30	3	150	-	45	-

1299/1881-1882 tarihli salnamede tabloda da görüldüğü gibi Ankara ve kazalarındaki cami, mescit, medrese, mektepler ve talebe sayıları toplu olarak verilmiştir. Salnamede klasik eğitim yapan medrese ve sıbyan mektebinin ve öğrenci sayılarının modern mekteplere göre hayli fazla olduğu görülmektedir.

⁵⁶⁹ Salnâme-i Vilayet-i Ankara 1299/1881, s. 185-186.

Tablo 16: 1308-1309/1891-92 Nolu Vilayet Salnamesinde Vilayet Dâhilinde Bulunan Cevami⁵⁷⁰, Mesacid, Medrese, Talebe, Mektebler⁵⁷⁰

Kaza İsmi	Cam i	Mesci d	Medres e	Taleb e	İbtidâî, Rüşdiye , İdâdî	Sıbyan Mekteb i Müslim	Sıbyan Mektebi Gayrimüslim
Ankara	32	12	27	-	6	65	8
Sivrihisar	108	20	18	-	1	108	1
Beypazarı	77	-	15	-	1	40	-
Nallıhan	40	27	2	-	1	65	1
Ayaş	45	15	7	-	1	45	-
Zîr	6	102	1	-	-	30	2
Haymana	71	10	-	-	1	150	-
Bâla	8	15	3	-	-	48	-
Çubuk	75	-	-	-	-	7	-
Yabanaba d	130	15	8	-	1	150	-
Mihalıççık	49	40	4	1633	-	60	(262)
Kalecik	5	12	-	-	2	40	1

Ankara merkezde bulunan 6 adet mektep, ibtidâîye (1), rüştiye (1), idâdî (1), inas ibtidâîsi (1), medrese-i Hamidiye (1) ve 1 de dâru'l-muallimînden oluşmaktadır. Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi milletlerine ait kız ve erkekler için 8 adet mektebin olduğu da görülmektedir. Sivrihisar kazasında 108 adet Sıbyan Mektebi bulunurken ibtidâî varlığını göremiyoruz. Ayrıca 1 rüştiye ile gayri Müslimlere ait 1 mektep bulunmaktadır. Salnamede Beypazarı ile ilgili baktığımızda cami ve mescit sayıları beraber verilmiş, 40 adet Sıbyan Mektebi bulunurken ibtidâî mektebinin olmadığını, modern anlamda sadece bir rüştiyenin eğitim öğretim yaptığı kaydedilmiştir. Nallıhan'da 65 sıbyan mektebi bulunurken ibtidâî mektebinin olmadığını, modern anlamda sadece 1 rüştiyenin ve 1'de Ermeni mektebinin eğitim öğretim yaptığı anlaşılmaktadır. Ayaş'ta 45 sıbyan mektebine mukabil sadece 1 rüştiye bulunmaktadır. Ayaş kazasında 30 sıbyan mektebi görülürken, modern anlamda

⁵⁷⁰ Salnâme-i Vilayet-i Ankara 1308-1309/1890-1891, s. 236, 264, 258, 260, 256, 254, 267, 269, 270, 272, 262, 274-275.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

açılmış mektep göremiyoruz, sadece Ermeni ve Protestanlara ait 2 mektebin varlığına rastlıyoruz. Medresenin bulunmadığı Haymana kazasında 150 adet sıbyan mektebi ile 1 rüştiyenin varlığı salnamede geçmektedir. Küçük bir kaza olduğu anlaşılan Bâlâ'da modern anlamda mektebe rastlanmamaktadır. Çubuk kazasında sadece 7 adet sıbyan mektebinin olduğu görülmektedir. 180 rakamı gibi büyük sayıda sıbyan mektebinin bulunduğu Yabanâbâd kazasında 1 adet rüştiye ile 8 adet medrese bulunmaktadır. Medresenin olmadığı Kalecik'te 40 adet sıbyan mektebi, 1 ibtidâî, 1 rüştiye ile 1 gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. 60 sıbyan mektebinin olduğu görülen Mihaliççık kazasında modern mektep yoktur.

Tablo 17: 1311/1893-94 Nolu Vilayet Salnamesinde Vilayet Dâhilinde Bulunan Cevami', Mesacid, Medrese, Talebe, Mektepler⁵⁷¹

Kaza İsmi	Cam i	Mesci d	Medres e	Taleb e	İbtidâî, Rüşdiye , İdâdî	Sıbyan Mekteb i Müslim	Sıbyan Mektebi Gayrimüsli m
Ankara	32	12	27	-	6	65	8
Sivrihisar	108	20	18	-	1	108	1
Beypazarı	77	-	15	-	1	40	-
Nallıhan	40	27	2	1792	1	65	1 (Ermeni)
Ayaş	45	15	7	-	1	45	-
Zîr	6	102	1	-	-	30	2
Haymana	11	10		-	1	150	-
Bâla	8	65	3	-	-	48	-
Çubuk	75	-	-	-	-	7	-
Yabanaba d	130	5	8	-	2	150	-
Mihaliççık	49	40	4	1633	-	60	-
Kalecik	5	12	4		2	40	1 (Ermeni)

Tabloda da görüldüğü gibi 1311/1893-94 tarihli Vilayet Salnamesinde Ankara merkezde ibtidâî (1), rüştiye (1), idâdî (1), inas ibtidâîsi (1), medrese-i Hamidiye (1) ve 1 de dâru'l-muallimînden oluşan bulunan 6 adet mektebin kaydı bulunmaktadır. Rum, Ermeni,

⁵⁷¹ 1311/1893-94 Nolu Vilayet Salnamesi, s. 241, 262, 264, 266, 270, 273, 275, 278, 279, 268, 281.

Katolik ve Yahudi milletlerine ait kız ve erkekler için 8 adet mektebin olduğu da görülmektedir. Ayaş, Beypazarı, Nallıhan ve Haymana'da birer rüştiye bulunmasına rağmen klasik eğitimin medrese ve sıbyan mekteplerinde yoğunlukta olduğunu görüyoruz. Yabanâbâd kazasında bir ibtidâî ve bir rüştiyenin yanında 150 adet sıbyan mektebi ile 8 medrese varlığını devam ettirmektedir. Modern mektebin bulunmadığı Bâlâ ve Çubuk'ta klasik eğitimin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu salnamede Kalecik'te bir ibtidâî ile bir rüştiyenin yanında bir adet de Ermeni mektebi kayıtlıdır.

Tablo 18: 1318/1900-1901 Tarihli Vilayet Salnamesinde Vilayet Dâhilinde Bulunan Cevami', Mesacid, Medrese, Talebe, Mektepler⁵⁷²

Kaza İsmi	Cam i	Mesci d	Medres e	Taleb e	İbtidâî, Rüşdiye , İdâdî	Sıbyan Mekteb i Müslim	Sıbyan Mektebi Gayrimüsli m
Ankara	32	12	27	-	6	65	8
Sivrihisar	108	20	18	-	1	108	1
Beypazarı	77	-	15	-	2	40	-
Nallıhan	47	27	2	680	1	65	1 (Ermeni)
Ayaş	45	15	7	-	1	50	-
Zîr	6	102	1	-	-	30	2
Haymana	11	10		-	1	150	-
Bâlâ	8	65	3	-	-	48	-
Çubuk	75	-	-	-	-	7	-
Yabanaba d	130	5	8	-	2	150	-
Mihalıççık	53	45	4	1900	İbtidâîle r	60	-
Kalecik	5	12	4		2	40	1 (Ermeni)

1318/1900-1901 Tarihli Vilayet Salnamesinde kayıt altında bulunan medrese ve mektep sayılarının önceliklerden farklı olmadığı müşahede edilmektedir. Netice itibarıyla Ankara Vilayet Salnamelerine göre Ankara ve kazalarındaki medrese, sıbyan mektebi gibi klasik eğitim kuruları ile ibtidâî, rüştiye ve idâdî adlarıyla kurulan modern mekteplerin

⁵⁷² Salnâme-i Vilayet-i Ankara 1318/1900-1901, s. 125, 136, 141, 145-46, 149-50.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

sayısının farklı olmadığı görülmektedir. Bunların özellikle de Sultan II. Abdülhamid döneminde açıldığını da Maarif Nezareti Salnamelerinden anlıyoruz.

SONUÇ

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin çıkardığı salnamelerde Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi, Ankara Vilayetinde de yapılan eğitim-öğretim hakkında bilgi verilmektedir. Vilayete bağlı Ankara, Yozgat, Kayseri, Kırşehir ve Çorum sancakları ile bunlara bağlı kazalarda eğitim ve öğretime devam eden medreseler ve sıbyan mektepleri ile yeni açılan modern mektepler hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. İncelemiş olduğumuz Maarif Nezareti ve Ankara Vilayet Salnamelerine göre Ankara Vilayeti merkez sancağı olan Ankara ile kazalarında 19. yüzyılın sonlarına doğru medrese ve sıbyan mekteplerinde klasik, ibtidâî, rüştiye ve idâdîde de Avrupaî tarzda modern eğitimin yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eğitim alanında sistemli olarak Sultan III. Selim'le başlayarak Sultan II. Abdülhamid döneminde zirveye çıkan yenileşme, mekteplerin çeşitliliği, programları ve müfredatı üzerinde çok etkili olmuştur. Sıbyan Mektepleri ile medreselerde dinî ilimler okutulurken, yeni açılan mekteplerde dinî ilimlerin yanında sosyal, fen ilimleri ve yabancı dil de okutulmuştur. Ayrıca 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde bu okullar ve eğitiminin nasıl yapılacağı hususunda ayrıntılı bilgi verilmektedir.

İncelediğimiz salnamelere göre zamanın ilerlemesi ve yenileşmenin siyasî, sosyal ve kültürel hayatta etkisini iyice artırmasıyla, ibtidâî, rüştiye ve idâdî gibi modern mekteplerin sayısının arttığını ve sıbyan mekteplerinin sayılarını azaldığını görülmektedir. Ayrıca sıbyan mektebi ve medreselerde öğrenci sayılarının da iyice azaldığı müşahade edilmektedir. Bu arada özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Ankara Vilayeti sancak ve kazalarında da gayrimüslimlerin okullarının sayısı artmıştır. Yaşadıkları yerlerde nüfuslarının az olmasına rağmen, okullaşma oranının çok yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

A. SALNAMELER VE ARŞİV BELGELERİ

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1316/1898), Dâru'l-Hilâfe Matbaa-i Amire.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, (1317/1899), Matbaa-i Amire.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1318/1900), Matbaa-i Amire.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1321/1907), İstanbul Asır Matbaası.

- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (1321/1907), İstanbul Asır Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1288, Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, no: 1677.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1289, Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, AESLN 001.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1290, TTK Kütüphanesi, 27736, AII/2177.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1291, İstanbul Belediye Kütüphanesi, No: 4767, 2/4.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1293, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Ktp. No: 582.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1295, Millet Genel Ktp., Kısım: A. E. Salnâme, Eski Kayıt No. 1, Tasnif no: CD 7137.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* 1299, BOA Kütüphanesi, No: 4687.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1300 Sene-i Hicriyesine Mahsus), Milli Kütüphane, No: 1960 SA 123, 182 (1).
- Salnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1307 Sene-i Maliyesine Mahsus, 1308-1309), Milli Ktp, No: 1960 s. 123 182.
- Ankara Vilâyetine Mahsus Salnâmedir* (1311), BOA Ktp., No: 4689.
- Ankara Vilâyetine Mahsus Salnâmedir* (1318), BOA Ktp., No: 1243.
- Ankara Vilâyetine Mahsus Salnâmedir* (1320), Milli Ktp., No: 1960 SA 123, 182 (5).
- Ankara Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi* (1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus), Milli Ktp., No: 1960 SA 123, 186 (6).
- 28 Kasım 1858 tarihli ve BEO.AYN.d, 1725, s. 4-6 nolu Mekteb-i Mülkiye'nim Kuruluş ve Nizamnâmesi.
- 12 Ağustos 1900 tarihli ve DUİT,115/31_3, 6 nolu açılacak Dârulfünûn için hazırlanan nizamnâme.
- 13 Temmuz 1889 tarihli ve İ.RH,1146/89334_2 nolu Mülkiye Baytar Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili ferman.

B. ARAŞTIRMALAR

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Âmire Dersaâdet 1309/1891-92, 4/234-235, 270-271; 5/161-165.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmâniye, Dersaâdet 1309/1891-92, 6/6.
- Akyıldız, Ali, “Mekteb-i Mülkiyye”, *DİA*, Ankara 2019, Cilt Ek-2/238-240.
- Akyılmaz, Gül, “III. Selim’in İdari Alandaki Reformlarına Bir Örnek: Kalem Teşkilatında Yapılan Yenilikler”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya 2004, Sayı 4.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eğitim Kurumları

Albayrak, Muzaffer-Şeker, Kevser (Yayına Hazırlayan), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.

Altın, Hamza, “1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, Sayı 13/1.

Avcı, Alaeddin, *Türkiye’de Askerî Yüksek Okullar Tarihi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Ankara 1963.

Aydın, Bilgin, “Salname”, *DİA*, İstanbul 2009, 36/51.

Beydilli, Kemal, “III. Selim”, *DİA*, İstanbul 2009, 36/420-425.

Beydilli, Kemal, “Nizâm-ı Cedid”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, 33/175-178.

Cevat, Mahmud, *Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338/1919-20.

Çağır, Mine-Türk, İbrahim Caner, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt 4, Sayı 11.

Çataltepe, Sipahi, *XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve ‘Nizâm-ı Cedid’ Ordusu*, İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.

Dölen, Emre, “Mühendislik Eğitimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, 2/511.

Ekdal, Müfid, *Tıphâne’den Numune’ye, Bir Temel Sağlık Kuruluşumuzun Varlığında Türk Tıp Tarihi*, İstanbul 1982.

Elgin, Necati, *Üçüncü Sultan Selim (İlhâmî)*, Konya 1959.

Erdoğan, Teyfur, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Giray, Muharrem, *Şanlı Harbiye’nin Tarihi*, İstanbul 1961.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992.

Kâhya, Esin, “Tanzimat’ta Eski ve Yeni Tıp”, *150 Yılında Tanzimat*, Ankara 1992.

Karaaslan, Nasuhi Ünal, *Kevâkib-i Seb’a*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Karabulut, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Sayı 2.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 5/68.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara 1947, C. 5.

Karal, Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid 1789-1807*, Ankara 1946.

Karta, Nurullah, “Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, Sayı 6.

Koyuncu, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2012, Cilt 16, Sayı 3.

Kurtcephe, İsrail-Balcıoğlu, Mustafa, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara 1991.

Mütercim Asım Efendi, *Tarih*, Dersaâdet 1273/1857, I-II.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, “Dârüleytam”, *DİA*, İstanbul 1993, 8/521.

Özcan, Abdülkadir, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1995, Sayı 10.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, III/105.

Palalı, İlhan, “Osmanlı Salnameleri VE Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2010, Sayı 23.

Söylemez, Mahfuz, “Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/2, C. 6, sayı: 12.

Talas, M. Asad, *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim ve Öğretim*, (Çev. Sadık Cihan), etüt Yayınları, Samsun 2000.

Unat, Ekrem Kadri-Salastı, Mustafa, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1867-1909)*, İstanbul 1990.

Ünal, Uğur, “İdari ve sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedid Çabaları”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 47.

Yeli, Sema, *III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Yıldız, Mehmet Zeydin-Deniz, Orhan, “Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyıl Sonunda Van'da Eğitim ve Kültürel Faaliyet”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum Ocak 2016, Sayı 35.

Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyılda Ankara ve Kazalarındaki Eēitim Kurumları

Yolalııcı, M. Emin, “Maârif Salnamelerine Göre Trabzon Vilayetinde Eēitim ve ēretim Kurumları”, *OTAM*, Ankara 1994, Sayı 5.

Yolalııcı, M. Emin, “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eēitim ve ēretim Kurumları”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 5/281.

AK MEDRESE'DEN KARA MEDRESE'YE

HACI BAYRAM-I VELİ

Fahmettin AYDIN⁵⁷³

Özet

Bu araştırma Hacı Bayram Veli'nin Müderrislik yaptığı medreselerin banisi ve binası hakkında ve yaşadığı dönem hakkında kısa bir bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan Ankara, kuruluşundan XIV. yüzyıla kadar bazı önemli değişimler geçirmiştir. Bazen Romalıların, bazen Bizanslıların, bazen de Müslümanların eline geçmiştir. Fütuhâtı İslâm'dan sonra Ankara'da Bizans Bakiyesi binalar hemen değerlendirilmiştir. Onlardan biri olan Ağustos tapınağı medreseye dönüştürülerek ilim ve irfan yuvası haline getirilmiştir.

Ankara'ya yerleşen ahiler önce kendi kurumları olan Tekke ve zaviyeleri kurarak, şehirleşmenin ilk nüvelerini oluşturmuşlardır. Bugün ahilere ait kitabeler incelendiğinde Ankara'nın gelişiminde ne denli ön ayak oldukları hala ayakta kalan yapılarıyla şahitlik etmektedir. Kurdukları vakıflarla han, hamam, bedesten, cami ve medreselerle bir dönem tarihe damgasını vurmuşlardır. Ahilere ait bazı han, hamam, cami gibi yapılar günümüze kadar gelmişken, medreselerin olmayışını kullanılan yapı malzemesine bağlı olarak değerlendirmek gerekir. İncelediğimiz Medreselerin sadece arşiv kayıtlarında yapısal ve mekânsal olarak bilgiler bulmaktayız. Selçuklu dönemi, muhteşem (cami, medrese) yapıları Ankara'da bulmamız söz konusu değildir. Ankara Osmanlı'nın kuruluş yıllarına denk gelen bu dönemde en fazla dikkat çeken yapılar Ankara taşından veya mekânına göre devşirme malzemeden yapılan camiler olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla medrese ve diğer camilerin temelleri taş, duvarları ahşap dolgulu kerpiçten yapıldığından zamana karşı direnç gösterememişlerdir.

Her ne kadar mücessem ve muazzam binalara sahip olmasa da içerik olarak dolu dolu olan bu medreselerde birçok ilim adamı yetişmiştir.

⁵⁷³ Fahmettin AYDIN; Öğretmen-Yazar

Anahtar Kelimeler: Hacı Bayram-ı Veli, Melike Hatun, Melike Adile Hatun, Ak Medrese, Kara Medrese, Akköprü, Tekke, Zaviye.

GİRİŞ

Tarihi şahsiyetlerin geçmişiyle bugünkü yerlerini belirleyemeye çalışmak hiçte kolay değildir. Söz konusu şahsiyet Hacı Bayram Veli olunca yapılacak çalışma özel bir dikkat ve gayret gerektirdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu şahsiyetler geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi gördükleri için unutulmamışlardır.

Hacı Bayram velinin hayatı üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda, çoğunun tasavvufi yönünü ele aldıklarını görmekteyiz. Hacı Bayram Veli oldukça çalkantılı bir dönemde yaşamıştır. Hayatı ve doğumu konusundaki bilgiler tartışmalıdır. Mehmet Ali Ayni, Bursalı Mehmet Tahir Bey'in ve (*şakaik-i Numaniye*) çevrisinin verdiği tahmini bilgiye göre 753 senesinde doğduğunu yazmakta, Abdülbaki Gölpınarlı ve öteki yazarların bu tarihi kesin doğum yılı olarak kaydetmektedirler. Hâlbuki varsayımın dayanağı olarak gösterilen Tahir Bey'in (Hacı Bayram Veli) adlı küçük broşüründe, doğum tarihine değinen böyle bir söze rastlanmıyor. Öte yandan Hacı Bayramın soyundan gelenler arasında hazreti Pîrin doksan yıldan fazla yaşadığına inanıldığını söyleyen Fuat Bayramoğlu Hacı Bayram'ın 740 (1339-40) yılı dolayında doğmuş olabileceğini ileri sürer. (Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı, s 12)⁵⁷⁴ Bu bilgiler ışığında Hacı Bayram Velinin çocukluğu, gençliği hakkında menkıbevi bilgilerin dışında bir kaynağa rastlanmaz.

Hacı Bayram Velinin hayatı hakkında en farklı bilgiyi Osmanlı tarihçisi Abdullatif Râzî vermektedir. Razi Hacı Bayram Veli'nin soyunu Belh Sultanlığını terk eden meşhur sufi İbrahim B. Edhem hazretlerine bağlar. Atalarının Belh'ten Anadolu'ya gelerek Ankara şehri yakınlarında bulunan Solfasıl Köyü'ne yerleştiğini nakleder. "Hikayat" adlı yazma eserde babası Ahmed Efendi'nin sâlih, iktidar sahibi bir "bezirgân" tüccar olduğu ve "şeyh Ali" adında bir mürşide de manen bağlı olduğu yazılıdır.⁵⁷⁵ (Ankara Vilayeti Salnamesi, s.119) İlmi yönü ele alındığında kıt'ta olsa bazı kaynaklara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Hacı Bayram Velinin Ankara'da müderrislik yaptığı medreselere hakkında bilgi vermeden önce onun, tekke ve zaviyesi hakkında kısa da olsa bahsetmek gerekir. Çünkü medreselerin ilk basamağının tekke ve zaviyelerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

⁵⁷⁴ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II*, Ankara 1983.

⁵⁷⁵ Ankara Vilayeti Salnamesi, Sene 1288/Miladi 1871, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014

1071 Malazgirt Zaferiyle Anadolu'nun kapıları Türklere açılması, VIII. Yüzyılın başlarında Cengizhan'ın komutasındaki Moğolların başta Çin, olmak üzere Türklerin iskân ettiği Semerkant, Buhara, Taşkent gibi şehirlerin yerle bir edilmesiyle Anadolu'ya büyük bir göç başlamıştır. Anadolu'nun Selçuklu hakimiyetine geçmesinden sonra gelen göçmenler arasında bulunan erenler Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere bu yurt edindikleri yerlerde ilmi ve dini faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu göçlerden sonra Anadolu'ya gelen Türk nüfusun, savaş ve çeşitli afetlerle harabe durumunda bulunan şehir ve köylere yerleşmişlerdi. Bu yerleşim yerlerinin imara ihtiyacı vardı. Anadolu'ya gelen Türk nüfus için en büyük problem, iskânın sağlanması, atıl vaziyetteki toprağın "şen ve abadan" edilmesi, iç güvenliğin sağlanarak düzenin korunması, yeni vatanın Türk ve İslam kimliğine sokulması idi. Bu sıkıntıların giderilmesi için Selçuklu "Umera" ve "Ulema"sı devletin tüm imkanlarını seferber ederken, devlete yardım eden, devletle iş birliği eden çeşitli tarikat, bunlara bağlı olarak faaliyet gösteren "Tekye", "Zaviye" ve "Dergâhları da yardıma çağırmayı ihmal etmediler. Özellikle hem dini hem de mesleki özelliği olan "Ahi Zaviyeleri" Anadolu'nun çeşitli bölgelerine hızla yayıldı.⁵⁷⁶ (Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye Ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset.265) Bu bağlamda ahi zaviyelerinin Ankara'daki rolü incelendiğinde Hacı Bayram Veli bir ahi kimliğiyle karşımıza çıkacaktır. Hacı Bayram Veli hakkında kullanılan deyimlerden birinin de "Ahi Sultan" olduğu, Ulalı Şeyh Hüsameddin'in oğlu ve halifesi Şeyh Mehmed Şafi'i, Bayrami Melamilerinin silsilesini anlattığı bir kasidesinde bu Ahi Sultan deyimini kullanmıştır. (Hacı Bayram-ı Veli, I, 42,43)⁵⁷⁷

Selçukluların yıkılışı esnasında oluşan idari boşluk, Ankara'da ahiler tarafından doldurulduğu, bazı rivayetlere göre "Ahiler Hükümeti" kurulduğu yönündedir. Ankara'da Ulus, tarihi adasında Ahi ismiyle anılan mekânların bulunuşu, ahilerin köklü bir geçmişi olduğunun kanıtıdır.

Konuyla ilgili çalışması bulunan araştırmacı Abdülkerim Erdoğan Ankara'da yaşamış olan bazı ahi reislerinin isimlerini şu şekilde verir: Ahi İshak, Şeyh Şemseddin Ahi Yusuf, Ahi Hüsameddin el-Hüseynî, Ahi Kemaleddin (Ahi Muhammed), Ahi Mesut, Ahi Yakup, Ahi Şüca, Ahi Melik, Ahi Ali, Ahi Sinan, Ahi Turâ, Çandarlı Kara Halil (Hayrettin Paşa), Ahi Hacı Murat, Hacı Şemseddin Ahi Ahmed, Ahi Mamak, Mehmed Bey, Ahi Elvan, Ahi Evran, Ahi Mahmud, Ahi Selman, Ahi Halife, Durak b. Ahi Suayib, Ahi Çelebi, Ahi Aydın, Ahi

⁵⁷⁶ Rifat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5 Ankara Ocak -1994

⁵⁷⁷ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II*, Ankara 1983.

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

İsmail, Ahi Çomak, Ahi Paşa (Ankara Ahileri ve Eserleri,s33-40)⁵⁷⁸ gibi ahi şahsiyetlerin Ankara'nın kuruluşunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hacı Bayram Velinin gençlik yılları bu döneme rastladığı çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Müritlerini mesleğe yöneltmeleri bir başka açıdan değerlendirildiğinde, Hacı Bayramı diğer tasavvuf şeyhlerinden ayıran bir başka özelliği ahi olarak karşımıza çıkarmasıdır.

O dönem Ankara'da faaliyet gösteren tekke ve zaviyeler konusuna kısaca değinecek olursak; Zaviye, hücre, küçük oda, Tekyelerin biraz küçüğü olup şehirlerin kenarlarında yapılan, tarikat mensuplarının oturup kalktığı, ayin yaptıkları yer manasında kullanılmaktadır. Arşiv vesikalarında, aralarında hemen hemen hiçbir ayırım gözetilmeksizin "Tekye, Zaviye, Hanikah ve Dergâh" birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. (Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset.265)⁵⁷⁹ Arşiv kaynaklarında zaman zaman bu terimlerin birbiri yerine kullanıldıkları da olmuştur. Seyahatnameler bu konuda oldukça farklı bilgiler vermektedir.

XII. yüzyıl sonlarıyla XIII. yüzyıl başlarında Mısır ve Suriye'yi dolaşan sayyah İbni Cübeyr, buralarda rastladığı zâviyelerin "medrese" diye de adlandırıldığını, bir çeşit büyük zâviye olan "Hânîkah"ın Suriye'de "ribat" ismiyle anıldığını söyleyerek bu binaların garip yolcuları ve dervişleri barındırdığını haber veriyor. Ondan aşağı yukarı bir yüzyıl sonra aynı yerleri dolaşan Endülüslü seyyah İbni Batuta ise Irak-ı Acem'de "medrese" kelimesinin zâviye demek olduğunu kaydeder. . (Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme. 249)⁵⁸⁰

Tarihi metinler incelendiği zaman genellikle XIV-XV. yüzyıla kadar olanlarda, şehir, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş olup içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri belli bir müesseseyi ifade için zaman ve mekânâ göre değişik terimlerin kullandığı müşahade olunur. Bunlardan en çok geçeni olan “zâviye” nin yanında “ribat”, “hângâh” veya “hânigâh”, "buk'a", "savmaa", "düveyre", "medrese" terimlerine de rastlanır. XIV-XV. yüzyıldan itibaren ise, yine "zâviye" kelimesiyle birlikte bu defa seyrek olarak "hânigâh" ve en çok da "imaret", 'tekke-tekye", "dergâh" ve "asitane" terimlerine rastlanır. Tekye (Tekke, galat), dayanma, dayanacak yer, tarikat mensuplarının oturup kalktıkları, ayin İcra ettikleri yer demektir.

⁵⁷⁸ Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Ahileri ve Eserleri*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara 2011

⁵⁷⁹ Rıfat Özdemir. a.g.m.

⁵⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler Dini, Sosyal Ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”. Vakıflar Dergisi. XXII. Sayı.1978. Ankara.

"Zaviye", "Hanhah", "Dergâh" ve "Asitane" isimleri de yaklaşık aynı manalardadır. (Zaviyeler, Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme. 248)⁵⁸¹

Terimlerden de anlaşılacağı gibi yerleşim yerlerinin temel unsuru olan tekke ve zaviyeler şehirlerin kurulup sosyal hayata geçişinde büyük rol oynamış olmalarıdır. Anadolu'ya göç sonrası mutasavvıfların ilmi ve feyizli anlayışlarını zaviyeler yoluyla yaygınlaştırarak bulundukları bölgeyi inşa etmekle kalmayıp gönüllere dokunarak bölgenin güvenliğini sağlamışlardır.

İlk dönem mutasavvıfları, tasavvufun felsefi boyutundan çok, takvayı gaye edinen kişilerdi. Öğreticilikten ziyade irşada önem vermekteydiler. Hakikati arayan, nefsin aldatıcı kuruntularından kurtulmak isteyen ve kendilerine tam bir samimiyetle teslim olan müritlere rehberlik yapmaktaydılar.⁵⁸² (Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 1S.185)

Osmanlı iç çekişmeleri ve Şeyh Bedrettin isyanı Hacı Bayram Veli dönemi öncesinin en önemli olaylarındandı. Tasavvufi hayat hakkındaki birtakım söylentiler, idareciler nezdinde kuşku uyandırmaktaydı. Bu dönemde tasavvufa karşı olanlar yok değildi. Musa Carullah tasavvufa yapılan saldırılara karşı; "Türkistan pirlerinin gece gündüz yaşadıkları hallerine bakıp, Tasavvuf hakkında ruhbanîyet hakkında ağzımıza gelebilir her bir sözü doğru olabilir ise de bedevîyet dünyasında yaşayan tarikat hakkında o sözlerin ekserisi ya da hiçbiri doğru olmasa gerek. Bedevîyet dünyasında mektep bulunmaz, medrese bulunmaz, mahkeme bulunmaz, bedevîyet dünyasında şifahane bulunmaz, mihmanhane bulunmaz, bedevîyet dünyasında darüleytam yoktur. Darülaceze yoktur. Bedevîyet dünyasında cemiyeti Hayriyeler yoktur Bedevîyet dünyasında dini, siyasi içtimâî kulüpleri de yoktur. Bedevîyet dünyasında yalnız tarikat zaviyeleri vardır. O zaviyeler çocuklara mektep olur, Fakihlere, Hafızlara Medrese olur. Dava hususunda adalet mahkemesi olur; Hastalara şifahane, misafirlere, yolculara mihmanhane olur; yetimlere terbiyehane, acizlere Tekke olur; muhtaçlara miskinlere cemiyeti Hayriye olur, dini ve siyasi meseleler hususunda güzel kulüp olur. Bedevîyet dünyasında Zaviye en bereketli bir merkezdir. Medenîyet dünyasında bulunan bütün idarelerin vazifelerini ifa eder."⁵⁸³ (Büyük Mevzularda Ufak Fikirler. S.112)

Konunun bir özeti mahiyetinde olan bu bilgilerden yola çıktığımızda tekke ve zaviyelerin önemi bir kat daha hissedilecektir.

⁵⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak. a.g.m.

⁵⁸² J. Spencer Trimingham, Kadir Özköse, "Tasavvuf Akımlarının Kuruluşu-1", Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 1

⁵⁸³ Musa Carullah, Büyük Mevzularda Ufak Fikirler. Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı, 1914.

HACI BAYRAM VELİ'NİN TEKKE VE ZAVİYELERİ

Tekke ve zaviyelerin çok yönlü bir sosyal müessese olduklarını söylemekte yarar var. Bu çalışmamızda Hacı Bayram velinin Ankara'yı bir ilim ve irfan yuvası haline getirmesine öncülük eden zaviye ve medreselerdeki konumunu arşiv belgeleriyle ortaya koymayı amaçladık. Tekkelerin mimari yapılarını, içinde bulundukları coğrafya şartlarının tayin ettiğini söylemek zor değildir. Dolayısıyla tarihi şehirlerin bir karşılaştırmasını yaptığımızda, Konya şehrinde yapılan bir tekke ve zaviye ile Ankara şehrinde inşa edilen bir tekke veya zaviyenin dış görünüşü aynı değildir. Ancak Öğrenme, ibadet ve sohbet mekânları olarak aynı fonksiyonları icra etmeleri ile ortak yönleri vardır. Ankara tekke ve zaviyelerinin daha çok ahşap malzemeden yapıldıklarını söyleyebiliriz. Gerek Hacı Bayram mahallesinde yapılan gerek Hamam önü mahallesinde yapılan tarihi binaların restorasyonda, binanın temeli taş, dış duvarları ahşap iskelet arasını kerpiçle doldurma suretiyle inşa edildiği görülmüştür. Daha çok ahşap malzemenin kullanılması tekkelerin büyük kısmının yangın, deprem gibi tabii afetlerle, bir kısmı da sahipsizlikten yok olduklarını söyleyebiliriz.

Kaynaklarda Hacı Bayram Zaviyesinin, bugün Ankara merkezinde, Yenimahalle ilçesinde bulunan Akköprü yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır. “Mezkûr Hamza kasaba nahiyesinde Ovacık nam karyeden 15 nefer kimesne Hacı Bayram zaviyesi kurbünde olan Akköprü meremmet olup...”⁵⁸⁴ (Hacı Bayram-ı Veli, s 159) Yapı olarak Akköprü günümüze kadar ulaşmışken, Hacı Bayram zaviyesinin yapısından bahsetmek mümkün olmamaktadır.

Diğer taraftan Tekke ve Zaviyelerde gelip gidenlerin yiyecek ve içecekleri vakıf gelirlerinden karşılanırdı. Kaynaklarda bazı izzet sahibi kişilere ait tekke ve zaviyelerinin hasılatlarından ücret alınmayacağı yönünde bilgiler mevcuttur.

Sultan Murad Han tarafından. Hacı Bayram-ı Veli Vakfına bazı köylerin a'şar ve rüsumun temlik ve tevhib edildiğini, söz konusu köylerden birinin de Ankara'nın yaş ilçesine bağlı Yeni İncepelit Köyü olduğunu, Ayaş Müvella Hilfifesi Yahya bin Osman tarafından verilen 25-Şevval- 1242 H. (10 Mayıs 1826 M.) tarihli ilamdan öğreniyoruz.⁵⁸⁵

Taşrada vaki olub hitabet ve imamet ve tedrise ve müezzine ve buna mümasil cihette Tekke ve Zaviyenin teamiyelerine meşrut olan vakıf arazi ve sair hasılatlarından hazineye içine maaş muharrer ve harç muhasebe alınmayıp ...⁵⁸⁶ “Hacı Bayram Veli hanıkahında mezburun fukara ve dervişan ve ayende ve revandegan için ta'amiye olmak üzere Beypazarı çeltiğinin

⁵⁸⁴ Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II, Ankara 1983.

⁵⁸⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü 394 nolu defter s. 114

⁵⁸⁶ BOA . EV.THR.222

aynen verilmesi hakkında Beypazarı Kadısına Hüküm. (Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı, s-26)⁵⁸⁷ Ankara Kısına hüküm; Hacı Bayram Veli tekkesinde sakin dervişan ve fukaralarına tahsis edilen yerde otlayan koyunlardan adeti ağnam resmi alınmaması. (Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı, S-21)⁵⁸⁸ Ankara’da Hacı Bayram Veli tekkesi fukarası taamiyesi olarak müretteb pirinç bedeli olan iki yüz yirmi beş kuruşun Şeyh Seyit Mehmet Said Baba uhdesine ihalesi hakkında. (Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı, S-157)⁵⁸⁹ şeklindeki hüküm ibarelerinden de anlaşılacağı gibi Hacı Bayram Veli Tekke ve zaviyesinde hizmet edenler, gelip gidenlerin yeme ve içmeleri bu vakıflardan karşılandığı anlaşılabacaktır. Hacı Bayram Velinin yaşantısını, Müderrislik dönemi ve Mutasavvıfluk dönemi olmak üzere iki farklı yönden ele almak gerekir. Daha doğrusu kaynaklarda geçen lakaplarıyla ilgili değerlendirme yapılacak olursak, kazaskerlik, ahilik dönemleri de incelenmesi gereken başlı başına konular arasında değerlendirilmelidir. Hacı Bayram Veli kapıcı başlılığı, ahilik, müderrislik ve mutasavvıflık vasıflarını şahsında bulunduran nadir kişilerdendir.

HACI BAYRAM-I VELİ’NİN MÜDERRİSLİĞİ

Tarihi şahsiyetlerin geçmişiyle bugünkü yerlerini belirleyemeye çalışmak hiç de kolay değildir. Söz konusu şahsiyet Hacı Bayram Veli olunca yapılacak çalışma özel bir dikkat ve gayret gerektirdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu şahsiyetler geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi gördükleri için hiç unutulmamışlardır. Hacı Bayram-ı Velî, kaynakların hemen hepsinde ilk önce müderrislik kimliğiyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Hacı Bayram Veli’yi farklı kılan özelliklerden biri de mutasavvıflığa intisab etmek için bir arayışa girmemiş olmasıdır. İlim adamı kimliğiyle tasavvufa davet edilmiştir. Tasavvufa intisap ettikten sonra, Şeyhi Ebû Hamidüddin ile geçirdiği yıllar içerisinde öğrendiği, hizmet, sohbet, murakabe ve taat gibi manevi bilgileriyle birlikte önceki birikimlerini mecz eden Hacı Bayram Veli, II. Muradın dikkatini çekebilecek bir konuma gelmiştir.

XIV. yüzyılda medrese eğitiminde görülen müspet ve dinî ilimleri okuyarak kendisini birçok yönden yetiştirdiğini söyleyebiliriz. Hacı Bayram iyi bir öğrenim görmüş; daha sonra da kendisi öğretim alanına girmiştir. İlk Bursa’da, daha sonra Ankara’da Melike Hatun adında bir hayırsever kadının yaptırmış olduğu Kara Medrese’de Müderris olmuştur.⁵⁹⁰ (Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı, s 14)

⁵⁸⁷ Fuat Bayramoğlu, a.g.e.

⁵⁸⁸ Fuat Bayramoğlu, a.g.e.

⁵⁸⁹ Fuat Bayramoğlu, a.g.e.

⁵⁹⁰ Fuat Bayramoğlu, a.g.e

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Hacı Bayram Veli'nin ders aldığı hocalar konusunda da tartışmalar vardır. Bilindiği kadarıyla Şeyh İzzettin, Ankara'nın ilim ve irfan hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bunu kurduğu medreselerden ve yetiştirdiği öğrencilerden anlamaktayız. Onun meşhur öğrencileri arasında Hacı Bayram-ı Veli'de bulunmaktadır. Halk da bu zatı Hacı Bayram-ı Veli'nin hocası olarak tanımaktadır. Şeyh İzzeddin'in Ankara Etnografya Müzesi bahçesinde bulunan Vakfiyeli kitabede ölüm tarihi, İbrahim Hakkı Konyalı tarafından 702/1302 olarak okunmuştur. Bu tarihte vefat eden Şeyh İzzeddin'in 830/1429 tarihinde vefat eden Hacı Bayram-ı Veli'nin hocası olması mümkün değildir. Ancak Etnografya müzesindeki kitabeyi 1947 yılında bazı mütehassıslar 750/1349 olarak okumuş ve müze defterine de böylece kaydettirilmiştir. Şeyh İzzeddin'in türbesi duvarındaki kitabede ise 752/1351 olarak yazılıdır. (Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (ogüst Mabedi, S,45)⁵⁹¹ Bu tarih doğru kabul edildiğinde Hacı Bayram-ı Veli'nin çocukluk dönemi hocası arasında Şeyh İzzeddin'in olması mümkün olmaktadır.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, Ankara'ya geldiğinde gördüğü rüya üzerine Er Sultan türbesini arayarak bulduğunu yazar. Evliya Çelebi'ye göre, Hallac-ı Mahmud, Hacı Bayram-ı Veli'nin hocasıdır. Bazı kaynaklarda 'da Hacı Bayram Velinin bu türbe önünden geçerken ayakkabılarını çıkarttığını, bunun sebebi sorulduğunda hocasına hürmeten böyle yaptığı menkıbevi şeklinde anlatımlar vardır.

Hallac-ı Mahmut mescidi Ankara'nın merkezî işyeri Ulus'ta bulunmaktadır. Kitabesine göre 952 H. (1545) tarihinde Abdullah Bin Ali tarafından yapılmış olan eserin üç yanına yakın yıllarda yapılmış olan ilâvelerle bir cephe hariç, diğer cepheler esas karakterini kaybetmiştir. 1295 H. (1878) de Kurşunları sökülümüş ve 1950-1955 de de tamir edilmiştir.⁵⁹² Ancak Hacı Bayram'ın yaşadığı tarih (1352-1429) ve mescidin kayıt tarihleri dikkate alındığında böyle bir ihtimalin olamayacağı anlaşılabacaktır.

Ankara'da "AK" Kavramı ad olarak farklı yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Ankara Kalesi için "Akkale" Kale'nin Bent deresi'ne bakan ve kuzeyde en yüksek yerde bulunan burç Ak Kale adını taşır. Ankara'nın batı girişinde bulunan "Akköprü" Şeyh İzzeddin Külliyesi içerisine bulunan mescidin isminin "Ak Şemseddin mescidi" Hacı Bayram Veli cami bitişiğinde bulunan "Beyzaiye medresesinin" isminin "Ak Medrese" olarak anılması dikkat çekmektedir. Rivayetlere gör yapı taşları arasında beyaz mermerlerin bulunması "Ak" olarak

⁵⁹¹ Kamil Şahin, Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (ogüst Mabedi) Vakıflar Dergisi, xxix, sayı

⁵⁹² Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s.436

ifade edilmesine sebep olmuştur. Tıpkı Yapı taşları Ankara taşından olan “Melike Hatun Medresesi’ne “Kara Medrese” denildiği gibi.

BEYZAİYE MEDRESESİ (AK MEDRESE):

Ankara Orta çağda Hristiyanlığın Anadolu’daki önemli merkezlerinden biri konumundaydı. VII. yy. da İranlıların hemen ardından Arapların kuşatması altında kalan Ankara 1073’te Türklerin eline geçmiştir. İster başbakanlık arşivi ister vakıflar genel müdürlüğü arşivinde bulunan kayıtlarda Ak Medrese için kullanılan tabirler farklıdır.

Ankara'nın kendine has bir mimarlık üslubu vardır. Bunu Ankara’nın Osmanlı hâkimiyetine girene kadar geçen sürede farklı beylikler ve ahilerin yönetimi altında kalmış olmasına bağlayabiliriz. Osmanlının kuruluş ilk yılları göz önünde bulundurulursa kısıtlı imkânlarla ortaya konan bu yapılar, daha çok toplumun o andaki ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

On beşinci yüzyılın ortalarında Hacı Bayram-ı Veli Camii’nin bitişiğinde bulunan Roma dönemi yapısı olan “Ogüst Mabedi” (Agustus Tapınağı) nin iç kısmına odalar yapılır ve “Ak Medrese” adıyla eğitime açılır. Bu medrese için çok sayıda vakıflar ihdas edilir. Özellikle Turâsân Beğ’in “Hızır Bali” nam diğer “yeğen beğ” ve evlatları Ak Medreseye tahsis ederler.⁵⁹³ (Ankara Vilayeti salnamesi, s,140)

Salnamedeki bu bilgiler diğer arşiv kaynakları ve Ankara’yı ziyaret eden yabancı seyyahlar tarafından da dile getirilmiştir. 1555 yılında Ankara’yı ziyaret eden Hans Dernschwam'ın, seyahat notlarında Ankara ile ilgili bilgiler arasında Ak medrese için;

“Bu yapıya büyük bir tiyatro yahut da bir saraymış herhalde. Çok sağlam yapılmış, nefis bir tezyinatı var. Türkler bu binayı harap etmemişler. Yalnız çatı yok. Çatıyı muhafaza edememişler. Şimdi bu yapının içine duvar diplerinden itibaren her iki tarafına hocalar için 10 tane oda yapılmış. Bu odaları kerpiçle örüp üzerini toprakla kapatmışlar. Kapılarının yüksekliği ise 1/2 Viyana arşını bile yok. Türkler bu odalarda kalıyorlar Binanın güney tarafında üç tane yüksek pencere ve taş parmaklıklar var. Sarayın büyük kapısı ve geniş koridoru 12 ayak genişliğinde ve 2 mızrak boyu yüksekliğindedir. Güzel beyaz mermerlerden yapılmış, üzerlerinde zarif oymalar var. Kapıya gelmeden önce her iki tarafta da büyük taşlardan yapılmış saray kadar yüksek duvarlar arasından geçilmekte. Bu duvarlara antik yazılar yazılmış. Bunlar okunuyor ifadelerine yer vermiştir.”⁵⁹⁴ (Alman Seyyah Hans

⁵⁹³ Ankara Vilayeti Salnamesi, Sene 1288/Miladi 1871, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014

⁵⁹⁴ Ferruh TORUK, Alman Seyyah Hans Dernschwam 'ın Gözüyle XVI. Yüzyılda Ankara, Erdem Atatürk Kültür merkezi Dergisi, S.52,2008.

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Dernschwam'ın Gözüyle XVI. Yüzyılda Ankara s.240). Seyyahımızın tiyatro veya saray olarak nitelendirdiği yapı “Öğüst” mabedidir. Notları arasında çizdiği resimden de bu yapı anlaşılmaktadır. Ak medresenin yapısının kerpiçten olduğu, 10 odadan oluştđu bilgileri seyyahımız Evliya Çelebi'nin Ankara ziyareti ile verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Şeyh İzzedin'in Ankara'daki vakıf kurumlarından birinin de Hacı Bayram Camii bitişiğindeki Öğüst Mâbed'inin yerinde bulunan Ak Medrese olduğu görülmüştür. Şeyh İzzeddin'in lakabının Ak Şemseddin olması ve birde aynı bölgede bir de Akşemseddin Mescidinin bulunması, bize “Ak Medrese'nin” Şeyh İzzeddin tarafından yaptırılmış olduğunu düşündürmektedir.⁵⁹⁵ (Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (ogüst Mabedi), s,47)

Önceleri camiler, aynı zamanda medrese olarak kullanılır iken müstakil medreselerin ortaya çıkmalarıyla medrese mimarisi doğmuştur. Umumiyetle camiler etrafında kurulan medrese binaları iklim şartlarına ve devre hâkim olan mimari tarzına göre taştan, tuğladan, kerpiçten veya ahşaptan yapılmışlardır. Bazen de daha önceden başka gayeler için yapılmış olan binalar, medrese olarak kullanılmışlardır. Ankara'daki Augustus tapınağının Ak Medrese, Ayasofya Kilisesi'ndeki papaz odalarının Ayasofya Medresesi, Zeyrek'teki kilise odalarının Zeyrek Medresesin olarak kullanılmaları gibi.⁵⁹⁶ (XV-XVI Asırlar. Osmanlı Medreseleri, s.25)

Osmanlı Devri'nde yapılan tahrir defterlerinde Ak Medrese Vakfı'na ait kayıtlar buluyoruz. Medresenin 1522 yılında yapılan bir tahrirde Ankara'daki hamam ve zeminden yıllık 17.620 akçe geliri ve müderrisinin Mevlana Muhiddin olduğu kayıtlıdır. 1530 Tarihli tahrir defterinde ise Ak Medrese'nin Ankara'da Fakih Hamamı ve Murtazabad'a bağı zaviye karyesindeki zeminden yıllık 17.620 akçe geliri olduğu kayıtlıdır⁵⁹⁷. (Ankara Augustus Mabedi- Ak Medrese hakkında Düşünceler, s,358)

Ak medresenin o dönem hangi medreseler arasında yer aldığı ile ilgili bilgilere baktığımızda, Cahit Baltacının Medreseler konusundaki çalışmasında şu bilgilerle karşılaşılıyor. Ak Medrese II. Bayezid Devri Osmanlı medreseleri arasında 'yirmili medreseler' sınıfındadır. Yıllık geliri 27.630 akçe olup, 1652-53 yılında burasının müderrisi ve mütevellisi Recep Efendi idi. Müderrisleri arasında Amasyalı Ali Efendi (aynı zamanda Ankara kadısı da idi. 1520 de vefat etmiştir.), üstat oğlu Taceddin İbrahim, Taşköprülü Muslihiddin Mustafa

⁵⁹⁵ Kamil Şahin, Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (ogüst Mabedi) Vakıflar Dergisi,xxix, sayı

⁵⁹⁶ Cahit Baltacı. XV – XVI Asırlar. Osmanlı Medreseleri. İstanbul.1978

⁵⁹⁷ Ali Kılıcı, Ankara Augustus Mabedi- Ak Medrese hakkında Düşünceler, s,358 Uluslararası XVIII. Orta çağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (22-25 Ekim 2014)

(1505'ten önce), Ahmed Efendi (8 Ramazan 9911, 25 Eylül 1583) müderristir."⁵⁹⁸ (XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s.74)

Arşiv kaynaklarında Ak Medresenin isminin “Beyzaiye” şeklinde geçmektedir. Kavram olarak anlamına baktığımızda, Arapçada daha ak, çok beyaz anlamında kullanılmıştır. Devlet Arşiv kayıtlarında Hicri 1200-1300 yılları arası “Beyzaiye Medresesi” şeklinde ifade edilmiştir.

*Ankara'da Beyza Medresesi müderrisliği ve Yegan Bey Camii'nde kürsü şeyhliği, Sultan Alaeddin Camii'nde dersiyiye ve Sarı Hafız Medresesi'nde Ali Paşa kitapları hafız-ı kütüblüğü cihetlerinin tevcihi.*⁵⁹⁹ Hicri 1214 tarihli belgede Beyza şeklinde geçmekte, yine Hicri 1231 tarihli belgede;

*Ankara'da Beyza Medresesi Vakfı'ndan muayyen vazife ile nısf hisse müderrislik cihetinin tevcihi*⁶⁰⁰. Daha sonraki 1290 tarihli Belgede “Beyzaiye” şeklinde geçmektedir.

*Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli Türbesi bitişiğindeki Beyzaiye Medresesi Evkaflı aşarı Hazine'ye verilemeyeceğinden...*⁶⁰¹ Hicri 1300 yıllardan sonra ise kayıtlarda “Ak Medrese” olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

*Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'nin camii civarında vaki Ak Medrese namındaki asar-ı atikanın Roma imparatorlarından Kayser Ogüst namına inşa edilmiş olduğu...*⁶⁰²

Belge özetlerinden 'de anlaşılacağı gibi medresenin adı Ak medrese olarak son dönemlerde anılmaya başlanmıştır. Ogüst Mabedinin Bizanslılar döneminde kilise olarak kullanıldığı, bazı bölümlere ilaveler yapıldığı, bazı bölümlerin yıkıldığı belirtilmektedir. Ankara Türklerin eline geçtikten sonra bu yıkılan kısma, altı türbe üstü medrese olacak şekilde bir eyvanla bütünleştirilerek yeni bir yapı haline getirmişlerdir. İhtişamını yitirdiği yıllarda çürümeye yüz tutmuş, çatısı çökmüş, birtakım taşlarının medrese yetkilileri tarafından farklı yerlerde kullanılmaya başlanması üzerine, yapılan şikayetler üzerine yapının yetkililerce incelenmesi söz konusu olmuştur. Arşiv kaynaklarında bu konuda;

*Asar-ı atikadan olup, Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli Dergahı ittisalinde kain binanın tahrib edilip edilmediğinin Müze-yi Hümayun Müdüriyeti marifetiyle tahkik ettirilerek keyfiyetin işarı*⁶⁰³

⁵⁹⁸ Cahit Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976, s. 74.

⁵⁹⁹ BOA. C. MF. 59 /2908

⁶⁰⁰ BOA: C. MF. 121/ 6004

⁶⁰¹ BOA: MKT.MHM. 460/ 34

⁶⁰² BOA: BEO 48 /533

⁶⁰³ BOA: BEO 27/1996

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

*Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'nin camii civarında vaki Ak Medrese namındaki asar-ı atikanın Roma imparatorlarından Kayser Ogüst namına inşa edilmiş olduğu, bu sebeple tahrip ve hedmine müsamaha edilmeyerek hüsn-i muhafazasına itina olunması*⁶⁰⁴

*Hacı Bayram Veli Camii yakınındaki asar-ı atikanın tahrip edildiği haberiyle ilgili olarak Ankara Vilayeti'nden gelen cevapta bunun doğru olmayıp taşların muhafazasına çalışıldığının bildirildiği.*⁶⁰⁵

4 Muharrem 1310 (28 Temmuz 1892) tarihli bir belgede, bu binanın taşlarının muhafaza edilmekle birlikte, o dönemin valisi tarafından bir çeşme yaptırılmış, durum yetkililere iletildiği halde ilgilenilmediğini konusundadır.

*“Mahallî hükümetçe muhafazası nazarı itibara alınmadıktan başka birkaç defa hedmine dahi kıyam edilmiş ve hatta bundan iki sene mukaddem devletlû vali paşa hazretleri tarafından bir çeşme inşasında istimal edilmek üzere bazı taşların alınmasına teşebbüs olunmuş ve adem cevazı telgrafla bildirilmiş isede müşarün ileyh tarafından işga edilmemiş”*⁶⁰⁶

AK MEDRESE’NİN AKİBETİ

Ak Medrese'nin 19. yüzyıldaki durumuyla ilgili Osmanlı arşivinde bazı belgeler bulunmaktadır. Bunlardan Ankara'da Hacı Bayram Mahallesi'ndeki Beyzaiye Medresesi vakfının mütevellisi Abdurrahman Efendi marifetiyle yapılan 1870 yılı senesi muhasebesine göre medresenin aşardan gelen 1378 kuruş gelirin mütavelli ve müderrise verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷

Ankara Sancağı'ndaki vakıflara ait Ankara ve kazalarında bulunan mescid ve medrese gibi yapıların tamiri ile ilgili 15 Mart 1286 tarihli bir belgede "Hacı Bayram Medresesi ve Ak Medrese'nin de yer aldığını görmekteyiz."⁶⁰⁸

21 Haziran 1873 tarihli bir belgede ise uzun zamandır harap olan Beyzaiye Medresesi'nin terk edilmiş bir vaziyette bulunduğundan, yapının elden geçirilerek ıslahhane olarak kullanılması teklif edilmiştir.⁶⁰⁹

Aynı konudaki diğer bir belge 20 Temmuz 1873 tarihli bir tezkirede yer almıştır. Hacı Bayram-ı Veli hazretleri türbesine bitişik, mermerden sanatkârane olarak Roma hükümdarı Ağustos'un yaptırdığı, Fütuhatı İslam'la birlikte medreseye çevrilerek Beyzaiye Medresesi

⁶⁰⁴ BOA. BEO 48 /3533

⁶⁰⁵ BOA. MF. MKT. 150 /8

⁶⁰⁶ BOA. BEO 48/3533

⁶⁰⁷ VGM DEFTER.1955

⁶⁰⁸ BOA. EV. MKT.524/69

⁶⁰⁹ BOA. EV. MKT.684/008

adı verildiği, zamanla çatısı yıkılıp harap olunca Hacı Bayram-ı Veli Dergahı şeyhlerinden Muhlis Baba'nın bazı taşları bahçesine yığıldığı, bu tarihi eserin harap halde bırakılması uygun olamayacağından medresenin tamiri ile Islahhane ve müzeye çevrilmesi, medresenin yıllık aşar bedeli olan toplam 1378 kuruşun vakıfı hayır ile yad edilen müderrisleri Abdurrahman ve Ömer Efendilere verilmek yerine yapılması istenen ıslahhane müzenin tahsisine harcanmasının uygun olacağı belirtilmektedir.⁶¹⁰

Ak Medrese yüzyıllarca, bir ilim yuvası olarak yüzlerce ilim adamı ve müderris yetiştirmiş, bir yönüyle de Ogüst Mabedinin kalıntıda olsa günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesine vesile olmuştur. Son dönemlerdeki yazışmalardan Ak Medresenin bir ıslahhane olması yönünde görüş belirtenler olduğu gibi müze olması yönünde de teklif sunanlar olmuştur.

4 Nisan 1892 tarihli bir belgede Ak medresenin durumu hakkında yazışmalar yapıldığı, bu yazışmalarda Ak Medresenin medrese olarak kalıp kalmayacağı, talebelerinin bulunup bulunmadığı, vakıf gelirinin olup olmadığı şayet varsa kimler tarafından ve nerelere kullanıldığı sorulmuştur.

*Meclisi idare evkaf ifadesiyle şereftastir buyrulan 23 Mart 308 tarih ve altı numaralı tahrirati aliye nezaret penahilerinde Hacı Bayram Veli kudduse sırrıhul-celi hazretleri türbe-i şerifleri ittisalinde olan Beyzaiye medresesi el yevm mevcut ve mamur, derununda talebe sakin olarak tedrisi ulum olmakta mıdır ve vakfının bir güne varidatı varımdır. Miktarı seneviyesi neden ibaret olup kimler tarafından istifade ve nerelere ita olunmaktadır.*⁶¹¹

6 Ocak 1874 tarihli yazışmada ise, medresenin aşırı harap olduğundan medrese ve mektep olarak kullanılmasının mümkün olamayacağını, talebelerinin bulunmadığı, ıslahhane ve müze yapılacak büyüklükte bir alanı olmadığı ve binasının kadim eserlerden olduğu, dolayısıyla bu mekâna hiçbir şey inşa ettirilmeyip bulunduğu hal üzere kalmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.

Beyzaiye ismiyle müsemma olan harap medresenin memleketin hakikiyesine göre yine medrese olmak ve medreseye, yoğise mekteb ve ona da lüzüm görünmediği halde ıslahane gibi umuma menfaatlı ebniye yapmak suretlerinden hangisi münasip ise ona ihtiyarıyla keşfi bil icra kaç kuruş masrafla vücuda geleceğinin inhası emr ve işar buyrulmuş ise de ledel havele zikr olunan medresenin zaten mektebe münasebeti ve ıslahane yapılmak lazım gelse mahallinin okadar vüsatı olmadığı gibi ittisalinde bulunan mektep ve medresede dahi

⁶¹⁰ BOA. EV.MH. 1641/38

⁶¹¹ BOA: EV.MKT 1776 / 7

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

*matlubu vechle talabe bulunmadığından ve mezkûr medrsenin ebniyesi asarı atikadan olduğundan bu halde hiçbir şey inşa ettirilmeyip haliyle terki hususu meclisi idare vilayetinden ba ilam ifade olunmakla ol babda emir ve ferman men lehül emrindir. 17 zilkade 1290 (Hicri) 26 kanunu evvel 1289 (Rumi)*⁶¹²

30 Kasım 1925 tarihli medrese, tekke ve türbelerin lağvedilmesi hakkındaki kanun gereğince, diğer medreselerle birlikte Ak Medrese'nin de faaliyetleri durdurulmuştur. Bakımsızlıktan bir süre sonra tamamen yıkılarak, geriye bugünkü kalıntılardan başka bir şey kalmamıştır.

HACI BAYRAM VELİ MEDRESESİ

Hacı Bayram Veli Medresesi ile Ak Medreseyi karıştırmamak gerekir. Hacı Bayram Veli Ak ve Kara Medreselerde ne kadar süre müderrislik yaptığı konusunda kesin bir bilğimiz bulunmamaktadır. Hacı Bayram'ın tasavvufa yönelişi ve şeyhi Hamîdeddîn'e intisabı konusunda kaynaklarda birbirinden oldukça farklı rivayetler bulunmaktadır. Hacı Bayramı velinin Tasavvufa intisabı farklılık arz etmektedir. Kendisi bir mürşide bağlanma arayışı içerisinde olmamıştır. Hamîdeddîn'in davetine icabet ederek tasavvuf alanında mertebe kat etmiştir. Bir bakıma tasavvufu medrese ilmin kendinde meczeden bir şahsiyet olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

1394 yılında Kayseri'de Hamîd-i Velî'ye intisap eden Hacı Bayram-ı Velî, 1394-1397 yılları arasında, şeyhi Hamîd-i Velî ile, Bursa'ya gelip yerleşmiş ve Çelebi Sultan Medresesi'nde müderrislik görevini yürütmüştür.⁶¹³(Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu, 2019, s. 13-26

1393-1412 yılları arasında şeyhi Ebû Hamîdüddin-i Aksarâyî'ye hizmet eden, şeyhinin yanında mânevî terbiyesini tamamlayan Hacı Bayram-ı Velî, Ebu Hamidüddin Aksarayî'nin vefatı üzerine 1412 yılında tekrar memleketi Ankara'ya dönmüştür. Hacı Bayram-ı Velîyi önemli kılan bir özelliği de onun ilmî kişiliğidir. Tasavvufa intisabından sonra gerek Bursa'da gerek Ankara'da müderrisliğine devam etmiştir. Ankara'da kendi adına yaptığı medresede öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

Arşiv kaynaklarında geçen Hacı Bayram Veli Medresesi, Ak Medrese'den ayrı olarak mütalaa etmek gerekir. Fuat Bayramoğlu Hacı Bayram Veli Medresesi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır. Hatırladığım kadarıyla açık avlulu, basit bir yapı idi. Avlunun çevresinde ahşap dikmeli bir sundurma, bunun gerisinde de duvarları kerpiç ve üstleri çatı ile örtülmüş

⁶¹² BOA.EV.MKT.01776

⁶¹³ Kadir Özköse, Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu, 2019

hücreler sıralanmaktaydı şeklinde bilgilerle birlikte TDV İslâm Ansiklopedisi ilgili makalede; Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılını takip eden dönemde caminin batısındaki tekke birimlerinden harem binası, cümle kapısı, Nezihe Hanım Çeşmesi, medrese ve hazîre ortadan kaldırılmış, mezar taşları Ankara'nın diğer hazîrelerine nakledilmiştir. Cenazeliği sınırlayan duvarın hizasında doğu yönünde, minarenin kaidesine bitişik küçük boyutlu bir müezzin meşrutası yer almakta, bu hattı takip eden dar bir sokağın diğer (güney) yakasında da medrese bulunmaktaydı. Yine bu kesimde yaklaşık Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi ile aynı eksen üzerinde muvakkithâne, bunun da güney yönünde Nezihe Hanım Çeşmesi yer almaktadır.⁶¹⁴ (Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) tarafından Ankara'da kurulan külliye, s.448-454) İfadelerinden de Hacı Bayram Velinin Ankara'ya döndükten sonra Ak Medresede değil kendi adına yaptığı medresede müderrisliğe devam etmiştir. Hacı Bayram-ı Velî'nin ölümünden sonra da medrese öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

Ankara sancağı ve kazalarında bulunan evkafı şeriften cami, mescit ve medrese ve sair binaların inşaat ve tamiratına ait 15 Mart 1286 tarihli bir defterde "Hacı Bayram Medresesi ve Ak Medrese" tamiri yapılacak yapılar listesinde yazılmıştır.⁶¹⁵

Diğer taraftan 1312 tarihli bir belgede;

*Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin Medresesi Müderrisi Hacı İsmail Efendi'ye dördüncü rütbeden nişan-ı Osmani ihsanı.*⁶¹⁶

Hacı Bayram veli Medresesinde görevli bulunan müderrislerin aldıkları nişan Medresenin konumunu ortaya koyma bakımından oldukça önemlidir.

Yukarıda da açıkladığımız gibi; 30 Kasım 1925'te kabul edilen bir yasayla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmasıyla birlikte Hacı Bayram Veli Medresesi de kapatıldı. Hacı Bayram Camii çevresinin fizikî ve sosyal durumu ve değişimine ilişkin seyahatnameler, gravür ve fotoğraflar, eski haritalar, kazı raporları ve Ankara için yazılmış monografiler incelendiğinde Hacı Bayram külliyesinden bir eser kalmadığı tamamen yalnızlaştırıldığı görülecektir.

KARA MEDRESE

Bu medrese hakkında kaynaklarda "Melike Hatun Medresesi, Kara Medrese, Kocabey Medresesi, Sevdaviye Medresesi" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Medrese Melike Hatun Tarafından yaptırılmış olduğundan Medresenin ismi de Melike Hatun Medresesidir. Bu

⁶¹⁴ M. Baha Tanman, Hacı Bayrâm-I Velî (Ö. 833/1430) Tarafından Ankara'da Kurulan Külliye. Tdv İslâm Ansiklopedisi, C,14 S. 448-454, İstanbul 1996.

⁶¹⁵ BOA. EV.MKT.524/69

⁶¹⁶BOA. İT.AL.75/36

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

medrese Ankara'nın Kara taşından yapıldığı için daha sonra halk tarafından Kara Medrese diye söylenegelmiştir.⁶¹⁷(Ankara'da Melike Hatun Vakıfları, s,78)

Kara Medrese de Ak Medrese gibi farklı zamanlarda farklı isimlerle anılmıştır. Bazı Kaynaklarda Kocabey'in' tamir ettirdiği Melike Hatun Medresesi şeklinde geçerken, bazı belgelerde de Melike Hatunun tamir ettirdiği Koca Bey Medresesi şeklinde geçmektedir.

Kara Medrese hakkında; Kara Medrese: XIV. yüzyılın sonlarında veya XV. yüzyıl başlarında yapılmış olması muhtemel Ankara'daki ilk Osmanlı yapılarından biridir. Melike Hatun tarafından yaptırılmıştır. Kanuni dönemi defterlerinde Melike Hatun medresesi adıyla anılır. İncelediğimiz dönemde ise, Kara Medrese adıyla meşhur olmuştur. Yerini kesinlikle tespit edemedik. Bununla beraber bazı kayıtlar bize bu hususta yardımcı olmaktadır. Şöyle ki, tahrir defterlerinde, Ankara'nın Kirişçiler Mahallesi'nde Melike Hatun'un bir de mescid inşa ettirdiği kayıtlıdır. Bu mahalle sonradan Hatun Mahallesi diye adlandırılmıştır. Hatun mahallesi, Yeğen Bey Camii'nin altında İmam Yusuf ve Kebkebur-ı Müslimin Mahalle'lerine bitişiktir. Bugün, Denizciler Caddesinin güney tarafına, Gazi Lisesi'nin civarına rastlanmaktadır. Bir sicil kaydından, Kara Medrese'nin yanında bir de camiin bulunduğu anlaşıyor. Eğer bu cami Melike Hatun mescidi diye anılan mabed ise, medrese de aynı mahallede idi demektir. Genellikle medreselerin, banileri tarafından bir cami veya mescidle birlikte veya bir caminin yanında yapıldıkları düşünülürse, böyle bir tahminin kuvvet kazanacağı açıktır.⁶¹⁸ (XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim: Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, s.100)

MELİKE HATUN HAKKINDA YAZILANLAR

Melike hatunla ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgilerle karşılaşmaktayız. Melike Hatun üzerine daha önce yapılan çalışmaları bir araya getirdiğimizde, birbiriyle örtüşmeyen, çelişen parçaları birleştirmekte mümkün olmamaktadır. Bu konuda yazılı kaynaklara baktığımızda;

Kara Medrese Hz. Mevlânâ'nın torunu hayırsever bir kadın olan Melike Hatun tarafında inşa edilmiştir. Hacı Bayram-ı Velî (ks) o sırada Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Ankara'da bu medresede müderrislik yapmıştır⁶¹⁹. (Hacı Bayram Veli'nin İlmi Birikimi. s.90)

⁶¹⁷ Kâmil Şahin, Ankara Melike Hatun Vakıfları, Vakıflar Dergisi, SXXII.

⁶¹⁸ Özer Ergenç, XVII.: Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim: Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul- 1980.

⁶¹⁹ Ethem Cebecioğlu, "Hacı Bayram-I Veli'nin (ks) İlmi Birikimi", Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 25-26 Mayıs 2016.

Bu Medreselerden birisi Kara Medrese, ikincisi de Ak Medresedir. Kara Medrese Doğan Bey Mahallesi Karyağdı türbesi güneyinde ve Eynebey Hamamı arkasında boş vakıf arsasında bulunuyordu. Bu Medreseyi Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin (1207-1273) Kirâ (Kerrâ) Hatun'dan doğma kızı Melike Hatun tarafından 680/1281-1282 yıllarda yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁶²⁰ (Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (Ogüst Mabedi) S.47) 21 nolu dipnot bilgisi.

XIV. yüzyılda yaşayan ve H. 795/M. 1393 yılında Ankara'da vefat eden Melike Hatun, Osmanlı tahrir defterlerinde “Mülkiye” ve “Melek” isimleriyle de kaydedilmiştir. Nesebi ve ailesi hakkında bilgiye sahip olmadığımız Melike Hatun'un, Ramazân 1027/ Eylül 1618 tarihli bir fermanda Sultan Alâeddin'in kızı olduğu yazılıdır: “⁶²¹(Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun, 316)

MELİKE HATUN KİMDİR?

Melike hatun hayatı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Hacı Bayram velinin müderrislik konusu incelenirken Melike Hatun karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda, araştırmaların farklı zamanlarda yapılmış olması Melike hatunla ilgili farklı değerlendirmeleri ortaya koymaktadır. Menkıbevi anlatımlardan çok yazılı kaynaklara ulaşıldığında konu daha da netlik kazanacaktır. Belgelerde Melike hatunla ilişkilendirilen tek ismin Alâeddin Keykubat olduğunu görmekteyiz. Hüseyin Çınar'ın bu konuda “Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun” adlı çalışmasında;

1618 tarihli bu padişah emrinde; “Ankara'da merhûm Sultan Alâeddin kızı merhûme Melike Hâtun binâ itdüğü Cedîde nâm Medrese'nin...” ibaresi yer almaktadır. Daha önceki yıllara ait vakıf kayıtlarda Melike Hâtun'un babasının ismi yer almazken, bu kayıta babasının ismi Sultan Alâeddin olarak verilmiştir.⁶²² (Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, s.38) Konuyu biraz daha tartışmaya açarak Alâeddin'in hangi Alâeddin olacağı yönünde, Melike Hâtun'un en azından 14. yüzyılda yaşadığı, yukarıda belirtilen belgede yer alan “Sultan Alâeddin'in kızı” olduğuna dair ibareden de soyunun Selçuklu hanedanına dayandığı söylenebilir. Melike Hâtun'un babasının II. Gıyâseddin Keyhusrev'in 1239'da doğan, 1249'da Anadolu Selçuklu tahtına oturan ve 1254'te de ölen Sultan II. Alâeddin Keykubad

⁶²⁰ Kamil Şahin, Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (Ogüst Mabedi) Vakıflar Dergisi, XXIX, sayı

⁶²¹ Abdülkerim Erdoğan, Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun, Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı

Sempozyumu, 2019, s. 315-335

⁶²² Hüseyin Çınar, Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, Vakıf Kuran Kadınlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü

Yayınları Ankara - 2019

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

olması uzak ihtimaldir. Melike Hâtun'un babası olması ihtimal dâhilindeki bir başka sultan, 1298-1302 yılları arasında Anadolu Selçuklu tahtında oturan III. Alâeddin Keykubad'dır. Anadolu Selçuklu tahtından 1302 yılında indirilen III. Alâeddin Keykubad, İsfahan'a sürgüne gönderilmiş ve orada ölmüştür. İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın kızı ile de evli olan III. Alâeddin Keykubad zamanında Ankara'ya, Germiyanoglu Yakup Şah'ın idaresinden dolayı "Yakub İli" denilmekteydi. Ayrıca o, Osman Gazi'ye beylik veren hükümdar olarak da bilinmektedir. Melike Hâtun, acaba bu III. Alâeddin'in kızı olabilir mi? Yoksa Melike Hâtun, Osman Turan'ın Anonim Selçuknâme'den aktardığı ve H.765/M.1365 yılında şehid olduğunu belirttiği, Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra uçlarda beylik süren Selçuklu şehzadelerinden "Sultan Alâeddin bin Süleyman-şah bin Melik Rükneddin bin Sultan Gıyaseddin bin Sultan Alâeddin Keykubad"ın kızı mı idi? Melike Hâtun'nun yaşadığı düşünülen dönemle, burada belirtilen şehzade Alâeddin nerdeyse çağdaştır. Ancak hem III. Alâeddin'in hem de şehzade Alâeddin'in Melike adında bir kızının olup olmadığı hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sorulara elimizdeki bilgilerle cevap vermek şimdilik pek mümkün gözükmemektedir. Ancak onun babasının Sultan Alâeddin olduğu ve kendisinin Selçuklu hanedanına mensup bir sultan olduğu söylenebilir.⁶²³ (Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, s.42)

Melike Hatunla ilgili bu bilgiler bize konuyu Selçuklu kaynaklarından araştırmamızı gerekli kıldı. Türkiye Selçukluları için de öncelikle temel kaynakların bilinmesine ve tanınmasına ihtiyaç olduğundan kuşku yoktur. Bu konuda ortaya konulmuş en derli toplu çalışma "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları" başlığı altında Fuat Köprülü olmuştur. Köprülünün, bu çalışmasını kısaca; vekâyinâmeler, Kaybolmuş Vekâyi'nâmeler, Diplomatik Kaynaklar, Münşeât Mecmuaları, İlmî ve Edebî eserler şeklinde özetleyebiliriz. Selçuklu vekâyinâmeler, denince ilk akla gelen "İbni Bibi'nin "Selçukname"'si, diğer deyimle" el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye" adlı kitabıdır. İkinci bir Kaynak'ta Aksarayî'nin Müsmeretü'l-Ahbar ve Musayeratu'l Ahyar adlı kitabıdır. Bu kitapta konumuzla ilgili bir detay bulamazken, İbni Bibinin "Selçukname"sinde aradığımızı bulmaktayız. Alâeddin Keykubad'ın kızı ibaresinden yola çıktığımızda hiçbir sonuca ulaşmazken, Alâeddin Keykubad'ın eşleri üzerinden araştırmamızı sürdürdüğümüzde taşların yerine oturduğunu göreceğiz.

⁶²³ Hüseyin Çınar, Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, Vakıf Kuran Kadınlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 2019.

I.ALÂEDDİN KEYKUBAD

I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in yerine devlet adamlarının kararıyla büyük oğlu Malatya Valisi I. İzzeddin Keykavus hükümdar ilan edildi. Fakat Tokat valisi olan kardeşi Alâeddin keykubad, İzzedini tanımayarak amcası Erzurum Beyi Mugiseddin Tuğrulşah ile Ermeni Kralı Leon'un yardımlarını alarak İzzeddin'i kayseri'de kuşattıysa da gizlice elde edilen Klikya Emeni Kralı I. Leon'un ve arkasından Mugiseddin'in çekilmeleri ve Eyyubilerden Harran ve Urfa Hükümdarı Melik Eşref'in İzzeddin'e yardıma geleceğinin duyulması üzerine Alâeddin keykubad da kuşatmayı kaldırarak 608/1211 yılında Ankara kalesine sığındı. Bu olaydan sonra Bizans ve Ermenilerle barış yapan I. İzzeddin Keykavus, Ankara kalesine kapanan Alâeddin Keykubad'ı bir yıl orada kuşatarak teslim aldıktan sonra 1213 'te Malatya'da Menşar kalesine hapsedti. I. İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine devlet büyükleri Alâeddin keykubad'ı tahta çıkardı.⁶²⁴ (El-Evâmirü-l-Alâ'iyye fi'l-umuûri'l-Alâ'iyye, s.15)

Metinden de Anlaşılabacağı gibi I. Alâeddin Keykubat 1211 tarihinde Ankara'da yaşamaya başlamıştır. 1213 yılında ise Malatya'da hapsedilmiştir. Anakara 'da iki veya üç yıl kalmıştır. I. Alaadin'in 1220 yılında tahta çıktıktan sonra Anadolu Selçuklularının siyasi, idari ve askeri yönden büyük gelişmeler gösterdiğini görmekteyiz. Selçukname'den özet olarak aktaracak olursak; Selçuklulara tabi olan Diyarbakır Artuklu hükümetinin kendisince daha az tehlikeli görülen Mısır Eyyubi hükümdarı El-Melikü'l-Kamil'e bağlanması ve Moğolların önünden kaçarak Celaledin Harzemşah ile ittifak etmesi Sultan Keykubad'ı doğu seferine zorladı. Keykubad Artuklu Meliki Mesud'un tabiyette kalma ricasını kabul etti ve Eyyubilerle uzlaşma yoluna girdi. Çünkü Moğol tehlikesi yaklaşmakta idi. El-Melikü'l-Adil'in kızı (Melike Adile) ile evlendi. Daha sonraları Kayseri'ye dönen Alâeddin'e, Hristiyan hükümdarlardan gelen elçiler, Musul'a kadar keşif akınlarını iletmiş olan Moğollara karşı iş birliğinin zaruretiini bildiriyorlardı. Alâeddin Keykubad da aynı fikirdeydi. Fakat Alâeddin Keykubad, orada bu elçilere verdiği ziyafette zehirlenerek öldürüldü. (1237) Sultanın 45 yaşında ölümünden sonra büyük ittifak gerçekleşemedi. Sultan Alâeddin Keykubad öldüğü zaman geride Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin adlarında üç oğlu kalmıştı. (El-Evâmirü-l-Alâ'iyye fi'l-umuûri'l-Alâ'iyye, s.19)

⁶²⁴ Mürsel Öztürk (Çev.) El-Evâmirü-l-Alâ'iyye fi'l-umuûri'l-Alâ'iyye, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayanları, Ankara 2014.

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Taht kavgalarının hiçbir zaman eksik olmadığı, baba-oğul-kardeş arasında yaşanan kanlı olayları tarih kitapları detaylı olarak yazmaktadır. Sultan Alâeddin'den sonra da Gıyaseddin'in kardeşlerine karşı acımasız uygulamalarda bulunduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.

Alaeddin Keykubat (634/1237) vefatından önce Eyyubi Melikesinden doğan ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht göstermiş idi. II. Gıyaseddin Keyhüsrev bazı düşük karakterli komutanlarla iş birliği yaparak babasını zehirletti ve gene bu komutanların marifetiyle tahta oturmayı başardı. Bu işte en büyük desteği Sadeddin Köpek diye tanınan komutanından gördü. Melike-i Adiliye Ankara'da yayın kirişi ile boğularak öldürüldü. Oğulları İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin Borgulu kalesine hapsedildi. Bir süre sonra kendi çocukları olunca Borgulu kalesinde bulunan Melikleri öldürmesi için üstadü'd-dar Mübarizüddin Armağanşah'ı buraya gönderdi. Muhtemelen de öldürüldüler.⁶²⁵ (I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma, s.124)

İşte konumuza ışık tutacak bu bilgiden yola çıkarsak “Melike-i Adiliye” nin, Ankara'ya gönderilmesi ve orada vahşi bir şekilde öldürülmesi, bize bu şahsiyetin Melike Hatun olabileceğini düşündürmektedir. Aynı kaynaktan bilgi aktarmaya devam ettiğimizde konunun bu minval üzere daha da kesinlik kazandığı görülecektir. Aynı eserde Alâeddin Keykubat'ın kızı Melike Hatun hakkında da kesin bilgiler verildiğini görmekteyiz. Kaynaklarda bu olay aşağı yukarı aynı şekilde anlatılırken, bazen küçük eklemeler yapılarak da anlatılmıştır.

Sultan Alâeddin Melik Adil'in kızı olan ve Melike-i Adile olarak bilinen **Gaziye Hatun**'la evlenerek ülkesini Harezmîlilere ve Moğol tehlikesine karşı Eyyübilerle akrabalık ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. **Selahattin Eyyubi'nin yeğeni** ve Melik Adil'in kızı Melike-i Adiliye'den olma oğlu olan ve o zamanlar henüz yeni doğmuş bulunan İzzeddin'i veliaht ilan etti. Alâeddin Keykubad, Melik Adil'in kızı Melike-i Adiliye'den olma oğlu olan ve o zamanlar henüz yeni doğmuş bulunan İzzeddin'i kendisine veliaht seçmesi bazı emirler ve bilhassa da Hunad Hatun tarafından hoş karşılanmadı. Emir Sadettin Köpek ile Hunad Hatun 'un iş birliği sonucunda Sultan zehirlenerek öldürüldü.⁶²⁶ (Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri, s.88-89)

⁶²⁵ Mehmet Ali Hacıgökmen, I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt II / Sayı: 1 / 2012, s. 121-130

⁶²⁶ Mehibe Şahbaz, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri, 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi c.S.19 2018

Melike Adiliye'nin Selahaddin Eyyubi'nin yeğeni olduğu, Gaziye Hatun diye de anıldığı bilgisi bir başka ayrıntıyı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka kaynakta biraz daha farklı bilgiye ulaşmaktayız. Melike Adiliye **Melik el-Kâmil** ile **Melik el-Eşref**'in de kız kardeşi olarak tanıtılmıştır.

Görüldüğü gibi, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın hem Eyyûbî melikesi ile evlenmesinde hem de bu melikeden doğmuş olan oğlunu veliaht tayin etmesinde, onun dış politika gayeleri son derecede etkili olmuştur. Melike Adiliyye, Eyyûbî hükümdarlarından Melik el-Âdil'in kızı, **Melik el-Kâmil** ile **Melik el-Eşref**'in de kız kardeşi idi. Sultan Keykubâd, bu davranışıyla iki hanedanın geleceğini ve çıkarlarını birbirine sıkıca bağlamak istemiştir. Çünkü bu akrabalık, Sultana göre Türkiye Selçuklu Devletini siyasî yalnızlıktan kurtaracağı gibi, iki hanedan arasında kuvvetli bir dayanışma ve yardımlaşma duygusu yaratacaktı.⁶²⁷ (Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi, s.352)

Alaeddin Keykubad'ın Melike Hatun adındaki kızının 1238 yılında Eyyubi Meliki, Melik Nasır ile evlendirildiğini biliyoruz. Evlendikten sonra Anadolu'ya hiç gelmediği tahmin edilen Melike Hatun'nun iki kız kardeşi daha vardı. Melike-i Âdiliyye'nin kabrinde (1247/645) tarihli kitabede kızlarından bahsedilmesi bundan dolayıdır. Yani iktidar mücadelesinin yalnızca Melike-i Adiliyye ve erkek çocuklarının ölümüyle sınırlı kalmadığı kız çocuklarının da Anadolu'dan uzaklaştırıldığı anlaşıyor. İbnü'l-Adim, Kahire'de yaşayan bu çocukları ablalarının yanına getirmek için şehre gittiğini yazmaktadır. Alaeddin Keykubad'ın bu kızları II. G. Keyhüsrev'in ölümünden sonra ilan edilen genel af sonucu tekrar Anadolu'ya dönerek, annelerine türbe inşa ettirmişlerdir.⁶²⁸ (I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma, s.124) ayrıca bu konuda⁶²⁹

⁶²⁷ Salim KOCA, Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 352

⁶²⁸ Mehmet Ali Hacıgökmen age s.124.

⁶²⁹ Melike Hatun: Babası Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'dır. Annesi el-Âdil'in kızı Melike Âdiliye'dir. Melike Hatun, Dayfe'nin torunu en-Nâsır'la evlenmiştir. Nikah, elli bin mihir karşılığında, Kayseri'de şehrin kadısı ve şahitler huzurunda kıyılmıştır (H.635/M.1237-1238). en-Nâsır adına Türkiye'ye giden İbnü'l Adim o günü şöyle anlatır: "Sultan görülmemiş altın ve gümüş eşya çıkardı. Dinarlar saçıldı. Ben de Haleb'den getirdiğim bin altını saçtım. Daru'l-sultan'da dirhemler, elbiseler, şeker ve pek çok şey saçıldı ve eğlenceler yapıldı. Vasfı mümkün olmayan şenlikler düzenlendi. Ben arkadaşlarımdan bazılarını nikahın akdedildiğini bildirmek için Haleb'e gönderdim. Haber Haleb'e ulaşınca orada da eğlenceler tertip edildi". Hatun, Türkiye'den Dimaşk'a düğün münasebetiyle H.651/M.1253-1254 yılında gelmiştir. Zehebî onun Dimaşk'a girişini şöyle tasvir eder: "Sultan Alaaddin'in kızı Rum'dan eşi Sultan en-Nâsır'a geldi. Hizmetinde, emrinde beş yüz atlının bulunduğu Subaşı vardı. Çeyizi ve ağırlıkları bin deve üzerindeydi. Mahfesi altın ve gümüşlerle süslü atlastandı. Kalabalık, görülmeye değer bir gündü. Onun için Dimaşk ve çevresinde eşi duyulmamış düğün yapıldı. Kubbeler kuruldu, askerler oyunlar oynadı. (Eyyubi Ailesi Kadınları, s.335) Tülay Yürekli, Tarih'in Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Yıl: 2011, Sayı: 6 Sayfa: 335

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Bir başka kaynakta da bu görüş desteklenmektedir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) babasının yerine tahta çıktıktan sonra bir taraftan Halep hükümdarı Melik Nâsır'ın kızı ile evlenmesi, diğer taraftan da kardeşi Melike Hâtun'u da Melik Nâsır ile evlendirmesi tarihî olaylar silsilesinde dikkati çekmektedir. Sultan Alâeddin ve Melike Hâtun ismi, baba kız olarak ilk defa bir tarihî olayda burada karşımıza çıkmaktadır.⁶³⁰ (Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, s.41)

Yukarıda Ankara'daki Melike Hatun Medresesi hakkında birtakım bilgiler verilirken, Melike Hatun'un Alâeddin Keykubad'ın kızı olabileceği ifade edilmişti. Selçukname'den aktarılan bu bilgiler, konuyu şüphe bırakmayacak şekilde açıklık kazandırmıştır. Alâeddin Keykubad'ın bir eşinin daha olduğunu yine İbni Bibi'nin Selçukname'sinden öğreniyoruz. Selçuklu dönemi kadınları arasında hayratının çokluğu ve çeşitliliğiyle tanınan bir hatun vardır. Ulug diye anılan Büyük Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın karısı ve II. Gıyaseddin Keyhusrev'in annesidir. Hristiyan asıllı olup Kandelor yani eski Alanya hâkimi Kyrk Vard'ın kızıdır. Asıl adı bilinmeyen Mahperi Hatun'a Hvand Hatun da denilmektedir. Kayserililer Hunat, Alanyalılar Mahperi adıyla anarlar. Sultanla evlenişi 1221 yılı dolaylarındadır. İbn Bibi, Alâeddin Keykubad'ın Kalonoros'u fethettikten sonra akrabalık bağlarını kuvvetlendirmek için Kir Fard'ın haremindeki cariyelerinden birisiyle evlendiğini yazmaktadır. İbni Bibi bu evlilik olayını bir cümle ile geçiştirirken aynı kaynak Alaeddin Keykubad'ın Eyyubi Melikesi, Âdiliye Hatun ile evliliğini uzun uzun anlatmaktadır. Âdiliye Hatun'un daha asil ve Müslüman, Kir Fard'ın kızının ise Hristiyan olması bunun sebebi olabilir. Kir Fard'ın kızının Daha sonraları Müslüman olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁶³¹ (I. Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma, s.126) Melike hatun kimliğine farklı bir pencereden bakınca, farklı kaynaklara yönelmemiz kaçınılmaz oldu. Araştırdığımız kaynaklardaki bilgilerin birbiriyle örtüştüğü görünce, Melike Hatun'un bundan böyle “Melike Adiliye” olarak adlandırılması daha uygun olacağını düşünüyorum. Ankara'da yaşadığı süre içerisinde birçok vakıf eseri kazandıran Melike Adiliye için;

Ulug Sultan Alâeddin Keykubad'm diğer eşi Melike Adiliye bir Mısır Eyyubî prensesidir. Alâeddin Keykubad, Mahperi Hatun'dan doğan büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev dururken bu hatundan (Melike Adiliye) den doğan izzeddin Kılıçarslan'ı veliahd yapmış, bu hükme bütün emirler de biat etmişlerdir. Bu durum hem Gıyaseddin Keyhusrev'in, hem de

⁶³⁰ Hüseyin Çınar, Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, Vakıf Kuran Kadınlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 2019.

⁶³¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, a.g.e, s.126.

annesinin (Hunat ya da Hunad, Mahperi Hatun) tarafından düşmanlık yapmasına neden olmuştur. Babasının ölümü üzerine kardeşini bertaraf ederek tahta geçen Gıyaseddin, ilk iş olarak Melike Âdiliye'yi o zamanlar “Dâru'l-Hısn” sayılan Ankara'ya sürgün olarak göndermiş, bir süre sonra da Sadeddin Köpek'e yay kırışi ile boğdurtmuştur. Melike Âdiliye Kayseri'de Kale önünden Erciyes Üniversitesi'ne giden ana yol üzerindeki kümbetinde son uykusunu uyur. Ankara'da Melike Hatun Medresesi veya Kara Medrese diye adlandırılan, Hacı Bayram Hazretleri'nin de müderrisliğini yaptığı medresenin bu Melike'nin hayratı olması tahkiki gerekli bir ihtimal olarak söylenebilir. Eski Ankaralılarından duyduğum bir efsaneye göre bu eğitim kurumunu yaptıran hatun öldürüldüğü için medreseye “Kara” sıfatı takılmıştır⁶³² (Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı. s, 612)

Müjgan Cunbur'un gayet açık olarak verdiği bu bilgilerden yola çıktığımızda artık Melike hatunun Melike Adiliye olduğu tahminlerimizi kuvvetlendirmektedir. Medresesi'nin kaynaklarda “sevda, sevdaviye” şeklinde geçmesi, kara bahtına atfen söylenmiş olabileceği intibaini vermektedir. Ferit Develioğlu'nun Lügatinde⁶³³ “Sevdâ' Esved'in Müennesi olup çok kara, çok siyah anlamlarına gelmektedir. Eskilerin insan mizâcında kabul ettikleri dört hılttan biri şeklinde tanımını verirken, Kamus-i Türki'de⁶³⁴; Esved, 1-Mütekaddimin zehabınca ahlata erbaadan bir iki dem ve balgam ve safra'nın gayridir. 2-Güya bu haltın galebesinden hasıl olan hüznüengiz mizacı merak. 3-Aşkî şeydalık, iptila; sevdaya duçar. 4-Aşk ve meftuniyetten ileri gelen bir nev maraz. Kara sevda. 5-Heves, arzu, şiddete meyil; Seyahat sevdasına düştü, Kara sevda, malı hülya, merak, daima hazin ve sakit durmağa mucip bir nev maraz ki sevda-il mizaç olmaktan veya aşktan ileri gelir. Anlamlarını vermiştir. Her iki lügatin verdiği anlamlara baktığımızda Sevdaviye'nin, binanın yapı taşına verilecek bir sıfat olmadığıdır. Esved Kelimesinin Müenneslik takısı, binaya değil de binayı yaptıran verilmiş olması anlam bakımından dikkat çekicidir. Diğer taraftan Melike Adiliye'nin düşmüş olduğu durumu gözden kaçırmamak gerekir. Bir sultan eşiyken, sürgüne gönderilmesi, elinden alınan çocuklarının akıbetinin ne olduğundan aklından çıkaramayan bir anne olarak görmek gerekir. Türkçemizde bir deyim olarak kullandığımız, “Karalar Bağlamak” bir felâket dolayısıyla yas tutmak, siyah elbise giymek ya da siyah örtü bağlamak gibi bir anlam yüklemek doğru olacaktır. İçinde bulunduğu haleti ruhiyesini yansıtan bir tür hüznün hastalığı şeklinde yorumladığımızda, eşinden ve çocuklarından uzak kalan Melike

⁶³² Müjgân CUNBUR: Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı, Erdem Dergisi, Aydın Sayılı Özel Sayısı –II.C.9, S.26 Atatürk Kültür Merkez, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara Eylül 1996.

⁶³³ Ferit Develioğlu, Lügat, Eski ve Yeni Harflerle, Doğu Matbaası, 1942, ilgili madde.

⁶³⁴ Şemseddin Sami, Kamus-i Türki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1970, ilgili madde.

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Adiliye için kullanılan bir sıfat olarak bu medreseye atfedildiğini söyleyebiliriz. Yaptırdığı medresenin yapı taşlarına verilen bir sıfattan çok kendisine verilen bir sıfat olduğu daha uygun düşmektedir. Müjgân Cunbur'un ifadesinde de "Eski Ankaralılarından duyduğum bir efsaneye göre bu eğitim kurumunu yaptıran hatun öldürüldüğü için medreseye "Kara" sıfatı takılmıştır ifadesi sözlük anlamlarına uygun düşmektedir.

Ayrıca bu konu hakkında daha önce yapılan çalışmalarda "Kara Medrese" denme sebebi üzerinde fazla durulmamıştır.

Medreseye Kara Medrese isminin veriliş sebebini ve mimari şeklini tespit edemedik. Son zamanlarda harâbe halinde iki büyük kapılı bir bina olduğu rivayet edilmektedir. Sokak kenarında görülen mimari parçaların medreseye ait olması muhtemeldir. Günümüzde burada medreseye ait olması muhtemel zar başlıklı bir söve parçası bulunmaktadır.⁶³⁵ (Hacı Bayram-ı Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese Ve Kara Medrese, s.128)

İbni Bibi Melike-i Adile'yi hayırla yâd ederek ve gaddarca öldürülmesini de kınamaktadır. O öldürme olayını şöyle anlatmaktadır: "Her hareketinde asil yaratılışının izleri görünen, son derece iffetli ve namuslu olan bu merhume, cellâtlar gelmeden önce izin alıp abdestini yeniledi. Hayatına veda etmek için, içinden gelerek iki rekât namaz kıldı. Yüzünü göğe çevirerek, "Allah'ım, ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kızıyım. Benimle çocuklarım arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. Allah'ım çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın" dedi. O an orada bulunan saray hocaları bu duayı ezberleyip bir yere kaydettiler. Merhume devamlı, "zalimlere hak ettikleri cezayı ver. Bana acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et" dedikten sonra başörtüsünü iki üç kat dolayıp yüzünü kapayarak kibleye dönüp oturdu. Hizmetçilerle helalleşti. Kelime-i şehadet getirip Kur'an okumaya başladı. Cellâtlar gelip, böyle dünya iffetlisi bir kadını cennet bahçesine gönderdiler"⁶³⁶ (Selçukname, s. 456)

MEZARDAN KÜMBBETE (Melike Hatun)

Melike Hatunun gözü dönmüş canilerce şehit edildikten sonra nasıl ve ne şekilde nereye gömüldüğü konusunda ayrıntılı olmasa da bazı bilgiler mevcuttur.

Arşivlerimizde gerek Selçuklu gerekse Geçiş Dönemine ait belgelerin çok az miktarda bulunması sebebiyle, hayatını tam olarak öğrenemedik. Yalnız tahrir defterleri üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Melike Hatun mezarının Ankara'da, önceki asırlarda

⁶³⁵ Ali Kılıcı, Hacı Bayram-I Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese Ve Kara Medrese, Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 125-26 Mayıs 20016, Ankara.

⁶³⁶ İbni Bibi, age. s.456

Kirişçiyan, daha sonraları Hatuniye ve yeni ismiyle Hacıdoğan (Doğanbey) mahallesinde olduğunu tespit ettik. Melike Hatun'un Taşçılar sokaktaki kendisine ait vakıf bahçesi içerisinde bulunan bu mezarı, hayır sahibi bazı kimseler tarafından, yeniden yaptırılmak istenirken, bir mezar taşı bulunmuş ve bu mezar taşı toprak içerisinden çıkarılarak mezarın baş tarafına dikilmiştir. Sekiz köşeli mezar taşında üç kartuş içerisinde Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Kime ait olduğunu bilemediğimiz bu kitabenin son satırındaki **“Felehu selamün min Rabbir-Rahîm”** ibaresi, ebcet hesabıyla H. 795/M. 1393 yılına tekabül etmektedir. Ölüm tarihi de (682/1283) olarak gösterilmiş bulunmaktadır. Melike Hatun'un bu kitabede ismi geçmemektedir. Ayrıca kitabede müennes zamiri de mevcut değildir. Böylece bu mezar taşının kime ait olduğu da bilinmemektedir.⁶³⁷ (Ankara'da Melike Hatun Vakıfları, s.77-78)

Ankara Hurufat Defterlerinde Melike Hatun Türbesiyle alakalı toplam üç kayıt mevcuttur. İlk kayıt Receb 1109/Ocak 1698, son kayıt Ramazan 1152/Aralık 1739 tarihlidir. İlk kayıta zaviyedar ve mütevellî, ikinci kayıta mütvellî, üçüncü kayıta cüzahan atamasıyla ilgilidir.

*Ankara'da Melike Hatun Türbesi'nde şart-ı vâkıf üzere cüzhan tilavet etmeğin şartıyla mütevellisi Şeyh Musa'ya tevcih,..2982(Receb 1109/Ocak 1698)*⁶³⁸

*Ankara'da Melike Hatun Türbesi'nde cüz-i şerif tilavet etmek şartıyla Bel Ömer Mezrası'na iştirak mutasarrıf 2983(Şevval 1109/Nisan 1698)*⁶³⁹

*Ankara'da Melike Hatun Türbesi'nde Bel Ömer Mezra'sı mahsulünden olmak üzere bir akçe ile ale'l-iştirak türbe-i mezburede cüzhan olan Mehmed Dede ve Abdulkadir... 2984 (Şehri Ramazan 1152/Aralık 1739)*⁶⁴⁰

Selçuklular dönemi ile ilgili araştırmalar genellikle siyasi olaylar üzerine yapılmıştır. Bu olayların meydana geldiği şehirler ve mekânlar hakkında daha az araştırma yapıldığı görülmektedir. Son dönemlerde siyasi olaylara başkentlik yapmış olan şehirler üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar yapılırken siyasi olaylara atıflarda bulunarak kültürel ve ekonomi ve sosyal durumları da ele alınmaktadır. Bu çalışmalar daha önce haklarında fazla bir bilgi bulunmayan şahsiyetlerin bazı yönlerini ortaya koymaktadır. Bize düşen bir önceki çalışmalarda yer alan bilgileri bir sonraki çalışmalarla bütünleştirerek birliktelik sağlamaktır. İşte Melike Hatun hakkında daha önce yazılanları son dönem yazılanlarla bütünleştirmeye çalıştığımızda, bulmacanın çözilemeyen yönleri ortaya çıktığını görmekteyiz. Yukarıda Melike Hatunun mezarıyla ilgili bilgi verirken, mezar taşının da ona ait olmadığı ima edilmişti. Bu bilginin doğruluğun son dönem yapılan bir

⁶³⁷ Kâmil Şahin, “Ankara'da Melike Hatun Vakıfları”, Vakıflar Dergisi (VD), XXII, 1991, s.77-78.

⁶³⁸ VGM.H.D. 1140, s. 58.

⁶³⁹ VGM.H.D. 1140, s. 59.

⁶⁴⁰ VGM. H.D. 1068, s. 147.

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

araştırma ile karşılaştırsak, Melike Hatun'un mezarı üzerindeki pusun dağıldığını göreceğiz.

Alaeddin Keykubat'ın hanımı, Eyyubilerden Melik Adil Ebu Bekir'in kızıdır. Alaeddin Keykubat ölünce, II. Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun (Hunat Hatun) tarafından çocukları ile birlikte önce Ankara Kalesine hapsedilmiş, sonra da erkek çocukları ile birlikte öldürülmüştür. Ancak Keyhüsrev'in ölümünden sonra Adile Hanımın kemikleri kızları tarafından Ankara'dan alınarak, Kayseri'de kızlarının yaptırmış oldukları kümbete gömülmüştür.⁶⁴¹(Kayseri'de Türk Dönemi Yapılarında Kadınların Rolü, s.22-25)

Böylelikle, Melike Adiliye'nin mezarının Ankara'dan Kayseri'ye nakledildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Melike Hatun'un Ankara'da Taşçılar sokaktaki kendisine ait vakıf bahçesi içerisinde bulunan bu mezar, yukarıdaki bilgiler doğrultusunda artık bir makam hükmündedir.

Kümbeti hakkında;

Eyyûb oğlu Melik Adil Ebû Bekir'in Kızının Türbesi: Çifte Kümbedler, 645(1247): Kayseri'nin dışında ve Sivas Cad. üzerinde bulunan bu türbe, kare şeklinde ve kenarları sade silmeli, yüksek kaide üzerine oturtulmuş olup, çoğu kümbetler gibi sekizgendir. O yörede çıkan sarımtırak esmer renginde bir taştan yapılmıştır. Eyyûbî yazısıyla yazılışı olan beş satır kitabesinin Türkçe tercümesi şöyledir: «Burası, Eyûb oğlu Melik Adil Ebû Bekir'in -Allah onların kabirlerini nurlu, ruhlarını ve kokularını güzel kokulu eylesin- kızı uğur ve bereketlerin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahiretin hatunu, üstün hasletlerin sahibi, zamanın zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslâm ve Müslümanların yüz akı, din ve dünyanın koruyucusu, takva sahibi, güzel ahlâklı, saadetli melikenin şehitliğidir. Bunun yapılmasını muhterem kızları -Allah onları emellerine ulaştırsın ve hallerini güzel kılsın- 645(1247) yılında emretti».

Kümbetin yaptırılış tarihiyle, Melike Hatun'un şehit edildiği tarih arasında bir karşılaştırma yapacak olursak, II. Giyâseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk yılları 634(1237) öldürülmüş olduğunu varsayarsak, türbesi 645(1247) yapılmış oluyor. Bu zamana kadar boğdurulduğu yer olan Ankara'da geçici olarak gömülmüş ve ancak Keyhüsrev'in ölümünden on bir yıl sonra Kayseri'ye gelen kızları bu kümbeti yaptırarak, analarının kemiklerini Ankara'dan Kayseri'ye getirmişlerdir.

Kaynaklarda, Melike Adile'nin I. Aâleddin'den, Oğulları İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin'in dışında iki 'de kızı bulunduğunu yazmaktadır. Kızlarının adı konusunda bir

⁶⁴¹ Kayseri'de Türk Dönemi Yapılarında Kadınların Rolü, T.C. Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kayseri Mart, 2010 .

bilgi verilmezken, bunlar annesi ve erkek kardeşleri gibi öldürülmeyip bir nevi sürgüne gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile veziri Sadettin Köpek potansiyel tehlike olarak gördükleri Melike Adile/Gaziye Hatun 1238 yılında Ankara kalesinde yayın kirişi ile boğdurtarak öldürtmüştür, oğulları İzzeddin Kılıç Arslan ile Rükneddin'i Borgulu/Uluboru kalesine gönderip orada hapsedmiştir/öldürtmüştür. Keyhüsrev Melike Adile'nin iki kızını Anadolu'dan uzaklaştırmıştır. Biri Evlilik yoluyla Halep'e, diğeri Kahireye gitmiştir. İstemeyerek Anadolu'dan uzaklaştırılan Melike Adile'nin iki kızı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünün (1246) ardından çıkan genel af ile tekrar Anadolu'ya gelerek, Kayseri'de anneleri için 1247 tarihinde bir türbe yaptırmışlardır.⁶⁴² (Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Yapıları, s.15)

Sonuç olarak, konumuzla alakaları nispetinde kitap ve makale türünde araştırmalardan istifade ederek, Melike Hatun'un kimliği konusunda birbirinden farklı bilgiler bir araya getirilerek tek bir hüviyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Ankara'da da sosyal, kültürel ve dinî kurumlar üzerinden halka hizmet sunmak için çeşitli vakıflar kuran Melike Adiliye ve onlara tahsis edilen vakıf akarlarıyla yetiştirdiği ilim adamları ile yüzyıllar geçse de kendinden söz ettirebilmiştir.

MELİKE ADİLE'NİN KAYSERİ'DE BULUNAN TÜRBESİ

Adile Hatun Türbesi Kitabesi

(١) هذا مشهد الملكة السعيدة العالمة الزاهدة عصمة
(٢) الدنيا والدين صفوة الاسلام والمسلمين سيدة النساء في العالم زبيدة الزمان
(٣) صاحبة الخصال الفاخرة خاتون الدنيا والاخرة الملكة الملكات منشاء المين والبركات بنت الملك
(٤) العادل ابي بكر بن ايوب نور الله قبرهما و عطر رحهما و ريجهما امرت بعمار [ته] بناتها المخدرات
(٥) بلغهم الله امالها و اخسان حالها في سنة خمس و اربعين و ستمائة

«Burası, Eyüboğlu Melik Adil Ebû Bekir'in -Allah onların kabirlerini nurlu, ruhlarını ve kokularını güzel kokulu eylesin- kızı uğur ve bereketlerin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahiretin hatunu, üstün hasletlerin sahibi, zamanın zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslâm ve Müslümanların yüz akı, din ve dünyanın koruyucusu, takva sahibi, güzel ahlâklı, saadetli melikenin şehitliğidir. Bunun yapılmasını muhterem kızları -Allah onları emellerine ulaştırın ve hallerini güzel kılsın- 645(1247) yılında emretti».

Melike Adile/ Gaziye Hatun Türbesi - Kayseri

⁶⁴² Nermin Şaman Doğan, Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Yapıları, Vakıflar Dergisi, Sayı 39, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

KARA MEDRSE

Araştırmamıza birinci el kaynaklık teşkil eden, Devlet arşivlerinde Melike Hatun adıyla birlikte, Kara Medrese, Sevdaviye Medresesi, kocabey Medresesi şeklinde kaydedilen, aynı medresenin farklı isimlerle anıldığını görmekteyiz. Melike Hatun'un hayatı bölümünde Kara Medrese denmesinin sebebine değinmiştik.

Kaynaklarda “Melike Hatun'un bina ettiği” cümlesinden yaptıranın kendisi olduğu için bu ismi aldığını söyleyebiliriz. Medresesinin, Camisinin, çeşmesinin, mezarının aynı yerde olması bir külliye şeklinde oluşturulmuş olabileceğini düşünmekteyiz.

Bu bölümde kaynaklarda geçen isimlerin tarihleri itibarıyla özet olarak değerlendirdiğimizde, karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Kayıtlarda, Melike Hatun ve Sevdaviye ve benzeri şeklinde yazıldığı;

- *Ankara'da Melike Hatun Medresesi nısf müderrisliğinin kendisine tevcihi ricasına dair Ali imzasıyla verilen arzuhal ve telhis üzerine sadır olan işaret-i aliyye.*⁶⁴³.. H-01-11-1124
- *Ankara'da Sudaviye demekle maruf Melike Hatun Medresesi Evkafı'ndan Çubuk Kazası'na tabi Tebrek ve diğer karyelerde vaki müdahale ve taarruzun men'i.*⁶⁴⁴ ... H-29-03-1217
- *Ankara'da Sevdaviye demekle maruf Melike Hasne Hatun Medresesi müderrisliğiyle ilgili arzuhal*⁶⁴⁵ ... H-29-07-1229
- *Ankara'da Kocabeyzade'nin tamir ettiği Melike Hatun Medresesi vakfından bir cihetin tevcihi*⁶⁴⁶ H-08-05-1204
- *Ankara'nın Murtazaabad nahiyesindeki Melike Hatun Medresesi vakıf köylerinden tahsilat yapılması*⁶⁴⁷ı... H-19-01-1149
- *Ankara'da Melike Hatun tarafından bina ettirilip Kocabeyzade tarafından tamir edilen Medrese-i Cedide'nin nısfına müderris olan Hasan Efendi'nin vefatıyla mahlul olan yerinin ulema zümresinden Şaban Efendiye tevcihi*⁶⁴⁸...H-14-01-1138

⁶⁴³ BOA. İE. TCT. 16 – 1757

⁶⁴⁴ BOA. C.MF. 97- 4814

⁶⁴⁵ BOA. C.MF. 118- 5880

⁶⁴⁶ BOA: C.MF. 147- 7341

⁶⁴⁷ BOA.C.MF. 177- 8843

⁶⁴⁸ BOA. AE. SAMD. III 196- 18996

- *Ankara'da yevmi yirmi akçe ile Kara Medrese'de müderris olan Mevlana Şüca'a beş akçe terakki verilmesi için Şehzade Bayezid'in tavassutu. Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid'in mührünü havidir*⁶⁴⁹... H-29-12-965

- *Ankara'da Sevdaviye Medresesi'ne imtihanla müderris tayini*⁶⁵⁰... H-15-05-1229

BOAC.MF. 126 – 6289 Kayıtlı belgeyi incelediğimizde, Melike Hatun Medresesi diğer deyimle “Sevdaviye Medresesi” bulunduğu dönemde medreseler içerisinde bir farklılık arz etmekte, ders verecek hocaları sınavla almaktadır. Ayrıca BOA.HAT 1446 – 4 kayıttaki Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid'in mührünü taşıyan belgede de bir şehzadenin tavassutu (Referansı) ile ücret artışı yapıldığı anlaşılmaktadır. Vakıflar genel müdürlüğü kayıtlarında da Melike Hatun medresesinin farklı şeklinde yazılan belgelere baktığımızda;

- *Nezaret-i Evkafı Hümayuna mülhak Ankara 'da vaki “Sevdaviye Medresesi” vakfından ber vech hesabı tevcih*⁶⁵¹i...10 MUHARREM 1260
- *Nezaret-i Evkafı Hümayuna mülhak evkaflardan medinei ankarad vaki Sevdaviye medresesi vakfından*⁶⁵²....16 ŞABAN 1254
- *Nezaret-i Evkafı Hümayuna mülhak Ankara 'da vaki “Sevdaviye Medresesi” vakfından ber vech hesab*⁶⁵³ı...17 CEMADİYELAHİR 1255
- *Ankara'da vaki “Melike Hatun Medresesi” vakfından müderrislik meşrut Ahmet efendiden mahlul olan tevliyetinin medrese-i mezkûrîn müderrisi Mustafa Efendi'ye tevcihi*⁶⁵⁴...9 ŞUBAT 1317

KARA MEDRESENİN AKİBETİ

Döneminin en önde gelen medresesi olan Melike Hatun Medresesi, Osmanlı'nın son döneminde mütevellileri tarafından gerekli ihtimam gösterilmediği için yıkılmaya yüz tutmuş, zaman zaman bakımı tamiratı talebeleri tarafından yapıldığı, muhasebesinin tutulmadığı görülmüştür.

Melike Hatun Medresesi, XIX. yüzyılın sonlarında Karaca Bey neslinden Kocabeyzâdeler'in tasarrufuna geçer. 20 Kanun-ı evvel 1319 (2 Ocak 1904) tarihli belgede “Koca Bey nâm-ı diğer Melike Hatun Medresesi”nin mamur ve talebelerin eğitim gördüğü, yıllık öşür gelirlerinin teamülen müderris olanlara verildiği, binanın tamir ve bakımının da müderrisler tarafından yapıldığı zikredilmektedir. 26 Ağustos 1329 (8 Eylül 1913) tarihli

⁶⁴⁹ BOA.HAT 1446- 4

⁶⁵⁰ BOAC. MF. 126- 6289

⁶⁵¹ VGM Defter No: 306

⁶⁵² VGM. Defter 891

⁶⁵³ VGM. Defter No: 284

⁶⁵⁴ EV.MKT 2977/39

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

müzekkerede ise Melike Hatûn Medresesi'nin tamiri hakkında düzenlenen birinci keşif cetvelinin yapılan incelemede usulüne uygun olarak düzenlenmediği, medreseye ait mufassal harita, kullanılacak malzemenin cinsi ve miktarının bildirilmesi istenmiştir⁶⁵⁵. (Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun., s.319)

Selçuklu Medreseleri kendinden sonraki dönemlerde yapılan medreselere dayanak oluşturmuştur. Osmanlı medreseleri Selçuklu medreselerinin devamı niteliğindedir. Ankara'da bulunan medreseler yapı bakımından Selçuklu medreseleri özelliklerini taşımasalar da müfredat olarak benzerlik oluşturduğunu söyleyebiliriz. Öğretim kadrosuyla da benzerlikler taşıdığını ifade edebiliriz. Medreselerin derecelendirmeleri konusunda Hacı Bayram Veli'nin müderrislik yaptığı Ak Medrese ve Kara Medrese Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlarına ait defterlerde haklarında malumat bulunmaktadır.

933 (1527) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Medreseleri ve Müderrisleri⁶⁵⁶

İncelememize konu olan defter ise Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlarına ait olup 933 (1527) tarihlidir. Bu defter; dönemin Rumeli kazaskeri olan Fenarizade Muhyiddin Çelebi zamanında kaleme alınmıştır. İki bölümden oluşan defterin ilk bölümünde; çoğu İstanbul'da olmak üzere Rumeli'deki medreseler ve burada görev yapan müderrislerin kısa biyografileri verilmiş; ikinci bölümde ise Rumeli medreselerinden munfasıl olan müderrislerin kim oldukları kaydedilmiştir.⁶⁵⁷ (933 (1527) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Medreseleri ve Müderrisleri, s.5)

Tabloda, geçen görevli müderrisler ve görev yaptıkları medreseler ile mazul⁶⁵⁸ müderrisler ve mazul oldukları medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Müderrislerin mülâzemet sürecinden başlayarak ilk görev yerleri ve meslek içindeki hareketleri hakkında bilgi bulmak mümkündür. Defterdeki bilgilere göre; Ankara'daki muvazzaf müderrisler hakkında aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

⁶⁵⁵ Abdülkerim Erdoğan. Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun, IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ekim 2019, Ankara

⁶⁵⁶ Ercan Alan, Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Medreseleri Ve Müderrisleri, Sosyal Bilimler Dergisi Turkic Volume 12/1,32: Ankara 2017

⁶⁵⁷ Ercan Alan, agm.

⁶⁵⁸ Sözlükte “lüzum” kelimesinden türeyerek “bir yere veya kimseye sınıksız bağlanma, gidip gelme, bir işle sürekli meşgul olma, staj görme” (Devellioğlu, 2002, s. 719.) gibi anlamları ihtiva eden mülâzemet, ilmiye mesleğindeki bir terim olarak iki anlama gelmekteydi. İlk olarak medrese mezunlarının müderris ya da kadı olmak için isimlerinin deftere kaydedilmesiyle başlayan kadı veya müderrislik adaylığı süreci; ikinci olarak ise müddet-i örfiye denen görev süreleri dolan kadı ve müderrislerin İstanbul'da geçirdikleri mazuliyet sürecini ifade etmekteydi.

Tablo 1: 1527(933) Tarihli Defterden Ankara ile ilgili bölümler;

MEDRES E	Medreseni n Bulunduğ u Yer	Atanan Müderri	Yevmiyesi (Akçe)	Önceki Görev Yer(ler)i	Mülâzım Olduğu Hocası	Mülâzım Olma Şekli
Semaniye	İstanbul	Muslihidd în Eş-şehîr bi- i- Taşköprü- zâde	70 Akçe ve 12 Müdd Buğday ve	Bursa Arslaniye Medresesi, Ankara Ak Medrese, Ankara Seyfiye	Hoca-zâde	Mevtâdan
Semaniye	İstanbul	Bâyezîd	50	Ankara Kara Medrese, Kastamonu Atabey Medresesi (2 Defa), Edirne Çelebi Medresesi, Edirne Eski Medrese	Müftî Efdal-zâde	Mevtâdan
Semaniye	İstanbul	Acem Hâfız	50	Ankara Saru Hatîb Medresesi, Merzifon Medresesi,		
Ali Paşa	İstanbul	Süleyman	50	Ankara Ak Medrese, Tokat Hâtûniye	Müeyyed- zâde	
Çorlu	Çorlu	Seydi	50	Kütahya Vacid Medrese, Ankara Seyf Medresesi, Bursa Yıldırım	Muarrif- zâde	Mevtâdan

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

				Han Medresesi (2 Defa)		
Ahmed Bey	Yenice-i Vardar	Şemseddin	30	Ankara Kara Medrese, Yenice-i Vardar Ahmed Bey Medresesi (25 Akçe İle Görev Yapıyordu)	Seydi	Mevtâdan

Tablo incelendiğinde; İstanbul, Bursa, Edirne, İznik şehirlerinde bulunan medreselerde görev yapan müderrislerin Ankara'da Seyfiye, Sarı Hatip, Ak, Kara medreselerde görev yaptıklarını görmekteyiz. Semaniye müderrislerinden Taşköprü-zade Muslihiddin Efendi'nin yevmiyesi 70 akçe ve 12 müdd arpa ve 12 müdd buğday ile diğer müderrislerden en yüksek ücreti aldığını görmekteyiz.

Taşköprizâde'nin, 1525-1545 yıllarındaki müderrisliği sırasında en aşağı medreseden 60 akçeli en yüksek medreseye kadar çeşitli medreselerde kelâmdan Hâşiyetü't-Tecrîd ve Şerhu'l-Mevâkıf'ı, fıkıhtan Şerh-i Ferâ'iz'i, Sadrüşşerîa'nın Şerhu'l-Vikâye'sini ve el-Hidâye'yi, usûl-ifıkıhtan et-Tavzîh ve et-Telvîh'i, hadisten Meşâbihu's-sünneve Meşâriku'lenvâri'nnebeviyye'yi, Buhârî'yi, tefsirden Beyzâvî'nin Envârü't-tenzîl'ini, belâgattan el-Muṭavvel ve Şerh-i Miftâh'ı okuttuğu belirtilir

Muslihiddîn Taşköprülüzâde'nin Bursa Arslaniye Medresesinde ve Ankara'da Ak Medresede müderrislik yapmış olması Ak medresenin döneminin önemli medreseler arasında olduğunun bir göstergesidir.

Hicri 1229 Miladi 1813 tarihli bir belgede Ankara'da Sevdaviye (Kara) Medresesi'ne imtihanla müderris tayini.⁶⁵⁹ Müderrislerin imtihanla alındığına bakacak olursak Kara Medresenin önemli medreseler arasında olduğunu göreceğiz. Hacı Bayramı Velinin her iki medresede de müderrislik yapmış olması onun ilmi seviyesini ortaya koymada bir ölçü olacağını söyleyebiliriz.

934 (1528) Târihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Medreseleri ve Müderrisleri⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ BOA.C.MF.126/6289

⁶⁶⁰Turan Gökçe, 934 (1528) Tarihli Bir deftere Göre Anadolu Vilayetleri Medreseleri ve Müderrisleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 11, S.1, İzmir 1996

1528'de Anadolu vilayeti medrese teşkilatı ve her birine tayin edilmiş olan müderrisleri toplu bir liste halinde ortaya koyan bu defter Ankara medreselerini inceleme yönünden önem arz etmektedir. Defterde belirtilmiş olan önemli noktalardan birisi de müderrislere tahsis edilmiş olan yevmiyelerdir. 10 ile 60 akçe arasında değişen bu yevmiyeler, aynı zamanda medresenin Osmanlı ilmiye teşkilatındaki derecesini ortaya koyma bakımından önemlidir.

Tablo-2

MEDRESE	MÜDERRİSİN ADI	GÖREV SÜRESİ	YEVMIYESİ GÜNLÜK AKÇE	AÇIKLAMALAR
Medrese-i Seyf	Mevlânâ Derviş	4Yıl	40	
Medrese-i Saru Hatîb	Mevlânâ Bahşî	2yıl 7 ay	25	
Medrese-i kızıl Beg	Şemseddin	2 yıl 6ay	--	
Medrese-i Melek Hatun	Mevlana Paşa	2 Yıl 5Ay	20	
Medrese-i Yeşil Ahmed	Mevlana Dede	2 Yıl 2 Ay		
Medrese-i Ak	Mevlana Müslihiddin	1 Yıl 11 bir Ay	30	
Medrese-i Kara	Mevlana Kâsım	--	--	
Medrese-i Begbazarı	Mevlana Musa	2 Ay	20	

Tablo-2; incelendiğinde en yüksek olarak 40 akçeli Medrese olarak Seyf Medresesi'ni görmekteyiz. Ak Medrese 30 akçeli medrese olarak karşımıza çıkmakta, sırasıyla Sarı Hatip Medresesi 25 akçeli medrese, Melek Hatun Medresesi 20 akçeli olarak görünmektedir. Melek hatun medresesini Melike Hatun Medresesinden ayrı tutmak gerekir. Çünkü aynı tablo içerisinde Kara Medrese de yer almaktadır. Melike Hatun Medresesi Kara Medrese olarak anıldığı göz ardı edilmemelidir.

Erken dönem Osmanlı ulemasının hayatlarına dair bilgiler buna bağlı olarak sadece biyografik kaynaklardan öğrenilebilmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı ilmiye teşkilatına ait biyografik kaynaklar birkaç eserle sınırlı olup bunlar da Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren görev yapmış yüksek dereceli ulema hakkında bilgi vermektedir. Özellikle de

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde mahfuz bulunan bu türden kaynaklar ya daha az tanınmıştır ya da hiç bilinmemektedir.

Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı ulema defterlerinde Ankara medreselerinde görev yapan müderrisler hakkında kısada olsa bilgiler bulmaktayız.

Ankara'da Buruciye[?] Medresesi'nden Muhyiddîn, fî evâil-i Cumâdî sene 909⁶⁶¹, s.45

Ankara'da Yeşil Medresesi'nden İskât Abdî fî 8 Zilkade sene 910⁶⁶², s.46

Ankara'da Seyfî Medresesi'nden Taşköprü-zâde fî 8 Safer sene 909⁶⁶³, s.46

Sûfî Hayreddin: Merd-i fânîdir. 30 akçe ile Ankara'da Seyf Medresesi'nde görev yapmaktadır⁶⁶⁴. s.86

Mevlânâ Vâfir Muhyiddin: Müderris-i Ak Medrese der Ankara. Mevlânâ Süpürge Şuca mevtâsından Arab seferine varıp Kocaeli'nde Kandırî Medresesi sadaka olunmuş⁶⁶⁵. s.126

Mevlânâ Ahaveyn Alaeddin: Müderris-i Medrese-i Sarı Hatib der Ankara. Müfti Ali Çelebi'den asaleten mülâzım olmuş⁶⁶⁶. s.126

Mevlânâ A'ver Taceddin: Müderris-i Yeni Medrese der Ankara. Semaniye'de merhum Şah Efendi'ye yetişip şefaitle Ankara'da Yeşil Ahi Medreseciği verilip ondan Sivas'da Burucerdîye Medresesi verilip ondan medrese-i mezbûre sadaka olunmuş⁶⁶⁷. s.126

Mevlânâ Şemseddin: Müderris-i Kara Medrese der Ankara. Mevlânâ Görez Seydi mevtâsından mülâzım olmuş⁶⁶⁸. s.126

Mevlânâ Dede b. Köse Seydi: Müderris-i Medrese-i Yeşil Ahi der Ankara. Davud Paşa Medresesi'nde Babek Çelebi'ye yetişip ba'dehû yerlerinde bir mikdar tekâ'üd edip sonra şefaitle medrese-i mezbûre sadaka olunmuş bir iki defa ma'zûl olup geri almış⁶⁶⁹. s.126

Mevlânâ Kara Musa: Müderris-i Medrese-i Seyfiye der Konya. Mevlânâ Nureddin'e yetişip şefaitle Ankara'da Yeşil Ahi Medresesi sadaka olunmuş⁶⁷⁰. s.132

⁶⁶¹ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2018

⁶⁶² Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.46

⁶⁶³ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.46

⁶⁶⁴ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.86

⁶⁶⁵ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.126

⁶⁶⁶ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.126

⁶⁶⁷ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.126

⁶⁶⁸ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.126

⁶⁶⁹ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.126

⁶⁷⁰ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.132

Mevlânâ Himmet: Müderris-i Medrese-i Muzafferüddin der Osmancık. Ankara'da Seyf Medresesi'nde Paşa Çelebi'ye yetişip ondan Sultan Mahmud şefkatnamesi ile Tokat'da Meydan Buk'ası verilip ondan duhûl eylemiş⁶⁷¹.s.138

Mevlânâ Muhyiddin eş-şahir bi-Kullab-ı Siyah: el-ma'zûl an Medrese-i Seyf der Ankara. İmam Ali'den asaleten mülâzım olmuş⁶⁷².s.138

Mevlânâ Cafer: el-ma'zûl an Ak Medrese der Ankara. Kasım Çelebi i'âdesinden mülâzım olmuş⁶⁷³. s.139

Mevlânâ Emir Çelebi: el-ma'zûl an Medrese-i Sarı Hatib der Ankara. Hüsam Çelebi i'âdesinden mülâzım olmuş⁶⁷⁴. s.139

Mevlânâ Başçızâde Muhyiddin: el-ma'zûl an Cedid Medrese der Ankara. Taşköprülüzâde'nin Sultan Medresesi i'âdesinden mülâzım olmuş⁶⁷⁵. s.139

Mevlânâ Burun Abdurrahman: Kadı-i Ankara Yörüşü. İnegöl'de Sinan Çelebi'ye yetişip ondan Kefe canibine gidip varıp Azak'da nâib olup sonra Hemdem Paşa'ya hoca olup onun şefaatiyle Borlu Medresesi sadaka olunup ma'zûl olup geri alıp ondan kaza-i mezbûr verilip iki defa almış⁶⁷⁶. s.151

Mevlânâ Kara Hacı: Kadı-i Çağa. Kaplıca'da Hüsam Çelebi'nin bevvâbı olup Zeyrekzâde ile piyade Acem seferine bile varıp ol dahi merhamet edip Ankara'da Yeşil Ahi Medresesi sadaka olunup kazaya duhûl eylemiş⁶⁷⁷.s.153

Mevlânâ Süleyman eş-şahir bi-Dokuz Balığı: el-ma'zûl an Kaza-i Ankara Yörüşü.

Mevlânâ Kirmastlı mevtâsından mansıba duhûl eylemiş⁶⁷⁸.s.169

Mevlânâ Edhem: el-ma'zûl an Kaza-i Kelkit. Ankara'da Sarı Hatib Medresesi'nde Hafız Acem'e yetişip şefaitle kaza-i mezbûr sadaka olunmuş amma kaza-i mezbûrun Kovans nam nahiyesi Trabzon Livası'nda mukayyed olunup ikisi bir kaza imiş dediler⁶⁷⁹. s,176

Mevlânâ ...: Müderris-i Buk'a-i Kızıl Bey der Ankara. Onda Seyf Medresesi müderrisine yetişip ondan imam olup sonra şefaitle buk'a-i mezbûre verilip iki defa almış⁶⁸⁰.s.198

⁶⁷¹ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.138

⁶⁷² Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.138

⁶⁷³ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.139

⁶⁷⁴ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.139

⁶⁷⁵ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.139

⁶⁷⁶ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.151

⁶⁷⁷ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.153

⁶⁷⁸ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.169

⁶⁷⁹ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.176

⁶⁸⁰ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.198

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Medrese-i Semâniye der-tasarruf-ı Mevlânâ Muslihiddin eş-şehîr bi-Taşköprüzâde. Cihet-i tadrîsi yetmiş akçe ve on iki mûd buğday ve on iki mûd arpadur. Mevlânâ-yı mezbûr merhûm Hocazâde'den mülâzım olup evvel Bursa'da Arslâniye medresesi sadaka olunup andan ba'de'l-azl Ankara'da Ak medresesadaka olunup andan ba'de'l-azl Ankara'da Seyf medresesi sadaka olunup andan ba'de'l-azl Üsküb'de İshak Bey medresesi sadaka olunup andan ba'de'lazl Edirne'de Halebî medresesi sadaka olunup andan merhûm Sultân Selim Hân hocalığı sadaka olunup andan Amasya'da Hüseyin Ağa medresesi sadaka olunup andan yeden bi-yedin Bursa'da Sultân medresesi sadaka olunup andan yeden bi-yedin Semâniye'de medrese sadaka olunup andan yeden bi-yedin Halep kazâsı sadaka olunup andan azl olunup giru Semâniye'de medrese sadaka olunup andan yeden bi-yedin giru Sultân medresesi sadaka olunup andan yeden bi-yedin giru Semâniye'de medrese sadaka olunmuşdur⁶⁸¹. s.209

Medrese-i Semâniye der-tasarruf-ı Mevlânâ Bâyezid. Cihet-i tadrîsi elli akçedir. Mevlânâ-yı mezbûr Müftî Efdalzâde'nin vefâtından sonra mülâzım olup evvel Ankara'da Kara medrese sadaka olunup andan ba'de'l-azl Kastamonu'da Atabey medresesi sadaka olunup andan ba'de'l-azl giru Atabey medresesi sadaka olunup andan yeden bi-yedin Edirne'de Halebî medresesi sadaka olunup andan yeden bi-yedin Edirne'de Üç şerefeli kurbunda Eski medrese sadaka olunup andan yeden bi-yedin Semâniye'de medrese sadaka olunmuşdur⁶⁸².s.209

Medrese-i Ali Paşa fî Kostantiniyye der-tasarruf-ı Mevlânâ Süleymân. Cihet-i tadrîsi elli akçedir. Mevlânâ-yı mezbûr merhûm Müeyyedzâde'den mülâzım olup evvel Ankara'da Ak medrese sadaka olunup andan ba'de'l-azl Tokat'da Hâtûniye medresesi sadaka olunup andan ba'de'l-azl kırk akçe ile Ali Paşa medresesi sadaka olunup ba'de mezîd-i inâyet olunup on akçe dahi ziyâde olunup hâliyâ cihet-i tadrîsi elli akçedir⁶⁸³.s.209

Medrese-i Ali Paşa fî Kostantiniyye der-tasarruf-ı Mevlânâ Süleymân. Cihet-i tadrîsi elli akçedir. Mevlânâ-yı mezbûr merhûm Müeyyedzâde'den mülâzım olup evvel Ankara'da Ak medrese sadaka olunup andan ba'de'l-azl Tokat'da Hâtûniye medresesi sadaka olunup andan ba'de'l-azl kırk akçe ile Ali Paşa medresesi sadaka olunup ba'de mezîd-i inâyet olunup on akçe dahi ziyâde olunup hâliyâ cihet-i tadrîsi elli akçedir⁶⁸⁴.s.210

Medrese-i Ali Paşa fî Kostantiniyye der-tasarruf-ı Mevlânâ Süleymân. Cihet-i tadrîsi elli akçedir. Mevlânâ-yı mezbûr merhûm Müeyyedzâde'den mülâzım olup evvel Ankara'da Ak

⁶⁸¹ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.209

⁶⁸² Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.209

⁶⁸³ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.209

⁶⁸⁴ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.210

medrese sadaka olunup andan ba‘de'l-azl Tokat'da Hâtûniye medresesi sadaka olunup andan ba‘de'l-azl kırk akçe ile Ali Paşa medresesi sadaka olunup ba‘de mezîd-i inâyet olunup on akçe dahi ziyâde olunup hâliyâ cihet-i tadrîsi elli akçedir⁶⁸⁵.s.213

sâbika Kadısker olan Mevlânâ Seydi merhûmun vefâtından sonra mülâzım olup evvel Ankara'da Kara medrese sadaka olunup ba‘de'l-azl yirmi beş akçe ile bu medrese sadaka olunup ba‘dehu ber-mûceb-i şart-ı vâkıf kadısı arz-ı hâli ile beş akçe dahi ziyâde sadaka olunmuşdur. Ehil ve lâyı-ı terakkî kimesnedir⁶⁸⁶.s.216

SONUÇ

Bu araştırma, Hacı Bayramı Velinin müderrislik yapmış olduğu medreseler hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Giriş bölümünde Ankara'nın tarihsel bir geçmişi özetlenerek, ahiler üzerinde durulmuş, şehirleşmenin ilk adımı olan tekke ve zaviyelerin önemine dikkat çekilmiştir. Bir ahi şehri konumunda olan Ankara'nın bugünkü tarihi yarımadası olan Ulus'a birazcık olsun dikkat çekilmiştir.

Ak medrese ve Kara Medrese olarak adlandırılan yapıların kimlikleri üzerinde durulmuş, farklı adlandırma nedenleri izah edilmeye çalışılmıştır. Arşiv belgelerinde tarih itibarıyla ilk dönem kullanılan isimlerin, neden ve hangi tarih aralığında kullanıldıkları anlatılmıştır. Ak Medrese hakkında kaynaklarda geçen belgelerle son dönem medreseler üzerine yapılan araştırmalar arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Selçuklu medreselerinin kendinden sonraki dönemlerde yapılan medreselere dayanak oluşturduğu, Osmanlı medreseleri Selçuklu medreselerinin devamı niteliğinde bulunduğu, yapı bakımından Selçuklu medreseleri özelliklerini taşımadığına kısaca değinilmiştir.

Kara Medrese konusu işlenirken, Melike Hatun'a yeni bir kimlik kazandırılmıştır. Selçuklu üzerine yapılmış ve yapılmakta olan eserler gün yüzüne çıktıkça, Ankara tarihin karanlıkta kalan yönleri açığa çıkacaktır. Bugün Melike Hatun mezarı olarak bilinen ve belirsizliğini koruyan yere, Kayseri'de bulunan kümbetinin bir benzeri yapılarak, Melike Adile veya Adiliye kümbeti adının verilmesi uygun olacaktır. Kurduğu vakıflarla Anakara'ya hizmette bulunan bu talihsiz kadına karşı bir vefa borcu yerine gelmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara.

BOA. AE.SAMD.III Defter No:196 - 18996

BOA: BEO, Defter No: 27/1996

⁶⁸⁵ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.213

⁶⁸⁶ Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Agm.s.216

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

BOA. BEODefter No :48 /3533
BOA: BEODefter No ;48 /533
BOA. BEODefter No ;48/3533
BOA C..MF.Defter No: 126 – 6289
BOA. C..MFDefter No:121/ 6004
BOA. C..MF.Defter No:59 /2908
BOA. C.MF. Defter No:118 - 5880
BOA: C.MF. Defter No:147 - 7341
BOA. C.MF.Defter No: 177 - 8843
BOA. C.MF.Defter No: 97 - 4814
BOA. C.MF.Defter No: 126/6289
BOA. EV.MH.Defter No: .1641/38
BOA: EV.MKT Defter No: 1776 / 7
BOA. EV.MKT. Defter No: .01776
BOA. EV.MKT. Defter No: 524/69
BOA. EV.MKT.Defter No: 524/69
BOA. EV.MKT.Defter No: 684/008
BOA. EV.THR.Defter No: 222
BOA. İE. TCT. Defter No: 16 – 1757
BOA. HAT. Defter No: 1446 - 4
BOA. İT.AL.Defter No: 75/36
BOA MF.MKT. Defter No: 150 /8
BOA: MKT.MHM. Defter No: 460/ 34

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara

VGM Defter No:..1955
VGM Defter No: 306
VGM. Defter No: 891
VGM. Defter No: 284
VGM Defter No 394.
VGM.EV.MKT. Defter No: 2977/39
VGM.H.D. Defter No: 1140, s. 58
VGM.H.D. Defter No: 1140, s. 59
VGM. H.D. Defter No: 1068, s. 147

Abdülkerim Erdoğan, Ankara Ahileri ve Eserleri, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara 2011.

Abdülkerim Erdoğan. Ankara'da Selçuklu Melikesi Melike Hatun, IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s. 315-335, Ekim 2019 Ankara.

Ahmet Yaşar Ocak, Zaviyeler (Dini, Sosyal Ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme. Vakıflar Dergisi. XXII. Sayı. Ankara 1978.

Ali Kılıcı, Ankara Augustus Mabedi- Ak Medrese hakkında Düşünceler, s,358 Uluslararası XVIII. Orta çağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat tarihi Araştırmaları Sempozyumu (22-25 Ekim) Aydın 2017

Ali Kılıcı, Hacı Bayram-I Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese Ve Kara Medrese, Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı, Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 125-26 Mayıs 2016, Ankara.

Ankara Vilayeti Salnamesi, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2014.

Cahit Baltacı. XV – XVI Asırlar. Osmanlı Medreseleri. İstanbul.1978

Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema, Defterleri, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Ercan Alan, Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Medreseleri Ve Müderrisleri,

Sosyal Bilimler Dergisi, C12. Ankara 2017.

Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram-ı Velî'nin (ks) İlmî Birikimi, Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 25-26 Mayıs, Ankara 2016.

Ferit Develioğlu, Lügat, Eski ve Yeni Harflerle, Doğu Matbaası, Ankara 1942.

Ferruh Toruk, Alman Seyyah Hans Dernschwam'ın Gözüyle XVI. Yüzyılda Ankara, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, S.52,2008.

Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II, Ankara 1983.

Hüseyin Çınar, Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hâtun, Vakıf Kuran Kadınlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 2019.

J. Spencer Trimingham, Kadir Özköse Tasavvuf Akımlarının Kuruluşu-1, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, Sayı: 1, Samsun 2002.

Kadir Özköse, Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu, Ankara 2019.

Kâmil Şahin, Ankara Melike Hatun Vakıfları, Vakıflar Dergisi, SXXII. Ankara 2005.

Kamil Şahin, Ankaralı Şeyh İzzeddin Vakıfları ve Ak Medrese (Ogüst Mabedi) Vakıflar Dergisi, XXIX, sayı1, Ankara 2005.

Ak Medrese'den Kara Medrese'ye Hacı Bayram-ı Veli

Kayseri'de Türk Dönemi Yapılarında Kadınların Rolü, T.C. Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Kayseri 2010.

Mehmet Baha Tanman, Hacı Bayram-ı Veli (Ö.833/1430) Tarafından Ankara'da Kurulan Külliye, TDV İslâm Ansiklopedisi, C,14, s.448-454, İstanbul 1996.

Mehmet Ali Hacıgökmen, I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Cilt II / Sayı: 1 / 2012. s. 121-130. Antalya 2011.

Musa Carullah, Büyük mevzularda ufak fikirler. Türkiye Diyanet Vakfı islami araştırmalar merkezi Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı, 1914.

Mürsel Öztürk (Çev.) El-Evâmirü-l-Alâ'iyye fi'l-umuûri'l-Alâ'iyye, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Nermin Şaman Doğan, Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Yapıları, Vakıflar Dergisi, Sayı 39, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

Özer Ergenç, XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim: Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980.

Rıfat Özdemir, Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi Sayı: 5 Ankara 1994.

Şemseddin Sami, Kamus-i Türki, Çağrı Yayınları, İstanbul,1970.

Turan Gökçe, 934 (1528) Tarihli Bir deftere Göre Anadolu Vilayetleri Medreseleri ve Müderrisleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 11, S.1, İzmir 1996.

Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.436, Ankara, 1983.

Ekler

Ek 1: Uluslararası I. Ankara Sempozyumu Programı/ International 1st Ankara Symposium Program		
28 KASIM 2020 (السبت / CUMARTESİ/ SATURDAY)	9.00 - 9.30	Açılış
	Açılış Konuşmaları	Ahmet Yıldırım (Türkçe) Cafer Acar (İngilizce) Aydın Kudat (Arapça)
	Davetli Konuşmaları 9.30-10:00	İbrahim AYDINLI (Rektör) Mehmet ÜNAL(Dekan)
	11.00 - 12.30	1. OTURUM
	13.00-14:30	2. OTURUM
	15:00-16:30	3.OTURUM
	17:00-18:30	4.OTURUM
29 KASIM 2020 (الأحد / PAZAR/SUNDAY)	9.00 - 10.30	1. OTURUM
	10.30-12:00	2. OTURUM
	12:00-13:30	3.OTURUM
	15:30-17:00	4.OTURUM
	17:00-18:30	5.OTURUM
	18.30- 20:00	6.OTURUM
		DEĞERLENDİRME VE SONUÇ
	Topic: AYBU SEMPOSIUM (AYBÜ Sempozyum) Time: Nov 28, 2020 (Kasım2020)	Join Zoom Meeting https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 28.11.2020 11.00 - 12.30	
Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üy. Aydın Kudat	
Dr. Öğr. Üy. Aydın Kudat	Bir İnşa ve İhya Bütünüğü Örneği Mimarzade Mehmed Efendi ve Sarıkadı Medresesi
Dr. Öğretim Üyesi Şemsettin Işık	Şeyh Alaaddin Ali Es- Semerkandi ve Tefsiri Bahru'l- Ulûm Üzerine Yapılan Spekülatif Yorumlar
Dr. Öğr. Üyesi Tahsin Yurttaş	Arşiv Kaynaklarında Geçen Ankaralı Âlimler ve Eserleri Hakkında Envanter Çalışması
Ender Şimşek, Seda Nur Şimşek	Tıbb ve Tasavvuf Doktoru Münir Derman (K.s.)
Arş. Gör. Aygün Yılmaz	Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Ankaralı Olma Bilincinin Oluşumu
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 28.11.2020 13.00-14:30	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nuri Adıgüzel	
Doç. Dr. Mehdiin Çiftçi	Baba ve Oğul Ankaralı iki Nakîbüleşraf ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbüleşraf Defterleri
Doç. Dr. Cafer Acar	Kur'an'da Adı Geçen Peygamberlerin Çocukları İle İlişkileri
Dr. Şakir Diclehan	Bir Bilgin ve Mutsavvıf Olarak Abdülhakim Arvasi
Arş. Gör. Okan Uzunöz	Ankaralı Bir Osmanlı Aydını Halil Halid Bey'in "Hilâl ve Salîb Münâzaası" Adlı Eseri Bağlamında Batı Eleştirisi
Doç. Dr. Yasin Yılmaz	Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Ankara Merkezdeki Eğitim Kurumları
Fahmettin Aydın	Ak Medreseden Kara Medreye Hacı Bayram Veli
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 28.11.2020 15:00-16:30	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Abdurrahman Candan	
Dr. Öğretim Üyesi Yüksel Salman	Fıkhî Kişiliği Ahmet Hamdi Akseki ve İçtihadı İlişkin Görüşleri
Muhammed Majed Absi	“Emzirme Miktarı ve Öldüren Kişide Aranan Şartlar” Karşılaştırmalı İslam Ail ve Ceza Hukuku Dersi
Ayşe Kaş	Arap Edebiyatında Nizar Kabbani’nin ve Mahmut Derviş’in Şiirlerinde Arap Kimliği ve Vatan Sevgisinin İfade Ediliş Şekillerinin Karşılaştırılması
Prof. Dr. Abdurrahman Candan Arş. Gör. Seyid Bağçivan	İslam’ın Temel Kaynaklarında Gençlerle İletişimin Psikolojik Temelleri
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kudat	Osmanlıdan Günümüze, İbnü’l- Cezerî’den Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’ya Kıraat İlmi Eğitimi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kaplanhan	Ahlak, Kurumsal Değer, İdeoloji Ve Kalkınma
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 28.11.2020 17:00-18:30	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Halil Çiçek	
Tareq A. Hussin	قصيدة رجال تركيا
د. آيدن قضاة د. خالد إبراهيم الدغيم	الشاعر امرؤ القيس (دفين أنقرة) أغراضه الشعرية و أثرها في الشعر العربي İmriu’l- Kays ve Araş Şiirindeki Rolü
د. عامر خليل الجراح	الكتابة والإملاء بالعربية للأترك مناهج وقواعد Türklerin Arapça Hat Çalışmaları
عامر محمد برادعي و أ. د. محمد أونال	İmru’ul- Kays ve Ankara ile İlişkisi
علي محفوظ أحمد	تأسيس قواعد النظرية الاقتصادية الإسلامية "أبو جعفر أحمد بن نصر المالكي الداودي أنموذحا" İmam Ebu Cafer Ahmed bin Nasr ed-Davudi ‘nin 14. Asırda İslam Ekonomisi Hakkındaki Düşünceleri
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 29.11.2020 9.00 - 10.30	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yakup Civelek	
د. صلاح محروس زعرب أحمد سعيد المسامحة	مشروعية انضمام المسلمين إلى المنظمات الدولية Müslümanların Uluslararası Projelere Katılımı Projesi
Dr. Öğr. Üyesi Rami Alkhalafalabdulla.	معاني صيغ الزيادة في الأحاديث الأربعين النووية İmam Nevevi'in Erbein'indeki Zait Sığaların Manaları
طالب: محمد بحاري ثاني	بن فودي وجهوده العلمية والدعوية في غرب إفريقيا İbni Fudi ve Batı Afrika'daki İlim ve Davet Çalışmaları
د. صالح محروس زعرب	أثر تطبيق القاعدة القرآنية يف تعليم العربية لغري (ُ الناطقني بها) ال قاعدة القرآنية أمودجا Arap Olmayanlara Arapça Eğitiminde Kuran Kaidelerinin Öğretilmesinin Etkisi
Hasan el-Habib	Şeyh Ahmet Zerruk'un Eğitim ve Reformlardaki Rolü
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 29.11.2020 10:30- 12:00	
Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üy. Abdullah Hacıbekiroğlu	
د. أحمد لمات محمد عبد الله	الإمام الطاهر ابن عاشور ومنهجه في الإفتاء فتاوى المعاملات المالية Tahir bin Aşur ve Fetva Yöntemi
الدكتور: محمد فال محمد محمود السالك	كتاب المعيار المعرب للونشريسي مكانته وأثره في الفتاوى والنوازل الشنقيطية Al Wanchrisi'nin "el-Miyaru'l- Muarreb" Kitabının İlmi Konumu ve Şenkıti'nin Fetvalarına Etkisi
Ali Jamal Al- Minshawı	العلاقة بني اجنسنسني يف ميزان الشريعة الإسلامية "دراسة مقارنة" İslam Hukuku Dengesinde Cinsiyetler Arası İlişki
عبد الحكيم عبد الحميد	شيخ الإسلام في الدولة العثمانية - مصطفى صبري (حياته وأثاره العلمية والفكرية والسياسية) Osmanlı Şeyhu'l- İslam'ı Mustafa Sabri (Hayatı, İlmi Fikri ve Siyasi Eserleri)
حمد قريو نموذج	مناهج الكتابة والتأليف عند العلماء المسلمين Müslüman Alimlerin Telifte'ki Metodları
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 29.11.2020 12:00-13:30	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Yıldırım	
Hafsa Aissani	الشيخ "أق شمس الدين" و تأثير إسهاماته العلمية في الدولة العثمانية Şeyh Akşemseddin ve Osmanlı Devleti'nin İlmi Gelişimine Katkısı
أواره علي مصطفى الخطي	عنوان البحث: مبادئ الإدارة الحديثة في الفكر الإسلامي İslam Düşüncesinde Modern Yönetim İlkeleri
أواره علي مصطفى الخطي حسني محمد العطار	عبد الرحمن بارود شاعر المقاومة Abdul Rahman Barud Direniş Şairi
Ahmed S I AL-Masamha	شاعر المقاومة: عز الدين المناصرة Direniş Şairi Ez-eddin Elmanasre
. د مهند مهدي صالح قدوري	كنود هولمبو الدنماركي المسلم شهيد المقاومة الليبية Libya Direnişinin Danimarkalı Müslüman Şehidi Knud Holembo
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 29.11.2020 15:30-17:00	
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Cafer Acar	
د. أسعد كمال محمد الهاشمي	منهجية الحوار في القرآن Kuran'da Diyalog Metodolojisi
محمد فال محمد محمود السالك	الكتابات الشنقيطية في علم السيرة النبوية Şenkı'tı'nın Siyer İlmine Dair Yazdığı Eserler
Mustafa Acar	" الآيات التي استدل بها الماوردي على حقوق التبعة في الأحكام السلطانية" Maverdinin "el-Ehkamu's-Sultaniye" eserinde teba'nin hakları konusunda delil olarak sunduğu ayetler
أ. د مهند مهدي صالح قدوري	الشيخ أبو القاسم القشيري (376 هـ - 465 هـ) Şeyh ebu'l- Kasım el-Kuşeyri ve Tefsir İlimlerindeki Rolü
أ. د. جعفر يايوش	المنحى العرفاني عند الشيخ عبدالرحمن الأخضر (جدلية الروحي والعقلي) Şeyh Abdul Rahman Al-Akdari'nin İrfan Yaklaşımı (Ruhsal ve Zihinsel Diyalektik)
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 29.11.2020 17:00- 18:30	
Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üy. M. Mücahit Asutay	
Dr. Mehmet Çakırtaş	دراسة إمكانات تدريس التاريخ الإسلامي باللغة العربية في كليات الإلهيات İlahiyat Fakülteleri'nde Arapça İslam tarihi öğretme imkânlarının incelenmesi
طارق حسين و آيدن قضاة	تجربة تركيا في تدريس اللغة العربية Türkiye'nin Arapça öğretim tecrübesi - zorluklar ve çözümler -
إعداد تميم فاخوري	الأخلاق في غرض الفخر القبلي في الشعر الجاهلي Cahiliyye Şiirin'de Kabile Övgüsünü Amaçlayan Ahlak
د/ محمد سيد أحمد	لشيخ محمد اليدالي (1096 - 1166) آثاره العلمية وأدواره الاجتماعية Şeyh Muhammed el-Yedali ilmi eserleri ve toplumsal rolü
د. أحمد لمات محمد عبد الله	الإمام الطاهر ابن عاشور ومنهجه في الإفتاء -فتاوى المعاملات المالية نموذجاً- İmam Tahir bin Aşur ve Fetva vermedeki Metodu
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

OTURUM- 29.11.2020 18:30- 20:00	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Özcan Güngör	
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural Süleyman Canidemir Ahmet Canlı	A Content Analysis Study of the Originality of the Economic Policies of Menderes and Özal (A Historical Comparative Approach)
Waqar Badshah Fikri Kaplan	The Role of The Islamic World View Towards Corporate Governance
Shaima Ahmed Hassan Khalid Ilias Bahsheer	E-learning challenges facing the educational process in Iraq
Semih Ceyhan, Aydın Kudat	Islamic Management Perspective and Its Emphasis on Societal Wellbeing
Ali Bektaş Çiftçi	The Impact of Defense Industry on Development
Zoom Toplantı Bağlantısı/ Zoom Meeting ID:	https://us02web.zoom.us/j/87678452416 Meeting ID: 876 7845 2416

Ek 2: Kurullar

Düzenleme Kurulu/ Organizing Committee

Prof. Dr. Mehmet Ünal
Prof. Dr. Nuri Adıgüzel
Prof. Dr. Mustafa Özkan
Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
Prof. Dr. Ömer Yılmaz
Prof. Dr. Yakup Civelek
Prof. Dr. Z. Salih Zengin
Prof. Dr. Özcan Güngör
Assoc. Prof. Cafer Acar
Dr. Lecturer Rahim Ay
Dr. Lecturer Aydın Kudat
Dr. Lecturer Aytaç Aydın
Dr. Lecturer M. Mücahit Asutay

Yürütme Kurulu/ Executive Board

Prof. Dr. Mehmet Ünal
Prof. Dr. Nuri Adıgüzel
Assoc. Prof. Cafer Acar
Dr. Lecturer Aydın Kudat

Kurullar/ Committees

Akademik Kurul/ Academic Board

Prof. Dr. Mehmet Ünal, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Civelek, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Cenksu Üçer, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ayık, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hilmi Karşlı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. M. Halil Çiçek, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ünsal, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Yılmaz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Özkan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Muhanned al-İrâkî, Baghdad University, Iraq
Prof. Dr. Muhammed el-Bûcî, Palestine Gaza University,
Prof. Dr. Muhammed Sâbir Ubeyd, University, Iraq
Prof. Dr. Laabidî Boudula, Abdulkadir University, Algeria
Prof. Dr. Yayouche Djaafar, University Abdelhamid İbn Badis, Mostaganem (UMAB)
Prof. Dr. Mohammad Mlitan University Misurata. Libya
Prof. Dr. Saleh Safar, University Misurata. Libya
Prof. Dr. Ali Mansouri, Blida University, Algeria
Prof Naima Sadia, Université Mohamed Khider-biskra, Algeria
Associate Professor Abdelhak Belabed, Qatar University
Associate Professor Mohammad Jaber Thalgi, Yarmouk University, Jordan
Associate Professor Ibrahim khalaf alKhaldi, Yarmouk University, Jordan
Associate Professor Muhammed Millitan, University Misurata, Libya
Associate Professor Cafer Yayush, Cezair
Associate Professor Rare Al-Rifai, Yarmouk university, Jordan
Associate Professor Larb al-Hadraoul, Université, Université Mohammed, Morrocco
Associate Professor Hasan el-Habib, Mauritania
Associate Professor Khalid eduhaym, Syria
Associate Professor Aıblu Salem, Mısurata University, Libya

Bilim ve Danışma Kurulu/ Science and Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim Aydınlı
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan
Prof. Dr. Mehmet Ünal
Prof. Dr. Nuri Adıgüzel
Prof. Dr. Mehmet Akkuş
Prof. Dr. Zülfikar Güngör
Prof. Dr. Ali Osman Kurt
Prof. Dr. Mohammed Hussein Militant
Prof. Dr. Muhanned al-İrâkî
Prof. Dr. Muhammad al-Bûci
Prof. Dr. Mohammed Sabir Ubayd
Prof. Dr. Laabidi Boudula
Prof. Dr. Ömer Yılmaz
Prof. Dr. Yakup Civelek
Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin
Prof. Dr. Cenksu Üçer
Prof. Dr. Hasan Ayık
Prof. Dr. İ. Hilmi Karşlı
Prof. Dr. M. Halil Çiçek
Prof. Dr. Ahmet Ünsal
Prof. Dr. Mustafa Özkan
Prof. Dr. Özacan Güngör
Prof. Dr. Murat Demirkol
Prof. Dr. Zeki Salih Zengin
Prof. Dr. Said Said
Prof. Dr. Muhanned al-İrâkî
Prof. Dr. Muhammed el-Bûcî
Prof. Dr. Muhammed Sâbir Ubeyd
Prof. Dr. Laabidî Boudula
Prof. Dr. Yayoutche Djaafar
Prof. Dr. Mohammad Mlitan
Prof. Dr. Saleh Safar

Kurullar/ Committees

Prof. Dr. Ali Mansouri
Prof. Naima Sadia Associate
Prof. Abdelhak Belabed
Prof. Dr. Zekiye Demir
Prof. Dr. Abdülmecit İslamoglu
Associate Professor Mohammad Jaber Thalgi
Associate Professor Ibrahim khalaf alKhaldi
Associate Professor Muhammed Millitan
Associate Professor Cafer Yayush
Associate Professor Rare alrifai
Associate Professor Ahasan Alhabib,
Assistant Professor Raed Alkhasawneh,
Associate Professor Khalid ed-Duhaym
Associate Professor Yasin Yılmaz
Associate Professor Cafer Acar
Associate Professor Blent Akot
Associate Professor Ashraf Dawaba
Associate Professor Aaron Singer
Associate Professor Behll Tokur
Associate Professor Ilyas Canikli
Associate Professor Mehmet Ata Az
Associate Professor Mehdi Ciftci
Associate Professor Nail Okuyucu
Associate Professor Ferhat Gökçe
Dr. Lecturer Mahmut Dilbaz
Dr. Lecturer Mustafa Demirci
Dr. Lecturer Ayta Aydın
Dr. Lecturer Kenan zelik
Dr. Lecturer Adnan Kara
Dr. Lecturer Halil İbrahim Hanabay
Dr. Lecturer Aydın Kudat
Dr. Lecturer M. Mücahit Asutay
Dr. Lecturer Ahmet Yemenici
Dr. Lecturer Rahim Ay

Dr. Lecturer Abdullah Hacıbekiroğlu

Dr. Lecturer Abdullah Demir

Dr. Lecturer Mehmet Akif Ceyhan

Dr. Lecturer Peyman Ünügür

Dr. Lecturer Yuksel Salman

Dr. Lecturer Nur Betül Atakul

Dr. Lecturer Tuğba Özen

Dr. Lecturer Ayşe Uzun

Dr. Lecturer Ömer Selimoğlu

Dr. Lecturer Selim Demirci

Dr. Lecturer Tahsin Yurttaş

Akademik Sekreteryâ/ Academic Secretariat

RA. Hüseyin Şıra

RA. M. Emin Sarıkaya

RA. Mehmet Candan

RA. Hasan Selek

R.A. Aygün Yılmaz